V. İ. Lenin

TARIM SORUNLARI

1

SOL
YAYINLARI

V. İ. LENİN ● TARIM SORUNLARI 1

BİRİNCİ · BASKI

TARIM SORUNLARI
1

V. İ. LENİN

ÇEVİREN
SERPİL GÜVENÇ

V. İ. Lenin'in tarım sorunlarına ilişkin. "Capitalism in Agriculture" (*Collected Works*, c. 4, s. 105-159); "The Agrarian Question and the 'Critics of Marx'" (c. 5, s. 103-222; c. 13, s. 169-216); "The Agrarian Programme of Russian Social-Democracy" (c. 6, s. 107-150); "Marxist Views on the Agrarian Question in Europe and in Russia" (c. 6, s. 337-360); "Reply to Criticism of our Draft Programme" (c. 6, s. 438-453); "Petty-Bourgeois and Proletarian Socialism" (c. 9, s. 438-446); "Revision of the Agrarian Programme of the Workers' Party" (c. 10, s. 167-195) adlı yazılarını, İngilizcesinden, Serpil Güvenç derleyerek dilimize çevirmiş, ve kitap, *Tarım Sorunları 1* adı ile, *Sol Yayınları* tarafından.

Mayıs 1976 tarihinde, Ankara'da, *Çağ Matbaası*'nda dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

7 Tarımda Kapitalizm. (Kautsky'nin Kitabı ve Bay Bulgakov'un Makalesi)
7 Birinci Makale
8 I
12 II
19 III
34 IV
41 V
51 İkinci Makale
51 I
64 II

67 Tarım Sorunu ve "Marx'ın Eleştirmenleri"
68 I. Azalan Verim "Yasası"
81 II. Rant Teorisi
93 III. Tarımda Makineleşme
113 IV. Kent ve Köy Arasındaki Çelişkinin Ortadan Kaldırılması. "Eleştirmenler"in Ortaya Koyduğu Özel Sorunlar
130 V. "Modern, Gelişmiş Küçük Çiftliklerin Zenginliği". Baden Örneği
139 VI. Büyük ve Küçük Birer Çiftliğin Verimlilikleri. Doğu Prusya'dan Bir Örnek
157 VII. Köylü Çiftliği Konusunda Baden Anketi
172 VIII. 1882 ve 1895 Yıllarında Alman Tarımı Konusundaki Genel İstatistikler. Orta-Büyüklükteki Çiftlikler Sorunu
188 IX. Almanya'da Mandıracılık ve Tarım Kooperatif Toplulukları. Almanya'da Tarımsal Nüfusun Ekonomideki Durumuna Göre Dağılışı
210 X. Alman Bulgakov'u E. David'in "Çalışması"
223 XI. Büyük ve Küçük Çiftliklerdeki Çiftlik Hayvanları
238 XII. Tarım Sorunu Konusunda Marksizme Karşı Çıkanlar Açısından "İdeal Ülke"

265 Rus Sosyal-Demokrasisinin Tarım Programı
265 I
268 II
274 III
277 IV
282 V
285 VI
292 VII
304 VIII
308 IX
310 X
314 Avrupa ve Rusya'daki Tarım Sorunu Konusunda Marksist Görüşler
314 Ders Programı
315 Birinci Dersin Özeti

315 Genel Teori
317 Kapitalist Tarımın Egemenliği — *R a n t*

323 Program Taslağımızın Eleştirisine Yanıt

342 Küçük-burjuva Sosyalizmi ve Proleter Sosyalizmi

353 İşçi Partisinin Tarım Programının Yeniden Gözden Geçirilmesi
354 I. Rus Sosyal-Demokratlarının Tarım Sorununa İlişkin Görüşlerinin Evrimi Üzerine Kısa Bir Tarihsel Araştırma
360 II. Sosyal-Demokratlar Arasında Tarım Sorunu Konusundaki Dört Eğilim
371 III. Yoldaş Maslov'un Temel Yanılgısı
378 IV. Tarım Programımızın Hedefleri
383 V. Tarım Programı Tasarısı

385 *Açıklayıcı Notlar*

[BİR]

TARIMDA KAPİTALİZM[1]

(KAUTSKY'NİN KİTABI VE BAY BULGAKOV'UN MAKALESİ)

BİRİNCİ MAKALE

Naçalo'nun 1. ve 2. sayısında (Bölüm II, s. 1-21) Bay Bulgakov'un "Tarımda Kapitalist Gelişme Sorununa Bir Katkı" başlıklı yazısı yer alıyor. Yazıda, Kautsky'nin tarım sorunu konusundaki çalışması eleştiriliyor. Bay Bulgakov, haklı olarak, "Kautsky'nin kitabının bütün bir dünya görüşünü temsil ettiğini" ve bu açıdan gerek teorik ve gerekse pratik açıdan öneminin büyük olduğunu belirtiyor. Sözü edilen yapıt, büyük bir olasılıkla, bütün ülkelerde, bir sorun hakkında hararetli tartışmalara neden olan ilk sistematik ve bilimsel çalışmadır. Ve genel konularda aynı düşünceleri paylaşan ve kendilerini marksist sayan yazarlar arasında bile bu niteliğini sürdürmektedir. Bay Bulgakov "kendisini olumsuz

eleştiriyle", "Kautsky'nin kitabında yer alan" (ve daha sonra görüleceği gibi, *Naçalo* okurları için, çok kısa ve çok hatalı bir biçimde yeniden gözden geçirilen) "tek tek postulatların eleştirileriyle sınırlıyor". Bay Bulgakov "daha sonra, tarımda kapitalist gelişme sorununa sistematik bir yorum getirmeyi" ve böylelikle, aynı zamanda, Kautsky'nin görüşüne karşıt olan "tam bir dünya görüşü ortaya koymayı" tasarlıyor.

Kautsky'nin kitabının Rus marksistleri arasında büyük ölçüde tartışmalar doğuracağından hiç kuşkumuz yoktur. Rusya'da da bu kişilerin bir kısmı Kautsky'yi yerecek, diğerleri ise ondan yana çıkacaklardır. Koşullar ne olursa olsun, bu satırların yazarı, Bay Bulgakov'un düşüncesine, Kautsky'yi değerlendirmesi de dahil olmak üzere, çok kesin olarak karşı çıkmaktadır. Bay Bulgakov *Die Agrarfrage*'nin* "mükemmel bir yapıt" olduğunu kabul ediyor, ama öte yandan, aynı eğilimde olan yazarlar arasında pek raslanmayan bir tonda, şaşılacak ölçüde sert bir değerlendirme yapıyor. İşte Bay Bulgakov'un kullandığı terimlerden bazıları: "Tamamıyla yüzeysel"... "gerek gerçek ekonomi ve gerekse gerçek tarım açısından çok yetersiz"... "ciddî bilimsel sorunlardan kaçınmak için *boş tümcelerden* yararlanıyor" (italikler Bay Bulgakov'a aittir!!) vb., vb.. Bu nedenle, biz, inatçı eleştirmenin kullandığı terimleri dikkatle inceleyeceğiz ve aynı zamanda okura Kautsky'nin kitabını tanıtacağız.

I

Bay Bulgakov, Kautsky'den önce Marx'ı hedef alıyor. Bay Bulgakov büyük ekonomistin yaptığı ölçüsüz hizmetlerin önemine işaret etmekle birlikte, Marx'ın yapıtlarında insanın "bazan tarihin yeterince çürütmüş olduğu ... yanlış

* *Tarım Sorunu.* —ç.

görüşler"le karşılaştığını farkediyor. "Bunlar arasında, örneğin, tıpkı manüfaktür sanayiinde olduğu gibi, tarımda da, değişen sermayenin, değişmeyen sermayeyle orantılı olarak azaldığı ve böylelikle tarım sermayesinin organik bileşiminin sürekli olarak yükseldiği görüşü bulunmaktadır." Acaba burada hatalı olan Marx mı, yoksa Bay Bulgakov mudur? Bay Bulgakov'un kafasında şu gerçek var: Teknik ilerleme ve çiftçiliğin gittikçe artan yoğunluğu (*intensify*) çoğunlukla, tarımda, belli miktarda toprağın ekilmesi için gerekli-emek miktarında *bir artışa* yol açar. Bu tartışılmaz bir olgudur, ama değişen sermayenin, değişmeyen sermayeyle *ilişkili olarak*, değişmeyen sermayeyle *orantılı olarak* azalması teorisinin yadsınması olmaktan çok uzaktır. Marx'ın teorisi yalnızca $\frac{v}{c}$ oranının (v = değişen sermaye, c = değişmeyen sermaye) genel olarak, v'nin birim alan başına arttığı durumlarda bile azalmaya eğilimli olduğunu göstermektedir. İki olay aynı zamanda yer alırken c daha hızlı olarak artarsa Marx'ın teorisinin yanlışlığı mı kanıtlanmış olur? Kapitalist ülkelerde tarım, enine boyuna ele alınacak olursa, v'de bir azalma ve c'de bir artış gösterir. Almanya, Fransa ve İngiltere'de tarımda çalışan işçilerin sayısı ile orantılı olarak kırsal bölgelerdeki nüfus azalmakta, bunun yanısıra tarımda kullanılan makine sayısı artmaktadır. Örneğin, Almanya'da 1882 ile 1895 yılları arasında kırsal bölgelerde yaşayan nüfus 19.200.000'den 18.500.000'e düşmüş; (tarımda çalışan ücretli işçilerin sayısı 5.900.000'den 5.600.000'e düşmüş) öte yandan tarım makinelerinin sayısı ise 458.363'ten 913.391'e* yükselmiş; tarımda kullanılan buharla çalışan makine sayısı (1879'da) 2.371'den (1897'de) 12.856'ya çıkmış; buharlı makinelerin toplam beygir gücü ise daha da fazla bir artış göstermiştir. Davar sayısı (1883 ve 1892 yıllarında

* Çeşitli tipteki makineler toplanmıştır. Ayrıca belirtilmeyen bütün rakamlar Kautsky'nin kitabından alınmıştır.

sırayla) 15.800.000'den 17.500.000'e, domuz sayısı ise 9.200.000'den 12.200.000'e yükselmiştir. Fransa'da kırsal alanlarda yaşayan ("bağımsız") nüfus 1882 yılında 6.900.000 iken 1892 yılında 6.600.000'e düşmüştür. Tarım makinelerinin sayısı ise şöyle bir artık göstermiştir: 1862'de 132.784; 1882'de 278.896; 1892'de 355.795. Öte yandan davar sayısı, sırasıyla, 12.000.000; 13.000.000; 13.700.000 olarak artmış, atların sayısı ise sırasıyla 2.910.000; 2.840.000; 2.780.000'e inmiştir. (1882-92 döneminde atların sayısındaki düşme, kırsal nüfustaki düşmeden daha az belirgindi.) Böylelikle, sorunu bütünüyle ele alacak olursak, modern kapitalist ülkelerin tarihi, Marx'ın koyduğu yasanın tarım alanında uygulanabilirliğini çürütmek değil, tam tersine güçlendirmiştir. Bay Bulgakov'un hatası, onların *genel* ekonomik yasalar düzeyindeki özelliklerini incelemeksizin, tarım alanındaki belli olguları ortaya koymakta çok aceleci davranmasıdır. "Genel" sözcüğünü vurguluyoruz, çünkü ne Marx ve ne de onun öğretilileri, bu kuralı, kapitalizmin genel eğilimlerini gösteren bir yasadan öte bir şey olarak kabul etmediler. Sözü geçen yasayı hiç bir zaman tek tek her duruma uygun düşen bir kural olarak görmediler. Sanayi alanında bile, bizzat Marx, ($\frac{v}{c}$ oranının düştüğü) teknik değişme dönemlerini, belirli teknik bir temel üzerinde (yani $\frac{v}{c}$ oranı sabit kalırsa, ki bazı durumlarda bu oran yükselebilir de) ilerleme dönemlerinin izlediğine işaret etmiştir. (Yanlış olarak fabrika diye adlandırılan) geniş kapitalist iş yerlerinin çöktüğü ve kapitalist ev (*domestic*) sanayiinin bunların yerini aldığı dönemlerdeki gibi, sanayiin bütün dallarında, bu yasanın ters düştüğü durumlara kapitalist ülkelerin sanayi tarihlerinde rasladık. Kapitalizmin gelişim sürecinin tarımda çok daha karmaşık olduğu ve genelden çok daha farklı biçimler gösterdiğine hiç kuşku yoktur. Şimdi Kautsky'ye gelelim. Kautsky'nin kitabının başında yer alan, feodal dönemdeki tarımın özetinin "çok yüzeysel

bir şekilde birleştirildiği ve gereksiz şeyleri kapsadığı" iddia ediliyor. Böyle bir yargıya hangi nedenle varıldığını anlamak biraz güç oluyor. Kanımızca, eğer Bay Bulgakov, tarımdaki kapitalist gelişmenin sistemli bir yorumunu yapma konusundaki planını gerçekleştirmek istiyorsa, tarımdaki *kapitalizm-öncesi* ekonomilerin temel özelliklerini özetlemesi gerekir. Bu olmaksızın, *kapitalist* ekonominin ve bu ekonomiyi feodal ekonomi ile birleştiren geçiş biçimlerinin özelliklerinin anlaşılması olanaksızdır. "Kapitalist sürecin *başlangıcında* [italikler Bay Bulgakov'a aittir] tarımın aldığı biçimlerin" büyük önemini Bay Bulgakov'un kendisi kabul ediyor. Kautsky ise, tam olarak, Avrupa tarımında "kapitalist sürecin başlaması" ile işe başlıyor. Bizim düşüncemize göre, Kautsky'nin yaptığı feodal tarım özeti mükemmeldir; ayrıca genellikle bu yazarın özelliklerinden olan, normalin üstünde bir açıklık taşımaktadır. Gene bundan da önemli ve elzem olan bir şeye, yani ikincil derecede önemli ayrıntılara boğulmayı önleyen bir seçicilik niteliğine sahiptir. Giriş bölümünde, Kautsky, her şeyden önce sorunu tamamıyla açık ve doğru bir biçimde ortaya koymaktadır. Şu etkin sözcüklerden yararlanarak şöyle diyor: "Şunu *a priori* (*von vornherein*) kabul etmeliyiz; tarımın gelişimi, sanayiin gelişimindeki yolu aynen izlemez. Bunda kuşku yoktur: tarımdaki gelişmenin öznel, kendine özgü yasaları vardır." (s. 5-6.) Yapılacak iş, "sermayenin tarımı egemenliği altına alıp almadığını ve bu egemenliğin nasıl yürütüldüğünü, sermayenin tarımı nasıl değiştirdiğini, eski mülkiyet ve üretim biçimlerini değiştirerek yeni biçimlerin gereksinmelerini nasıl doğurduğunu araştırmaktır." (s. 6.) Sorun bu şekilde ve sadece bu şekilde ortaya konulacak olursa "kapitalist toplumda tarımın gelişmesi"nin (Kautsky'nin kitabının ilk, teorik bölümünün başlığı) doyurucu bir açıklaması yapılabilir.

"Kapitalist dönemin" başlangıcında, genel kural olarak, feodal rejimin toplumsal ekonomisine bağlı olan *köylülük*,

tarımı elinde tutmaktaydı. Kautsky ilk olarak köylü çiftçiliği (*peasant farming*) *sistemini*, ev sanayii ile tarımın birleşmesini ve daha sonra küçük-burjuva yazarların ve tutucu yazarların (*à la Sismondi*) bu cennetlerinin çürüyen unsurlarını, sömürünün belirleyici yönü ile kırsal alanlara ve köy ailesinin içine derinden derine, yavaş yavaş sızan, yılların getirdiği uyumluluğu ve çıkar birliğini çökerten uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının özelliklerini bütünüyle tanımlamaktadır. Başlangıcı ortaçağlara dayanan bu süreç bugüne dek sona ermiş değildir. Bu tümceyi vurguluyoruz, çünkü bu olgu, Kautsky'nin tarımdaki teknik gelişmenin taşıyıcısının kim olduğu sorununu bile tartışmadığını iddia eden Bay Bulgakov'un büyük yanılgısını hemen ortaya koymaktadır. Kautsky bu sorunu sadece ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda oldukça belirgin bir biçimde yanıtlamaktadır; kitabı okuyan herkes, modern tarımdaki teknik gelişmenin taşıyıcılığını, küçük ve büyük burjuvazinin her ikisi de dahil olmak üzere *kır burjuvazisinin* yaptığı gerçeğini (narodnikler, tarım uzmanları ve diğer birçok kimsenin sık sık unuttukları bu gerçeği) dikkatle yakalayacaktır; ve (Kautsky'nin belirttiği üzere) büyük burjuvazi bu alanda küçük-burjuvaziye oranla daha önemli bir rol oynamaktadır.

II

Tarımda en tutucu düzen olan üç-tarla sisteminin egemenliğini; büyük toprak aristokrasisinin köylülüğün mallarına elkoyuşunu ve uyguladığı baskıları; gene büyük toprak aristokrasisinin feodal-kapitalist çiftçiliği örgütleyişini; 17. ve 18. yüzyıllarda köylülüğün açlıktan kıvranan yoksullar (*Hungerleider*) haline getirilişini; eski kırsal ilişki biçimleri ve toprak tasarruf hakkı kendilerine uygun düşmeyen (gündelikçiler ve tarım işçileri olmaksızın işlerini yürütemeyen *Grossbauern*'lerin) yani burjuva köylülerin gelişmesini; sa-

nayiin ve kentlerin bağrında büyüyen burjuva sınıfı güçlerinin, bu eski kırsal ilişkileri ortadan kaldırmaları ve "kapitalist, yoğun çiftçiliğe" ortam hazırlamalarını yani feodal tarımın başlıca niteliklerini (III. Bölümde) anlattıktan sonra Kautsky (V. Bölüme) geçiyor ve "modern tarım"ı tanıtmaya başlıyor. Bu bölümde, bilgisizlik ve yoksulluğun darbesini yemiş bulunan alışılagelen köylü zanaatını bilimsel bir tarım uygulaması biçimine dönüştüren, tarımda yüzyıllardan beri süregelen durgunluğu altüst eden ve toplumsal emeğin üretici güçlerinin gelişmesini hızlandıran (ve bugün de bunu sürdüren) kapitalizmin tarımda gerçekleştirdiği büyük devrim, oldukça tam, kesin ve açık bir biçimde özetleniyor. Üç-tarla sistemi, yerini, almaşık ekim sistemine bıraktı, davarların beslenmesi ve toprağın ekilmesi işi gelişti, verim arttı ve tek tek çiftlikler arasında işbölümü ve tarımda uzmanlaşma büyük ölçüde ilerledi. Kapitalizm-öncesi tekdüzelik, yerini, bütün tarım dallarındaki teknik gelişme ile birlikte giderek artan bir çeşitliliğe bıraktı. Tarımda makineleşme gerçekleşti ve buhardan bir güç kaynağı olarak yararlanılmaya başlandı ve bu gelişmeler büyük bir hızla ilerledi. Uzmanların işaret ettikleri gibi, üretimin bu dalında buhardan çok daha büyük bir rol oynayacağa benzeyen elektrik gücü kullanılmaya başlandı. Geçitlerden yararlanma, toprak geliştirme projeleri, ve bitkilerin fizyolojisine uyumlu bir hale getirilen yapay gübre uygulamaları arttı. Bakteriyoloji, tarımda kullanılmaya başlandı.

"Kautsky'nin ayrıntılarında* *ekonomik* bir tahlil bu-

* Bay Bulgakov "Bu verilerin tümünün herhangi [*tıpkı böyle!*] bir tarım ekonomisi elkitabından elde edileceğini" düşünüyor. Bay Bulgakov'un "elkitapları" konusundaki bu pespembe görüşlerini paylaşmıyoruz. Rus elkitaplarından "herhangi" birini, Bay Skvortsov (*Buhar İletimi*) ve Bay N. Kablukov'un (*Dersler*, bunların yarısı *Rusya'da Köylü Ekonomisinin Gelişim Koşulları* adlı kitapta "yeniden" basılmıştır) kitaplarını ele alalım. Bunların hiç birinde okurun, tarımda *kapitalizmin* getirdiği dönüşümün görünümünü bulması olanağı yoktur, çünkü bu kitapların hiç biri, feodal ekonomiden kapitalist ekonomiye geçişin genel tablosunu vermek üzere hazırlanmamıştır.

lunmadığı" konusundaki Bay Bulgakov'un iddiası tamamen dayanaksızdır. Kautsky, bu devrim ile, (özellikle kentlerin gelişmesi ve) *pazar*ın büyümesi arasındaki bağlantıyı ve tarımdaki değişmelerin ve uzmanlaşmanın *iticisi* olan *rekabetin* tarıma nasıl egemen hale geldiğini kesin olarak belirlemektedir. "Kent sermayesinden kaynaklanan bu devrim, çiftçinin pazara bağımlılığını artırmakta ve dahası, çiftçi açısından çok önemli olan pazar koşullarını sürekli olarak değiştirmektedir. Yerel pazarın dünyayla olan bağlantısı bir şose iken çok kâr getiren bir üretim dalı, o çevreye bir demiryolu yapıldığı zaman kâr getirmez olmaktadır. Ve onun yerini zorunlu olarak başka bir üretim dalının alması gerekmektedir. Örneğin eğer o çevreye trenler daha ucuz tahıl taşıyorsa, tahıl üretimi artık kâr getirmez, ama aynı zamanda süt için bir pazar doğmuş olur. Meta dolaşımının büyümesi, kırsal alanlara, yeni, daha ileri tahıl çeşitlerinin sokulmasına olanak sağlar." vb. (s. 37-38). Kautsky şöyle diyor: "Feodal dönemde sadece küçük-ölçekli tarım yapılıyordu, çünkü senyör, topraklarını, köylünün araçlarıyla ekmekteydi. Kapitalizm ilk olarak tarımda teknik açıdan küçük-ölçekli üretimden çok daha rasyonel olan büyük-ölçekli üretimin olanaklarını yarattı." Kautsky (bu fırsattan yararlanarak tarımın kendine özgü niteliklerine kesinlikle işaret ettiğini burada belirtmemiz gerekir), tarım makinelerinin tartışmasını yaparken, bu makinelerin kullanılışının *kapitalist* doğasını anlatıyor; tarım makinelerinin işçiler üzerindeki etkilerini, bu makinelerin bir gelişme öğesi olarak taşıdıkları önemi ve tarım makinelerinin kullanılmasını yasaklayan planların "gerici ütopyacılığını" belirtiyor. "Tarım makineleri, dönüşücü eylemlerini sürdüreceklerdir. Kır işçilerini kentlere çekecek ve böylece kırsal alanlarda bir yandan ücretleri artırıcı, güçlü birer araç olarak görev yapacaklar, diğer yandan da tarımda makine kullanımının daha da gelişmesine hizmet edeceklerdir." (s. 41.) Belli

bölümlerde Kautsky'nin modern tarımın kapitalist niteliğini, büyük ve küçük-ölçekli üretim arasındaki ilişkiyi ve köylülüğün proleterleşmesini ayrıntılı olarak anlattığını da ekleyelim. Görüldüğü gibi, Kautsky'nin "bütün bu değişikliklerin neden gerekli olduklarını bilmek sorununu ortaya koymadığı" konusunda Bay Bulgakov'un iddiası bütünüyle gerçek dışıdır.

V. Bölümde ("Modern Tarımın Kapitalist Niteliği") Kautsky, Marx'ın değer, kâr ve rant teorisinin yorumunu yapmaktadır. "Para olmaksızın, diyor Kautsky, modern tarımsal üretim olanaksızdır ya da başka bir deyişle *sermaye* olmaksızın olanaksızdır. Gerçekten, günümüzün üretim biçiminde bireysel tüketim amacıyla kullanılmayan her toplu para sermayeye, yani genel kural olarak kendisi de sermayeye dönüşen artı-değeri doğuran bir değer haline dönüştürülebilir. Böylelikle modern tarımsal üretim kapitalist üretim olmaktadır." (s. 56.) Bu pasaj, yeri gelmişken Bay Bulgakov'un şu satırlarını değerlendirmemizi mümkün kılıyor: "Bu [kapitalist tarım] terimi, alışılagelen anlamında, yani tarımda büyük-ölçekli üretimi ifade etmek için kullanıyorum (Kautsky de aynı anlamda kullanıyor). Aslında bu böyle olmakla birlikte [*tıpkı böyle*!], doğal ekonominin tümü kapitalist biçimde örgütlenince artık kapitalist-*olmayan* tarım yoktur, tarımın *bütünü* üretim örgütlenmesinin genel koşullarınca saptanır ve yalnızca bu sınırlar içinde büyük-ölçekli çiftçilik ve girişimci çiftçilik arasında bir ayrım yapmak olanağı vardır. Daha iyi anlaşılabilmesi açısından burada da yeni bir sözcük gerekmektedir." Galiba Bay Bulgakov, Kautsky'nin hatalarını *düzeltiyor*... Okurun da izlediği gibi, "aslında, bu böyle olmakla birlikte", Kautsky, "kapitalist tarım" sözcüğünü Bay Bulgakov'un kullandığı "alışılagelen" ve kesin olmayan anlamıyla *kullanmıyor*. Kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu koşullarda tarımsal üretimin tümünün "genel kural olarak" ka-

pitalist üretim olduğunu Kautsky çok iyi anlıyor ve bu gerçeği çok kesin ve açık bir biçimde belirtiyor. Düşüncesini tanıtlamak için ise çok basit bir gerçeği, yani modern tarımın yürütülebilmesi için paranın gerekli olduğunu ve modern toplumda bireysel tüketim amacıyla kullanılmayan paranın sermayeleştiği olgusunu açıklıyor. Bize göre bu, Bay Bulgakov'un "düzeltme"sinden çok daha açıktır ve Kautsky "yeni bir sözcük" aramaktan vazgeçilebileceğini de kesinlikle tanıtlamıştır.

Kitabının V. Bölümünde, Kautsky, gerek İngiltere'de çok gelişmiş olan *inter alia*, kiracı çiftçilik sisteminin ve gerekse Kıta Avrupası'nda şaşılacak bir hızla gelişen ipotek sistemlerinin her ikisinin de, gerçekte tek ve aynı süreci, yani *toprağın çiftçiden ayrılması** sürecini ifade ettiğini belirtmektedir. Kapitalist kiracı çiftçilik düzeninde bu ayrılma gün gibi açıktır. İpotek sisteminde ise sözü edilen süreç "daha az belirgin ve her şey çok basit olmamakla birlikte, varılan nokta aynıdır." (s. 86.) Gerçekten, toprağın ipotek edilmesinin, toprak kirasının ipotek edilmesi ya da satılması anlamına geldiği açıktır. Sonuç olarak, ipotek sisteminde, tıpkı kiracı çiftçilik sisteminde olduğu gibi, kirayı alanlar (= toprak sahipleri), girişimin kârını alanlardan (= kır girişimcileri, çiftçiler) ayrıdırlar. Çoğunlukla bu iddianın anlamı Bay Bulgakov için "açık değil"dir. İddia edildiği gibi, "ipotek sisteminin, toprağın çiftçiden ayrılmasını ifade ettiğini düşünmek zordur". "İlk olarak, borcun, kiranın *tümünü* içine aldığını tanıtlamak olanaksızdır; bu, ancak istisnaî bir durumda mümkün olabilir..." Buna bizim yanıtımız şudur: ipotek borçlarından elde edilen kârların *bütün* kirayı içine aldığını tanıtlamaya gerek yoktur. Tıpkı, kira-

* *Kapital*'in üçüncü cildinde (bu sürecin çeşitli ülkelerdeki değişik biçimlerini incelemeksizin) Marx, bu sürece işaret etti ve "Bir üretim aracı olarak toprağın, toprak mülkiyeti ve toprak sahibinden" ayrılmasının "kapitalist üretim biçiminin başlıca sonuçlarından birisi" olduğunu gördü. (III, 2, s. 156-157; Rusça çevirisi, 509-510.)[2]

lanan bir toprak için ödenen *gerçek miktarın* kirayı karşıladığını tanıtlamaya gerek olmadığı gibi. İpotek borçlarının büyük bir hızla arttığını; toprak sahiplerinin bütün topraklarını ipotek etmeye, rantın tümünü satmaya uğraştıklarını tanıtlamak yeter. Bu eğilimin varlığı —ki teorik bir ekonomik tahlil genellikle yalnız eğilimlerle ilgilenebilir— kuşkusuzdur. Bunun sonucu olarak, toprağın çiftçiden ayrılması sürecinden de kuşku duyulamaz. Kirayı alan kimse ile girişimin kârını alanın aynı kişi olması, "tarihsel açıdan bir istisnadır" (*ist historisch eine Ausnahme*, s. 91)... "İkinci olarak, borcun kaynakları ve nedenleri tek tek her durum için ayrı ayrı incelenmelidir ki, o durumun özelliği anlaşılabilsin." Bu son tümce büyük bir olasılıkla bir baskı hatası ya da atlamadır. Bay Bulgakov'un (hele özellikle onun gibi *genel olarak* "kapitalist toplumda tarımın gelişmesi" ile ilgilenen birisinin), bir ekonomistin tek tek her durum için borcun nedenlerinin araştırılmasını istemesi, hatta bunun yapılabileceğini düşünmesi bile mümkün değildir. Eğer Bay Bulgakov borcun nedenlerinin çeşitli ülkelerde, birbirinden farklı dönemlerde incelenmesinin gerekliliğini anlatmak istiyorsa kendisine katılmamız olanaksızdır. Tarım konusunda gereğinden fazla veri biriktiğini ve modern teorinin ivedi görevinin, bunlara yenilerini eklemek yerine, "tarımda bir bütün olarak kapitalizmin gelişmesinin temel çizgilerini araştırmak" olduğunu söyleyen Kautsky tamamen haklıdır. (*Vorrede*, s. vi.*) Kuşkusuz bu temel çizgiler arasında, ipotek borçlarındaki bir artış biçiminde ortaya çıkan toprağın çiftçiden ayrılması olayı yer almaktadır. Kautsky, ipoteklerin gerçek anlamını, onların ilerici tarihsel niteliğini (çiftçinin topraktan ayrılması, tarımın toplumsallaşmasının koşullarından birisidir) ve tarımın kapitalist gelişmesinde oynadıkları önemli rolü çok açık ve kesin olarak tanımlamış-

* Giriş, s. vi. —*Ed.*

tır.* Kautsky'nin bu sorun üzerine ileri sürdüğü savların hepsi teorik açıdan son derece değerlidir ve (özellikle "tarım ekonomisi ile ilgili her elkitabında" rasladığımız) borçların getirdiği "talihsizlikler" ve "yardım önlemleri" hakkında çok yaygın olan burjuva gevezeliklerine karşı güçlü birer silah görevini yapmaktadırlar... "Üçüncü olarak, kiralanan toprak, ikinci bir işlem olarak ipotek edilebilir; ve bu anlamda toprak, âdeta ipotekten önce hiç kiralanmamış gibi bir durum ortaya çıkabilir." diyor Bay Bulgakov. Ne garip tez! Bay Bulgakov'a, diğer ekonomik kategorilerle birbirine karıştırılması olanaksız olan en azından tek bir ekonomik olguyu hatırlatalım. Toptan kiralama ve ipotek etme durumlarına raslanır ve bunlar, toprağın çiftçiden ayrılması olayının, kiracı çiftçilik sistemi ve ipotek sistemi olmak üzere iki bölümde açıklanmasına ilişkin teorik öneriyi ne zayıflatır ve ne de çürütür.

Bay Bulgakov, Kautsky'nin "Büyük toprak mülkiyetinin egemen olduğu ülkelerde aynı zamanda kiracı çiftçi sisteminin de gelişmiş olduğu" konusundaki iddiasının da "oldukça şaşırtıcı" ve "baştanaşağı yanlış" olduğunu söylüyor. Kautsky, burada, (kiracı çiftçi sisteminde) toprak mülkiyetinin yoğunlaşmasından ve (toprak sahiplerinin kendi çiftliklerini yönettikleri sistem içinde) topraktaki özel mülkiyetin ilgasını kolaylaştıran koşullar olan ipoteklerin yoğunlaşmasından sözediyor. Gene toprak mülkiyetinin yoğunlaşması sorununa ilişkin olarak, Kautsky, "çeşitli mülkiyetlerin tek tek elde birikmesini gözleyebilmemizi sağlayacak" istatistiklerin bulunmadığını, ama "genel olarak" kiralamaların ve kiralanan toprakların yüzölçümlerindeki artışın toprak mülkiyetinin yoğunlaşması ile başabaş ilerlediğini "kabul

* İpotek borçlarındaki artış daima tarımda bir çöküntü belirtisi değildir. ... (Tarımın çöküntüsünde olduğu gibi) tarımın zenginliği ve gelişmesi de —ilk olarak gelişen tarım yönünden giderek artan sermaye gereksinmesi nedeniyle ve ikinci olarak, tarım kredisinin yaygınlaşmasını kolaylaştıran toprak rantının artışı nedeniyle— ipotek borçlarının artışıyla açıklanabilir. (s. 87.)

edebileceğimizi" söylüyor. "Kiracı çiftçi sisteminin gelişmiş olduğu ülkeler, aynı zamanda, büyük toprak mülkiyetinin egemen olduğu ülkelerdir." Kautsky'nin tezinin sadece kiracı çiftçi sisteminin gelişmiş olduğu ülkelere uygulanabileceği açıktır; ama Bay Bulgakov, Doğu Prusya'ya atıf yapıyor ve burada parçalanan büyük toprak mülkleriyle yanyana bulunan kiralanmış [toprakların —ç.] sayısında bir artış "gösterebileceğini sanıyor." Ve gene bu basit örnekle Kautsky'nin savını çürütebileceğini umuyor! Kautsky'nin kendisi büyük mülklerin parçalanışına ve Doğu Elbe bölgesinde kiracı çiftçilik sisteminin gelişmesine işaret ediyor ve böylelikle, daha sonra göreceğimiz gibi bu süreçlerin her ikisinin de gerçek özelliklerini açıklıyor. Ne yazık ki, Bay Bulgakov, yazarın bu düşüncelerini, okurlarına aktarmayı her nasılsa unutmuş.

Toprak mülkiyetinin yoğunlaşması olayının ipotek borçlarının süregeldiği ülkelerde yer aldığını tanıtlamak için, Kautsky, ipotek kuruluşlarının yoğunlaşmasına dikkati çekiyor. Bay Bulgakov'a göre bu, kanıt sayılmaz. Ona göre, "(hisselerin dağıtılması yoluyla) sermayenin dağılması olayı ile kredi kurumlarının yoğunlaşması olaylarının da başabaş ilerledikleri durumlar olabilir". Eh, biz, bu noktayı, Bay Bulgakov'la tartışmayacağız.

III

Feodal ve kapitalist tarımın temel niteliklerini inceledikten sonra, Kautsky, (Bölüm VI) tarımda "büyük ve küçük-ölçekli üretim" sorununa geçiyor. Kautsky'nin kitabındaki en iyi bölümlerden birisi budur. Bu bölümde önce "büyük-ölçekli üretimin teknik açıdan üstünlüğü" inceleniyor. Bu üretim biçiminin daha üstün olduğuna karar verdikten sonra, Kautsky, (Bay Bulgakov'un hiç bir temele dayanmaksızın varsaydığı) tarımsal ilişkilerin büyük çeşitliliğinin

gözönüne alınmadığı soyut bir formül vermek yerine, teorik yasanın pratikteki uygulamalarında sözü edilen çeşitliliğin hesaba katılmasının zorunluluğuna tam ve açık olarak parmak basıyor. İlkönce, tarımda büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretime olan üstünlüğünün sadece "*diğer bütün koşullar eşit olduğu zaman*" kaçınılmaz olduğunu "*söylemeye bile gerek yok*" (s. 100, italikler benim). Tarımda olduğu gibi sanayide de, büyük-ölçekli üretimin üstünlüğü kuralı, bazılarının sandığı gibi, basit ve mutlak değildir; sanayide de, bu yasanın uygulanabilirliği (günlük yaşantıda da daima var olmayan) "*diğer koşulların*" eşitliğine bağlıdır. Bununla birlikte, hatırı sayılır ölçüde karmaşık ve çeşitli ilişkilere sahip olan tarım kesiminde, büyük-ölçekli üretimin üstünlüğü kuralının tam olarak uygulanabilirliğini engelleyen oldukça zorlu koşullar vardır. Örneğin Kautsky, köylü mülkleri ile küçük derebeyi mülklerinin birbirinden ayrıldığı sınır noktasında "niceliğin niteliğe dönüştüğünü" çok doğru olarak izliyor: büyük köylü çiftliği, "teknik açıdan değil ise ekonomik açıdan" küçük derebeyi çiftliğinden "üstün" olabilir. (Büyük-ölçekli üretimin en önemli üstünlüklerinden biri olan) bilimsel eğitim görmüş bir yöneticiyi çalıştırmak, küçük bir mülk sahibi için çok pahalı olabilir; ve çiftlik sahibinin kendisinin çiftliği yönetmesi ise, genellikle, sadece "tutuculuk"tur ve hiç bir bilimsel yönü yoktur. İkincisi, tarımda, büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretime olan üstünlüğü, yalnızca belirli bir sınıra kadar gider. Kautsky, bu sınırı daha derinliğine inceliyor. Bu sınırın tarımın farklı dallarında ve farklı sosyal ve ekonomik koşullar altında değişiklikler gösterdiğini söylemeden geçemeyeceğiz. Üçüncüsü, Kautsky, hiç bir şekilde, uzmanların belirttikleri gibi, küçük-ölçekli üretimin büyük-ölçekli üretime "bir ölçüye kadar rekabet edebildiği, örneğin, sebzecilik, üzüm yetiştirme, sınaî bitkiler, vb. gibi (s. 115) tarım dalları bulunduğunu görmemezlik etmiyor. Ama hayvancı-

lık ve tahıl üretimi gibi tarımın belirleyici (*entscheidenden*) dalları, yukarda sözünü ettiğimiz dallara oldukça egemen durumdadırlar. Dahası, "sebzecilik ve üzüm yetiştirme alanlarında bile mevcut durumda oldukça başarılı girişimler vardır" . (s. 115.) Böylece, tarımı bir bütün olarak (*in Allgemeinen*) ele alacak olursak küçük-ölçekli üretimin daha üstün durumda olduğu dalları hesaba katmak gerekmez ve büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretime kesinlikle üstün geldiğini söylemek mümkündür." (s. 116.)

(Bay Bulgakov'un itirazlarını incelerken Kautsky'nin tezlerini daha ayrıntılı olarak sunacağız.) Tarımda büyük-ölçekli üretimin teknik yönden üstünlüğünü ortaya koyduktan sonra, Kautsky soruyor: "Büyük-ölçekli üretimin üstünlüklerine karşılık küçük-ölçekli üretim neler sağlayabilir?" Ve gene kendisi yanıtlıyor: "Kiralanmış emekçiden farklı olarak, kendisi için çalışan işçinin dikkatinin fazlalığı ve çalışkanlığı ile bağımsız küçük çiftçinin bir tarım emekçisinden de daha düşük olan gereksinme düzeyi." (s. 106.) Bunun yanısıra, Fransa, İngiltere ve Almanya'daki köylülerin durumlarına ilişkin birkaç çarpıcı rakamı da ortaya koyan Kautsky, "küçük-ölçekli üretimde yer alan fazla çalışma ve düşük tüketim" hakkında hiç bir kuşkuya yer bırakmıyor. Son olarak, büyük-ölçekli üretimin üstünlüğünün, çiftçilerin *birlikler* kurma çabaları ile de kendini gösterdiğine işaret ediyor: "Birlik halindeki üretim, büyük-ölçekli üretimdir." Genel olarak küçük-burjuva ideologlarının ve özellikle Rus narodniklerinin (örneğin, Bay Kablukov'un yukarıda değinilen kitabının) küçük çiftçi birlikleri konusundaki dedikoduları herkesçe bilinmektedir. Bu nedenle, Kautsky'nin, bu birliklerin görevleri hakkında yaptığı mükemmel inceleme önem kazanmaktadır. Doğal olarak, küçük çiftçi birlikleri ekonomik gelişmede bir bağlantı noktasıdır, ama bu birlikler sık sık düşünüldüğü ve iddia edildiği gibi *kolektivizme doğru değil ama* (*Fortschritt zum Kapitalismus*) kapitalizme

doğru bir geçişin ifadesidirler (s. 118). Birlikler, tarımda büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretime olan üstünlüğünü (*Vorsprung*) azaltmak yerine artırırlar, çünkü büyük çiftçilerin bu birliklerin kurulmasındaki çıkarları çok daha fazladır ve bunların üstünlüklerinden daha fazla yararlanırlar. Komün halindeki, kolektif büyük-ölçekli üretimin kapitalist büyük-ölçekli üretimden çok daha üstün olduğunu Kautsky'nin çok açık bir biçimde ortaya koyduğunu söylemeye gerek yoktur. Kautsky, İngiltere'de Robert Owen yandaşlarının uyguladıkları ve Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan kolektif çiftçilik denemelerini ele alıyor.* Ona göre, bütün bu deneyler, işçilerin kolektif olarak büyük-ölçekli modern çiftçiliği yürütebileceklerini *kesinlikle tanıtlamaktadır*. Ama bunun gerçekleşmesi için "bazı belli ekonomik, siyasal ve akılcı koşullar" gerekmektedir. Disiplin ve dayanışmanın çok az gelişmiş olması, tecrit durumu ve yalnızca Batı-Avrupa köylülerinde değil ama (A. N. Engelhardt ve G. N. Uspensky'yi anımsarsak) Rusya'nın "komün" köylülerinde de gözlediğimiz "mülk sahipliği fanatizmi" gibi unsurlar nedeniyle küçük üreticinin (hem zanaatçının ve hem de köylünün) kolektif üretime geçişi engellenmektedir. Kautsky, kategorik açıdan "*modern toplumda* köylünün komünal üretime geçmesini beklemenin çok saçma olduğunu" belirtiyor.

Kautsky'nin kitabının VI. Bölümünün oldukça zengin içeriği işte budur. Bay Bulgakov özellikle bu bölümden rahatsız olmuştur. Anladığımıza göre, Kautsky'nin "büyük günahı" çeşitli kavramları birbirine karıştırmasıdır; "teknik üstünlükler ekonomik üstünlüklerle karıştırılmıştır". Kautsky "*teknik açıdan* daha yetkin olan bir üretim biçiminin *ekonomik açıdan* da daha yetkin, yani daha geçerli olduğuna iliş-

* 124-126 sayfalarda Kautsky, Ralahine'deki tarım komününü tanımlıyor. Bu yıl, tesadüfen, *Ruskoye Bogatstvo*'nun[3] ikinci sayısında, Bay Dioneo Rus okurlarına bu konuda bilgi veriyor.

kin yanlış varsayımdan hareket etmektedir". Kautsky'nin tezinin çizgisi hakkındaki açıklamalarımızdan sonra Bay Bulgakov'un bu duygusal savının tamamen temelsiz olduğuna okurlarımızı ikna ettiğimizi umarız. Kautsky, teknik ile ekonomiyi* en ufak bir şekilde karıştırmaksızın, kapitalist sistem içinde, *diğer koşullar eşit olmak üzere*, tarımda büyük-ölçekli üretim ile küçük-ölçekli üretim arasındaki ilişki sorununu çok doğru bir biçimde inceliyor. *VI. Bölümün ilk kesimindeki giriş tümcesinde, Kautsky, çok açık olarak kapitalizmin gelişme düzeyi ile büyük-ölçekli tarımın üstünlüğü kuralının genel uygulanabilirlik derecesi arasındaki bağıntıya işaret ediyor*: "Tarım ne kadar kapitalistleşirse, büyük ve küçük-ölçekli üretim teknikleri arasındaki nitelik farkı da o denli büyür." (s. 92.) Kapitalizm-öncesi tarımda bu nitelik farkı yoktu. Bu durumda Bay Bulgakov'un Kautsky'ye yönelttiği: "Aslında sorunun şöyle konulması gerekirdi: *günümüzün sosyal ve ekonomik koşulları altında*, büyük ve küçük-ölçekli üretimin rekabet koşullarında bu üretim biçimlerinin her ikisinin de kendilerine özgü niteliklerinin ne gibi

* Tezini savunabilmek için Bay Bulgakov'un aktarabileceği tek şey, IV. Bölümün ilk kesimine Kautsky'nin koyduğu *başlıktır*: bu kesimin, büyük-ölçekli üretimin hem teknik ve hem de ekonomik üstünlüklerine değiniyor olmasına karşın, "(*a*) Büyük-Ölçekli Üretimin *Teknik* Üstünlüğü". Ama bu, Kautsky'nin teknik ile ekonomiyi birbirine karıştırmasının kanıtı mıdır? Doğrusunu söylemek gerekirse, Kautsky'nin koyduğu başlığın yanlışlığı sorunu, halen açıklığa kavuşmuş değildir. Sorunun önemli olan yanı, Kautsky'nin buradaki amacının VI. Bölümün birinci ve ikinci kesimlerinin içeriklerini karşılaştırarak farklılıklarını göstermek olmasıdır. Birinci kesimde (*a*) kapitalist tarımda, büyük-ölçekli üretimin teknik alandaki üstünlüğünden sözediyor ve burada makinelerin vb. yanısıra, örneğin, krediyi anlatıyor. Bay Bulgakov alaycı bir dille bunun "garip bir teknik üstünlük biçimi" olduğunu söylüyor. Ama *Rira bien qui rira le ternier*! [Son gülen iyi güler! —*ç.*] Kautsky'nin kitabına bir göz atacak olursanız, kafasındaki şeyin başlıca, sadece büyük çiftçinin elde etmek olanağını bulduğu kredi işinin (ve daha ilerideki ticaret tekniğinin) *tekniğindeki* gelişme olduğunu göreceksiniz. Öte yandan bu bölümün, ikinci kesiminde (*b*) büyük-ölçekli üretim ve küçük-ölçekli üretimde, işçilerin tüketim hızlarını ve harcanan emek miktarını karşılaştırıyor. Sonuç olarak, bu bölümde, Kautsky büyük ve küçük-ölçekli üretim arasındaki *tam anlamıyla ekonomik farklılığı* inceliyor. Kredi ve ticaret *ekonomileri* her ikisi için aynıdır, ama *teknik* farklıdır.

bir özellikleri olabilir?" sert ihtarına ne demeli? Bu düzeltme de, yukarda incelediğimiz düzeltmeyle aynı niteliktedir.

Şimdi Kautsky'nin tarımda büyük-ölçekli üretimin teknik açıdan üstünlüğünü savunan tezlerini Bay Bulgakov'un nasıl çürüttüğünü görelim. Kautsky şöyle diyor: "Tarımı sanayiden ayıran en önemli özelliklerden biri, sözcüğün tam anlamıyla tarımsal üretimin [*Wirtschaftsbetrieb*, ekonomik bir girişim] genellikle ev ekonomisi (*Haushalt*) ile bağıntılı olması, sanayide ise böyle bir durumun sözkonusu olmamasıdır." Emekten ve maddî araçlardan yapılacak tasarruf açısından daha büyük ev ekonomisinin daha küçük bir ev ekonomisinden avantajlı olduğunu tanıtlamaya gerek yoktur... Birincisi gazı, margarini ve hindibayı toptan alırken, ikincisi bu malzemeleri vb. perakende olarak satın alır (buna dikkat ediniz! *V. İ.*) (s. 93). Bay Bulgakov "düzeltiyor": "Kautsky bunun teknik açıdan daha avantajlı olduğunu değil, ama yalnızca daha *ucuza* geldiğini anlatmak istedi"!.. (Tıpkı diğerlerinde olduğu gibi) burada da Bay Bulgakov'un Kautsky'yi "düzeltme çabalarının şanssızlıktan öteye geçmediği açıkça görülmüyor mu? İnatçı eleştirmen şöyle devam ediyor: "Bu tez, kendi içinde de epey kuşku götürür, çünkü belli koşullar altında ürünün değeri dağınık durumda olan kulübelerin değerini kapsamayabilir. Öte yandan basit bir evin değeri bile faizi dahil olmak üzere ürün değerine eklenmektedir. Bu da —büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretim karşısında abartılmış teknik üstünlüklerine değil— araştırılması gerekli olan sosyal ve ekonomik koşullara bağlıdır."... İlkönce, Bay Bulgakov, Kautsky'nin *bütün diğer koşullar aynı olmak üzere* büyük-ölçekli üretimin özellikleriyle küçük-ölçekli üretimi karşılaştırdıktan sonra bu koşulların daha ayrıntılı bir incelemesine girişmesi gibi önemsiz bir noktayı unutuyor. Sonuç olarak, Bay Bulgakov farklı sorunları aynı kefeye koymak istiyor. İkincisi, nasıl oluyor da

köylülerin kulübelerinin değeri, ürünün değerinin kapsamına girmiyor? Yalnızca köylü kullandığı kerestenin değerini "hesaba katmadığı" ya da kulübesinin yapımında ve onarımında harcadığı emeği "hesaba katmadığı" için. Köylü halen doğal ekonomiyi sürdürdüğü için emeğini doğal olarak "hesaba katmayacaktır". *Kitabının 165-67. sayfalarında* (Bölüm VIII, "Köylünün Proleterleşmesi") *Kautsky'nin bu noktaya çok açık ve kesin bir biçimde parmak bastığını* okurlarına söylememekle, Bay Bulgakov, haksızlık ediyor. Ama biz, şimdi doğal ekonominin ya da basit meta üretiminin değil, kapitalizmin "sosyal ve ekonomik koşul"unu tartışıyoruz. Kapitalizmin toplumsal koşullarında insanın emeğini "hesaba katmaması" demek (bir tüccar ya da bir kapitalist için) bedavadan çalışması demektir; harcanan işgücü karşılığında tamamlanmamış bir ödenti için çalışmak demektir; tüketim düzeyini standardın altına düşürmek demektir. Görüldüğü gibi, küçük üretimin *bu* ayırdedici unsurunu Kautsky tamamen kavramış ve çok doğru olarak ortaya koymuştur. Kautsky'ye karşı çıkarken, Bay Bulgakov, burjuva ve küçük-burjuva iktisatçıların her zamanki hilelerini ve hatalarını yineliyor. Bu iktisatçılar, kendi emeğini hesaba katmak gereğini duymadığını ya da kira ve kâr peşinde koşmadığını., vb. iddia ettikleri küçük köylünün "canlılığını" öve öve bizi sağır ettiler. Bu iyi; insanlar, bu tip tartışmaların sadece doğal ekonominin, basit meta üretiminin ve kapitalizmin "sosyal ve ekonomik koşullarının" birbirine karıştırılmasıyla sonuçlandığını unutuyorlar. Kautsky bütün bu hataları çok iyi bir biçimde açıklıyor ve sosyal ve ekonomik ilişkilerin çeşitli sistemleri arasında *kesin bir ayrım* yaparak şöyle diyor: "Eğer küçük köylünün tarımsal üretimi, meta üretimi sınırları içine alınmazsa, yalnızca ev ekonomisinin bir bölümü olarak kalırsa, o zaman bu üretim aynı zamanda modern üretim biçiminin merkezileşme eğilimlerinin de sınırları dışında kalır. Bu parsellenmiş ekonomi ne denli irrasyo-

nel olursa olsun, ne denli boş yere çaba harcanmasına neden olursa olsun, köylü ona dört elle sarılır, tıpkı karısının perişan durumdaki ev ekonomisine sarıldığı gibi. Bu ekonomi de, kadını, büyük bir işgücü sarfiyatı ile sonsuz derecede yoksulluk sonucuna götürür, ama onun başka birinin yönetiminde olmadığı ve sömürünün dışında kaldığı tek ortamı temsil eder." (s. 165.) Doğal ekonominin yerini meta ekonomisi aldığı zaman durum değişir. Köylü artık ürettiklerini satmak, araçlar satın almak ve *toprak satın almak* durumundadır. Köylü *basit bir meta üreticisi* olarak kaldığı sürece ücretli bir işçinin yaşama standardı onu doyurur; ne kira ve ne de kâr ister; ya da buna gereksinme duyar; toprağa bir kapitalist girişimcinin ödediğinden çok daha yüksek bir fiyat ödeyebilir (s. 166). Ama basit meta üretiminin yerini *kapitalist üretim* alır. Örneğin, köylü, toprağını ipotek ettirmiş ise, kredi sahibine bıraktığı rantı da elde etmek zorundadır. Bu gelişme aşamasında, köylü, resmen, sadece basit bir meta üreticisi olarak görülebilir. *De facto*,* çoğunlukla ondan "ek iş" istemek zorunda olduğu, yani işgücünü ona satmak zorunda olduğu *kapitalist* ile —kredi veren kişi, tüccar, sanayi girişimcisi ile— iş yapmak zorundadır. Bu aşamada —Kautsky'nin kapitalist toplumda büyük-ölçekli üretim ile küçük-ölçekli üretimi karşılaştırdığını yineleyelim— köylünün "emeğini hesaba katmaması"nın kendisi için yalnızca tek bir anlamı vardır: ölünceye dek çalışmak ve sürekli olarak tüketiminden kesmek.

Bay Bulgakov'un diğer itirazları da tıpkı bunun gibi ters düşmektedir. Küçük-ölçekli üretim, makinelerin kullanımına çok daha dar sınırlar içinde izin verir; ve küçük mülk sahibinin kredi bulması çok daha zorlaşır ve pahalıya oturur, diyen Kautsky'nin bu tezlerini Bay Bulgakov yanlış buluyor ve köylü birliklerine atıf yapıyor! Daha önce değindiğimiz ve Kautsky tarafından özellikleri ve önemleri ortaya

* Gerçekte, fiilî olarak. —ç.

konmuş bulunan bu birlikler konusunda gene Kautsky'nin öne sürdüğü bulguları tamamen görmezlikten geliyor. Makineler sorununda da Bay Bulgakov, Kautsky'yi "daha genel bir ekonomik sorunu" ortaya koymamakla suçluyor: Bütünüyle birlikte tarımda makinelerin ekonomik rolü nedir ve makineler manüfaktür sanayiinde olduğu gibi tarımda da zorunlu araçlar mıdır? [Bay Bulgakov Kautsky'nin kitabının IV. Bölümünü unutmuş!] Kautsky, modern tarımda makinelerin kullanımının kapitalist niteliğini çok açık olarak belirtiyor (s. 39, 40 vd.); tarımda makinelerin kullanımı açısından "teknik ve ekonomik güçlükler" doğuran, tarımın kendine özgü özelliklerine işaret ediyor (s. 38, vd.); ve makinelerin gittikçe artan kullanımları (s. 40) bu olayın teknik açıdan önemi (42, vd.) ve buharla elektriğin rolleri üzerine veriler ortaya koyuyor. Kautsky, çeşitli makinelerin bütünüyle en verimli biçimde kullanımı için tarımsal verilere göre gerekli çiftlik büyüklüğüne işaret etti (94) ve Almanya'da 1895 yılı nüfus sayımına göre küçük çiftliklerden büyük çiftliklere gidildikçe makine kullanımının düzenli ve hızlı bir artış gösterdiğini vurguladı. (2 hektara kadar olan çiftliklerde yüzde 2; 2—5 hektar arasındaki çiftliklerde yüzde 13,8; 5—20 hektar arasındaki çiftliklerde yüzde 45,8; 20—100 hektar arasındaki çiftliklerde yüzde 78,8; 100 ve daha fazla hektarlık çiftliklerde yüzde 49,2.) Bay Bulgakov, bu rakamlar yerine, makinelerin "yenilebilirliği" ("*invincibility*") ya da yenilemezliği konusundaki "genel" tartışmaları yeğlerdi!...

"Küçük-ölçekli üretimde hektar başına daha çok sayıda yük taşıyan hayvanların kullanılması savı güvenilir olmaktan uzaktır ... çünkü çiftlik başına beslenen hayvanların göreli yoğunluğu araştırılmamış" — diyor Bay Bulgakov. Kautsky'nin kitabında bu savın bulunduğu sayfada ise şunları okumak mümkündür: "Küçük-ölçekli çiftçilikte (her 100 hektar başına) kullanılan inek sayısının fazlalığı, daha az önemli olmayan bir başka olguyla, yani hayvancılıkta köylünün

büyük çiftçiden daha fazla, tahıl üretiminde ise daha az sayıda hayvan kullanması olgusuyla da saptanabilir; ama bu, beslenen at sayısındaki farklılığı açıklamaz." (s. 96'da, 1860 yılı Saksonya'sı, 1883 yılı Almanya'sının tümü ve 1880 yılı İngiltere'sine ilişkin rakamlar aktarılmıştır.) Okuru bu konuda aydınlatmak istiyoruz: Rusya'da zemstvo istatistikleri de büyük-ölçekli çiftçiliğin küçük-ölçekli çiftçiliğe üstünlüğünü belirten aynı yasayı açıkça ortaya koyuyor; büyük köylü çiftlikleri, daha az sayıda davar ve birim toprak başına* daha az alet ve avadanlıkla yönetilirler.

Kautsky'nin, kapitalist tarımda büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretime olan üstünlüğü konusundaki tezleri üzerinde Bay Bulgakov oldukça eksik yorumlar getiriyor. Büyük-ölçekli çiftçiliğin üstünlüğü, yalnızca [bu tip üretimde —ç.] ekili alanların daha az çarçur edilmesi, araç-gereçlerde ve çiftlik hayvanlarında yapılacak tasarruf, araç-gereçlerden tam olarak yararlanılması, makinelerin kullanımında ve kredi akımında daha geniş olanaklar gerçeğine dayanmaz. Bunların yanısıra büyük-ölçekli üretimin ticarî açıdan üstünlüğü ve bu üretim biçiminde bilimsel yöntemlerle eğitilmiş yöneticilerin istihdam edilmesi olguları da vardır. (Kautsky, s. 104.) Büyük-ölçekli çiftçilikte, işçilerin birlikte çalışmasından ve işbölümünden, çok daha geniş ölçüde yararlanılır. "Bilimsel açıdan iyi eğitim görmüş bir çiftçi, ancak, kişinin işgücünün tam olarak kullanılabileceği, yönetim ve denetim açısından yeterince geniş olan bir çiftlikte istihdam edilebilir." (s. 98: "Bu tip çiftliklerin büyüklüğü, üretimin biçimine göre"—üç hektarlık alanlardan (üzüm bağlarından) 500 hektarlık yaygın (*extensive*) tarım yapan çiftliklere dek değişir.) Bu nedenle Kautsky, ilginç ve oldukça karakteristik bir başka olguya, yani ilk ve orta dere-

* Bkz: V. Y. Postnikov, *Güney Rusya'da Köylü Tarımı*. Karş: V. İlyin, *Kapitalizmin Gelişmesi*'nde (Bölüm II, Kesim I) bu yapıta değiniyor. [V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 53. —*Ed.*]

celi tarım okullarının kurulmasının köylüye değil, ama ona çalıştıracak eleman sağlaması açısından büyük çiftçiye çıkar sağladığı olgusuna parmak basmaktadır (Rusya'da da aynı şey gözlemlenmektedir). "Tam olarak rasyonelleştirilmiş üretim için gerekli olan daha yüksek dereceli eğitim, köylülerin bugünkü yaşama koşullarına uygun düşmemektedir. Elbette bu, daha ileri dereceli öğrenimin kınanması değil, tam tersine köylülerin yaşam koşullarının yerilmesidir. Sadece, köylü üretiminin yüksek verimliliği nedeniyle değil, ama daha düşük gereksinmeleri olması açısından, büyük-ölçekli üretimle yanyana yaşamak olanağını bulduğu anlamına gelir." (s. 99.) Büyük-ölçekli üretim koşullarında yalnızca köylü işçilerin istihdamı yeterli değildir. Bunların yanısıra, gereksinmeleri yüksek düzeyde olan kent işçilerinin de çalıştırılmaları gerekir.

Kautsky'nin "küçük-ölçekli üretimdeki fazla çalışma ve düşük tüketim" konusunda tanıtlamaya çalıştığı oldukça ilginç ve önemli verileri Bay Bulgakov "Birkaç [!] raslansal [??] alıntı" olarak nitelendiriyor. Bay Bulgakov olabildiğince çok miktarda "karşıt nitelikte alıntıları" kanıt olarak ileri sürmek "görevini üstleniyor". Ancak "karşıt nitelikte alıntılar" ile tanıtlayacağı *karşıt bir görüş* getirmeyi de üstlenip üstlenmediğini söylemeyi unutuyor. İşte sorunun özü budur! Bay Bulgakov, kapitalist toplumda, işçilerin düşük tüketim ve fazla çalışma koşullarının yaygınlığı açısından, büyük-ölçekli üretim ile küçük-ölçekli üretimin farklılaşmasını tanıtlama görevini üstleniyor mu? Bay Bulgakov bu denli gülünç bir iddiayı ortaya atmayacak kadar ihtiyatlıdır. "Köylülerin bazı yerlerde zengin, bazı yerlerde ise yoksul olduklarını" söyleyerek onların fazladan çalışma ve düşük tüketim olgularını bir kenara itmenin mümkün olduğunu sanıyor!! Küçük ve büyük-ölçekli üretimin durumu ile ilgili verileri genelleştirmek yerine, çeşitli "yerlerdeki" nüfusun "zenginlik" farklarını incelemeye

girişen bir ekonomist için ne söylenebilir ki? "Zanaatçıların bazı yerlerde zengin, bazı yerlerde ise yoksul oldukları" düşüncesinden hareket ederek, fabrika işçileriyle karşılaştırıldıklarında, zanaatçıların aşırı çalışmalarını ve düşük tüketimlerini görmekten kaçınan bir ekonomist için ne söylenebilir ki? Yeri gelmişken zanaatçılarla ilgili birkaç söz edelim. Bay Bulgakov, şöyle yazıyor: "Anladığım kadarıyla Kautsky, [tarımda olduğu gibi] fazladan çalışma konusunda teknik sınırları bulunmayan *Hausindustrie** ile düşsel olarak bir paralellik çizmeye çalışıyor. Ama bu paralellik buraya uygun düşmüyor." Buna karşılık, biz de, anladığımız kadarıyla, Bay Bulgakov'un eleştirmekte olduğu kitap hakkında şaşılacak derecede dikkatsiz davrandığını iddia ediyoruz. Çünkü, Kautsky *Hausindustrie* ile "düşsel açıdan bir paralellik çizmedi", bunun tam tersine, ortalamanın çok üstünde çalışma sorununa ilişkin *bu bölümün* (Bölüm VI, b, s. 106) *daha ilk sayfalarından itibaren bu konuya açık ve kesin olarak parmak bastı.* "Ev sanayiinde (*Hausindustrie*) olduğu gibi, diye yazıyor Kautsky, küçük köylü işletmesinde ailedeki çocukların çalışması, başkaları hesabına ücretli emekten çok daha zararlıdır." Bay Bulgakov bu paralelliğin uygunsuzluğunu ne denli etkili olarak iddia ederse etsin, aslında tamamen hatalı olan kendi düşüncesidir. "Sanayide ortalamanın üstünde çalışmanın teknik sınırları yoktur, ama köylülükte, teknik tarım koşulları bu çalışmayı sınırlar." diyor Bay Bulgakov. Şimdi soralım: teknik ile ekonomiyi, gerçekte, birbirine karıştıran kimdir? Bay Bulgakov mu, yoksa Kautsky mi? Sanayide ve tarımda küçük üreticinin çocuklarını oldukça küçük bir yaşta işe soktuğu, kendisinin ise her gün fazladan çalıştığı, "çok daha tutumlu" yaşadığı, ve çağdaş bir ülkede (Marx'ın deyimiyle) gerçek bir "barbar" haline gelecek derecede gereksinmelerinden kısıntı yaptığı [gerçeğinin —ç.] olaylarla tanıtlanmasıy-

* Ev sanayii. —ç.

la, ev sanayiinin ya da tarım tekniğinin ne ilgisi var? Tarımın çok sayıda kendine özgü nitelikleri olduğunu söyleyerek (ki Kautsky bunu hiç unutmuyor) tarım ve sanayide yer alan böyle bir olgunun ekonomik benzerliği yadsınabilir mi? Bay Bulgakov'a göre "küçük köylü istese bile tarlasına gerekli olanın üstünde çalışamaz." Ama küçük köylü günde oniki saat değil, ondört saat çalışabilir ve çalışmaktadır; normalin üstünde çalışabilmekte ve çalışmakta, bu da onun sinirlerini ve kaslarını normal yoğunluktaki bir emekten çok daha çabuk yıpratmaktadır. Dahası, köylünün çalışmasını tüm olarak tarla çalışmasına indirgemek ne kadar aşırı ve hatalı bir soyutlamadır! Kautsky'nin kitabında bu cinsten bir şey yoktur. Köylünün aynı zamanda evinde de çalıştığını, kulübesinin, araç ve gereçlerinin, hayvanlarını koyduğu ağılın inşaat ve onarımını kendisinin yaptığını ve büyük bir çiftlikte çalışan ücretli bir işçinin normal *rayiç* üzerinden ödeme talebinde bulunacağı bütün bu ek işleri *"hesaba katmadığını"* Kautsky gayet iyi bilmektedir. Ortalamanın üstünde çalışmanın, köylü açısından —küçük çiftçi açısından— *yalnızca* küçük sanayi üreticisi durumunda olan birine oranla *çok daha geniş sınırlara sahip olduğu* olgusu, önyargısız her kişi için açık değil midir? Küçük çiftçinin ortalamanın üstünde çalışmasını tanıtlayan uluslararası bir olgu vardır: tüm burjuva yazarları hep birlikte köylülerin "tutumluluğunu" ve "çalışkanlığını" överken işçileri "savrukluk"la ve "tembellik"le suçlarlar.

Kautsky'nin bir alıntısına göre, Westphalia'daki kırsal nüfusun yaşantısını inceleyen bir araştırmacı, küçük köylülerin, çocuklarını, onların fiziksel gelişmelerini geriletecek kadar çok çalıştırdıklarını, ücretli çalışmanın ise bu denli kötü yönlerinin olmadığını söylüyor. Lincolnshire'li küçük bir çiftçi, İngiltere'de (1897) tarım koşullarını inceleyen bir meclis komisyonuna şunları söylemiştir: "Bir aile yetiştirdim ve onları ölesiye dek çalıştırdım." Bir diğeri ise, "Ço-

cuklarım ve benim bazı günler günde onsekiz saat çalıştığımız oluyor. Yıllık ortalama olarak ise, günde on ilâ oniki saat arasında çalışıyoruz." demektedir. Bir üçüncüsü, "İşçilerden çok daha fazla çalışıyoruz, aslında köleler gibi çalışmaktayız." demektedir. Bay Read ise, sözcüğün tam anlamıyla tarımın egemen olduğu bölgelerde yaşayan küçük çiftçilerin koşullarını aynı komisyona şöyle anlatmaktadır: "Yaşamını sürdürebileceği tek yol şudur: iki tarım işçisi kadar çalışmak ve birisi kadar harcama yapmak ... ailesine gelince, onlar tarım işçilerinin çocuklarından çok daha eğitimsizdirler ve çok daha fazla çalışırlar." (*Royal Commission on Agriculture, Final Report** s. 34, 358. Kautsky tarafından aktarılmış, s. 109.) Acaba Bay Bulgakov bir gündelikçi işçinin sık sık iki köylünün yaptığı işi yüklendiğini mi iddia edecek? Kautsky'nin aktardığı, ve "köylülerin aç kalma (*Hungerkunst*) sanatının küçük üretimin üstünlüğüne yol açabileceğini" gösteren şu olgu özellikle ilginçtir: Baden'de iki köylü çiftliğinin kârlılıklarının karşılaştırılması sonucunda, *büyük çiftlikte* 933 marklık bir zarar, birincinin *sadece yarısı kadar büyük olan* ikinci çiftlikte ise 191 marklık bir fazlalık gözlemlenmiştir. Birinci çiftlikte tamamen ücretli işçiler çalıştırılmaktadır ve gereği gibi beslenen bu işçilerin masrafı hemen hemen günde adam başına bir marka (yaklaşık olarak 45 kopeki) bulmaktadır. Daha küçük olan diğer çiftlikte ise üretim tamamıyla aile bireylerinin (eş ve altı yetişkin çocuk) yardımıyla sürdürülmektedir ki, bunların bakımı için gündelikçi işçilere harcanan *miktarın sadece yarısı*, yani günde birey başına 48 fenik *sarfedilmektedir*. Eğer küçük çiftçinin ailesi de büyük çiftçi tarafından tutulan işçiler kadar iyi beslenmiş olsaydı, küçük çiftçi, 1.250 marklık bir zarara girecektir! "Onun kârı, dolu mısır ambarlarından değil, boş midesinden gelmektedir." Büyük ve küçük çiftliklerin "kârlılık" karşılaş-

*Kralllık Tarım Komisyonu, Son Rapor. —ç

tırmalarının ücretli işçiler ve köylülerin tüketim ve çalışmalarının hesaplanmaları ile birlikte yapıldığı* ne kadar çok sayıda, benzer örnek bulunabilir? İşte özel dergilerden birisi tarafından yapılan, (4,6 hektarlık) küçük bir çiftliğin daha yüksek olan kârı ile (26,5 hektarlık) büyük çiftliğin kârının karşılaştırıldığı bir hesaplama daha. Ama bu daha fazla kâr nasıl elde ediliyor? diye soruyor Kautsky. Çocuklarının yürümeye başladıkları andan itibaren küçük çiftçiye yardım ettikleri; öte yandan büyük çiftçinin ise çocukları için (okul, *gymnasium*) para harcadığı ortaya çıkıyor. Küçük çiftlikte, yetmişin üstündeki yaşlılar bile "tam bir işçinin yerini tutuyorlar". "Özellikle büyük bir çiftlikte çalışan bir gündelikçi-işçi işe giderken kendi kendine düşünür: 'Keşke bugün biraz zaman öldürsem!' Küçük köylü ise iş olan her mevsimde daima şöyle düşünür: "Günler bir iki saat daha uzun olsaydı ne kadar iyi olurdu!" Bu makalenin yazarı bilgi vermesi bakımından küçük üreticilerin işin çok olduğu (*busy*) mevsimlerde zamanlarını daha iyi kullandıklarını söylüyor: "Daha erken kalkarlar, işi daha geç bırakırlar ve daha hızlı çalışırlar. Bunların yanısıra büyük çiftçilerin ücretli olarak tuttukları gündelikçiler ise, diğer günlerde olduğundan daha erken kalkmak, daha geç yatmak ya da daha sıkı çalışmak istemezler." Sürdürdüğü "basit" yaşam nedeniyle köylünün net bir gelir elde etme olanağı vardır: başlıbaşına ailesinin çalışmasıyla inşa edilen çamur bir kulübede yaşar; karısı onyedi yıllık evlidir ve sadece bir çift ayakkabı eskitmiştir; genellikle tahtadan çarıklarla ya da çıplak ayak dolaşır; ve ailenin bütün dikişini kendisi diker. Yemekleri, patates, süt, ve ender olarak yenilen ringa balığıdır. Koca, yalnızca pazar günleri bir pipo tütün içebilir. "Bu insanlar oldukça basit bir yaşantı sür-

* Karş: V. İlyin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı yapıtının 112, 175, 201. sayfalarına bakınız. [V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 151-152, 216-218, 225-227. —*Ed.*]

dürdüklerinin farkında değillerdi ve durumlarından hiç yakınmazlardı. ... Bu basit yaşantı sonucunda çiftliklerinden hemen hemen her yıl az bir kâr elde ederlerdi."

IV

Kapitalist tarımda küçük ve büyük üretim arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesini bitirdikten sonra Kautsky (Bölüm VII) "kapitalist tarımın sınırları" konusunda özel bir araştırmaya girişiyor. Kautsky, büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretime üstünlüğü teorisine karşı burjuvazi arasında yapılan itirazın esas olarak "insanlığın dostları" (biz "halkın dostları" demiştik), safkan serbest-değişimciler ve tarımcılar tarafından ileri sürüldüğünü söylüyor. Yakın zamanlara dek birçok iktisatçı, küçük-ölçekli üretimi savunmaktaydı. Genellikle aktarılan istatistikler, büyük çiftliklerin, küçük çiftlikleri ortadan kaldırmadıklarını gösteren istatistiklerdir. Ve Kautsky, şu rakamları aktarıyor: 1882'den 1895'e kadar Almanya'da en çok artış gösteren, orta-büyüklükteki çiftlik alanları idi; 1882 ile 1892 yılları arasında Fransa'da alanı en çok artan topraklar en büyük ve en küçük çiftlikler idi; orta-büyüklükteki çiftlikler eriyip gitmişti. 1885'ten 1895'e kadar İngiltere'de en küçük ve en büyük çiftlik alanları silinip gitmiş, 40—120 hektar (100—300 akrlık) arasında, küçük çiftlikler kategorisine sokulamayan çiftlikler en çok alan artışı göstermişlerdi. Amerika'da çiftliklerin ortalama alanları azalmaktadır; bu sayı, 1850 yılında 203 akr; 1860 yılında 199 akr; 1870 yılında 153 akr; 1880 yılında 134 akr ve 1890 yılında 137 akrdır. Kautsky, Amerikan istatistiklerini daha yakından inceliyor ve Bay Bulgakov nasıl düşünürse düşünsün, Kautsky'nin incelemesi *ilke* açısından oldukça önemlidir. Ortalama çiftlik alanlarının azalmasının temel nedeni, karaların kurtuluşundan sonra Güneyde geniş plantasyonların parçalanmasıdır; Güney

Devletlerinde ortalama çiftlik alanı yarıdan fazla bir azalma göstermiştir. "Konuyu anlayan hiç kimsenin bu rakamları küçük-ölçekli üretimin *modern* [=kapitalist] büyük-ölçekli üretime galebe çalmasının işareti olarak görmesi olanağı yoktur." Genel olarak, *bölgeler itibarıyla* Amerikan istatistiklerinin incelenmesi sonucu ortaya bol miktarda bir ilişkiler çeşitliliği çıkar. Orta-Batının Kuzey bölgesindeki, bellibaşlı "buğday devletleri"nde, ortalama çiftlik alanı 122 akrdan 133 akra *yükselmiştir*. "Küçük-ölçekli üretim, yalnızca tarımın bir çöküntü içinde bulunduğu yerlerde ya da kapitalizm-öncesi, büyük-ölçekli üretimin köylü üretimiyle rekabete girdiği bölgelerde egemen duruma geçmektedir." (135.) Kautsky'nin vardığı bu sonuç çok önemlidir, çünkü belli koşullar gözönünde tutulmayacak olursa istatistiklerin ele alınış tarzının sadece kötüye kullanma olabileceğini göstermektedir: Kapitalist büyük-ölçekli üretim ile kapitalizm-öncesi büyük-ölçekli üretim arasına bir çizgi çekilmelidir. Çiftçilik biçimleri ve tarihsel gelişim koşulları açısından maddî olarak birbirlerinden farklılıklar gösteren ayrı ayrı bölgelerin *ayrıntılı* birer incelemeleri yapılmalıdır. "Rakamlar tanıtlar!" denir. Ama onların neyi tanıtladıklarını görmek için de insanın rakamları incelemesi gerekir. Rakamlar yalnızca *doğrudan doğruya söyledikleri şeyleri* tanıtlarlar. Rakamlar, üretimin hangi çapta yapıldığını doğrudan doğruya anlatmazlar, ama çiftliklerin *alanlarını* verirler. "Küçük bir toprak üzerinde yoğun (*intensive*) çiftçilik yapmak suretiyle, üretimi, yaygın (*extensive*) çiftçiliğin yapıldığı büyük bir çiftlikten çok daha geniş çapta yürütmek mümkündür." "Bize yalnızca çiftliklerin alanları hakkında bilgi veren istatistikler, bu çiftliklerin alanlarındaki azalmanın nedeninin çiftçiliğin çapındaki gerçek bir azalmaya mı, yoksa çiftçiliğin yoğunlaşmasına mı bağlı olduğu konusunda bir şey söyleyemezler." (146.) Kapitalist büyük-ölçekli üretimin ilk biçimleri olan ormancılık ve otlak işletmeciliği en bü-

yük alanların kullanımına olanak tanır. Tarla ekimi ise daha ufak bir alan gerektirir. Ama tarla ekiminin çeşitli yöntemleri birbirlerinden şu şekilde ayrılırlar: bütün olanakları olan yaygın çiftçilik yöntemi (ki Amerika'da bugüne dek varlığını sürdürmektedir) (Dalrymple, Glenn ve diğerleri gibi 10.000 hektara kadar olan *bonanza farms** gibi) çok muazzam çiftliklerin kullanımını gerektirir. (Bizim steplerimizde de, köylü çiftlikleri ve özellikle tüccarların çiftlikleri böyle boyutlara ulaşmışlardır.) Gübrelemenin başlaması, vb., zorunlu olarak, örneğin Avrupa'da, Amerika'dakinden çok daha ufak olan çiftliklerin alanlarında bir azalmaya yol açmıştır. Tarla ekiminden hayvancılığa geçiş de gene çiftliklerin alanlarında bir azalmaya neden olmaktadır: 1880 yılında, İngiltere'de, hayvan beslenen çiftliklerin ortalama büyüklüğü 52,3 akr iken, tarla olarak kullanılan çiftliklerde bu büyüklük 74,2 akrı buluyordu. İngiltere'de gerçekleşmekte olan tarla çiftçiliğinden hayvancılığa geçişin, çiftlik alanlarındaki bir azalma eğilimi doğurma *zorunluluğu* buradan gelmektedir. "Ama eğer bundan üretimde bir gerilemenin var olduğu sonucu çıkarılacak olursa, bu, durumu çok yüzeysel olarak değerlendirmek anlamına gelir." (149.) (Bay Bulgakov'un bir ara Kautsky'yi çürütebilmek umuduyla araştırma yaptığı) Doğu Elbe'de meydana gelmekte olan şey, kesinlikle yoğun tarıma başlanmasıdır: Kautsky'nin aktarmalarda bulunduğu Sering, büyük çiftçilerin, topraklarının verimliliğini artırmakta olduklarını ve arazilerinin ücra bölgelerini köylülere kiraladıklarını ya da sattıklarını, çünkü yoğun çiftçilikte bu ücra alanlardan yararlanmanın zor olduğunu söylüyor. "Böylelikle, Doğu Elbe'deki büyük topraklar küçülüyor ve bunların civarında küçük köylü çiftlikleri kuruluyor; ama bunun nedeni küçük-ölçekli üretimin büyük-ölçekli üretime olan üstünlüğü değil, toprakların başlangıçtaki boyutlarının yaygın çiftçiliğin gereklerine göre yeniden düzen-

* Bu sözcükler orijinal metinde de İngilizcedir. —ç.

lenmesidir." (150.) Bu durumların hepsinde çiftlik alanındaki azalma genellikle (toprak birimi başına) ürünlerin miktarında ve sık sık istihdam edilen işçilerin sayısında bir artışa, yani üretimin ölçeğinde gerçek bir *artışa* yol açmaktadır.

Çiftliklerin *alanlarına* ilişkin genel tarım istatistikleri ile ne kadar az şeyin tanıtlandığı ve bunların ne denli dikkatle ele alınması gerektiği ortadadır. Sanayi istatistiklerinde üretimin ölçeği (malların miktarı, toplam verim değeri ve istihdam edilen işçi sayısı) üzerinde *doğrudan* belirtilerimiz vardır ve bunların yanısıra farklı dalları birbirinden ayırdetmek kolaydır. Tarım istatistiklerinde bu zorunlu açıklık koşullarına çok ender olarak raslanır.

Dahası, toprak mülkiyeti halindeki tekel, tarım kapitalizmini sınırlar: sanayide ise sermaye, *birikimin* bir sonucu olarak, artı-değerin sermaye haline dönüşmesinin bir sonucu olarak büyür. *Merkezileşme*, yani sermayenin çeşitli ufak birikimlerinin büyük bir birim halinde kaynaşmasının rolü daha azdır. Tarımda durum farklıdır. (Çağdaş ülkelerde) toprağın tümü ele geçirilmiştir ve bir çiftliğin alanını genişletmek yalnızca çeşitli parçaları *merkezileştirmekle* mümkündür; bunun da *sürekli bir alan* oluşturacak biçimde yapılması zorunludur. Açıkçası, onu çevreleyen parçaları satın almak suretiyle bir toprağı genişletmek, özellikle bu küçük parçaların kısmen tarım işçileri (ki büyük çiftçinin onlara gereksinmesi vardır) ve kısmen de tüketimlerini inanılmaz bir dereceye dek azaltarak varlıklarını sürdürmek sanatının üstatları olan küçük köylülerce işgal edilmiş olmaları nedeniyle, çok zor bir iştir. Tarım kapitalizminin sınırlamalarını gösteren bu çok açık ve basit olgu, bilemediğimiz bir nedenden dolayı, Bay Bulgakov'a sadece bir "tümce" (??!!) olarak görünmüş ve çok dayanaksız bir sevince bahane olmuştur: "Ve böylece [!], büyük-ölçekli üretimin üstünlüğü daha ilk engelde faciayla [!] sonuçlanıyor." Birincisi, Bay Bul-

gakov, büyük-ölçekli üretimin üstünlüğü yasasını yanlış anlıyor ve bu yasayı, Kautsky'nin çok dışında olduğu bir aşırı soyutlamaya indirgiyor ve daha sonra kendi yanlış anlayışını Kautsky'ye karşı bir tez haline getiriyor! Bay Bulgakov'un (büyük-ölçekli üretimin olmadığı, ama büyük toprak mülkiyetinin bulunduğu) İrlanda'ya atıf yaparak Kautsky'yi çürütebileceği konusundaki inancı gerçekten gariptir. Büyük toprak mülkiyetinin büyük-ölçekli üretimin koşullarından birisi olması gerçeği hiç bir zaman bu olgunun tek başına yeterli bir koşul olduğunu tanıtlamaz. Doğal olarak, tarımda kapitalizmle ilgili genel bir çalışma içinde olan Kautsky'nin, İrlanda'nın ya da başka bir ülkenin kendine özgü niteliklerinin tarihsel ya da diğer nedenlerini incelemesi olanaksızdı. Sanayide kapitalizmin genel yasalarını inceleyen Marx'tan, Fransa'da küçük sanayiin niçin daha uzun sürdüğünü, İtalya'da sanayiin niçin yavaş gelişmekte olduğunu vb. açıklamasını istemek kimsenin aklına gelmemiştir. Bay Bulgakov'un, yoğunlaşmanın [bir elde —ç.] toplanmasının yavaş yavaş "ilerleyebileceği" konusundaki iddiası da aynı ölçüde temelsizdir. Çevredeki toprak parçalarını satın alarak toprak genişletmek, bir fabrikaya ek makineler vb. koyabilmek için yeni binalar eklemek kadar kolay değildir.

Tamamen hayalî bir olanak olan, toprağın yavaş yavaş [bir elde —ç.] toplanmasına ya da büyük çiftliklerin kurulması amacıyla toprağın kiralanmasına değinirken, Bay Bulgakov, [bir elde —ç.] toplanma süreci içinde —Kautsky'nin işaret ettiği bir unsur olan— tarımın gerçekten kendine özgü bir unsuruna çok az dikkat etmiş. Bu, latifundiadır yani çeşitli toprak mülklerinin tek bir kişi elinde toplanmasıdır. İstatistiklerde genellikle tek tek toprak mülklerinin sayıları kayıtlıdır, ama büyük toprak sahiplerinin elinde bulunan çeşitli toprak mülklerinin [bir elde —ç.] toplanması süreci hakkında hiç bir bilgi yoktur. Kautsky, Almanya ve Avusturya'da birçok büyük toprak mülklerinin, tek bir merkezî ku-

ruluşça yönetilen tek bir ekonomik birim oluşturmak üzere birleştikleri, büyük-ölçekli kapitalist çiftçiliğin özel ve ileri bir biçimine yol açan bir toplanma tipi ile ilgili çok çarpıcı örnekler aktarıyor. Böylesine dev tarım girişimleri, tarımın çeşitli dallarının birleşmesini ve büyük-ölçekli üretimin üstünlüklerinden en ileri derecede yararlanmayı olanaklı kılar.

Kautsky'nin soyutlamadan ve sadık kaldığı "Marx'ın Teorisi"nin basmakalıp bir anlayışından ne denli uzak olduğunu okur görecektir. Tartışmakta olduğumuz bölüme, sanayide küçük-ölçekli üretimin çöküşüyle ilgili özel bir bölümü bile ekleyen Kautsky, bu basmakalıp anlayışa karşı uyarıda bulunuyor. Çok doğru olarak, sanayide bile büyük-ölçekli üretimin zaferle sonuçlanmasının o denli kolay olmadığını ve Marx'ın teorisinin tarımda uygulanamaz olduğunu konuşup duranların sahip oldukları düşünme alışkanlığı gibi tekdüze olmadığını belirtiyor. Kapitalist ev sanayiine parmak basmak yeterlidir; Marx'ın, fabrika düzeninin zaferini engelleyen karmaşık geçiş biçimlerinin çeşitliliklerinin fazlalığına ilişkin düşüncesini anımsamak yeterlidir. Bu, tarımda, [sanayide olduğundan —ç.] ne kadar fazla karmaşıktır! Örneğin servet ve lüksteki artış, milyonerleri, zevk için orman haline getirdikleri muazzam arazileri satın almaya itmektedir. Avusturya'da, Salzburg'da, 1869 yılından beri hayvan sayısı düşmektedir. Bu olayın nedeni, Alplerin av düşkünü zenginlere satılmasıdır. Çok yerinde olarak Kautsky, tarım istatistikleri genel olarak ve eleştirilmeksizin ele alındıkları takdirde, kapitalist üretim biçiminde, modern ulusların avlanan kabileler haline dönüşmeleri doğrultusunda bir eğilim keşfetmenin oldukça kolay olduğunu söylüyor.

Son olarak, kapitalist tarıma sınırlamalar getiren koşullar arasında, Kautsky —kırsal nüfusun göçü dolayısıyla— işçi sıkıntısı çeken büyük toprak sahiplerinin, bu olgu nede-

niyle toprakları işçilere bölüştürmeye, büyük toprak sahibi için gerekli işgücünü sağlayacak bir küçük köylülük yaratmaya zorlandıklarına da işaret etmektedir. Tamamen mülksüz bir tarım işçisine çok ender raslanır, çünkü kırsal tarım ekonomisi, tam anlamıyla ev ekonomisiyle bağıntılıdır. Tarımdaki ücretli işçilerin bütün kesimleri toprağın mülkiyetine, ya da tasarrufuna sahiptirler. Küçük üretim çok büyük ölçüde ortadan kalktığı zaman *büyük toprak sahipleri*, toprakları satmak ya da kiralamak suretiyle, *bu üretim biçimini güçlendirmeye ya da sürdürmeye çabalarlar*. Kautsky'nin aktarmalar yaptığı Sering şöyle diyor: "Bütün Avrupa ülkelerinde, yakın zamanlarda, arazi parçalarını kır işçileri arasında bölüştürmek suretiyle, onların o bölgelerde yerleşmelerini sağlamak doğrultusunda bir hareket göze çarpmaktadır." Böylelikle, kapitalist üretim biçiminin sınırları içinde, küçük-ölçekli üretimin tarımdan tamamen silinip atıldığını düşünmek olanaksızdır, çünkü köylülüğün çöküntüsü çok fazla ileri gittiği takdirde kapitalistlerin ve tarımcıların kendileri, onun yaşamını sürdürmesi için çaba göstermektedirler. Ta 1850 yıllarında, *Neue Rheinische Zeitung*'da[4], Marx, kapitalist toplumda toprağın yoğunlaşmasının ve parçalanmasının bu devrî hareketine işaret etmişti.

Bay Bulgakov, Kautsky'nin bu tezlerinin "bir doğruluk unsuru" içermekte olduklarını ama "yanılgı paylarının çok daha fazla" olduğunu düşünmektedir. Bay Bulgakov'un öteki yargıları gibi, bu da, oldukça zayıf ve karışık bir temele dayanmaktadır. Bay Bulgakov, Kautsky'nin "proleterleşmiş küçük üretimin bir teorisini kurduğunu" sanmakta ve bu teorinin çok sınırlı bir bölgede geçerli olduğunu düşünmektedir. Biz daha farklı düşünüyoruz. Küçük üreticilerin (ki hizmetkâr çiftçi ya da bir toprak hissesi olan bir gündelikçi anlamına gelir) ücretli tarım işi, *az ya da çok bütün kapitalist ülkelerin karakteristik bir olgusudur*. Tarım kapitalizmini ta-

nımlamak isteyen hiç bir yazar, gerçekleri tahrif etmeksizin bu olguyu geri plana atamaz.* Kitabının "Köylünün Proleterleşmesi" adlı VIII. Bölümünde, Kautsky, özellikle Almanya'da, proleterleşmiş küçük üretimin genelleştiğini tanıtlamak üzere çok sayıda kanıt ortaya koyuyor. Bay Bulgakov'un, Bay Kablukov dahil olmak üzere diğer yazarların "işçi darlığı"na parmak bastıkları konusundaki iddiası *en önemli şeyi geri plana atmaktadır*. Bu geri plana atılan şey ise Bay Kablukov'un teorisi ile Kautsky'nin teorisi arasında ilke alanındaki en büyük ayrılıktır. Bay Kablukov, sahip olduğu *Kleinbürger*** görüş açısı nedeniyle, işçi darlığı olayından hareketle küçük-ölçekli üretimin geçerliliği, büyük-ölçekli üretimin ise geçersizliği teorisini "kuruyor". Kautsky ise, gerçeklerin doğru bir tanımını yaptıktan sonra, bunların modern sınıflı toplumdaki gerçek anlamlarını belirtiyor: toprak sahiplerinin sınıf çıkarları, onları işçilere toprak hisseleri vermek için çabalamaya zorluyor. Bir-hisse toprağını rehine koymuş tarım ücretlilerinin sınıf konumu, proletaryaya daha yakın olmak üzere, küçük-burjuvazi ve proletarya arasında yer alırlar. Diğer bir deyişle, Bay Kablukov, karmaşık bir sürecin yalnızca bir yönünü, büyük-ölçekli üretimin yetersizliği teorisi haline getirirken, Kautsky, büyük-ölçekli üretimin belirli bir gelişmesi aşamasında ve belirli tarihsel koşullar altında, bu üretim biçiminin çıkarlarının yarattığı sosyal ve ekonomik ilişkilerin özel biçimlerini inceliyor.

V

Şimdi Kautsky'nin kitabının, biraz önce başlığını aktarmış olduğumuz diğer bölümüne geçiyoruz. Kautsky, burada,

* Bkz: *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, Bölüm II, Kesim XII, sayfa 120. [Bkz: V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 154. —*Ed.*] Fransa'da, kır işçilerinin %75'inin toprağa sahip oldukları tahmin ediliyordu. Başka örnekler de verilmiştir.

** *Küçük-burjuva.* —*ç.*

ilk olarak, "toprağın parçalanmasına yönelik eğilimleri", ve ikinci olarak da, "köylünün ek çalışma biçimleri"ni araştırıyor. Böylelikle, kapitalist ülkelerin ezici çoğunluğunda tipik olan, tarımda kapitalizmin çok önemli çizgileri burada anlatılmaktadır. Kautsky'ye göre, toprağın parçalanması, toprağa, büyük toprak sahiplerinden daha fazla ödeyen küçük köylülerin, küçük toprak parçaları için gittikçe artan talebine yol açmaktadır. Birçok yazar, küçük-ölçekli üretimin büyük-ölçekli üretime üstünlüğünü tanıtlamak için bu olguyu kanıt olarak göstermişlerdir. Toprağa ödenen para ile evlere ödenen parayı karşılaştırmak suretiyle, Kautsky, bunu çok uygun bir biçimde yanıtlıyor: küçük ve ucuz evlerin birim kapasite (birim fit, vb.) başına büyük ve pahalı evlerden *daha pahalı* olduğu çok iyi bilinir. Küçük toprak parçalarının daha yüksek olan fiyatları küçük-ölçekli üretimin üstünlüğüne değil, tam tersine köylünün özellikle ezilmişlik durumuna bağlıdır. Kapitalizmin doğurduğu çok sayıdaki cüce çiftlikleri şu rakamlar göstermektedir: (1895) Almanya'da 5.500.000 çiftlikten 4.250.000'i cüce çiftliklerdir, yani toplam çiftliklerin 3/4'ten fazlası beş hektardan daha az bir alanı kapsamaktadır (%58'i iki hektardan daha azdır). Belçika'da %78'i (909.000 çiftlikten 709.500'ü) iki hektardan daha küçüktür. İngiltere'de (1895) 520.000 çiftlikten 118.000'i iki hektardan daha az bir alana sahiptir. Fransa'da (1892), (5.700.000 çiftlikten) 2.200.000'i bir hektardan; 4.000.000'u ise beş hektardan daha küçüktür. Bay Bulgakov, "işgücünün çok irrasyonel bir biçimde harcanmasına" karşın ... toprağın "sık sık [??], dikkate değer bir yoğunlukla" bellendiğini söyleyerek, Kautsky'nin (hayvan mevcudunun, araç ve gereçlerin, paranın yetersizliği ve ikincil derecedeki uğraşlara yöneltilen işgücü açısından) bu cüce çiftliklerin irrasyonelliğine ilişkin tezini çürütebileceğini sanıyor. Bu itirazın tamamen temelsiz olduğu, tek tek küçük köylülerin toprağı çok mükemmel bir biçimde ekmelerine ilişkin örneklerin, Kaut-

sky'nin bu çiftçilik tipi hakkındaki genel nitelendirmesini çürütebilmekten çok uzak olduğu açıktır. Bu, tıpkı küçük bir çiftliğin yüksek kârlılığına ait yukarda verdiğimiz örneğin, büyük-ölçekli üretimin üstünlüğü teorisini çürütememesine benzer. Almanya'da 1895 yılı nüfus sayımında görülen, birçok küçük çiftçinin ek kazançlarından vazgeçememeleri olayı, Kautsky'nin *bir bütün olarak alındıkları** takdirde, bu çiftlikleri proleter kategorisine dahil etmekte oldukça haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Tarımdan bağımsız bir geçim sağlayan 4.700.000 kişiden 2.700.000'inin ya da *%57'sinin* ek kazançları vardır. Herbirisi iki hektardan daha az toprağa sahip, toplam olarak 3.200.000 çiftlikten sadece 400.000'inin yani *%13'ünün* ek gelirleri yoktur! Tüm Almanya'da, 5.500.000 çiftlikten *1.500.000*'i tarım ve sanayide çalışan ücretli işçilere aittir. (704.000'i de zanaatçılarındır.) Ve bütün bunlardan sonra, Bay Bulgakov, proleterleşmiş küçük işletmeler teorisinin Kautsky** tarafından "kurulduğunu" iddia edebi-

* "Bir bütün olarak alındıkları" sözcüklerini vurguluyoruz, çünkü doğal olarak bazı durumlarda, belirli miktarda toprağı olmayan bu çiftliklerde bile fazla miktarda ürün üretilerek büyük bir gelir elde edilebilir (üzüm bağları, sebze bahçeleri vb.). Moskova civarındaki sebze yetiştiricilerinin bazan at kullanmaksızın rasyonel ve kârlı çiftçilik yaptıklarını söyleyerek, Rus köylüleri arasındaki at darlığı konusundaki referansı çürütmeye çalışan bir ekonomist için ne söylenebilir ki?

** 15. sayfanın dipnotunda, Bay Bulgakov, tahıl gümrüklerinin kırsal nüfusun ezici çoğunluğunun çıkarları doğrultusunda olmadığına inanan Kautsky'nin, tahıl fiyatları konusundaki kitabın yazarları ile aynı hataya düştüğünü iddia ediyor.[5] Bizim bu düşünceye de katılmamız olanaksızdır. Tahıl fiyatlarını konu alan kitabın yazarları (yukarda sözünü ettiğim kitapta tekrar işaret ettiğim) çok sayıda hata yaptılar; ama yüksek tahıl fiyatlarının halk kitlelerinin çıkarlarına uygun olmadığını söylemenin hata ile hiç bir ilişkisi yoktur. Yanlış olan, kitlelerin çıkarlarının toplumsal gelişmenin bütününün çıkarlarıyla çatıştığını iddia etmek suretiyle yapılan *doğrudan* sonuç çıkarmaktır. Bay Tugan-Baronovski ve Bay Struve haklı olarak tahıl fiyatlarını değerlendirmedeki *ölçütün*, azçok hızlı bir biçimde kapitalizm yoluyla olması gerektiğini, bu fiyatların emek-hizmetini ortadan kaldırmakla birlikte, toplumsal gelişmeyi harekete geçirdiklerine işaret ettiler. Struve'den daha farklı olarak yanılmamakta oluşum, bir olgu sorunudur. Düşük fiyatların tarımda kapitalizmin gelişmesini geciktirdiğine hiç bir şekilde katılmıyorum. Tersine, tahıl fiyatlarının düşmesi nedeniyle tarımda uzmanlaşmanın harekete geçirilmesi ve özellikle tarım makineleri sanayiinin hızlı gelişimi, düşük fiyatların,

leceği kanısında! Köylülüğün proleterleşme biçimlerini (köylülerin yardımcı (yedek) iş biçimlerini) Kautsky inceden inceye araştırmıştır (s. 174-93). Yerimizin darlığı nedeniyle onun bütün biçimlerle ilgili tanımlamalarını (tarımda ücretli emek, ev sanayii — *Hausindustrie*, "kapitalist sömürünün en tiksinç biçimi" — fabrika ve maden ocaklarındaki çalışma vb.) ne yazık ki ayrıntılı olarak burada inceleyemiyoruz. Gözlediğimiz tek şey, Kautsky'nin, *ek işler* konusunda Rus ekonomistlerinin değerlendirmesini paylaşmasıdır. Göçebe işçiler daha az gelişmişlerdir ve kent işçilerinden daha düşük bir gereksinme düzeyleri vardır. Onların, kent işçilerinin yaşam koşulları üzerindeki zararlı etkileri az raslanan bir olay değildir. "Ama geldikleri ve döndükleri yerler açısından gelişmenin öncülleridirler. ... Yeni gereksinmeler ve yeni düşünceler kazanırlar" (s. 192), basit köylüler arasında bilinç, insanlık onuru bilinci ve kendi güçlerine güven uyandırırlar.

Son olarak, Bay Bulgakov'un Kautsky'ye yaptığı son ve özellikle sert saldırıyı gözden geçireceğiz. Kautsky, 1882'den 1895'e dek, Almanya'da sayıları en çok artan çiftliklerin (alan olarak) en büyük ve en küçükleri olduğunu söylüyor (böylelikle, toprağın parçalanması, orta-büyüklükteki çiftliklerin aleyhine gelişmiş oluyor). Gerçekten, bir hektarın altındaki

Rus tarımında kapitalizmin gelişiminin itici gücü olduklarını göstermektedir. (Bkz: *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, Bölüm III, Kesim V, s. 147, dipnot 2 [s. 188, dipnot 20].) Tahıl fiyatlarının düşmesinin, bütün diğer tarımsal ilişkiler üzerinde çok geniş bir dönüşüm etkisi vardır.

Bay Bulgakov şöyle diyor: "Tarımda yoğunlaşmanın önemli koşullarından birisi, tahıl fiyatlarının yükseltilmesidir." (Aynı düşünceyi, *Naçalo*'nun aynı sayısında, 299. sayfada, "Yurt olaylarının gözden geçirilmesi" sütununda Bay P.S. açıklamıştır.) Bu yanlıştır. *Kapital*'in[6] III. Cildinin VI. Bölümünde Marx, toprağa yatırılan ek sermayenin verimliliğinin tahıl fiyatlarının düşürülmesi sonucunda azalabileceğini ama *aynı zamanda yükselmesinin de mümkün olduğunu*, tahıl fiyatlarındaki bir düşüş ile birlikte rantın düşebileceğini, *ama aynı zamanda yükselmesinin de olanaklı olduğunu* belirtmektedir. Sonuç olarak —farklı tarihsel dönemlerde ve farklı ülkelerde— yoğunlaşma, tahıl fiyatlarına bağlı olmaksızın, bütünüyle farklı koşullardan dolayı meydana gelebilir.

çiftlik sayısı %8,8 arttı; 1.000 hektarın üstündeki çiftliklerde ise %11'lik bir artış görüldü (ara sınıflandırmalarda yer alanlarda çok az bir artış oldu; öte yandan çiftliklerin toplam sayısında %5,3'lük bir artış izlendi). Bay Bulgakov, sayıları kesin olarak bilinmeyen (1882'de 515 ve 1895'te 572) en büyük çiftliklerin yüzdeleri alındığı için çok fazla kızmış. Bay Bulgakov'un hiddeti oldukça temelsiz kalıyor. Sayıları belirgin olmayan bu çiftliklerin, en büyük toprak genişliğine sahip olduklarını ve 2.300.000 ile 2.500.000 kadar cüce çiftliğin *kapladığına yakın miktarda* (bir hektar kadar) *toprağa sahip olduklarını* unutuyor. Eğer ben, bir ülkede, 1.000 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran çok büyük fabrikaların sayısının 51'den 57'ye çıktığını, yani %11'lik bir artış gösterdiğini, öte yandan fabrikaların toplam sayısında %5,3'lük bir artış olduğunu söyleyecek olursam, fabrikaların toplam sayısıyla karşılaştırıldığında çok büyük fabrikaların *sayıları* çok belirgin olmasa bile, bu durum, büyük-ölçekli üretimde artma olduğunu göstermez mi? Kautsky toplam alan olarak en çok genişleyen çiftliklerin, 5—20 hektar arasındaki köylü çiftlikleri olduğunu (Bay Bulgakov, s. 18) çok iyi bilmektedir ve bundan sonraki bölümde bu konuyu incelemektedir.

Kautsky, daha sonra, 1882 ve 1895 yıllarında çeşitli kategorilerin alanlarındaki değişmeleri ele alıyor. En büyük artışın (+563.477 hektar ile) 5—20 hektar arasındaki köylü çiftliklerinde yer aldığı; ikinci büyük artışın ise 1.000 hektardan fazla alana sahip olan en büyük çiftliklerde olduğu (+94.014); 20—1.000 hektar arasındaki çiftliklerin alanlarında ise 86.809 hektarlık bir *azalma* olduğu görülüyor. Alanları bir hektarı bulan çiftliklerde 32.683 hektarlık bir artış oluyor ve 1—5 hektar arasındaki yerlerde ise 45.604 hektarlık bir artış izleniyor.

Ve Kautsky şu sonuca varıyor: 20 ile 1.000 hektarlık çiftliklerin alanlarındaki azalmanın nedeni (ki 1.000 hektar ve

üstünde toprağı olan çiftliklerin alanlarındaki artış ile çok iyi bir şekilde dengelenmiştir), büyük-ölçekli üretimin çöküşü değil, tam tersine yoğunlaşmasıdır. Yoğun tarımın Almanya'da gelişme gösterdiğini ve sık sık çiftliklerin alanlarında, bir azalmayı gerektirdiğini gördük. Büyük-ölçekli üretimin yoğunlaşması, buharla işleyen makinelerin kullanımındaki artışın yanısıra, Almanya'da, yalnızca büyük çiftliklerde istihdam edilen, el işi yapmayan tarım görevlilerinin sayılarındaki muazzam artışla da izlenebilir. Kâhyaların (denetleyicilerin), ustabaşıların, muhasebecilerin, vb. sayısı, 1882'de 47.465 iken, 1895'te 76.978'e yükseldi, yani %62'lik bir artış gösterdi; bu görevliler arasında kadınların oranı ise %12'den %23,4'e ulaştı.

"Bütün bunlar, 80 yıllarından bu yana büyük-ölçekli tarımda kapitalizmin ve yoğunlaşmanın ne kadar büyük ölçüde arttığını açıkça gösteriyor. Bundan sonraki bölümde, bu olayla birlikte, oluşan orta-büyüklükteki çiftlik alanlarındaki büyük artışın nedenlerini açıklayacağız." (s. 174.)

Bay Bulgakov, bu tanımı, "gerçeğe apaçık ters düşmek" olarak nitelendiriyor, ama içine düştüğü tezler onun bu cesur ve etkili hükmünü doğrulamaktan yine uzak kalıyor ve Kautsky'nin vardığı sonucu hiç bir şekilde kucaklamıyor. "İlk olarak, eğer tarımın yoğunlaşması olayı meydana gelmişse; bu olgunun kendi içinde, ekili alanların göreli ve tam olarak azalmasını açıklaması, 20—1.000 hektarlık grubun içinde yer alan çiftliklerin toplam olarak aralarındaki bir azalmayı açıklaması mümkün değildir. Ekili alanlardaki artış ile çiftliklerin sayısındaki artış, aynı zamanda yer almış olabilir. Sadece çiftliklerin sayısındaki artış olayının [*tıpkı böyle*!] biraz daha hızlı olmuş olması gerekir ki, her çiftliğin alanı azalabilsin."*

* Bay Bulgakov daha da ayrıntılı verilerle kanıt getirmektedir, ama bunlar Kautsky'nin verilerine hiç bir katkıda bulunmamaktadırlar, çünkü bu verilerde de bir grup büyük mülk sahibine ait olan çiftliklerin sayılarında aynı artmayı ve toprak alanlarında ise bir azalmayı göstermektedirler.

Bay Bulgakov bu tezden hareket ederek "yoğun tarımın gelişmesine bağlı olarak çiftliklerin küçülmesinin salt hayalden" [*tıpkı böyle!*] ibaret olduğu sonucuna vardığı için, biz, bu tezi, bilerek buraya olduğu gibi aktardık; çünkü olay, aynı zamanda, Kautsky'nin ciddî olarak uyardığı gibi, "istatistik verilerin" yanlış yorumlanması hatasını çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çiftliklerin alanlarına ilişkin istatistikler üzerine Bay Bulgakov aptalca keskin talepler getiriyor ve bu istatistiklere hiç bir zaman sahip olamayacakları bir önem yüklüyor. Gerçekten ekili alanlar niçin "biraz daha" hızlı artmış olsun? Tarımdaki yoğunlaşma olayı (ki daha önce gördüğümüz gibi, bazı durumlarda, merkezden uzak tarlaların köylülere satılmasına ya da kiralanmasına yol açmıştır) bazı çiftlikleri daha yüksek bir kategoriden daha düşük bir kategoriye "düşürmüş olamaz mı?" Aynı olay 20—1.000 hektar* arasındaki çiftliklerin ekili alanlarını azaltmış olamaz mı? Sanayi istatistiklerinde, çok büyük fabrikaların *verimlerindeki* bir düşüş, büyük-ölçekli üretimdeki bir gerilemenin işareti olabilirdi. Ama büyük toprakların *alanlarındaki* %1,2'lik bir azalma, çiftlik alanındaki bir küçülme ile sık sık artan üretim hacminin bir *işareti sayılamaz* ve sayılmaz. Özellikle İngiltere'de gözlenen, tahıl ekiminin yerini hayvancılığın alması sürecinin Avrupa'da tüm olarak ilerlediğini biliyoruz. Bu değişikliğin bazan çiftlik alanlarındaki bir azalmaya neden olduğunu da biliyoruz, ama eğer bu sonuçtan hareket edersek, daha küçük çiftlik alanlarının büyük-ölçekli üretimde bir gerilemeyi gösterdiğini söylemek garip olmaz mı? İşte bu nedenle, 20. sayfada, Bay Bulgakov'un verdiği, büyük ve küçük çiftliklerdeki azalmayı ve tarlada çalışan hayvanlara sahip olan orta-büyüklükteki (5—20 hektarlık) çiftliklerin sayısındaki artmayı gös-

* Bu kategoride, 16.986.101 hektardan 16.802.115 hektara kadar yani tümden ... %1,2'lik bir azalma vardı! Bu, büyük-ölçekli üretimin Bay Bulgakov'un büyük-ölçekli gördüğü "cançekişmesi"ni destekler nitelikte değil midir?

teren "açık ve düzgün tablo" hiç bir şeyi tanıtlamaz. Tarım sistemindeki bir değişmeden dolayı, bu durum meydana gelmiş olabilir.

Büyük-ölçekli tarımsal üretimin Almanya'da çok daha fazla yoğunlaşması ve kapitalistleşmesini gösteren ilk şey, kullanılan *buharlı* makinelerin sayılarındaki artıştır: 1879'dan 1897'ye dek bu makinelerin sayısı beş kat artmıştır. *Genel olarak* küçük çiftliklerde kullanılan (yalnızca buharlı makinelerin değil) *bütün* makinelerin sayısının büyük çiftliklerde kullanılan makine sayısından çok daha fazla olduğu ve gene Amerika'da da, makinelerin yoğun tarımda kullanıldığı iddiasını ileri sürerek bu teze karşı çıkan Bay Bulgakov'un çabası boşunadır. Biz, şimdi, Amerika'yı değil; *bonanza farms*'ın* bulunmadığı Almanya'yı tartışıyoruz. Aşağıdaki tabloda, Almanya'da (1895'te) buharla çalışan pulluk ve harmanlama makinelerinin kullanıldığı çiftliklerin yüzdeleri verilmiştir.

Çiftlikler	Çiftlik Yüzdeleri	
	Buharlı Pulluk Kullananlar	Buharlı Harman Makinesi Kullananlar
2 hektardan az	—	1,08
2-5 hektar	—	5,20
5-20 hektar	0,01	10,95
20-100 hektar	0,10	16,60
100 hektardan fazla	5,29	61,22

Ve şimdi, Almanya'da tarımda kullanılan buharlı makinelerin toplam sayısının beş kat artması, büyük-ölçekli üretimin daha yoğun bir hale geldiğini göstermiyor mu? Sadece, Bay Bulgakov'un 21. sayfada unuttuğu gibi, tarımsal

* Bu sözcükler orijinal metinde de İngilizcedir. —ç.

girişimlerin büyüklüklerindeki bir artışın daima çiftlik alanlarındaki artışla aynı şey olmadığını unutmamak gerekir.

Büyük-ölçekli üretimin daha çok kapitalistleştiğini gösteren ikinci kanıt, tarımda istihdam edilen, kol işçisi olmayan işçilerin sayılarındaki artıştır. Kautsky'nin bu tezini bir "gariplik": "ordunun sayısı azalırken, subayların sayısının artması" — tarımda çalışan ücretli işçilerin sayısının azalması olarak nitelendiren Bay Bulgakov'un bu çabası da boşunadır. Bir daha yineliyoruz: *Rira bien qui rira le dernier!** Kautsky tarımda çalışan işçilerin sayısındaki azalmayı sadece unutmamakla kalmıyor, aynı zamanda birçok ülke üzerinde bu olguyu gösteriyor; ancak bu olgunun tartıştığımız konu ile uzaktan yakından hiç bir ilgisi yoktur, çünkü proleterleşmiş küçük çiftçilerin sayıları artarken, kırsal nüfus tüm olarak azalmaktadır. Büyük bir çiftçinin tahıl üretiminden vazgeçtiğini ve şeker pancarı üreterek şeker yapımına başladığını varsayalım. (Almanya'da, 1871-1872 yıllarında 2.200.000 ton şeker pancarından şeker elde edilmiştir; 1881-1882'de 6.300.000 ton; 1891-1892'de 9.500.000 ton ve 1896-1897'de ise 13.700.000 ton.) Özellikle, şeker pancarı tarlalarında köylülerin karılarını ve çocuklarını gündelikçi işçi olarak çalıştırmak gereksinmesini duyan büyük çiftçi, çevre bölgedeki tarlalarını küçük köylülere kiralayabilir ve hatta satabilir. Önceleri kullanmakta olduğu rençberleri ortadan silecek olan, buharlı bir pulluk satın aldığını varsayalım. (Saksonya'daki şeker pancarı tarlalarında —"yoğun tarım örnekleri"**— buharla işleyen pulluklar günlük kullanı-

* [Son gülen iyi güler. —ç.] Gerçekten garip olan şey, Bay Bulgakov'un kol işi yapmayan görevliler sayısındaki artışın, belki de, tarım sanayiinin büyümesini doğruladığı *ama* yoğun büyük-ölçekli üretimin büyümesini doğrula*madığı* (!) konusundaki düşüncesidir. Şimdiye dek, tarımda sanayiin gelişmesinin, artan yoğunlaşmasının en önemli biçimlerinden birisi olduğunu düşündük. (*Kautsky'nin yapıtının X. Bölümünde, ayrıntılı olarak açıklanmış ve yorumlanmıştır.*)

** Kärger, Kautsky tarafından aktarılmıştır, s. 45.

ma girmiştir). Ücretli işçilerin sayısı azalır. Daha yüksek dereceli işçilerin (muhasebeciler, yöneticiler, teknisyenler vb.) sayısı ise zorunlu olarak artar. Acaba burada gördüğümüz, büyük-ölçekli üretimde kapitalizmin ve yoğun tarımın artışı olayını Bay Bulgakov yadsıyacak mı? Acaba Almanya'da böyle şeylerin olmadığını mı iddia edecek?

Kautsky'nin kitabının köylülerin proleterleşmesine ilişkin VIII. Bölümünün yorumunu tamamlayabilmek için aşağıdaki pasajı aktarmamız gerekiyor. Yukarıya aldığımız ve Bay Bulgakov'un da aktarmış olduğu pasajdan sonra Kautsky şöyle diyor: "Her ne kadar Almanya'da orta-büyüklükteki mülklerin parçalanması eğilimi işlemez durumda ise de; burada bizi ilgilendiren şey, diğer ülkelerdeki gibi bu ülkede de kırsal nüfusun gittikçe proleterleşmesidir. 1882'den 1895'e dek çiftliklerin toplam sayısında 281.000'lik bir artış oldu. Bu artışın en büyük bölümünü, bir hektara kadar toprağa sahip proleter çiftliklerinin sayısındaki büyük artış oluşturuyordu. Bu çiftliklerin sayıları 206.000'e çıktı.

"Görüldüğü gibi, tarımdaki gelişme, sanayi ve ticaret sermayesinden oldukça farklı olan özel bir gelişmedir. Bundan önceki bölümde, çiftliklerin merkezileşmesi eğiliminin küçük-ölçekli üretimin tamamen ortadan silinmesine yol açmadığını belirttik. Bu eğilim çok ileri gittiği takdirde kendisinin karşıtı olan bir eğilimi doğurur ve böylece merkezileşme eğilimi ile parçalanma eğilimleri sıra ile birbirlerini izlerler. Şimdi her iki eğilimin yanyana işledikleri durumu görmeliyiz. Sahipleri, meta pazarına işgücü satıcıları olarak, proleterler olarak gelen çiftliklerin sayısında bir artış var. ... İşgücünü satan kişiler olarak bütün bu küçük çiftçilerin maddî çıkarları ile sanayi proletaryasının çıkarları aynıdır ve bu çiftçilerin toprağa sahip olmaları, proletarya ile aralarında bir çelişki doğurmaz. Sahip olduğu toprak, küçük toprak sahibi köylüyü yiyecek maddelerinin ticaretini yapan kişiden azçok kurtarır; ama sanayi ya da tarım kesimlerinin

hangisinde olursa olsun, kapitalist girişimcinin sömürüsünden kurtaramaz." (s. 174.)

Bundan sonraki makalede, Kautsky'nin kitabının geri kalan bölümünü inceleyerek, bu çalışmanın genel bir değerlendirmesini yapacağız. Bu arada da Bay Bulgakov'un daha sonraki bir makalede ileri sürmüş olduğu itirazları inceleyeceğiz.

İKİNCİ MAKALE

I

Bu kitabın IX. Bölümünde, ("Ticarî Tarımın Büyüyen Güçlükleri") Kautsky, kapitalist tarımın doğasında bulunan çelişkileri incelemeye devam ediyor. Bay Bulgakov'un bu bölüm hakkında ileri sürdüğü ve bizim daha sonra inceleyeceğimiz itirazlar, bu "güçlüklerin" genel anlamını, eleştirmenin iyice kavramamış olduğunu gösteriyor. Rasyonel tarımın tam olarak gelişmesine "engel" olmakla birlikte aynı zamanda, kapitalist tarımın *gelişmesini harekete geçiren* "güçlükler" vardır. Kautsky bu "güçlükler"den örneğin kırsal alanların nüfusundaki azalmaya işaret ediyor. En iyi ve en bilgili işçilerin kırsal alanlardan göç etmesi, kuşkusuz rasyonel tarımın tam olarak gelişmesi açısından bir "engel"dir, ama çiftçilerin *tekniği geliştirerek*, yani makine kullanarak bu engelle savaştıkları da aynı ölçüde kesindir.

Kautsky şu "güçlükler"i inceliyor: *a*) toprak rantı; *b*) miras hakkı; *c*) miras hakkının sınırlanması, meşruten vak-

fetmek (*fideicommissum, Anerbenrecht*)[7]; *d*) kırsal alanların kentler tarafından sömürülmesi; *e*) kırsal alanların nüfusunun azalması.

Toprak rantı, yatırılan sermaye üzerinden ortalama kâr çıkarıldıktan sonra geriye kalan artı-değerdir. Toprak mülkiyeti tekeli, toprak sahibinin, bu artı-değeri kendine maletmesine olanak tanır ve toprağın fiyatı (sermayeleşmiş rant) ise rantı, erişmiş olduğu düzeyde *tutar*. Açıkçası, rant, tarımın tam olarak rasyonelleşmesini "engeller": kiracı çiftçi sisteminde, iyileştirmeler vb. dürtüsü zayıflar ve ipotek sisteminde ise kapitalin büyük kısmının üretimde ya da toprak alımında değil ama yatırımda kullanılması gerekir. Bay Bulgakov, buna karşı, ilk olarak, ipotek borçlarının fazlalaşmasının "korkunç bir şey" olmadığını söylüyor. Bununla birlikte, kendisi, Kautsky'nin, tarımın gelişmekte olduğu koşullar altında bile, "başka bir anlamda" değil, ama tam anlamıyla ipoteklerdeki zorunlu artışa parmak bastığını unutuyor (yukarıya bkz: Birinci Makale, II). Burada, Kautsky, ipoteklerdeki artışın "korkunç" olup olmadığı sorununu ortaya koymuyor. Tersine, kapitalizmi, görevini başarmaktan alıkoyan zorlukların hangileri olduğunu araştırıyor. İkinci olarak, Bay Bulgakov'a göre, "artan rantı sadece bir engel olarak görmek pek doğru değildir... Ranttaki yükselme, onu yükseltebilme olanağı, tarımda teknik gelişmeyi ve her türlü" gelişmeyi ("gelişme" yerine "süreç" sözcüğü mutlaka baskı hatasıdır) "harekete geçiren bağımsız bir dürtü olarak görev yapar". Kapitalist tarımda gelişme dürtüleri şunlardır: nüfusun artışı, rekabetin büyümesi ve sanayiin büyümesi; rant ise, toprak sahibi tarafından toplumsal gelişmeden, teknik gelişmeden zorla alınan bir haraçtır. Bu nedenle, rant yükselmesinin gelişmeyi "ileri doğru götüren bağımsız bir dürtü" olduğunu iddia etmek yanlıştır. Teorik açıdan, toprakta özel mülkiyetin olmadığı bir durumda, yani toprak ulusallaştırıldığı zaman, (Kaut-

sky, s. 207) mutlak rant hiç olmadığı ve farklılık rantının (diferansiyel rantın) ise devlet tarafından maledinildiği hallerde, kapitalist üretimin varlığını sürdürmesi olanağı vardır. Bu, tarımbilimsel ilerlemeyi zayıflatıcı bir dürtü olmak bir yana, tam tersine, onu büyük ölçüde güçlendirecektir.

Kautsky şöyle diyor: "Toprak mülklerinin fiyatlarını yükseltmenin (*in die Höhe treiben*) ya da onları yapay olarak yüksek bir düzeyde tutmanın tarımın çıkarına olduğunu düşünmek kadar yanlış bir şey olamaz. Bu tutum, günümüzün (*angenblicklichen*) toprak sahipleri, ipotek yapan bankalar ve taşınmaz mülk spekülatörlerinin çıkarlarına uygundur, ama tarımın çıkarlarına, en azından gelecekteki çıkarlarına, çiftçilerin–gelecek kuşaklarının çıkarlarına uygun düşmemektedir." (s. 199.) Toprağın fiyatı ise sermayeleşmiş ranttan başka bir şey değildir.

Ticarî tarımın karşılaştığı ikinci güçlük, toprakta özel mülkiyeti zorunlu olarak gerektirmesidir. Bu durum ise, mirasçılara geçen toprağın parçalanmasına (ki böyle bir parçalanma, *birçok yerde*, teknik alanda gerilemeye neden olmuştur) ya da (toprağı alan mirasçının, toprağı ipotek etmek suretiyle, diğer mirasçılara para olarak bir sermaye ödemesi ile gerçekleşen) ipotek yüklerine yol açar. Bay Bulgakov, "yorumunda" toprağın taşınır mal sayılmasının (*mobilisation*) "olumlu yönünü görmemezlikten geldiği" için Kautsky'yi kınıyor. Bu kınama tamamen yersizdir, çünkü kitabın pratik bölümünde* olduğu kadar tarihsel bölümünde de (özellikle I. Kısmın III. Bölümünde incelenen feodal tarım ve kapitalist tarımın bu tarım biçiminin yerine geçme nedenleri) Kautsky, topraktaki özel mülkiyetin tarihsel gerekliliğini ve olumlu yanını, tarıma rekabetin girişini ve son

* Kautsky, toprağın taşınır mal sayılmasına karşı olan bütün ortaçağdan kalma kısıtlamalara, meşruten vakfetmeye ve ortaçağdan kalma köylü komününün muhafazasına (s. 332) vb. etkin bir biçimde karşı olduğunu ortaya koydu.

olarak toprağın taşınır mal sayılmasını okurlarına açıkça göstermiştir. Bay Bulgakov'un "farklı bölgelerde, nüfus artışının farklı dereceleri" sorununu araştırmadığını söyleyerek Kautsky'ye yönelttiği kınamayı ise açıkça anlayamadık. Bay Bulgakov, gerçekten, Kautsky'nin kitabında nüfus teorileri (*demography*) üzerine çalışmalar bulabileceğini mi sanıyordu?

Yukarıda söylenenden sonra yeni bir şey getirmeyeceğine inandığımız için meşruten vakfetme (*entailment*)* sorunu üzerinde durmayıp, kırsal alanların kentler tarafından sömürülmesi sorununun incelenmesine geçeceğiz. Kautsky'nin "Kentlerin öncelikle tarımsal üretim açısından pazar olarak önemini ve olumlu ve olumsuz yönlerini karşılaştırmadığını" söyleyen Bay Bulgakov'un bu iddiası, gerçeklerle tam bir çelişki içindedir. Bu bölümün "modern tarım"la ilgili *daha ilk sayfasında* Kautsky, tarım açısından pazar olarak kentlerin önemine çok açık olarak değiniyor (s. 30, vd.). Kautsky, tarımsal dönüşümde ve tarımın rasyonelleştirilmesinde vb. başlıca rolü "kent sanayiinin" oynadığını söylüyor.**

Bu nedenle, bu makalesinde (*Naçalo*, n° 3, s. 32) biraz önce sözünü ettiğimiz düşünceleri Bay Bulgakov'un nasıl *Kautsky'e karşı imişçesine* yineleyebildiğini anlamamız olanaksızdır! Bu durum, inatçı eleştirmenin, eleştirdiği kitap hakkındaki yanlış yorumunun özellikle çarpıcı bir örneğidir. Bay Bulgakov, Kautsky'e "(kentlere akan) değerlerin bir kısmının kırsal alanlara geri döndüğünün unutulmaması gerektiğini" öğütlüyor. Herkes Kautsky'nin bu temel gerçeği unuttuğunu sanacak. Aslında Kautsky, Bay Bulgakov'un çabalamasından çok daha açık bir biçimde (kırsal alanlardan kentlere doğru) akan değerler arasında, eşdeğer bir

* Meşruten vakfetme (*entailment*), bir mülkün varisi tarafından ferağ ya da satışını meneden miras usulü. —*ç.*

** Kautsky'nin tarımın rasyonelleştirilmesinde kent sermayesinin rolünü tartıştığı s. 214'e bakınız.

geri dönüş yapıp yapmadıklarını gözönüne almak suretiyle bir ayrım yapıyor. Kautsky, ilkönce, "eşdeğer bir geri dönüş (*Gegenleistung*) yapmaksızın, kırsal alanlardan kentlere meta değerinin akımını" (s. 210) (kentlerde harcanan rant, vergiler, kent bankalarından alınan ikraz faizleri) inceliyor ve bu olayı, doğru olarak, kentlerin kırsal alanları ekonomik açıdan sömürmesi olarak yorumluyor. Kautsky, daha sonra, eşdeğer bir geri dönüş yapan akımı, yani tarımsal ürünlerin işlenmiş mallar ile değiş tokuşunu tartışıyor ve şunları söylüyor: "Değer yasası açısından, bu akım, tarımsal sömürünün belirtisi değildir;* bununla birlikte, gerçekte, tıpkı yukarıda değinilen etmenler gibi, o da tarımsal (*stofflichen*) sömürüye, beslenme ürünleri açısından toprağın fakirleşmesine yol açar." (s. 211.)

Kautsky kırsal alanların kentler tarafından tarımsal sömürüsüne değinirken, burada gene, Marx ve Engels'in teorilerinin temel fikirlerinden birisine, yani kent ile köy arasındaki karşıtlığın, tarım ve sanayi arasındaki zorunlu uygunluk ve karşılıklı bağımlılık olayını çökerttiği ve kapitalizm daha yüksek bir biçime dönüşür dönüşmez bu karşıtlığın ortadan kalkacağı düşüncesine atıf yapıyor.** Bay Bulgakov ise, Kautsky'nin, kentlerin kırsal alanları tarımsal açıdan sömürmesine ilişkin düşüncesini "garip" buluyor ve "her koşul altında, Kautsky'nin burada tam bir kuruntu çamuruna daldığını" (tıpkı böyle!!!) iddia ediyor. Bizi şa-

*Kautsky'nin açık tezi ile Bay Bulgakov'un aşağıya aktardığımız "eleştirel" düşüncesini karşılaştırmayı okura bırakıyoruz: "Eğer Kautsky, tarımda çalışmayan nüfusa, tahılın, doğrudan doğruya tahıl üreticileri tarafından verilmesini sömürü olarak nitelendiriyorsa" vb.. Kautsky'nin kitabını biraz dikkatle okumuş olan bir eleştirmenin bu "eğer"i yazabileceğine inanmak mümkün değil!

** Üreticileri birlik haline gelmiş bir toplumda kent ve köy arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmanın zorunluluğunu ortaya koyan düşünce ile nüfusun tarımdan sanayie doğru çekilişinin *tarihsel* açıdan ilerici bir rol oynadığı iddiası ile hiç bir şekilde çelişmediğini söylemeye gerek yoktur. Bu konuyu başka bir yerde ele almıştım. (*Çalışmalar*, s. 81, dipnot 69.) [Bkz: Lenin, *Collected Works*, c. 2, s. 229. —*Ed.*]

şırtan, Kautsky'nin düşüncesini eleştiren Bay Bulgakov'un, bu düşünce ile Marx ve Engels'in temel fikirleri arasındaki benzerliği gözden kaçırmış olmasıdır. Okur haklı olarak, Bay Bulgakov'un kent ile köy arasındaki karşıtlığın ortadan kalkması düşüncesinin "tam bir kuruntu" olduğu düşüncesine sahip olduğu sonucuna varacaktır. Eğer eleştirmenin gerçekten düşüncesi buysa, biz, kendisiyle tamamen ters kanıdayız ve "kuruntu" yanlısıyız (yani, gerçekte, kuruntu değil, ama kapitalizmin çok daha kapsamlı bir eleştirisinin yanlısıyız). Kent ve köy arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması fikrini hayal olarak gören düşünce yeni değildir. Bu, burjuva iktisatçılarının her zaman savundukları görüştür. Hatta birçok yazar tarafından çok daha geniş olarak ele alınmıştır. Örneğin Dühring, kent ile köy arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın, "eşyanın doğası nedeniyle kaçınılmaz olduğu" düşüncesindeydi.

Dahası, Kautsky'nin, ticarî tarım ve kapitalizmin karşılaştığı güçlüklerden biri olarak değindiği, hayvanlar ve bitkiler arasında giderek artan salgın hastalıklar olgusu Bay Bulgakov'u "şaşırtmış" (!). "Bunun kapitalizmle ne ilgisi var...?" diyor Bay Bulgakov. "Daha yüksek dereceli bir toplumsal örgütlenme, sığırların soylarını ıslah etmeleri zorunluluğunu ortadan kaldırabilir mi?" Buna karşılık, Kautsky'nin çok açık olan düşüncesini Bay Bulgakov'un anlayamaması bizi şaşırttı. Doğal seçme ile oluşmuş bulunan eski hayvan ve bitki cinslerinin yerini yapay seçme ile oluşturulmuş "ıslah edilmiş" cinsler almıştır. Hayvanlar ve bitkiler giderek hassaslaşmakta ve daha çok şey ister duruma gelmektedirler, çünkü günümüzün ulaşım yöntemleriyle salgın hastalıklar şaşırtıcı bir hızla yayılmaktadır. Bugünkü tarım, tek tek, dağınık ve çoğunlukla küçük (köylü) tarım halindedir ve bilgi ve kaynaklardan yoksundur. Kentsel kapitalizm, modern bilimin bütün kaynaklarını tarım tekniklerinin gelişmesi için kullanma çabası içindedir, ama bunun

yanında üreticilerin toplumsal düzeylerini eski sefil düzeyde bırakmaktadır; kent kültürünü sistemli ve yöntemli bir şekilde kırsal alanlara yerleştirmemektedir. Daha yüksek dereceli bir toplumsal örgütlenme, elbette sığırların soylarını ıslah etme zorunluluklarını ortadan kaldırmaz (elbette Kautsky de böyle ahmakça bir şey söylemeyi düşünmedi), ama teknik geliştikçe sığır ve bitki soyları* giderek hassaslaşıyor ve günümüz kapitalizminin toplumsal örgütlenmesi de giderek toplumsal denetim yoksunluğunun ve köylü ve işçilerin düzeylerinin düşüklüğünün sıkıntısını çekiyor.

Kautsky'nin değindiği, ticarî tarımda karşılaşılan son "güçlük" "kırsal alanlardaki nüfusun azalması", en iyi, en bilgili ve en çalışkan işgüçlerinin kentlerce yutulması olayıdır. Bay Bulgakov, bu düşüncenin, genel biçimi içinde "her türlü koşul altında yanlış olduğunu" ve "günümüzde kent nüfusunun kırsal alanların nüfusuna dayanarak büyümesinin hiç bir şekilde kapitalist tarımın bir gelişme yasasını belirlemediğini, tersine, tarımsal nüfusun sanayie göçünün denizaşırı yerlere, sömürgelere yapılan ihracatın belirtisi olduğunu" iddia ediyor. Bize göre Bay Bulgakov yanılmaktadır. Kent (daha genel olarak sanayi) nüfusunun, kırsal nüfusun *sırtından* büyümesi sadece günümüzün bir olgusu değildir; *tamamen* kapitalizmin yasasını belirleyen genel bir olgudur. Bu yasanın teorik dayanakları, daha önceleri de işaret ettiğim gibi** şunlardır: ilkönce, toplumsal işbölümünün büyümesi ilkel tarımdan giderek artan sayıda sanayi dalını zorla çekip almıştır.*** İkinci olarak, değişen sermayenin gerektirdiği belli bir toprak parçası üzerinde ça-

* Kitabının uygulamaya ilişkin bölümünde Kautsky'nin, sığırlar için sağlık muayeneleri ve onların bakım koşullarının da sağlık açısından incelenmesini bu nedenle öneriyordu. (s. 397.)

** *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, Bölüm I, Kesim II ve Bölüm VIII, Kesim II. (Bkz: s. 27-28, 484-502. —*Ed.*)

*** Bu duruma parmak basan Bay Bulgakov şunları söylüyor: "Tarım yeşermekte iken bile, tarımsal nüfus *göreli olarak* [italikler kendisine aittir] azalabilir." Kapitalist toplumda bu, sadece "azalabilir" değil, *zorunlu olarak*

lışma gerekliliği tümüyle yokolmuştur (bkz: *Das Kapital*, III, 2. s. 177, Rusça çevirisi, s. 526[8]; *Rusya*'da *Kapitalizmin Gelişmesi* adlı kitabıma aktardığım bölüm, s. 4 ve 444*). Yukarda, belli durumlarda ve belli dönemlerde, belli bir toprak parçasının ekimi için gerekli değişen sermaye miktarında bir değişiklik gözlediğimizi belirttik, ama bu, genel yasanın doğruluğunu etkilemez. Kautsky, tarımsal nüfusun göreli azalmasının, her koşul altında, mutlak azalma haline gelmediğini ve gene bu mutlak azalmanın derecesinin kapitalist sömürgelerce saptandığını yadsımayı elbette düşünmemiştir. Kautsky, kitabının birçok yerinde, ucuz tahıl ile Avrupa'ya akan kapitalist sömürgelerdeki bu büyümeye açıkça parmak basmıştır. (Avrupa'nın kırsal alanlarının nüfusunun bu bölgelerden uzaklaşmasına yol açan, kırsal nüfusun topraklarından kaçması (*landflucht*) olayı, sürekli olarak sadece kentlere değil, aynı zamanda sömürgelere de güçlü köy insanlarından oluşan taze kalabalıklar taşımıştır. ..." s. 242.) Tarımın en güçlü, en enerjik ve en bilgili işçilerinin sanayie kayması genel bir durumdur ve sadece sanayi ülkelerinde ya da Batı Avrupa'da değil, aynı zamanda, tarım ülkelerinde, Amerika ve Rusya'da da görülmektedir. Kapitalizmin yarattığı, kırsal alanların barbarlığı ile kentlerin kültürü arasındaki çelişki zorunlu olarak buna yol açar. Bay Bulgakov'un düşüncesine göre "Büyük miktarlarda tahıl ithali olmaksızın, nüfustaki genel bir artışla birlikte giden bir tarımsal nüfus azalmasının mantıksızlığı açıktır". Ama benim kanımca, bu tez açık olmamanın yanısıra,

azalır. ... "[Tarımsal nüfusun] göreli olarak azalması sadece [*tıpkı böyle.*] burada halkın emeğinin yeni dallarındaki bir büyümeyi gösterir" diye bitiriyor Bay Bulgakov. Bu "sadece" sözcüğü çok gariptir. Yeni sanayi dalları gerçekten "en enerjik ve en bilgili el-emeğini" tarımdan çekip almaktadır. Doğayısıyla, bu basit neden bile, insanın Kautsky'nin genel tezinin *tamamen doğru olduğunu* kabul etmesini olanaklı kılmaya yetiyor: kırsal nüfusun *göreli* azalması, genel tezin doğruluğunu (yani kapitalizmin en enerjik ve en bilgili el-emeğini tarımdan çekip aldığını) tanıtlamaktadır.

* Bkz: V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 28, 486. —*Ed.*

yanlıştır. Tahıl ithali olmaksızın, nüfusta genel bir artışla (kentlerdeki büyüme ile) birlikte giden bir tarımsal nüfus azalması olayı, oldukça akla-uygundur. (Tarımsal emeğin verimliliği artar ve bu, daha az sayıda işçinin önceki kadar ve hatta daha fazla üretimde bulunmasını olanaklı kılar.) Tarımsal nüfustaki azalma ile paralel giden bir genel nüfus artışı ve tarım ürünlerinin miktarındaki azalma (ya da oransız bir artma) olayı da gene akla-uygundur, çünkü kapitalizmde halkın beslenmesi bozulur.

Bay Bulgakov, 1882-1895 yılları arasında Almanya'da, orta-büyüklükteki köylü çiftliklerinin sayılarının arttığı ve en az işçi sıkıntısını bu çiftliklerin çektiği konusunda Kautsky'nin ileri sürdüğü olguların, onun tezinin "bütün yapısını sarsacak nitelikte" olduğunu iddia ediyor. Kautsky'nin tezlerini daha yakından inceleyelim.

Tarım istatistiklerine göre, 1882-1895 yılları arasında, 5—20 hektar arasında alana sahip olan çiftlikler en büyük artışı gösterdiler. 1882'de, bu çiftlikler, bütün çiftliklerin toplam alanlarının %28,8'ini oluştururken, 1895 yılında bu oran %29,9'a çıktı. Orta-büyüklükteki köylü çiftliklerinin toplam alanlarındaki bu artışla birlikte büyük köylü çiftliklerinin (20—100 hektar arasındaki çiftlikler 1882'de %31,1 ve 1895'te %30,3) alanlarında da bir azalma görüldü. Kautsky şöyle diyor: "Bu sayılar, köylülüğü, bugünkü düzenin en güçlü savunma aracı olarak gören bütün iyi yurttaşların yüreklerine su serpti. Ve işte, diye sevinçle haykırdılar, 'bu tarıma gitmiyor'; 'Marx'ın dogması tarıma uygulanmıyor'." Orta-büyüklükteki köylü çiftliklerindeki artış, köylü tarımının zenginleşmesi yolunda yeni bir çağın başlangıcı olarak yorumlandı.

Kautsky, bu iyi yurttaşları, "ama bu zenginliğin kökü bir bataklıktadır" diyerek yanıtlıyor. "Bu, yalnızca köylülüğün *refahından* değil, aynı zamanda tarımın tüm olarak *çöküşünden*, ileri gelmektedir." (230.) Bunu söyledikten he-

men sonra, Kautsky şöyle devam ediyor: "Yapılan bütün teknik ilerlemelere karşın, *bazı bölgelerde* [italikler Kautsky'ye aittir] tarımda bir gerilemenin varlığı kuşku götürmez." (228.) Bu çöküş, örneğin feodalizmin yeniden canlanmasına — işçileri toprağa bağlayıp onları belli görevler yapmaya zorlama çabalarına yol açmaktadır. Bu "çöküş"ün temeli üzerinden, eski tarımsal biçimlerin yeniden canlanması şaşılacak bir şey midir? Genel olarak, gereksinmelerinin düşük düzeyi, yüksek aç kalabilme yeteneği ve çalışırken gösterdiği büyük çaba nedeniyle büyük-ölçekli üretimde çalışan işçilerden ayrılan köylülük, bir bunalım döneminde daha fazla bir dayanıklılık mı gösterecektir?* "Tarımsal bunalım,

*Kautsky başka bir yerde şunları söylüyor: "Umutsuz bir durumda küçük çiftçiler daha uzun süre dayanmaktadırlar. Bunun küçük-ölçekli üretimin bir avantajı olduğundan kuşku duymamız için bütün nedenler mevcuttur." (s. 134.)

Bu arada, Koenig'in ayrıntılı olarak bir seri tipik ilçede İngiliz tarımının durumunu anlattığı kitabında verdiği ve Kautsky'yi tamamen doğrulayan verilere değinelim. (*Die Lage der englischen Landwirtschaft, etc.* ["İngiliz Tarımının Durumu vb."], Jena 1896, von Dr. F. Koenig.) Bu kitapta, ücretli işçilerle karşılaştırıldıklarında küçük çiftçilerin fazladan çalışmaları ve düşük tüketimleri konusunda *istediğimiz kadar kanıt* buluyoruz, ama bunun tersini gösteren hiç bir şey yok. Örneğin küçük çiftçilerin "muazzam (*ungeheuer*) çalışkanlıklarının ve tutumluluklarının" karşılığında fazladan bir de ödeme yaptıklarını (88); küçük çiftçilerin oturdukları çiftlik binalarının çok kötü durumda olduğu (107); küçük toprak sahiplerinin (*yeoman farmer*) durumlarının kiracı çiftçilerden çok daha kötü olduğu (149); "onların (Lincolnshire'de) içinde bulundukları koşulların çok sefil olduğu, kulübelerinin büyük çiftliklerde çalışan işçilerinkilerden çok daha berbat durumda ve bazılarının ise çok kötü bir durumda olduğunu okuyoruz. Küçük toprak sahipleri normal işçilerden çok daha uzun süreli ve çok daha sıkı çalışmakla birlikte onlardan az kazanmaktadırlar. Daha yoksulca yaşamakta ve daha az et yemektedirler. ... Oğulları ve kızları ücretsiz çalışmakta ve çok kötü giysiler giymektedirler" (157). "Küçük çiftçiler köle gibi çalışmakta; yazın ise sabahın 3'ünden gecenin 9'una dek çalışmaktadırlar." (Boston'da Tarım Dairesinin bir raporu, s. 158.) Bir büyük çiftçi şunları söylüyor: "Hiç kuşkusuz, küçük bir sermayesi olan ve çiftliğinin bütün işleri ailesi tarafından yapılan küçük adam (*der kleine Mann*) evini geçindirmek için yaptığı harcamalardan kısıntı yapmayı yeğ tutmakta; büyük çiftçi ise kötü ya da iyi yıllarda, işçilerini aynı ölçüde iyi beslemek zorundadır." (218.) (Ireshire'ın) küçük çiftçileri olağanüstü çalışkandırlar (*ungeheuer*); karıları ve çocukları kendilerinden aşağı kalmazlar ve genellikle gündelikçi işçilerden daha fazla çalışırlar; iki küçük çiftçinin bir günde üç gündelikçi işçinin yaptığı iş kadar iş yaptıkları söylenmektedir." (231.) "Bütün ailesiyle birlikte çalışan küçük kiracı çiftçinin yaşantısı, tıpkı,

meta üreticisi olan bütün tarımsal sınıfları etkiler; orta köylüye gelince duraksamaz." (s. 231.)

İnsan, Kautsky'nin bu önerilerinin çok açık olduğunu ve bunları anlamamanın olanaksız olduğunu düşünüyor. Bununla birlikte, eleştirmenin bunları kavrayamadığı açıkça görülüyor. Bay Bulgakov bir fikir ileri sürmüyor: orta-büyüklükteki çiftliklerin sayısındaki artışı nasıl yorumladığını bize açıklamıyor ama "kapitalist üretimdeki gelişmenin tarımı çökerttiği" düşüncesini Kautsky'ye yüklüyor. Ve hiddetle haykırıyor: "Kautsky'nin tarımın çöktüğü konusundaki iddiası yanlış, keyfî ve kanıttan yoksundur; yaşamın bütün temel gerçeklerine ters düşmektedir." vb., vb..

Buna verebileceğimiz tek karşılık, Bay Bulgakov'un *Kautsky'nin düşüncelerini tamamıyla yanlış bir yöne çekmekte oluşudur*. Kautsky kapitalizmin gelişmesinin tarımı çökerttiğini değil, bunun tam tersini söylüyor. Kautsky'nin kitabını okuyan bir insanın, onun tarımdaki çökme (= bunalım) ve *bazı bölgelerde* (*nota bene**) görülen teknik gerileme konusundaki sözcüklerinden tarımın "yıkıma uğradığı", "ölüm fermanı"nın okunduğu sonucuna varabilmesi için ancak çok dikkatsiz bir okur olması gerekir. Özellikle denizaşırı rekabete (yani tarımsal bunalımın temel nedenine) ilişkin olan X. Bölümde, Kautsky, şöyle diyor: "Beklenen bunalımın, etkilediği sanayii zorunlu olarak (*braucht nicht*) yıkması elbette (*natürlich*) gerekmez. Ancak çok ender hallerde bu durum görülür. Genel kural olarak, bir bunalım, yalnızca, sürmekte olan ilişkilerin niteliğinde kapitalist anlamda bir değişiklik yaratır." (273-74.) Tarım sanayiinde-

bir kölenin yaşantısına benzer." (253.) "Bir bütün olarak ele alınacak olursa ... küçük çiftçilerin, bunalıma büyük çiftçilerden çok daha iyi dayandıkları açıkça görülmektedir; ama bu, küçük çiftliğin daha kârlı olmasını gerektirmez. Bize göre bunun nedeni küçük adamın (*der kleine Mann*) ailesinin karşılığı ödenmeyen yardımını kullanmasıdır. ... Genellikle ... küçük çiftçinin ailesinin tümü çiftlikte çalışır. ... Çocuklar beslenir ve giydirilir ve ancak çok seyrek olarak belirli bir günlük ücret alırlar." (277-78) vb., vb..

* Önemli not. —*ç.*

ki bunalımla bağlantılı olarak yapılan bu gözlem, Kautsky'nin bunalımların genel anlamlarına ilişkin görüşünü açıkça ortaya koymaktadır. Aynı bölümde, Kautsky, tarımın bütününe ilişkin görüşünü yeniden açıklıyor: "yukarda söylenenlerden hiç birisi, tarımın yıkımından sözetmek hakkını vermez (*Man braucht deswegen noch lange nicht von einem Untergang der Landwirtschaft zu sprechen*), modern üretim biçiminin sağlam bir şekilde yerleştiği her yerde, tarımın tutucu niteliği sonsuza dek silinir. Eskinin devamı (*Das Verharren beim Alten*), çiftçi açısından belli bir yıkım demektir; sürekli olarak teknik gelişmeyi izlemek ve kendi üretim yöntemlerini yeni koşullarla uyumlu hale getirmek zorundadır... Kırsal bölgelerde bile, şimdiye dek kesin bir tekdüzelik ile sonsuz bir alışkanlık içinde yürüyen ekonomik yaşantı; sürekli bir devrim durumu içine, kapitalist üretim biçiminin özelliği olan bir durum içine düşmüştür." (289.)

Bay Bulgakov, tarımda üretici güçlerin gelişmesi yönündeki eğilimlerin, ticarî tarımın güçlüklerini artıran eğilimlerle nasıl birleştirilebileceğini "kavrayamıyor". Burada anlaşılmaz olan nedir? Gerek tarımda ve gerekse sanayide, kapitalizm, üretici güçlerin gelişmesinde büyük bir itici güç görevini yapıyor; ama bu gelişme ilerledikçe kapitalizmin çelişkilerini çok daha fazla keskinleştiriyor ve sistem açısından yeni "güçlükler" doğuruyor. Kautsky, tarım kapitalizminin ilerici tarihsel rolünü (tarımın rasyonelleştirilmesi, toprak ile çiftçinin ayrılması, kırsal nüfusun nüfuz ve kölelik ilişkilerinden kurtuluşu, vb.) kategorik olarak vurgulayan, ama aynı zamanda üreticilerin doğrudan yoksullaşmalarına ve onlara uygulanan baskılara da aynı derecede kategorik olarak parmak basan, rasyonel tarımın gereksinmeleri ile kapitalizmin uyumsuzluğu olgusuna da işaret eden Marx'ın temel fikirlerinden birisini geliştiriyor. "Kautsky ile aynı genel toplumsal ve felsefî dünya görüşünü" pay-

laştığını iddia eden Bay Bulgakov'un,* Kautsky'nin burada, Marx'ın temel fikirlerinden birini geliştirdiğini belirtmeyi unutması gerçekten şaşırtıcıdır. Bay Bulgakov'un bu temel fikirler konusundaki tutumu karşısında *Naçalo* okurlarının kafalarının karışması ve genel dünya görüşleri açısından, onun nasıl "*De principiis non est disputandum*"!!?** diyebildiğine şaşmaları kaçınılmazdır. Bay Bulgakov'un tezine inanmamak konusunda biz kendi kendimizi serbest bıraktık; öteki marksistlerle olan tartışmalarının nedeninin kesinlikle bu "*principia*"ların ortaklığına dayandığını kabul ediyoruz. Kapitalizmin tarımı rasyonelleştirdiğini ve sanayiin ise tarıma makine sağladığını vb. söylerken, Bay Bulgakov'un yaptığı şey, sadece bu "*principia*"lardan birisini yinelemektir. Ama bu arada, "tam tersini" söylememesi gerekirdi. Okurlar, Kautsky'nin farklı bir düşünceye sahip olduğu halde, çok etkin ve belirli bir biçimde, kitabında Marx'ın bu temel fikirlerini geliştirdiğini sanacaklar. Kautsky şöyle diyor: "Yeni, rasyonel tarım için teknik ve bilimsel koşulları yaratan kesinlikle sanayiin kendisidir. Makineler ve yapay gübrelerle, mikroskop ve kimya laboratuvarlarıyla tarımda devrim yaparak büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli köylü üretimine üstünlüğünü sağlayan kesinlikle sanayiin kendisidir." (s. 292.) Böylelikle, Kautsky Bay Bulgakov'un battığı çelişkiler çukuruna dalmıyor: Bay Bulgakov, bir yandan "kapitalizmin [yani ücretli emek yardımıyla sürdürülen üretimin; köylü üretimi değil, büyük-ölçekli üretimin?] tarımı rasyonelleştirdiğini" iddia ederken, öte yandan "bu teknik ilerleme taşıtının, büyük-ölçekli üretim olmadığını" söylüyor!

* Felsefî dünya görüşü açısından Bay Bulgakov'un söylediklerinin doğru olup olmadığını bilemeyiz. Kautsky, Bay Bulgakov gibi eleştirel felsefenin bir savunucusuna benzemiyor.

** "İlkeler üzerinde tartışılmaz". —*ç.*

II

Kautsky'nin kitabının X. Bölümünde denizaşırı rekabet ve tarımın sanayileşmesi sorunları tartışılıyor. Bay Bulgakov, bu bölümü çok hazırlıksız bir biçimde ele alıyor: "Özellikle yeni ya da özgün olan hiç bir şey yok, azçok iyi bilinen, temel olgular", vb. demek suretiyle tarımsal bunalım kavramı ile bunun önem ve anlamı temel sorununu üstü kapalı olarak geçiştiriyor. Aslında bu sorunun teorik açıdan önemi çok büyüktür.

Tarımsal bunalım kavramı, Marx'ın ortaya koyduğu ve Kautsky'nin ayrıntılı olarak genişlettiği genel tarımsal evrim kavramından kaçınılmaz olarak doğar. Kautsky tarımsal bunalımın temel niteliğini şu olguda görmektedir: çok ucuz tahıl üreten ülkeler arasındaki rekabet nedeniyle, Avrupa tarımı, toprağın özel mülkiyeti ve kapitalist meta üretiminin kendi üzerine yüklediği şeyleri tüketici kitlelere aktarmak şansını yitirdi. O günden bu yana, Avrupa tarımı, "[bu yükleri] *kendisi taşımak zorundadır ve günümüzün tarımsal bunalımı, buna malolmuştur*" (s. 239, italikler Kautsky'ye aittir). Başlıca yük, toprak rantıdır. Avrupa'da, yukarda sözü edilen tarihsel gelişme nedeniyle, (gerek farklılık rantı ve gerekse *mutlak* rant olarak) oldukça yüksek bir düzeye yükseltilmiş ve toprak fiyatı içinde sabitleştirilmiştir.* Öte yandan, (Amerika, Arjantin ve diğerleri gibi) sömürgelerde, bu bölgeler sömürge olarak kaldıkları sürece, o bölgeye yeni gelenlerin tamamen bedava ya da belirgin olmayan bir fiyat ile satın aldıkları ve üzerine yerleştikleri *özgür* topraklara (*f r e e land*) rastlıyoruz; işlenmemiş olan bu toprağın verimliliği, işletme giderlerini asgariye indirmektedir. Bugüne dek, Avrupa'nın kapitalist tarımı, oldukça doğal bir

* Rantın dalgalandırılması ve sabitleştirilmesi süreci için Parvus'un *Dünya Pazarı ve Tarımsal Bunalım* adlı yapıtındaki akla-uygun düşüncelerine bakınız. Parvus, Kautsky'nin genel olarak tarım sorunu ve bunalım konusundaki temel görüşlerini paylaşmaktadır.

biçimde, epey yüksek olan rant yükünü tüketicinin sırtına (yüksek tahıl fiyatları biçiminde) yüklemiş bulunmaktadır; bununla birlikte, bugün, bu rantların yükü çiftçilerin ve toprak sahiplerinin kendilerinin sırtlarına binmekte ve onları çökertmektedir.* Böylece, tarımsal bunalım, kapitalist tarımın ve kapitalist toprak mülkiyetinin önceleri elde ettiği zenginliği altüst etmiş ve etmektedir. Bugüne dek kapitalist toprak mülkiyeti, toplumsal gelişmeden hiç durmaksızın artan bir haraç almaktaydı; ve bu haracın düzeyini toprak fiyatının içinde sabitleştirmişti. Şimdi bu haraçtan vazgeçmek durumundadır.** Kapitalist tarım, bugün, kapitalist sanayiin özelliklerinden olan kararsızlık durumuna düşmüş ve kendisini yeni pazar koşullarına uydurmaya zorlanmıştır. Her bunalım gibi, tarımsal bunalım da çok sayıda çiftçinin yıkımına neden olmakta, kurulu mülkiyet ilişkilerine önemli değişiklikler getirmekte ve *bazı yerlerde* teknik gerilemeye, ortaçağ ilişkilerinin ve ekonomi biçimlerinin yeniden canlanmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, tümüyle ele alınacak olursa, [bunalım —ç.] toplumsal evrimi *hareketlendirmekte*, ataerkil durağanlığı en son sığınağından dışarı atmakta ve (kapitalist toplumda, tarımsal gelişmenin temel bir unsuru olan) tarımın daha ileri bir ölçüde özelleşmesini ve daha fazla makine kullanımını vb. zorunlu hale getirmektedir. Kautsky'nin çeşitli ülkeler için verilerle gösterdiği üzere, bu kitabın IV. Bölümünde, 1880-1890 döneminde tarımda yer alan duraksamaya karşın, Batı Avrupa'da

* Parvus, *op. cit.*, s. 141, Parvus'un kitabının eleştirildiği *Naçalo*, n° 3, s. 117'de aktarılmıştır. Avrupa'nın karşı karşıya bulunduğu ticari tarıma ilişkin öteki "güç'ükler"in sömürgeleri kıyaslanamayacak ölçüde daha az etkilediğini de eklemeliyiz.

** Mutlak rant tekelin sonucudur. "Şükür ki, mutlak rantın yükselmesinin bir sınırı vardır. ... Yakın zamana dek Avrupa'da, farklılık rantı gibi, sürekli yükselmiştir. Ama denizaşırı rekabet, bu tekeli büyük ölçüde çökertmiştir. Farklılık rantının Avrupa'da, İngiltere'nin birkaç kontluğu dışında, denizaşırı rekabetten zarar gördüğünü düşünmek için hiç bir neden yoktur. ... Ama mutlak rant düşmüştür ve bu, esas olarak, işçi sınıfının yararına olmuştur (*zu gute gekommen*)." (s. 80; ayrıca bkz: s. 328.)

bile, teknik ilerleme görmekteyiz. Batı Avrupa'da *bile* diyoruz, çünkü örneğin Amerika'da, bu süreç halen oldukça dikkat çekici bir durumdadır.

Kısacası, tarımsal bunalımı kapitalizmin ve kapitalist gelişmenin önüne çıkan bir engel olarak görmek için ortada hiç bir neden yoktur.

Nisan-Mayıs 1899'da yazıldı.
Ocak-Şubat 1900'de *Jizn* dergisinde yayınlandı.
İmza: *Vl. İlyin*
Collected Works, c. 4, s. 105-159.

[İKİ]

TARIM SORUNU VE "MARX'IN ELEŞTİRMENLERİ"[9]

"TARIM sorunları alanında dogmatik marksizmin durumunun sarsılmış olduğunu iddia etmek, ... açık bir kapıyı zorlamaya benzer. ..." *Ruskoye Bogatstvo*[10] geçen yıl, Viktor Çernov'un ağzından böyle konuşuyordu (1900, n° 8, s. 204). Bu "dogmatik marksizm"in ne garip bir özelliği var! Avrupalı bilim adamları ve çok bilgili kişiler, yıllardan beri, "eleştiri" sayesinde marksizmin durumunun sarsıldığını, ama gene de her eleştirmenin sözde yerle bir edilmiş bu durumu yeni baştan ele almak suretiyle bombardımana tuttuğunu üzüntüyle belirtiyorlar (ve gazete yazarları ile gazeteciler bunu durmadan yineliyorlar). Örneğin, gerek *Ruskoye Bogatstvo* dergisinde ve gerekse Hertz'in tezini* okuruyla bir-

* Bkz: Bu kitabın 93. sayfasındaki dipnot. —ç.

likte "tartıştığı" *ikiyüzkırk sayfalık Onur Postası* koleksiyonunda Bay Çernov "açık bir kapıyı zorluyor." Böylesine uzun bir yoruma konu olan Hertz'in tezi, Kautsky'nin kitabının bir gözden geçirilmesidir ve Rusça'ya çevrilmiştir. Kautsky'yi çürütmek konusunda verdiği sözü tutan Bay Bulgakov iki ciltlik bir inceleme yayınladı. Basılı kâğıtlardan oluşan bu eleştiri dağının altında ölümcül bir biçimde ezilmiş olarak yatan "dogmatik marksizm"in kalıntılarını bugün elbette hiç kimse bulamayacaktır.

I. AZALAN VERİM "YASASI"

İlk olarak eleştirmenlerin genel teorik çehrelerini inceleyelim. Bay Bulgakov, *Naçalo*[11] dergisinde Kautsky'nin *Tarım Sorunu* adlı kitabını eleştiren bir yazı yayınladı ve burada bir anda bütün "eleştiri" yöntemleri stokunu ortaya serdi. Kautsky'yi bir vuruşla yere devirdi ve gerçek bir şövalye gibi yıkarak "toz etti". Kautsky'ye söylemediği şeyleri söyletti. Onu, çok doğru bir biçimde açıkladığı olguları ve savları görmemezlikten gelmekle suçladı. Ve bunları, Kautsky'yi eleştirirken *kendisinin* vardığı sonuçlar olarak okura sundu. Bir uzman edasıyla, Kautsky'yi, teknoloji ile ekonomiyi birbirine karıştırmakla suçladı. Böylelikle sadece içinde bulunduğu inanılmaz kargaşayı değil, bunun yanısıra rakibinin kitabından aktardığı sayfanın sonunu okumaktaki gönülsüzlüğünü de gözler önüne sermiş oldu. Geleceğin profesörünün kaleminden çıkan bu makalenin, sosyalistlere karşı, ütopyacılığa karşı, "yıkım teorisi"ne[12] karşı, mucizelere olan inanca karşı, vb.* eskimiş bir sürü alayla dolu olduğunu söylemeyi gereksiz buluyorum. Bugün, doktora tezinde (*Kapitalizm ve Tarım*, St. Petersburg, 1900); Bay

* "Tarımda Kapitalizm" adlı yazım ile Bay Bulgakov'un *Naçalo*'daki yazısını hemen yanıtladım. *Naçalo*'nun kapatılmasından sonra, yazım 1900 yılında *Jizn*'in[13] 1. ve 2. sayılarında basıldı. [*Yazarın 1908 baskısına notu. —Ed.*] (Bkz: Bu kitabın 7-66 sayfaları. —*Ed.*)

Bulgakov, marksizmle hesaplaşmasını yapmış ve "eleştirici" evrimin mantıkî sonucuna vardırmıştır.

Bay Bulgakov, "toprağın azalan verim yasası"nı kendisinin "tarımsal gelişme teorisine" esas alıyor. (Toprağa yapılan her ek sermaye ve emek yatırımı karşılığında, bu yatırımlara tekabül etmeyen, ama tersine gittikçe azalan miktarda ürünün elde edilmesi anlamına gelen) bu "yasa"yı oluşturan klasik yapıtlardan pasajlar aktarılıyor. Bu yasayı kabul eden İngiliz iktisatçılarının bir listesi veriliyor. Bu yasanın "evrensel önemi"ne, "sadece açık bir biçimde ifade edilmesi gereken, belirgin ve yadsınması olanaksız, tam bir gerçek olduğu"na vb., vb. inandırılıyoruz. Bay Bulgakov düşüncelerini belirgin olarak ortaya koydukça, kendisinin, hayal ürünü olan "ezelî" yasalardan yararlanarak toplumsal ilişkileri gizleyen burjuva ekonomi politiğine doğru *geri çekildiği* açıkça ortaya çıkıyor. Gerçekten, dillere destan "azalan verim yasası"nın "açıklığı" nereye varıyor? Eğer toprağa ardarda yatırılan her emek ve sermaye yatırımı, gittikçe azalmayan, eşit miktarda ürün getirecek olursa o zaman halihazırda ekilen toprağın alanını genişletmenin anlamı olmaz; ne denli küçük olursa olsun, aynı toprak parçasında fazladan buğday üretilecek ve "bütün yer yuvarlağının tarımını yalnızca bir desiyatinlik toprak üzerinde yapmak olanağı doğacaktır". Bu "evrensel" yasadan yana ileri sürülen alışılagelmiş (*ve tek*) tez budur. Bununla birlikte, insan biraz düşünecek olursa, bu tezin, en önemli şeyi —teknolojik gelişme düzeyini, üretici güçlerin durumunu— gözden uzak tutan, boş bir soyutlama olduğunu anlayacaktır. Gerçekten, "ek (ya da ardarda gelen) emek ve sermaye yatırımları" kavramının kendisi, üretim yöntemlerindeki değişmeleri, teknik alandaki reformları *önceden varsaymaktadır*. Toprağa yatırılan sermaye miktarını önemli ölçüde artırabilmek için, yeni makineler *keşfedilmeli* ve toprağın ekimi, hayvancılık, ürünlerin sevki konuların-

da yeni yöntemler ve benzerleri bulunmalıdır. Üretim tekniği aynı düzeyde kalsa bile "ek emek ve sermaye yatırımı" doğal olarak nispeten küçük çapta yer alabilir ve alır. Böyle durumlarda, "azalan verim yasası" *belli bir ölçüde*, yani değişmeyen üretim tekniğinin ek emek ve sermaye yatırımları üzerinde nispeten çok dar sınırlamalar getirmesi anlamında geçerlidir. Sonuç olarak, ortadan evrensel bir yasa yerine tamamen göreli —gerçekte "yasa" ya da tarımın bellibaşlı, özel bir öğesi bile denilmeyecek ölçüde göreli— bir "yasa" var. Üç-tarla sistemini, geleneksel tahıl ürünleri ekimini, gübre elde etmek üzere davar beslenmesini, gelişmiş otlakların ve gelişmiş araç-gereçlerin yokluğunu mutlak olarak kabul edelim. Bu koşulların değişmeden kaldığını varsayarsak, toprağa ek emek ve sermaye yatırılması olanaklarının büyük ölçüde sınırlandığı kuşku götürmez. Ama belli ölçüde ek emek ve sermaye yatırımının halen olanaklı olduğu dar sınırlar içinde bile, bu tip her ek yatırımın verimliliğinde, *her zaman ve zorunlu olarak* bir azalma görülmeyebilir. Örneğin buhar makinesinin bulunmasından önce, dünya ticaretinin henüz başlamadığı dönemde sanayii, değirmende un öğütme ya da demircilik işlerini ele alalım. Teknik gelişmenin bu aşamasında, bir demir imalâthanesine ya da bir yel değirmenine ya da su değirmenine yatırılacak ek emek ve sermayenin sınırları çok dardı; üretim yöntemlerindeki köklü değişiklikler, yeni sanayi biçimlerinin temellerini atıncaya dek, küçük demir imalâthanelerinin ve un değirmenlerinin sayısı kaçınılmaz olarak gittikçe arttı ve çoğaldı.

Görüldüğü gibi, teknolojinin gelişmekte olduğu ve üretim yöntemlerinin değiştiği durumlarda "azalan verim yasası"nın hiç bir geçerliliği yoktur; bu yasa ancak teknolojinin değişmeksizin olduğu yerde kaldığı koşullarda, oldukça göreli ve sınırlı olarak uygulanabilir. Soyut, ebedî ve doğal yasalarıyla birlikte eski ekonomi politiğin önyargıla-

rından kendilerini kurtaramayan Brentano gibi burjuva biliminin temsilcilerinin bu "yasa" çevresinde bu kadar gürültü koparmalarının ve Marx ve marksistlerin ise ondan sözetmemelerinin nedeni işte budur.

Bay Bulgakov ancak alay edilmeye değer tezlerle "evrensel yasa"yı savunuyor.

"Önceleri doğanın bir hediyesi olan şey, bugün insan tarafından üretilmelidir: besleyici unsurlarla dolu olan toprağı yel ve yağmur besleyip kabarttı ve gerekli olanı üretmek için insanın çok az bir çabası gerekiyordu. Zaman ilerledikçe, üretici emekten insana düşen pay gittikçe arttı. Her yerde olduğu gibi, yapay süreçler giderek daha fazla ölçüde doğal süreçlerin yerini aldı. Ama sanayide insanın doğa karşısındaki zaferinin belirtisi olan bu durum, tarım alanında, doğanın ihsanını azalttığı bir varlığın giderek artan güçlüklerinin işareti oldu.

"Sözünü ettiğimiz durumda, yiyecek üretiminde artan güçlüklerin, insan emeğindeki artış ile ya da üretim araçları, gübreler gibi, onun ürünlerindeki bir artış ile açıklanması önemsizdir [Bay Bulgakov yiyecek üretiminin giderek artan zorluğunun, insan emeğinin gittikçe daha fazla kullanılması ile ya da insan emeğinin ürünlerindeki artış ile açıklanmasının önemsiz olduğunu söylemek istiyor]; önemli olan şey, yiyeceğin insana gittikçe daha pahalıya gelmesidir. Doğa güçlerinin yerini insan emeğinin alması ve üretimin doğal etmenlerinin yerine yapay etmenlerin geçmesi, azalan verim yasasıdır." (16.)

Görüldüğü gibi, Bay Bulgakov, insanın makinelerin yardımıyla çalışmadığı, tersine, makinelerin çalışmasına insanın yardımcı olduğu sonucuna varan Bay Struve ve Bay Tugan-Baronovski'nin şöhretlerine gıpta etmektedir. Ve tıpkı bu eleştirmenler gibi, o da, doğa güçlerinin yerini insan emeğinin *aldığını* söyleyerek ve buna benzer şeylerden sözederek vülger ekonomi politik düzeyine iniyor. Genel olarak

söylemek gerekirse, insan emeğinin yerini doğa güçlerinin alması, arşının yerini okkanın alması kadar olanaksızdır. Gerek sanayide ve gerekse tarımda, işleyişlerini kavradığı zaman, insan, doğa güçlerinden ancak yararlanabilir ve makineler, araçlar vb. sayesinde bu yararlanmayı *kolaylaştırabilir*. İlkel insanın bütün gereksinmelerini doğanın bir ihsanı olarak elde etmesi hakkındaki aptalca masaldan dolayı birinci sınıf öğrencileri bile Bay Bulgakov'u yuhalayıp sustururlar. Çağımız, bir altın çağı izlemedi; ve ilkel insan, yaşam yükünün altında, doğaya karşı verilen mücadelenin güçlükleri altında tamamıyla ezilmiş bir durumdaydı. Makinelerin ve ileri üretim tekniklerinin doğuşu insanın genel olarak doğaya karşı ve özel olarak yiyecek üretimindeki mücadelesini çok önemli ölçüde kolaylaştırdı. Yiyecek üretimi güçleşmedi; işçiler açısından yiyeceği elde etmek güçleşti, çünkü kapitalist gelişme, toprak rantını ve toprak fiyatını yükseltti, tarımı büyük ve küçük kapitalistlerin ellerinde yoğunlaştırdı ve daha da geniş bir ölçüde, onlar olmaksızın başarılı bir üretimin olanaksız olduğu makineleri, araçları ve parayı yoğunlaştırdı. İşçilerin durumlarının kötüleşmesini, doğanın ihsanını azaltması teziyle açıklamak, ancak insanın burjuvazinin savunucusu haline gelmesi demektir.

Bay Bulgakov devam ediyor: "Biz bu yasayı kabullenirken, yiyecek üretiminde sürekli olarak artan bir güçlük olduğunu asla iddia etmedik ya da tarımsal ilerlemeyi yadsımadık. Birinciyi iddia etmek ya da ikinciyi yadsımak, görünen gerçeklerle ters düşmek olur. Bu güçlük elbette hiç durmaksızın artmıyor; gelişme zikzak çizerek ilerliyor. Tarım alanındaki buluşlar ve teknik gelişmeler çıplak toprakları verimli hale getiriyor ve geçici olarak, azalan verim yasasının işaret ettiği eğilimi ortadan kaldırıyor." (*İbid.*.)

Pek derin şeyler değil mi?

Hiç değişmeyen bir tekniğe dayalı olan ek sermaye yatırımlarının azalan (daima değil) üretkenliği anlamındaki

azalan verim yasası "evrensel önem"e sahip olurken, teknik ilerleme "gerici" bir eğilim oluyor! Bu, trenlerin istasyonlardaki duruşlarının buhar iletişiminin evrensel yasasını temsil ettiğini, öte yandan trenlerin istasyonlar arasındaki hareketinin ise evrensel hareketsizlik yasasının işleyişini felce uğratan geçici bir eğilim olduğunu söylemeye benzer.

Son olarak, gerek tarımsal ve gerekse tarım-dışı nüfusa ilişkin geniş veriler, azalan verim yasasının evrenselliğini açıkça çürütmektedir. "Eğer her ülke kendi doğal kaynakları içine hapsedilecek olursa, yiyecek temini açısından emek miktarında ve son olarak da tarımsal nüfusta kesintisiz, göreli bir artış [buna dikkat edin!] gerekecektir." (19.) Batı Avrupa'nın tarımsal nüfusundaki azalma da, aynı şekilde, azalan verim yasasının işleyişinin tahıl ihracatı ile zıt yönde hareket etmesi olgusu ile açıklanmaktadır.

Gerçekten mükemmel bir açıklama! Uzmanımız bir ayrıntıyı, yani hem tarımda ve hem de tahıl ihracatında, tarımsal nüfusta görülen göreli azalmanın bütün kapitalist ülkelere özgü bir durum olduğunu unutuyor. Tarımsal nüfus Amerika ve Rusya'da göreli olarak azalmaktadır. 18. yüzyıl sonlarından bu yana, Fransa'da da azalmaya devam etmektedir. (Bay Bulgakov'un sözü geçen araştırmasındaki rakamlara bakınız, II, s. 168.) Dahası var: tarımsal nüfustaki göreli azalma bazan mutlak bir azalma haline gelirken, tahıl ithalâtının ihracata oranla gösterdiği fazlalık otuzlarda ve kırklarda hâlâ oldukça belirsizdi. Ve *ancak 1878'den sonra* tahıl ihracatının tahıl ithalâtını geçtiği yıllara artık rastlamamaktayız.* Prusya'da, tarımsal nüfusta göreli bir azalma olmuş ve sırasıyla 1816'da %73,5 olan tarımsal nüfus, 1849'da %71,7'ye ve 1871'de ise %67,5'e düşmüştür. Öte yandan çavdar ithalâtı ancak 60'ın başlarında, buğday ithalâtı ise 70'in başlarında başladı. (*İbid.*, c. II, s. 70 ve 80.) Son ola-

* *Statistique agricole de la France. Enquête de 1892*, Paris 1897, s. 113 ["Fransız Tarım İstatistikleri, 1892 yılı çalışması"].

rak, son onyıl içinde, örneğin Fransa ve Almanya gibi tahıl ithal eden Avrupa ülkelerini ele alacak olursak, tarımda, çiftçilikte istihdam edilen işçi sayısındaki *mutlak bir azalma* ile başabaş giden *su götürmez bir ilerlemeye* tanık oluruz. Fransa'da (*Statistique agricole*, c. II. s. 248-51'e göre) bu sayı 1882'de 6.913.504 iken 1892'de 6.663.135'e düşmüş; Almanya'da ise 1882'de 8.064.000 iken 1895'te 8.045.000'e inmiştir.* Böylelikle, en değişken niteliklere sahip olan ülkelerden elde edilen sayısız verilerle birlikte, 19. yüzyıl tarihinin *tümü*, kaçınılmaz olarak "evrensel" azalan verim yasasının, giderek artan bir nüfus kitlesi için gittikçe artan miktarda tarımsal ürün üreten tarımsal nüfusun göreli olarak (ve bazan mutlak olarak) azalmasına yol açan teknolojik ilerlemenin "geçici" eğilimi dolayısıyla *tamamıyla felce uğradığını* tanıtlıyor.

Bu durumda, bu istatistik veri kitlesi, aynı zamanda, Bay Bulgakov'un kuramının şu iki temel noktasını da çürütüyor; birincisi, Bay Bulgakov, değişmeyen sermayenin (üretim araç ve malzemeleri) değişen sermayeden (işgücü) daha hızlı büyümesi teorisinin "tarım alanında kesinlikle uygulanamaz" olduğunu iddia ediyor. Bay Bulgakov çok önemli bir şey söylüyormuşçasına bu teorinin yanlış olduğunu be-

* *Statistik des Deutschen Reichs*, Neue Folge, Bd. 112: *Die Landwirtschaft im Deutschen Reich* ["Alman İmparatorluğu İstatistikleri", Yeni Dizi, c. 112: "Alman İmparatorluğunda Tarım"]. Berlin, 1898, s. 6. Tarımsal nüfustaki azalmanın eşlik ettiği bu teknolojik ilerleme işareti elbette Bay Bulgakov'un hiç hoşuna gitmemektedir, çünkü onun maltusçuluğunu tamamıyla yıkmaktadır. Bu nedenle "inatçı bilim adamımız" şu hileye başvurmaktadır: tarımı sözcüğün asıl anlamında almak yerine (toprağın ekilmesi, hayvan beslenmesi vb.), (hektar başına düşen *tarımsal* üretimin miktarındaki artışla ilgili olan istatistikleri delil olarak ortaya koyduktan sonra), tarımı "sözcüğün geniş anlamında", yani Alman istatistiklerinin içerdiği bostancılık, ser ekimi ve *ormancılık ile balıkçılık* olarak alıyor. Böylelikle, gerçekten "tarımla" uğraşan insanların toplamında bir artış görüyoruz!! (Bulgakov, II, s. 133.) Yukarda aktarılan sayılar *esas* olarak tarımla uğraşan kişiler için geçerlidir. Yardımcı iş olarak tarımla uğraşanların sayısı 3.144.000'den 3.578.000'e yükselmiştir. Bu sayıları daha öncekilere eklemek tamamıyla hatalıdır; ama böyle yapsak bile, artış çok az olmaktadır: sayı 11.208.000'den 11.623.000'e çıkmaktadır.

lirtiyor ve düşüncesine kanıt olmak üzere: (*a*) (Marx'ın ortalama kâr oranı teorisini kötü amaçlı propagandanın ürünü saymakla ün salmış olan) "Profesör A. Skvortsov"u ve yoğun tarım koşullarında birim alan başına istihdam edilen işçi sayısının artması olgusunu kaynak olarak gösteriyor. Bu, ünlü eleştirmenlerin sürekli olarak yaptıkları gibi, Marx'ı anlamayı kasıtlı olarak reddetmenin bir örneğidir. Düşünün: değişen sermaye ile karşılaştırıldığı zaman değişmeyen sermayenin daha hızlı olarak büyümesi teorisi, birim alan başına *değişen sermayedeki* artış ile çürütülüyor! Ve Bay Bulgakov böylesine bolca sunduğu istatistiklerin Marx'ı güçlendirdiğini *farketmiyor*. Alman tarımında istihdam edilen işçi sayısı, tüm olarak, 1882'de 8.064.000 iken 1885'te 8.045.000'e indi (ve eğer ek kazanç elde etmek üzere tarımda çalışanların sayısı eklenecek olursa, bu sayı, 11.208.000'den 11.623.000'e yükselmekte, yani ancak %3,7'lik bir artış göstermektedir). Aynı dönemde sığır sayısı (çiftlik hayvanlarının tümü sığır sözcüğüyle ifade edilmiştir), 23 milyondan 25,4 milyona yükseldi, yani %10'dan fazla bir artış oldu; beş bellibaşlı tarım makinesinin kullanıldığı yerlerin sayısı 458.000'den 922.000'e yükseldi, yani iki kattan fazla arttı; ithal edilen gübre miktarı 636.000 tondan (1883) 1.916.000 (1892) tona, ve potasyum tuzlarının miktarı ise 304.000 kentalden 2.400.000 kentale yükseldi.* Değişmeyen sermayenin değişen sermaye ile orantılı olarak arttığını bu durum açıkça ortaya koymuyor mu? Bu özet rakamların büyük ölçüde geniş-ölçekli üretimin gelişmesini gizlediklerini söylemenin bir yararı yoktur. Bu noktaya daha sonra değineceğiz.

İkincisi, tarımın bir azalma ile yanyana gelişmesi ya da tarımsal nüfusta önemsiz bir mutlak artış, Bay Bulgakov'un maltusçuluğu canlandırmak yolundaki aptalca çabasını tamamıyla çürütüyor. Büyük bir olasılıkla Rus "sabık-marksistleri"nden ilk olarak bu çabayı gösteren, *Eleştirici Dü-*

* *Statistik des Deutschen Reichs*, Bd. 112, s. 36; Bulgakov, II, 135.

şünceler adlı yapıtıyla Bay Struve'dir, ama o, hiç bir zaman, mantıkî sonuçlarına ulaştırmadığı ya da tam bir görüş sistemi içine oturtmadığı şüpheci, yarı-açıklanmış, belirgin olmayan fikirlerin ötesine geçmemiştir. Bay Bulgakov ise çok daha cesur ve ısrarlıdır; hiç tereddüt etmeksizin "azalan verim yasasını" "medeniyet tarihinin en önemli yasalarından biri" (*tıpkı böyle*! s. 18) haline dönüştürmektedir. "Bu yasa olmasaydı zenginlik ve yoksulluk sorunlarıyla birlikte ... 19. yüzyılın tüm tarihinin anlaşılması olanaksız olurdu." "Hiç kuşkum yoktur ki, toplumsal sorunun, bugünkü ortaya konuluş biçimiyle bu yasa arasında maddî bağlar vardır." (Keskin bilim adamımız "araştırma"sının 18. sayfasında alelacele bu açıklamayı yapıyor!)... Çalışmasının sonunda ise "Hiç kuşku yoktur ki, nüfus-fazlası olan her yerde görülen yoksulluğun belli bir bölümü, *mutlak yoksulluk*, bölüşümün değil üretimin yoksulluğu adı altında toplanmalıdır." (II, 221.) "Düşünceme göre, tarımsal üretimin bir sonucu olarak özel bir biçimde önümüze çıkan nüfus sorunu —günümüzde, her koşul altında— tarımsal girişimin işbirliğinin ya da kolektivizasyon ilkelerinin her yoğun uygulamasının yoluna çıkan başlıca engeldir." (II, 265..) "Geçmiş, geleceğe toplumsal sorundan çok daha zor ve feci olan bir tahıl sorunu —dağıtım değil, ama üretim sorunu— mirası bırakmıştır." (II, 455) diyerek devam ediyor. Evrensel azalan verim yasasıyla ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olan bu "teori"nin bilimsel açıdan önemini tartışmayı gereksiz buluyoruz, çünkü bu yasayı az önce inceledik. Maltusçuluk ile eleştirel açıdan flört etmenin, kendi mantıkî gelişmesi içinde kaçınılmaz olarak en bayağı burjuva af talepçileri durumuna düşmekle sonuçlanması olgusu, Bay Bulgakov'un büyük bir açıklıkla ortaya koyduğu ve başka hiç bir şeye gerek bırakmayan, yukarıya aktardığımız tezlerle tanıtlanmaktadır.

Daha sonraki bir yazıda (sürekli olarak ortodoks mark-

sistlerin ayrıntılarla tanımlamadan korktuklarını söyleyerek kafamızı şişiren) eleştirmenlerimizin aktardıkları çeşitli yeni kaynaklardan alınan verileri inceleyeceğiz ve Bay Bulgakov'un genellikle "nüfus-fazlalığı" sözcüğünü klişe halinde kullandığını ve bu sözcüğü kullanmanın, kendisini her türlü incelemenin gerekliliğinden, özellikle "köylülük" içinde uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin incelenmesinden kurtardığını göstereceğiz. Burada biz, kendimizi, tarım sorununun genel teorik yönü ile sınırlayacağız ve rant teorisine değineceğiz. Bay Bulgakov, "Marx'a gelince, onun, bugün elimizdeki şekli ile, *Kapital*'in III. cildinde, Ricardo'nun farklılık rantı (diferansiyel rant) teorisine dikkate değer hiç bir katkıda bulunmadığını söylemek zorundayız" diye yazıyor (87). Bu "dikkate değer hiç bir"i aklımızda tutalım ve eleştirmenin bu yargısını, daha önce yazmış olduğu şu tümceyle karşılaştıralım: "Bu yasaya [toprağın azalan verim yasasına] açık itirazına karşın, temel ilkeleri açısından, Marx, Ricardo'nun bu yasaya temel olan rant teorisini kendine maletmektedir." (13.) Bu durumda, Bay Bulgakov'a göre, Marx, azalan verim yasası ile Ricardo'nun rant teorisi arasındaki ilişkiyi görememiş ve bu nedenle hiç bir zaman tezini mantıkî sonucuna ulaştıramamıştır! Böyle bir sava karşı söylenecek tek şey var — hiç kimse Marx'ı sabık-marksistler kadar tahrif etmemiştir ve hiç kimse eleştirdiği yazara, ona 1001 ölümlü ruhu yüklemek konusunda hiç... ama hiç... hiç bu kadar utanmazlık etmemiştir.

Bay Bulgakov'un iddiası, gerçeğin apaçık bir tahrifidir. Gerçekten, Marx, yalnızca Ricardo'nun rant teorisi ve toprağın azalan verim yanlış öğretisi arasındaki bağı görmekle kalmamış, ayrıca, Ricardo'nun yanlışını, pek büyük bir açıklıkla ortaya sermiştir. *Kapital*'in III. cildini en ufak bir "dikkat" ile okumuş olan herkes, bu çok "dikkate değer" olguyu mutlaka gözlemiş ve farklılık rantı (diferansiyel rant) teorisinin, dillere destan "toprağın azalan verim yasası" ile

bütün ilişkisini kesen kişinin kesinlikle Marx olduğunu görmüştür. Marx, toprağa yapılan farklı sermaye yatırımlarının eşit olmayan verimliliğinin, farklılık rantının oluşumu için gereken her şeyi oluşturduğunu gösterdi. Toprağa yapılan ek sermaye yatırımlarının verimliliğinin azalması ya da artması sorunu ile dönüşümün daha iyi topraktan daha kötü toprağa doğru mu, yoksa daha kötü topraktan daha iyi toprağa doğru mu olduğu sorunları tamamıyla soyutturlar. Gerçek uygulamada, bu farklı durumların her çeşit birleşmeleri yer alır; ve bu birleşmeleri tek bir genel kurala bağlı tutmak olanaksızdır. Örneğin, Marx, ilk olarak eşit olmayan toprak parçalarına yatırılan sermayenin eşit olmayan üretkenliğinden doğan farklılık rantının ilk biçimini tanıtır ve bu durumu tablolarla açıklar. (Bu konuyla ilgili olarak, Bay Bulgakov, Marx'ın "çoğunlukla çok basit olan düşüncelere, karmaşık bir matematiksel kılıf giydirmekteki yoğun eğilimini" sert bir biçimde eleştiriyor. Görüldüğü gibi, matematiğin dört kuralından ve gayet basit düşüncelerden ibaret olan bu karmaşık matematiksel kılıf, profesör üstadımızca baştanaşağı yanlış anlaşılmıştır.) Bu tabloların incelenmesinden sonra, Marx, şu sonuca ulaşmaktadır:

"Bu —hâlâ West, Malthus ve Ricardo'da rasladığımız—, farklılık rantıyla ilgili ilk yanlış varsayımı, yani onun [farklılık rantının —ç.], zorunlu olarak, gittikçe daha kötü toprağa doğru bir hareketi ya da toprağın durmaksızın azalan verimliliğini önceden varsaydığı kabulünü bir kenara itmektedir. Gördüğümüz gibi, farklılık rantı, gittikçe daha iyi bir toprağa doğru bir hareketin sonucu olarak meydana gelebilir; önceden en kötü toprağın doldurduğu en alt düzeydeki yeri daha iyi bir toprağın almasıyla meydana gelebilir; tarımda ilerici bir gelişmeyle ilişkili olabilir. Önkoşul, sadece, toprakların verimliliğinin eşitsizliğidir." (Marx, burada, toprağa yapılan ardarda sermaye yatırımlarının eşit olmayan üretkenliğinden sözetmiyor, çünkü bu, farklılık rantının *ikin-*

ci biçiminin doğuş nedenidir; bu bölümde sadece farklılık rantının *ilk* biçiminden sözediyor.) "Verimliliğin artışı sözkonusu olduğu sürece, o [farklılık rantı —*Ed.*], toplam alanın mutlak verimliliğindeki artışın bu eşitsizliği yoketmediğini, tersine, bu eşitsizliği artırdığını, olduğu gibi bıraktığını ya da sadece düşürdüğünü varsayar." (*Das Kapital*, III, 2, s. 199).[14] Bay Bulgakov, Marx'ın farklılık rantı teorisi ile Ricardo'nun rant teorisi arasındaki farkı *görememiştir*. *Kapital*'in III. cildini altüst ederek "Marx'ın azalan verim yasasına hiç bir şekilde karşı çıkmamış olduğu düşüncesini ima edecek bir bölüm" aramayı tercih etmiştir (s. 13, dipnot). Bizi ve Bay Bulgakov'u ilgilendiren sorun ile oldukça ilgisiz olan bir pasaja bu kadar fazla yer ayırmak zorunda kaldığımız için okurdan özür dileriz. Ama (ortodoks marksizmi sözcük oyunları yapmakla suçlamak küstahlığında bulunan) ve bir öğretiye, metinde olmayan pasajlar aktararak ve yanlış çeviriler yaparak karşı çıkan modern eleştiri kahramanları, bu öğretinin tamamen açık anlamını tahrif ettikleri zaman, insanın elinden başka ne gelir? Bay Bulgakov, bulduğu pasajı aşağıdaki gibi aktarıyor: "Kapitalist üretim biçimi açısından, (*tarımsal*) ürünlerin fiyatında göreli bir artış daima yer alır, *çünkü* [*bizim* italiklerle yazdığımız sözcüklere özel dikkat göstermelerini okurlarımızdan diliyoruz] bir harcama ile karşıkarşıya kalınmazsa ve daha önceden yapılamamış bir ödeme yapılamazsa, bu ürünler korunamaz." Marx, üretime ajan olarak dahil olan ve bedavaya gelen doğa unsurlarının, doğanın üretici emek gücünün özgür bir armağanını temsil ettiklerini; ama fazladan bir ürünün üretilme durumunda ise bu doğal gücün yardımı olmaksızın çalışmak gerektiğini, üretim maliyetinde bir artışa yol açan yeni bir sermaye gerektiğini söyleyerek devam ediyor.

Bu "aktarma" biçimiyle ilgili olarak üç şey söyleyeceğiz. Birincisi, "bir yasa"nın mutlak bildirim anlamını veren "çünkü" sözcüğü, *Bay Bulgakov'un kendisi tarafından ko-*

nulmuştur. Orijinalde (*Das Kapital*, III, 2, s. 277-278),[15] *Marx "çünkü" değil, "ne zaman" diyor.* Daha önce ödenmesi gerekmeyen bir şey ödendiği *zaman* ürünün fiyatında göreli bir artış olur. *Bu* önerinin azalan verim "yasa"sının tanınmasına benzer bir yanı var mı? İkincisi, "tarımsal" sözcüğünü Bay Bulgakov paranteze alıyor. *Orijinal metinde, bu sözcük yok.* Kuşkusuz Bay Bulgakov, eleştirmenlere özgü acelecilikle, Marx'ın bu pasajda ancak "tarımsal" ürünlerden sözedilebileceğine karar verdi ve bu nedenle okurlarına tamamen yalan olan bir "açıklama"da bulunmak üzere acele etti. Aslında, bu bölümde, Marx, genel olarak ürünlerden sözediyor; orijinal metinde Bay Bulgakov'un aktardığı pasajdan önce şu tümce yer alıyor. "Ama genel olarak aşağıdakilere dikkat edilmelidir." Özgürce armağan edilen doğal güçler sanayi üretimine de dahil olabilirler —rant üzerindeki aynı bölümde Marx, bir fabrika için buhar gücünün yerini alan bir çağlayan örneğini veriyor— ve eğer bu özgürce armağan edilen doğal güçlerin yardımı olmaksızın fazladan bir miktar ürün üretmek gerekiyorsa, ürünlerin fiyatlarında *daima* göreli bir artış olacaktır. Üçüncüsü, bu pasajın alındığı metni incelememiz gerekir. Bu bölümde, Marx, en kötü ekilen topraktan elde edilen farklılık rantını tartışıyor ve *her zamanki gibi* tamamen eşit iki, *tamamen eşit olarak mümkün iki* durumu inceliyor: birinci durum — ardarda yapılan sermaye yatırımlarının giderek artan üretkenliği (s. 274-76)[16] ve ikinci durum ise — bu tip yatırımların giderek azalan üretkenliği (s. 276-78).[17] Mümkün olan durumların ikincisi ile ilgili olarak Marx şunları söylüyor. "Ardarda yapılan sermaye yatırımları ile toprağın verimliliğinin giderek azalmasına ilişkin olarak Liebig'e bakınız. ... *Ama, genel olarak,* aşağıdaki şeye dikkat edilmelidir." (İtalikler bize aittir.) Bu tümceyi, Bay Bulgakov'un "çevirdiği" ve daha önceden bedava olanın şimdi ödenmesi gerektiği zaman, ürünün fiyatında *daima* göreli bir artış olduğunu belirten pasaj izliyor. Marx'ın müm-

kün olan durumlardan birisi hakkındaki düşüncesini, bu durum, Marx tarafından bir cins genel "yasa" gibi tanınmışçasına çeviren eleştirmenin bilimsel dürüstlüğü konusunda karar vermeyi okura bırakıyoruz.

Ve keşfettiği pasajla ilgili olarak Bay Bulgakov'un ulaştığı sonuç aşağıdadır:

"Elbette bu pasaj ... açık değildir." Elbette! Bir sözcüğün yerine başka bir sözcük koymak suretiyle Bay Bulgakov onu baştanaşağı anlamsız bir hale getirmiştir! "... ama toprağın azalan verim yasasının dolaylı olarak ya da hatta doğrudan tanınmasından başka bir şey olarak anlaşılması olanaksızdır [iyi dinleyin!]. Azalan verim yasası üzerinde Marx'ın kendi düşüncelerini daha açık bir şekilde başka hiç bir yerde ifade ettiğinden haberim yoktur." (I, 14.) Bay Bulgakov'un sabık bir marksist olması nedeniyle, Marx'ın, West, Malthus ve Ricardo'nun —farklılık rantının daha kötü toprağa doğru ya da azalan verime doğru bir geçişi önceden varsaydığı konusundaki— varsayımlarının baştanaşağı yanlış* olduğunu açıkça ortaya koyduğundan "haberi yok". Rant hakkındaki hacimli incelemesi boyunca, Marx'ın, ek sermaye yatırımlarının azalan ve artan üretkenliklerinin her ikisini de eşit derecede olanaklı durumlar olarak gördüğünü *kerelerce* vurguladığından "haberi yok"!

II. RANT TEORİSİ

Bay Bulgakov, Marx'ın rant teorisini kesinlikle anlayamamıştır. Aşağıdaki iki tezden yararlanarak bu teoriyi darmadağın ettiğine inanmaktadır: (1) Marx'a göre, tarımsal

* Klasik ekonomi politiğin Marx tarafından çürütülen bu yanlış varsayımı, doğal olarak hiç eleştirilmeksizin öğretmeni Brentano'nun izinden giden "Eleştirmen" Bay Bulgakovca benimsenmiştir. Bay Bulgakov şöyle yazıyor: "Rantın ortaya çıkış koşulu, azalan verim yasasıdır." (I, 90.) "... İngiliz rantı ... gerçekte kural olarak azalan ve değişen verimliliğe sahip olan ardarda sermaye yatırımlarını birbirinden ayırdeder." (I, 130.)

sermaye, kâr oranının eşit hale getirilmesi işine katılır ve böylelikle rant, ortalama kâr oranını aşan bir artı-kâr tarafından yaratılır. Bay Bulgakov bunun yanlış olduğunu, çünkü toprak mülkiyeti tekelinin, kâr oranını eşit hale getirme süreci açısından gerekli olan serbest rekabeti ortadan kaldırdığını düşünüyor. Tarımsal sermaye, kâr oranının eşit hale getirilmesi sürecine katılmaz. (2) Mutlak rant, yalnızca özel bir farklılık rantı durumudur ve bunlardan birini diğerinden ayırdetmek hatalıdır. Ayrım, aynı ve tek olgunun tamamen keyfî, iki katlı bir yorumuna, yani üretimdeki etmenlerden birisinin tekel mülkiyetinde olması olgusuna dayanmaktadır. Bay Bulgakov tezlerinin ezici etkisinden o denli emin ki, Marx hakkında *petitio principii**, marksist olmamak, mantıksal fetişizm, Marx'ın zihin fonksiyonlarının kapasitelerinin kaybolmuş olması ve benzeri ateşli sözcükler tufanını ortaya dökmekten kendisini alamıyor. Ve gene de bu tezlerin her ikisi oldukça kaba bir hataya dayanıyor. Bay Bulgakov'u mümkün olan durumlardan birisini (ek sermaye yatırımlarının giderek azalan üretkenliğini), toprağın azalan evrensel verim yasası düzeyine çıkarmaya dürten, konunun aynı, tek yanlı bayağılaştırılmasıdır. Bu bayağılaştırma, kendisini ilk ağızda, "tekel" kavramını eleştirmeksizin kullanma ve bu kavramı evrenselleştirme durumuna düşürüyor. Bunu yaparak, tarımın kapitalist örgütlenmesinde, bir yandan *toprağın sınırlılığından* doğan, öte yandan ise *topraktaki özel mülkiyetten* doğan nedenleri birbirine karıştırıyor. Açıklayacağımız gibi, bunlar birbirinden farklı iki şeydir.

Bay Bulgakov, "Toprak rantının ortaya çıkış *koşulu*, toprak rantının kaynağı değildir ama, toprağın tekelleşebilme olanağını —insanın ona karşı gittikçe büyüyen gereksinmesi sınırsız olmakla birlikte toprağın üretkenliğinin sınırlı olması olgusunu— doğuran koşulla aynıdır." diye yazıyor. (I, 90.)

* Halen tanıtlanmamış olan bir öneriden çıkarılan sonuca dayanan bir tez. Dava ya da iddiayı kanıt kabul etme hatası. —ç.

"Toprağın üretkenliği sınırlıdır" yerine, *"toprak sınırlıdır"* demeliydi. (Kanıtladığımız gibi, toprağın üretkenliğinin sınırlılığı, belli teknik düzeyin, üretici güçlerin belli durumunun "sınırlılığını" içerir.) Kapitalist toplum düzeninde, toprağın sınırlılığı, gerçekten toprağın tekelleşmesini, *ama toprağın mülkiyet haklarının konusu olarak değil, tersine ekonominin bir konusu olarak* tekelleşmesini önceden varsayar. Tarımın kapitalist örgütlenmesi varsayımı zorunlu olarak toprağın tümünün ayrı ayrı özel girişimlerce ele geçirildiği varsayımını kapsar, *ama hiç bir şekilde* toprağın tümünün bu çiftçilerin ya da başka kişilerin özel mülkiyetinde olduğu ya da genellikle toprağın özel mülk durumunda olduğu *varsayımını kapsamaz.* Mülkiyet haklarına dayanan toprak mülkiyeti tekeli ve toprak ekonomisi tekeli, yalnız mantık açısından değil, tarihsel olarak da birbirinden tamamıyla farklı, iki şeydir. Mantık açısından, içinde özel toprak mülkiyetinin hiç bulunmadığı, toprağın devlet mülkiyetinde ya da bir köy komününe ait olduğu vb. tamamen kapitalist bir tarım örgütlenmesini kolaylıkla düşünebiliriz. Gerçek uygulamada, gelişmiş kapitalist ülkelerin tümünde, toprağın bütününün ayrı ayrı, özel girişimlerin elinde olduğunu görüyoruz, ama bu girişimler yalnızca kendi öz topraklarını sömürmekle kalmıyorlar, aynı zamanda, toprak sahiplerinden devletten ya da köy komünlerinden kiraladıkları toprakları da sömürüyorlar (örneğin, herkesin bildiği üzere, köylü komün toprakları üzerine kurulmuş olan özel girişimlerin başlıca kapitalist köylü girişimleri olduğu Rusya'daki gibi). Rant konusundaki araştırmasının daha başlangıcında, kapitalist üretim biçiminin, ilk aşamalarında, toprak mülkiyetinin, klan mülkiyeti[18] ve feodal toprak mülkiyetinden köylü komün mülkiyetine kadar en çeşitli biçimleri ile karşılaşmasını (ve onları kendisine bağımlı kılmasını) Marx'ın gözlemesi nedensiz değildi.

Bu durumda, toprağın sınırlılığı, zorunlu olarak yalnızca

toprak ekonomisinin (kapitalizmin egemenliği altında) tekelleşmesini önceden varsaymaktadır. Ortaya şu sorun çıkmaktadır: Rant sorununa ilişkin olarak *bu* tekelleşmenin zorunlu sonuçları nelerdir? Toprağın sınırlılığı, tahıl fiyatının, ortalama toprak üzerinden değil, amà ekilmekte olan en kötü toprak üzerinden, üretim koşulları üzerinden saptanması sonucunu doğurur. Bu tahıl fiyatı, çiftçinin (= tarımda kapitalist girişimcinin) üretim maliyetini örtmesini olanaklı kılar ve ona sermayesi üzerinden ortalama kâr oranını sağlar. Daha iyi toprak üzerindeki çiftçi ise ek bir kâr elde eder ki, bu, *farklılık rantını* meydana getirir. Toprakta özel mülkiyetin varolup olmaması sorununun, ister komünlere, devlete ait olsun ya da isterse özel mülk olmayan topraklarda olsun, kapitalist tarımda kaçınılmaz olan farklılık rantının oluşumu sorunuyla uzaktan yakından hiç bir ilişkisi yoktur. Kapitalizmde toprağın sınırlılığının tek sonucu, çeşitli sermaye yatırımlarının üretkenliklerindeki farklılıktan doğan farklılık rantının oluşumudur. Bu serbest rekabetin yokluğunun, ortalama kârın oluşumuna tarımsal sermayenin katılmasını engellediğini söylerken, Bay Bulgakov, tarımda serbest rekabeti ortadan kaldıran ikinci bir sonuç görmektedir. Toprağın ekilmesi sorunu ile toprak üzerindeki mülkiyet hakkını birbirine karıştırdığı açıkça ortadadır. (Toprakta özel mülkiyet hesaba katılmazsa) toprağın sınırlılığından çıkan tek mantıkî sonuç, toprağın kapitalist çiftçiler tarafından tamamıyla ele geçirilmiş olacağıdır, ama bundan hiç bir zaman bu çiftçiler arasındaki serbest rekabetin herhangi bir yolla zorunlu olarak sınırlanacağı sonucu çıkmaz. Toprağın sınırlılığı, kapitalist tarımın tümü üzerinde kaçınılmaz olarak iz bırakan genel bir görüngüdür. Bu farklı şeyleri birbirine karıştırmanın mantıkî açıdan anlamsızlığını tarih açıkça tanıtlamaktadır. Toprak sahipliğinin toprağın ekiminden ayrılışının açıkça görüldüğü, çiftçiler arasındaki serbest rekabetin hemen hemen sınırsız olduğu, ticaret ve sanayiden elde

edilen sermayenin en geniş ölçüde tarıma yatırıldığı ve yatırılageldiği İngiltere'den sözetmeyeceğiz. Ama bütün diğer kapitalist ülkelerde (Bay Struve'nin izinden giderek, "İngiliz" rantını özel bir kategoriye yerleştirmek uğruna boşuboşuna çabalayan Bay Bulgakov'un düşüncesine karşın) toprak sahipliği ile toprağın ekilmesinin birbirinden ayrılmasına ilişkin *aynı süreç*, tamamıyla farklı biçimlerde de olsa (kiralamalar, ipotekler), gerçekleşmiştir. (Marx'ın kuvvetle vurguladığı) bu süreci farkedememesi yüzünden, Bay Bulgakov temel olanı görememiştir. Bütün Avrupa ülkelerinde, serfliğin yıkılışından sonra, toprağın tasarrufunun kast özelliğinin kayboluşunu, toprak mülkün taşınır mal sayılmasını, tüccar ve sanayi sermayesinin tarıma yatırılışını ve bunların yanısıra kiracı çiftçilik ile ipoteğin çok sıklaşmasını görmekteyiz. Serfliğin en güçlü kalıntılarına karşın, Rusya'da da, Reformdan[19] sonra, köylülerin, halktan kişilerin ve tüccarların giderek artan toprak alımlarını ve kişilere, devlete ve *Komünlere ait* topraklarda vb. de giderek artan bir kiralama [olayını —ç.] izlemekteyiz. Bütün bu olgular neyi tanıtlıyor? Bunlar, *toprak mülkiyetinde* tekelleşmeye *karşın* ve bu mülkiyetin son derece farklı biçimlerine karşın, *tarımda,* serbest rekabetin ortaya çıktığını tanıtlamaktadır. Günümüzde bütün kapitalist ülkelerde, her sermaye sahibi, parasını, ticaretin ya da sanayiin herhangi bir dalına yatırabileceği kadar kolaylıkla ya da hemen hemen o kadar kolaylıkla (toprak kiralayarak ya da satın alarak) tarıma yatırabilir.

Marx'ın farklılık rantı (diferansiyel rant) teorisine karşı çıkarken Bay Bulgakov şöyle diyor: "bütün bu farklılıklar [tarımsal ürünlerin üretim koşullarındaki farklılıklar] birbiriyle çelişkilidir ve karşılıklı olarak birbirlerini yokedebilirler [italikler bize aittir]; Rodbertus'un belirttiği gibi, verimde farklılık, verimlilik yoluyla giderilebilir, daha verimli alanlarda üretim yoğunlaştırılarak verim farklılığı eşit-

lenebilir." (I, 81.)

Keskin bilim adamımızın, Marx'ın bu olguya parmak basmış olduğunu ve onu bu denli tek yanlı olarak değerlendirmeyebileceğini unutmuş olması gerçekten talihsizliktir. Marx şöyle yazıyordu: "... Farklılık rantının bu iki farklı nedeninin —verimliliğin ve [toprak parçalarının] konumunun— karşıt yönlerde işleyebileceği açıktır. Belli bir toprak parçasının yeri çok iyi olabilir, ama bununla birlikte verimlilik açısından çok fakir olabilir. Bunun tersi de mümkündür. Bu olay çok önemlidir, çünkü belli bir ülkenin toprağında girişilen ekimin, eşit ölçüde daha iyi topraktan daha kötüsüne doğru ya da bunun tersi yönünde pekâlâ gelişebileceğinin nasıl mümkün olduğunu açıklamaktadır. Sonuçta, toplumsal üretimin genel olarak gelişmesi, bir yandan yerel pazarlar yaratmak ve iletişim ve ulaştırma kolaylıkları kurarak yerleşme bölgelerini geliştirmek suretiyle toprak rantının bir nedeni olan [toprak parçalarının] konumlarından doğan farklılıkları giderme; öte yandan ise tarımı manüfaktürden ayırarak ve hem göreli olarak tarımsal yöreleri [*relative Vereinsamung des Landes*] tecrit ederek ve hem de büyük üretim merkezleri kurarak, toprak parçalarının tek tek konumları arasındaki farklılıkları artırma konusunda etkisini göstermektedir." (*Das Kapital*, III, 2, s. 190.)[20] Dolayısıyla, Bay Bulgakov muzaffer bir şekilde, farklılıkların karşılıklı olarak yokolmasının *olabilirliği* hakkında eskiden beri bilinen kaynakları yinelerken, Marx, *daha ileri* bir sorun olan, bu olabilirliğin gerçeğe dönüştürülmesini ortaya koyuyor ve eşitleme yönündeki etkilerin ayırdedici etkilerle bir arada gözlendiklerini gösteriyor. Herkesçe bilindiği üzere, bu karşılıklı birbirine karşıt etkilerin ulaştıkları sonuç, bütün ülkelerdeki toprak parçalarının gerek verimlilik ve gerekse konum açısından önemli ölçüde farklılık *göstermeleridir*. Bay Bulgakov'un itirazı sadece bu gözlemler üzerinde hiç düşünmemiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Tartışmasını sürdüren Bay Bulgakov, emek ve sermayenin en son ve en az üretken yatırımı düşüncesinin "gerek Marx ve gerekse Ricardo tarafından hiç eleştirilmeksizin kullanıldığını" söylüyor. "Bu düşünceyle ne denli keyfî bir öğenin ortaya konduğunu görmek hiç de o kadar zor değildir: toprağa yatırılan sermaye miktarına $10a$ diyelim ve her a'nın da azalan bir üretkenliği temsil ettiğini kabul edelim; toplam üretim A olacaktır. Her a'nın ortalama verimliliğinin $A/10$'a eşit olacağı açıktır; ve eğer toplam sermayeyi tek bir bütün olarak ele alacak olursak, o zaman fiyat, kesinlikle bir ortalama üretkenlik tarafından belirlenecektir" (I, 82). Buna yanıt olarak açıkça şunu söylüyoruz: Bay Bulgakov, "toprağın üretkenliğinin sınırlılığı" hakkındaki süslü tümceciklerinin ardındaki küçük bir *ayrıntıyı*; toprağın sınırlı niteliğini göremedi. Toprak *mülkiyetinin* tüm çeşitlerinden bağımsız olarak, bu sınırlılık, belli bir tekel tipi yaratır, yani çiftçiler toprağın tümüne yerleşmiş olduklarından ve en kötü ve pazara en uzak olan toprak dahil olmak üzere, toprağın bütününde üretilen tahılın tümü için talep var iken, tahıl fiyatının, en kötü toprakta yapılan üretimin fiyatı ile belirleneceği (ya da üretim fiyatının en son ve en az üretken sermaye yatırımı ile bağıntılı olduğu) açıktır. Bay Bulgakov'un "ortalama üretkenliği", değersiz bir aritmetik işlemidir, çünkü toprağın sınırlılığı, bu ortalamanın gerçek oluşumunu önlemektedir. Bu "ortalama üretkenlik"in oluşabilmesi ve fiyatları belirleyebilmesi için, genel olarak her kapitalistin sadece tarıma (daha önce söylediğimiz gibi, tarımda serbest rekabetin varlığı ölçüsünde) sermaye yatırabilmesi yetmez; bunun yanısıra, şimdiden varolan tarımsal girişimlere ek olarak daima *yenilerini* kurması gerekir. Eğer bu mümkün olabilseydi, tarım ve sanayi arasında hiç bir fark olmayacaktı ve rantın doğması olanaksızdı. Ama kesinlikle toprağın sınırlılığı nedeniyle, durum böyle değildir.

İlerleyelim. Şimdiye dek, toprak mülkiyeti sorununu he-

saba katmaksızın tartışmayı sürdürdük; mantıkî düşünceler açısından olduğu kadar tarihsel verilerin kapitalist tarımın çeşitli toprak sahipliği biçimleri altında doğduğunu ve geliştiğini göstermesi nedeniyle de, bu yöntemin gerekli olduğunu gördük. Şimdi bu yeni koşulu ortaya koyalım. Toprağın bütününün özel olarak mülk edinildiğini varsayalım. Bu, rantı nasıl etkileyecektir? Farklılık rantı, toprak sahibi tarafından, onun mülkiyet hakkı temeli üzerinden gidilerek, çiftçiden toplanacaktır. Farklılık rantı, sermaye üzerinden ortalama normal kârdan fazla ve bunun üstünde olan artı-kâr olduğuna göre ve tarıma yatırılan özgür sermaye anlamında (kapitalist gelişmenin yarattığı) serbest rekabet varolduğuna göre, toprak sahibi, daima ortalama kâra razı olacak ve kendisine artı kârı verecek bir çiftçi bulabilecektir. Toprakta özel mülkiyet, farklılık rantını yaratmaz; yalnızca onu, çiftçinin elinden, toprak sahibinin eline devreder. Özel toprak sahipliğinin etkisi bununla mı sınırlıdır? Çiftçinin sermaye üzerinden ancak ortalama kârı üreten en kötü ve en elverişsiz bir konumda bulunan toprağı *bedavadan* kullanmasına, toprak sahibinin izin vereceğini varsayabilir miyiz? Kuşkusuz, hayır. Toprak sahipliği bir tekeldir ve, toprak sahibi ise, bu tekel temeline dayanarak çiftçiden ödeme yapmasını talep etmektedir. Bu ödeme, çeşitli sermaye yatırımlarının üretkenliklerindeki farklılıkla hiç bir ilgisi bulunmayan ve *toprak özel mülkiyetinden kaynaklanan mutlak rant* olacaktır.

Aynı tekel hakkında Marx'ı iki yanlı, keyfî bir yorum yapmakla suçlayan Bay Bulgakov, bizim gerçekten iki yanlı bir tekelle uğraştığımızı düşünmek zahmetine katlanmadı. İlk olarak, toprak ekonomisinin (kapitalist), tekeli var. Bu tekel, toprağın sınırlılığından doğmaktadır ve bu nedenle her kapitalist toplum için kaçınılmaz bir şeydir. *Bu* tekel, tahıl fiyatlarının en kötü toprak üzerinde yapılan üretimin koşulları tarafından belirlenmesine yol açmaktadır; daha iyi toprağa yapılan sermaye yatırımından ya da daha verimli bir

sermaye yatırımından elde edilen artı-kâr, farklılık rantını meydana getirir. Bu rant, yalnızca toprak sahibinin onu [rantı —ç.] çiftçiden almasını olanaklı kılan toprak özel mülkiyetinden tamamen bağımsız olarak doğar. İkinci olarak, özel toprak mülkiyeti tekeli var. Ne mantıkî açıdan ve ne de tarihsel açıdan, bu tekel, daha önce sözünü ettiğimiz tekelle zorunlu* hiç bir bağ, kesinlikle yoktur. Bu tekelde, kapitalist toplum için ve tarımın kapitalist örgütlenmesi için *zorunlu* olan hiç bir şey yoktur. Bir yandan, toprakta özel mülkiyet olmaksızın kapitalist tarımı oldukça kolaylıkla düşünebiliriz; gerçekten, tutarlı birçok burjuva iktisatçısı, toprağın ulusallaştırılmasını talep etmiştir. Öte yandan ise, uygulamada bile, toprakta özel mülkiyet olmaksızın, tarımın kapitalist örgütlenmesine, örneğin devlet ve köy komünlerinin topraklarında raslarız. Sonuçta, toprak özel mülkiyetinden *doğan* mutlak rantın, farklılık rantı ile yanyana var olduğunu kavramak kadar, bu iki tip tekeli birbirinden ayırmak zorunluluğu da vardır.**

* Burada tarımın kapitalist örgütlenmesi ve genel rant teorisi ile uğraştığımızı okura anımsatmak hiç de gerekli değildir; bu nedenle, toprakta özel mülkiyetin yaygın niteliği ve eskiliği ile ya da tekelin en son değindiğimiz biçiminin ve kısmen her iki biçiminin denizaşırı rekabet nedeniyle yıkılışı ve buna benzer olgularla ilgilenmiyoruz.

** 1905'te yayımlanan *Artı-Değer Teorileri* (*Theorien über den Mehrwert*, II. Band, II, Theil)'nin II. Cildinin II. Bölümünde, Marx mutlak rantın benim yorumumun (özellikle tekelin iki biçimi konusunda) doğruluğunu tanıtlayan bir açıklamasını yapıyor. Marx'tan alınan şu bölümler bu yorumla ilgilidir: "Eğer toprak, sadece sermaye ve nüfusla ilgili olarak değil, ama gerçekte sınırsız bir unsur olsaydı, yani 'su ve hava' gibi 'sınırsız' olsaydı, 'sınırsız miktarlarda varolsaydı', [alıntılar Ricardo'nun] o zaman, pratikte toprağın bir kişi tarafından maledinilmesi hiç bir şekilde bu toprağın başka kişi tarafından maledinilmesine engel olmazdı. Bu durumda, (hem devlet ve hem de "toplumsal" mülkiyet olarak) özel toprak mülkiyeti varolamazdı. Bunun yanısıra, eğer toprağın niteliği her yerde aynı olsaydı, onun karşılığında rant alınamazdı. ... Sorunun çözümlenmesinin en güç kısmı şudur — eğer toprak sermayeyle ilgili olarak doğal bir unsur olarak var ise, o zaman sermaye tarım alanında da tıpkı sanayiin diğer bütün alanlarında olduğu gibi işleyecektir. O zaman toprak mülkiyeti ve rant diye bir şey olmayacaktır. ... Öte yandan eğer toprak: 1° sınırlı ise ve 2° mülk edinilmiş ise —eğer toprak mülkiyeti sermayenin doğuşunun bir koşulu ise—, ki kapitalist üretimin gelişmekte olduğu ülkelerde ve (eski Avrupa'da olduğu gibi) önceden bu koşulun varolma-

Marx, tarımda, değişen sermayenin toplam sermaye bileşimi içindeki payının ortalamanın üstünde olduğu olgusundan hareket ederek (ki sanayideki teknikle karşılaştırıldığında tarım tekniklerinin kuşku götürmeyen geriliği gözönüne alınacak olursa, bu, oldukça doğal bir varsayımdır), mutlak rantın, tarımsal sermayenin artı-değerinden meydana gelme olanağını açıklamaktadır. Durum böyle olunca, genel olarak söylemek gerekirse, tarımsal ürünlerin değerinin, onların üretim maliyetlerinden daha yüksek olduğu ve artı-değerin kârdan daha yüksek olduğu ortaya çıkar. Bununla birlikte, toprak özel mülkiyeti tekeli, bu artı-değerin, bütünüyle kârların eşitlenmesi sürecine kaymasını önler ve mutlak rant bu artıdan alınır.*

Bu açıklama Bay Bulgakov'u hiç doyurmamıştır ve şöyle seslenmektedir: "Bu artı-değer ne biçim bir şeydir ki, giyecek ya da pamuk gibi ya da herhangi bir başka meta gibi, akla-uygun bir talebi karşılayabilmekte ya da karşılayamadığı ülkelerde durum kesinlikle böyledir; kapitalist üretimin kendisi, Birleşik-Devletler'indeki gibi, bunu [yani toprağın sınırlılığını ve maledinilmişliğini —ç.] yaratır — o zaman, toprak, sermayenin elemanter bir tarzda içine girebileceği bir eylem alanını temsil etmez. Mutlak rantın farklılık rantından ayrı olarak varolmasının nedeni budur." (s. 80-81.)[21] Marx, toprağın sınırlılığı ve toprağın özel mülkiyet olması olgusu arasındaki farklılığı belirgin bir biçimde gösteriyor. [*1908 baskısına yazarın notu. —Ed.*]

* Sırası gelmişken, Marx'ın rant teorisiyle özellikle ilgilenmeyi zorunlu bulduğumuzu, çünkü Bay P. Maslov'un bu teori hakkındaki yorumunu da hatalı gördüğümüzü söylemek istiyoruz ("Tarım Sorunu", *Jizn*, s. 3-4, 1901). Bu makalede, ardarda sermaye yatırımlarının azalan verimliliğini, bir yasa olarak değilse bile, her durum ve koşul altında "sıradan" ve normal bir olgu imiş gibi görmekte, bu durumu farklılık rantına bağlamakta ve mutlak rant teorisini reddetmektedir. Bay P. Maslov'un ilginç makalesinde, eleştirmenlerle ilgili birçok gerçek düşünce vardır, ama gerek yazarın az önce değindiğimiz hatalı teorisi (marksizmi savunurken, "kendi öz" teorisi ile Marx'ın teorisi arasındaki farklılığı açıkça tanımlamak zahmetine katlanmamış) ve gerekse birçok dikkatsizce yapılmış ve tamamen haksız iddialar dolayısıyla, fazlaca yıpratılmıştır. Bu iddialarla ilgili şu örneği verelim: Bay Berdiayev'in "kendisini burjuva yazarlarının etkisinden tamamıyla kurtarmakta olduğu" ve "nesnellikten hiç fedakârlık etmeksizin muhafaza ettiği tutarlı sınıf görüş açısı yönünden" sivrildiği; "Kautsky'nin incelenmesinin ... birçok açıdan ... yer yer başı eğilenler taşıdığı"; Kautsky'nin "tarımda üretici güçlerin gelişiminin hangi doğrultuda olduğuna işaret etmediği"; ve buna benzer şeyler iddia edilmektedir.

maktadır? Artı-değer öncelikle maddî bir şey değildir, belli bir toplumsal üretim ilişkisini anlatmakta kullanılan bir kavramdır." (I, 105.) "Somut" bir "şey" ile bir "kavram"ı karşılaştırmak suretiyle farklılıklarının ortaya konulması, bugün "eleştiri" kisvesi altında özgürce ortaya sürülen skolastik görüşün çarpıcı bir örneğidir. Bu kavrama tekabül eden belirli "somut şeyler" olmasaydı, toplumsal ürünün payı konusundaki bir "kavram"a ne gerek vardı? Artı-değer, elbise, pamuk, tahıl ve bütün diğer metaların belirli bir payını içine alan artı-ürüne eşdeğer olan paradır ("belirli" sözcüğü, elbette, bilimin somut olarak bu payı tanımlayabileceği anlamında değil ama genel özetlemede bu payın boyutlarını tanımlayan koşulların bilindiği anlamında anlaşılmalıdır). Tarımda artı-ürün (sermayeye oranla) sanayiin diğer dallarında olduğundan daha büyüktür ve (toprak özel mülkiyeti tekelinden dolayı kârın eşitlenmesine katılmayan) bu artı-ürün, doğal olarak tekelci toprak sahibinin "talebini karşılamaya yetecek ya da yetmeyecektir".

Bay Bulgakov'un mütevazı bir biçimde "kendi öz çabasıyla", "kendi öz yolunu izleyerek" yarattığını söylediği rant teorisinin ayrıntılı bir yorumunu yaparak okuru sıkmayacağız (I, III). Profesöre ait "çabanın" "en son ve en az üretken olan yatırımı"nın bu ürününü nitelendirmek için birkaç düşünce yeterli olacaktır. "Yeni" rant teorisi eski reçeteye uygun olarak hazırlanmıştır: "Yapmaya değen her şey tam olarak yapılmaya değer.". Serbest rekabet varolduğuna göre, hiç bir sınırlama yoktur (mutlak olarak serbest rekabet hiç bir yerde hiç bir zaman henüz varolmadı). Tekel varolduğuna göre, söylenecek başka bir şey yoktur. Sonuç olarak, rant, artı-değerden ve hatta tarımsal üründen alınmamakta; tarımsal olmayan emeğin ürününden alınmaktadır; o [rant —ç.] tamamen basitçe bir haraç, bir vergi, tüm toplumsal ürün üzerinden önceden ayrılan bir şey, büyük toprak sahibi tarafından çekilmiş bir poliçedir. Bu nedenle

"kârıyla birlikte tarımsal sermaye ve tarımsal emek, genel açıdan sermaye ve emek için bir yatırım alanı olarak tarım, kapitalist krallıkta bir *status in statu*'dürler.* ... Sermayenin, artı-değerin, ücretlerin ve değerin genel olarak bütün [*tıpkı böyle*!] tanımları, tarıma uygulandıkları zaman hayalî olan büyüklüklerdir." (I, 99).

Dolayısıyla şimdi her şey açıkça ortaya çıkıyor: gerek kapitalistler ve gerekse ücretli işçiler, tarımdaki hayalî büyüklüklerdir. Ama Bay Bulgakov arasıra gökyüzünde dolaşmaya çıkınca, diğer kişilerle hiç de mantıklı olmayan bir biçimde tartışıyor. Ondört sayfa sonra şunları okuyoruz: "Tarımsal ürünlerin üretimi, topluma belli bir emek miktarına malolur, bu, o ürünlerin değeridir." Mükemmel. Sonuç olarak, en azından değerin "tanımı" hiç de hayalî bir büyüklük olmuyor. Daha ilerde şunları okuyoruz: "Üretim kapitalist bir temele dayandığına göre ve üretimin başında da sermaye bulunduğuna göre, tahılın fiyatı üretim fiyatı tarafından belirlenecek yani yatırılan belirli emek ve sermayenin üretkenliği, ortalama toplumsal üretkenliğe göre hesaplanacaktır." Güzel! Sonuçta, (tamamıyla serbest olmasa bile) serbest rekabet vardır; çünkü o olmaksızın sermaye tarımdan sanayie ve sanayiden tarıma doğru akacak ve "üretkenliğin ortalama toplumsal üretkenliğe göre hesaplanması" olanaksız olacaktır. Gene: "Toprak tekeli, ücretin, pazar koşullarının izin verdiği sınırların üzerindeki bir değere yükselmesine neden olur." Mükemmel! Ama haracın, vergilerin, poliçelerin vb. pazar koşullarına bağımlı olduğunu Bay Bulgakov nerede görmüş? Eğer tekel, fiyatın pazar koşullarınca izin verilen sınırları aşmasına neden oluyorsa, o zaman "yeni" rant teorisi ile "eski"sinin arasındaki tek fark şudur: "kendi öz yolunu" izleyen yazar, bir yandan toprağın sınırlılığının etkisi ile toprakta özel mülkiyetin etkisi arasındaki farkı, öte yandan ise "tekel" kav-

* Devlet içinde devlet. —ç.

ramı ile "emek ve sermayenin en son ve en az üretken olan yatırımı" kavramları arasındaki bağı kavrayamadı. Bu nedenle, yedi sayfa sonra Bay Bulgakov'un "kendi öz" teorisini tamamen gözden kaybederek "bu [tarımsal] ürünün, toprak sahibi, kapitalist çiftçi ve tarım emekçileri arasında bölüştürülme yöntemi" hakkında tartışmasında şaşılacak ne vardır? Parlak bir eleştiriye parlak bir son! Bundan böyle ekonomi politik bilimini zenginleştirecek olan yeni teorinin, *Bulgakov'un rant teorisinin* şahane sonucu!

III. TARIMDA MAKİNELEŞME

Şimdi Bay Bulgakov'un "dikkate değer" gördüğü, Hertz'in yapıtına geçelim. (*Die agrarischen Fragen im Verhältniss zum Sozialismus*, Wien, 1899. Rusçaya çeviren: A. İlyinski, St. Petersburg, 1900.)* Gene, her iki yazarın birbirinin aynısı olan tezlerini bir arada incelemek için biraz zaman harcamamız gerekecek.

Tarımda makine sorunu ve bu sorun ile yakından bağlantılı olan tarımda büyük ve küçük-ölçekli üretim sorunu "eleştirmenler"e oldukça sık sık marksizmi "reddetmek" fırsatını vermektedir. Daha sonra ileri sürdükleri ayrıntılı verilerin bazılarını inceleyeceğiz; şimdilik genel tezlerini inceleyelim. Eleştirmenler, tarımda makinelerin kullanımının sanayide olduğundan çok daha büyük güçlükler doğurduğu ve bu nedenle makinelerin daha az ölçüde kullanıldığı ve daha az önem taşıdığı konusunun ayrıntılı olarak tartışılmasına sayfalarca yer vermektedirler. Örneğin, adı, Bulgakov, Hertz ve Çernov bayları cinnet getirecek bir duruma koyan Kautsky tarafından, bu konunun tartışma götürmediği kesinlikle tanıtlanmıştır. Ama bu tartışma götürmez olgu, bir başka olguyu, yani aynı zamanda tarımda makine kul-

* Friedrich Otto Hertz, *Sosyalizme Göre Tarım Sorunları*, Viyana 1899. —*Ed.*

lanımının hızla geliştiği ve bunun tarımda güçlü bir dönüşüm etkisi yaptığı olgusunun en ufak bir şekilde tersini tanıtlamaz. Eleştirmenlerin yapabildikleri tek şey, şöyle muazzam tezlerle bu kaçınılmaz sonuçtan "kaçınmak"tır: "Tarım, üretim sürecinde doğanın egemenliği ve insanın özgür iradesinin yokluğu ile nitelendirilir." (Bulgakov, I, 43). "... insanın belirsiz ve kesin olmayan çalışması yerine, o [sanayide kullanılan makineler], matematiksel kesinlik ile hem çok hacimli ve hem de küçük-ölçekli işleri gerçekleştirmektedir. Makine, tarımsal ürünlerin üretiminde bu durumu aynen gerçekleştiremez [?] çünkü bugüne dek çalışan alet insanın ellerinde değil, ama doğa ananın ellerinde olmuştur. Bu, kinaye değildir." (*İbid.*.)

Bu gerçekten kinaye değildir; yalnızca boş bir tümcedir, çünkü herkes buharlı pulluğun, tohum serpme makinesinin, harman makinesinin, vb. *çok daha* "belirli ve tam" iş *yaptıklarını* bilmektedir ve sonuç olarak "bunu aynen gerçekleştiremez" demek, sadece boş laf etmek demektir! Gene tıpkı bunun gibi, tarım makinelerinin "*üretimde* hiç bir ölçüde [*tıpkı böyle*!] devrim yapamayacağı" (Bulgakov'un, sadece tarım ve sanayide kullanılan makineler arasındaki göreli farklılığa değinen tarım makineleri uzmanlarının düşüncelerini aktardığı bölüm I, 43, 44) ya da "makinenin işçiyi yalnızca kendi eki [?] haline getirmesinin olanaksızlığının yanısıra işçinin hâlâ sürecin öndenetimini elinde tuttuğu" (44) —herhalde harman makinesinin hizmetçisi olarak— nasıl söylenebilir?

Bay Bulgakov, tarım makineleri ve tarım ekonomisi uzmanlarının (Fühling, Petels) karşı-düşüncelerine karşın (küçük-ölçekli üretimin büyük-ölçekli üretim ile rekabet etme yeteneği üzerine yazı yazmış olan) Stumpfe ve Kutzleb'e başvurarak buharla çalışan pulluğun üstünlüğünü küçük göstermeye çalışıyor. Buharlı pulluk kullanmanın özel bir toprak* ve "çok geniş topraklar" gerektirdiği ve pulluğun açtı-

ğı *12 inçlik* delikler ile hayvanların yaptığı işin buhar gücünden *daha ucuza* geldiği ve buna benzer tezler ileri sürüyor. (Bay Bulgakov'un düşüncesine göre, bu, küçük-ölçekli üretime karşı değil, ama buharlı pulluğa karşı ileri sürülen bir tezdir!) Bu tip tartışmalarla ciltler doldurmak mümkündür, ama bunlar olmasa da buharlı pulluğun toprağı derinden sürmeyi (12 inçten daha derin delikleri) büyük ölçüde mümkün kıldığı ve bu [aracın —ç.] kullanımının hızla geliştiği olgusu hiç bir şekilde reddedilemez: İngiltere'de, 1867 yılında sadece 135 toprak mülkünde buharlı pulluklar kullanılırken 1871'de 2.000'in üstünde toprak mülkünde buharlı pulluk kullanılmaya başlanmıştır (Kautsky); Almanya'da buharlı pulluk kullanan çiftliklerin sayısı 1882'de 836 iken 1895'te 1.696'ya çıkmıştır.

Tarım makineleri sorunu üzerine Bay Bulgakov, "tarım makineleri konusunda özel bir monografın yazarı olması açısından" salık verdiği Franz Bensing'den sık sık aktarma yapıyor. (I, 44.) Eğer ilk olarak Bay Bulgakov'un kendi yazarlarından *nasıl* aktarmalar yaptığını ve çağırdığı tanıkların *nasıl* kendisi aleyhine ifade verdiklerini göstermezsek büyük haksızlık etmiş oluruz. Marx'ın değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranla daha hızlı büyümesi konusundaki "anlayış"ının tarımda uygulanmasının mümkün olmadığını tartışan Bay Bulgakov, tarımda üretkenliğin artışı ile orantılı olarak daha fazla bir işgücü harcamasının gerekliliğine işaret ediyor ve diğer hesaplamalar arasından Bensing'in yaptığı hesaplamaları alarak aktarıyor: "Çeşitli ekonomi sistemleri için gerekli olan insan emeğinin genel miktarı şu şekilde ifade edilir: üç-tarla sistemi — 712 işgünü; Norfolk almaşık ekim sistemi — 1.615 işgünü; önem-

* Özellikle "muzaffer" bir hava ile Hertz bunun üzerinde ısrarla duruyor ve "her durum ve koşul altında" buharlı pulluğun atla çekilen pulluktan daha üstün olduğu konusundaki "mutlak" değerlendirmenin (s. 65, Rusça çevirisi, s. 156) yanlış olduğunu iddia ediyor. Bu, açıkça, açık olan kapıyı zorlamak denilen şeydir!

li ölçüde şeker pancarı üretimi ile birlikte almaşık ekim — 60 hektar başına 3.179 işgünü." (Franz Bensing, *Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks-und Privatwirtschaft**, Breslau 1897, s. 42. Bay Bulgakov tarafından alınmıştır, I, 32.)

Buradaki şanssızlık, Bensing'in bu hesaplamalar ile makinelerin rolünün büyümekte olduğunu tanıtlamak istemesidir. Bu rakamları bütünüyle Alman tarımına uygulamak suretiyle, Bensing, işe yarar tarım işçilerinin ancak üç-tarla sistemiyle yapılan ekimde yeterli olabileceklerini ve bunun sonucunda da almaşık ekim sistemine makinesiz girişmenin tamamen *olanaksız* olacağını hesaplamaktadır. Eski üç-tarla sistemi hüküm sürdüğü sürece, makinelerin hemen hemen hiç kullanılmadığı iyi bilinir; sonuç olarak Bensing'in hesabı, Bay Bulgakov'un tanıtlamaya çalıştığı şeyin *tersini* tanıtlamaktadır; bu hesap, tarımın üretkenliğinin büyümesinin, zorunlu olarak, değişen sermayeye oranla değişmeyen sermayenin daha hızlı büyümesi ile birarada yürüdüğünü göstermektedir.

Başka bölümlerde, Bay Bulgakov, "makinelerin tarımdaki rolleri ile manüfaktür sanayiindeki rolleri arasında köklü [*tıpkı böyle*!] bir farklılığın olduğunu" iddia ederek Bensing'in sözlerini aktarıyor: "Tarım makineleri, sanayide makinelerin gerçekleştirdikleri biçimde sınırsız bir üretim artışını başaramazlar. ..." (I, 44.) Bay Bulgakov'un gene şansı yoktur. "*Tarım Makinelerinin Gayrisafî Gelir Üzerindeki Etkisi*" adlı kitabının VI. Bölümünün başlangıcında, Bensing, buna hiç bir şekilde tarım ve sanayi makineleri arasındaki "köklü" farklılık olarak işaret etmiyor. Tarım yazınında yayınlanmış olan ve özel bir araştırma sonucunda elde etmiş olduğu kendi bulgularında yer alan her özel makine tipine ilişkin verilerin ayrıntılı incelemesini yaptıktan sonra, Bensing, şu genel sonuca varıyor: Gayrisafî gelirde,

* *Tarım Makinelerinin Ulusal ve Özel Ekonomiye Etkisi.* —ç.

bir buharlı pulluk kullanıldığında %10, tohum makinesi kullanıldığında %10, ve harmanlama makinesi kullanıldığında %15 artış elde edilmektedir; üstelik, tohum makinesi tohumdan %20'lik bir tasarruf sağlanmasına neden olmaktadır; yalnızca patates-kazma makinelerinin kullanılması, gayrisafî gelirde %5'lik bir düşüş göstermektedirler. Bay Bulgakov'un "teknik açıdan her durumda, hakkında olumlu bir şey söylemenin mümkün olduğu tek tarım makinesinin buharlı pulluk olduğu"nu öne sürdüğü bu iddiasının (I, 47-48), düşüncesiz Bay Bulgakov'un başvurduğu Bensing'in kendisi *her durumda* çürütüyor.

Makinelerin tarımdaki önemini mümkün olduğu kadar kesin ve tam olarak ortaya koyabilmek için, Bensing, makinesiz, tek makine ile, iki makine ile ve daha fazlasıyla ve son olarak da buharlı pulluk ve dar hatlı hafif raylı dekovil demiryolunu (*Feldbahnen*) içine alan önemli makineler kullanılmak suretiyle yapılan ekimlerden elde edilen sonuçların bir seri ayrıntılı hesaplamalarını yapmış. Makinesiz yapılan çiftçilikte gayrisafî gelirin 69.040 mark tutarında, harcamaların 68.615 mark ve net gelirin ise 425 mark yani hektar başına 1,37 mark tutarında olduğunu bulmuş. Bütün önemli tarım makinelerinden yararlanılan çiftçilikte ise, gayrisafî gelir, 81.078 mark oluyor. Harcamalar 62.551,5 markı, net gelir 18.526,5 markı ya da hektar başına 59,76 markı buluyor, yani *birinci durumdakinden kırk kat fazla* oluyor. Bu, yalnızca makinelerin etkisidir, çünkü ekim sisteminin hiç değişmeden olduğu gibi kaldığı varsayılmaktadır. Bensing'in hesaplamalarından da görüldüğü üzere, makinelerin kullanımının, değişmeyen sermayede pek büyük bir artış ve değişen sermayede (yani işgücüne harcanan sermayede ve istihdam edilen işçilerin sayısında) ise bir *azalma* ile birarada yürümekte olduğunu söylemek gereksizdir. Kısacası, Bensing'in çalışması, Bay Bulgakov'u tamamen çürütmektedir ve tarımda geniş-ölçekli üretimin üstünlüğü-

nün yanısıra, değişmeyen sermayenin değişen sermayenin zararına olarak büyümesi yasasının tarımdaki uygulanabilirliği olgusunu tanıtlamaktadır.

Bay Bulgakov'u Bensing'e yaklaştıran tek şey, Bensing'in tamamıyla burjuva görüş açısını benimsemesi, kapitalizmin doğasında bulunan çelişkileri anlamakta tamamıyla yanılması ve kendini beğenen bir edayla makinelerin işçiyi dıştaladığını görmemezlikten gelmesi ve benzerleridir. Alman profesörlerinin bu yumuşak ve ılımlı öğretilisi, Marx'tan, tıpkı Bay Bulgakov'unkine benzer bir nefretle sözediyor. Aradaki fark, Bensing'in daha tutarlı olmasıdır. O, Marx'ı, genel olarak, gerek tarımda ve gerekse sanayide "bir makine düşmanı" olarak görüyor, çünkü makinelerin işçiler üzerindeki yıkıcı etkisinden sözeden Marx'ın "gerçekleri tahrif ettiğini" ve her türlü şanssızlığı makinelere yüklediğini söylüyor. (Bensing, *loc. cit.*, s. 4, 5 ve 11.) Bay Bulgakov'un Bensing'e karşı takındığı tavır "eleştirmenler"in burjuva bilim adamlarından neler aldıklarını ve neleri görmezlikten geldiklerini tekrar tekrar gözlerimizin önüne seriyor.

Hertz'in "eleştirisi"nin niteliği yukardaki örnekle yeterince açıklığa kavuştu. Kitabının (Rusça çevirisinin) 149. sayfasında, Kautsky'yi "*feuilleton**" yöntemler" kullanmakla suçluyor ve 150. sayfada ise makinelerin kullanımı açısından büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretime olan üstünlüğü iddiasını şu tezlerle "reddediyor": (1) Kooperatif topluluklar yoluyla küçük çiftçiler de makine *alabilirler*. Lütfen söyler misiniz, makinelerin büyük çiftliklerde daha geniş çapta kullanıldığı *olgusunu* çürüttüğü varsayılan şey bu mudur! Kooperatif örgütlenmesinin faydalarından kimin daha fazla *yararlandığı* sorununa gelince; ikinci yazımızda Hertz ile bu konuda ayrıca konuşacağız. (2) *Sozialistische Monatshefte* (c. V, n° 2)'de[22] David, küçük çiftlikler-

* Tefrika romancısı. —*ç.*

deki makine kullanımının "yaygın olduğunu ve hızla arttığını ... çok küçük çiftliklerde tohum ekme makinelerine sık sık [*tıpkı böyle!*] raslandığını" ve "orak makinelerinde ve diğer makinelerde de durumun tıpkı böyle olduğunu" göstermiştir. (s. 63, Rusça çevirisi, s. 151.) Ama okur, David'in makalesine* bakacak olursa, yazarın makine kullanan çiftliklerin sayılarının *mutlak rakamlarını* aldığını, bu çiftliklerin yüzdelerini belli bir kategori içinde (Kautsky'nin çok doğal olarak yaptığı gibi) toplam çiftlik sayısı ile ilişkili olarak almadığını görecektir.

1895 Almanya'sının bütünü için verilen bu rakamları karşılaştıralım** [Tablo 1]:

[TABLO 1]

Çiftlik Grupları	Toplam Çiftlik Sayısı	Makine Kullanan Çiftlikler					
		Tohum Ekme Makinesi	%	Mibzer	%	Biçerdöğer	%
2 hektardan az	3.236.367	214	0,01	14.735	0,46	245	0,01
2-5 hektar	1.016.318	551	0,05	13.088	1,29	600	0,06
5-20 hektar	998.804	3.252	0,33	48.751	4,88	6.746	0,68
20-100 hektar	281.767	12.091	4,29	49.852	17,69	19.535	6,93
100 hektardan fazla	25.061	12.565	50,14	14.366	57,32	7.958	31,75
T o p l a m	*5.558.317*	*28.673*	*0,52*	*140.792*	*2,54*	*35.084*	*0,63*

David ve Hertz'in tohum ekme makinelerine ve biçerdöğerlere "çok küçük çiftliklerde bile" "sık sık" raslandığı

* Bu hatalı yöntem, David'in *Sosyalizm ve Tarım* adlı çalışmasında yinelenmiştir, St. Petersburg, 1906, s. 179. [*1908 basımına yazarın notu. —Ed.*]

** *Statistik des Deutschen Reichs*, 112. Bd., *S.* 36.

konusundaki iddialarını bu tablo gerçekten doğruluyor! Ve Hertz "istatistiklere dayanarak değerlendirildiği takdirde, Kautsky'nin iddiasının eleştiriye tahammülü olmadığı "sonucuna" varıyor ise, gerçekte *feuilleton* yöntemlere başvuran acaba kimdir?

Merak açısından şunun belirtilmesi gerekir: bir yandan makinelerin kullanılması açısından geniş-ölçekli üretimin üstünlüğünü yadsıyan ve küçük çiftçilikte bu olgu nedeniyle görülen fazla çalışma ve normalin altındaki tüketimi yadsıyan "eleştirmenler", durumun gerçek olgularına eğilmek zorunda kaldıkları zaman (ve "başlıca görevleri"ni — "ortodoks" marksizmi reddetmeyi unuttukları zaman) kendi kendilerine şiddetle ters düşüyorlar. Dolayısıyla bu kitabın II. cildinin (115. sayfasında) Bay Bulgakov şunları söylüyor: "Büyük-ölçekli çiftçilik, daima küçük-ölçekli üretimden çok daha büyük bir sermaye yoğunluğu ile çalışır ve bu nedenle doğal olarak canlı işgücüne karşı mekanik üretim etmenlerine tercihli olarak yer verir." Bir "eleştirmen" olması açısından Bay Bulgakov'un, mekanik "üretim *etmenleri*" ile canlı etmenleri birbirleriyle karşılaştırmak suretiyle vülger ekonomi politiğe eğilim gösteren Bay Struve ve Bay Tugan-Baranovski'nin yolundan gitmesi gerçekten oldukça "doğal"dır. Ama büyük-ölçekli üretimin üstünlüğünü bu denli tedbirsizce yadsıması doğal mıdır?

Tarımsal üretimin yoğunlaşması hakkında Bay Bulgakov kendi düşüncesini açıklamak için "mistik yoğunlaşma yasası" ve benzerlerinden daha başka sözcükler bulamıyor. Ama İngiltere ile ilgili rakamlarla karşılaşıyor ve bu rakamlar, ellilerden başlayarak yetmişlerin sonuna dek çiftliklerin yoğunlaşması yönünde bir eğilimin varlığını ortaya koyuyorlar. "Ancak kendi tüketimleri için üretim yapan çiftlikler, diye yazıyor Bay Bulgakov, daha büyük çiftlikler oluşturmak üzere birleşiyorlar. *Bu* toprak birleşmesi hiç bir şekilde büyük-ölçekli üretim ile küçük-ölçekli üretim arasındaki mücadele-

nin bir sonucu değildir [?], tersine büyük toprak sahiplerinin rantlarını artırmak amacıyla kendilerine çok düşük rant getiren birçok küçük çiftliği, daha fazla rant getirebilecek büyük çiftlikler halinde birleştirme yönünde gösterdikleri bilinçli [?!] bir çabadır." (I, 239.) Bundan anlaşılan şudur: Büyük ve küçük-ölçekli üretim arasında mücadele *yok, ama* daha az kârlı olduğu için ikincisinin ortadan kalkması olayı var. "Çiftçilik kapitalist bir temel üzerine kurulu olduğu için, belli sınırlar içinde büyük-ölçekli kapitalist çiftçiliğin küçük-ölçekli çiftçiliğe göre kuşku götürmez üstünlükleri olduğu tartışılmaz." (I, 239-240.) Eğer bu tartışılmaz ise, bunca gürültünün nedeni ne? Bay Bulgakov (*Naçalo*'da), (*Tarım Sorunu* adlı yapıtında) büyük ve küçük-ölçekli üretimle ilgili bölüme şu tümceyle *başlayan* Kautsky'ye neden öldüresiye saldırıyor? "Tarım ne kadar kapitalistleşirse, büyük ve küçük-ölçekli üretim teknikleri arasındaki niteliksel farklılık da o kadar çok meydana çıkar."

Ama yalnızca İngiliz tarımının zenginlik dönemi değil, aynı zamanda bunalım dönemi de, küçük-ölçekli çiftlik için elverişli olmayan sonuçlara götürmektedir. Son yıllarda yayımlanan komisyon raporları "şaşılacak bir ısrarla, bunalımın, pek ciddî olarak küçük çiftçileri etkilediğini iddia etmektedirler." (I, 311.) Küçük mülk sahipleri hakkındaki bir raporda "onların evleri, ortalama bir işçinin kulübesinden çok daha kötüdür. ... Hepsi şaşılacak kadar sıkı ve işçilerden zaman olarak çok daha fazla çalışmakta ve birçoğu maddî koşullarının işçiler kadar iyi olmadığını ve onlar kadar iyi yaşamadıklarını, çok ender olarak taze et yediklerini söylemektedirler. ... ipoteklere gömülmüş durumdaki *yeomen*,* yıkıma uğrayacakların ilkidir. ..." (I, 316.) "Ancak, onlar, çok az işçinin yaptığı gibi, kendilerini her şeyden yoksun tutarlar. ... Küçük çiftçiler, kendi aile bireylerinin ödenmeyen emeklerinden yararlanabildikleri sürece varlıklarını

* İngiltere'de küçük mülk sahipleri. —ç.

sürdürürler. ... Küçük çiftçilerin yaşama koşullarının işçilerinkinden çok daha kötü olduğunu eklemeyi gereksiz buluyoruz." (I, 320-21.) Bu bölümleri aktarmamızın nedeni, okurun, Bay Bulgakov'un aşağıda vardığı sonucun doğruluğunu değerlendirebilmesidir: "Tarım bunalımı çağına dek varlıklarını sürdüren çiftliklerin şiddetli yıkımı, sadece, böyle koşullar altında küçük üreticilerin büyük üreticilerden daha çabuk pes ettiklerini gösterir — ve başkaca hiç bir anlamı yoktur [*tıpkı böyle*!!]. Bundan, küçük çiftçilerin ekonomik açıdan varlıklarını sürdürebilme özellikleriyle ilgili genel bir sonuca gitmek tamamen olanaksızdır. Çünkü o çağda İngiliz tarımının tümü borçlarını ödeyemez durumdaydı." (I, 33.) Ne güzel değil mi? Ve köylü çiftliğinin genel gelişme koşulları ile ilgili olan bölümde, Bay Bulgakov, bu dikkate değer gerçeklerden sonuçlara varma yöntemini bir de aşağıdaki biçimde genelleştiriyor: "Fiyatlardaki anî bir düşüş, bütün üretim biçimlerini ciddî olarak etkiler, ama emrinde en az sermayeyi bulunduran köylü üretimi, doğal olarak (ki bu üretim biçiminin genel olarak varlığını sürdürebilme özelliği sorununu en ufak bir biçimde etkilemez), büyük-ölçekli üretimden çok daha az kararlıdır." (II, 247.) Dolayısıyla, kapitalist toplumda, emirlerinde daha az sermayeye sahip olan girişimler daha az kararlıdırlar; ama bu, onların genel olarak varlıklarını sürdürebilme özelliklerini etkilemez!

Bu gerçeklerden sonuçlara ulaşma olayında Hertz, Bay Bulgakov'dan daha tutarlı değildir. O (yukarıda anlatılan biçimde) Kautsky'yi "çürütmekte", ama Amerika'yı tartışırken, "bizim parçalanmış çiftliğimizin izin verdiğinden çok daha geniş çapta makine kullanımına" izin verin bu ülkedeki büyük-ölçekli çiftçiliğin üstünlüğünü kabul etmektedir. (s. 36, Rusça çevirisi, s. 93.) "Eski, göreneksel yöntemleri sık sık canı çıkarcasına (*robotend*) kullanan Avrupa köylüsünün bir parça ekmek uğruna, daha iyi başka bir şey için çaba

göstermeksizin bir işçi gibi çalıştığını" (*ibid.*) kabul etmektedir. Hertz, genel olarak, "küçük-ölçekli üretimde, büyük-ölçekli üretimden göreli olarak çok daha fazla miktarda emek istihdam edildiğini" (s. 74, Rusça çevirisi, s. 177) kabul etmektedir. Buhar pulluğunun, vb. devreye sokulması sonucunda elde edilen verimdeki artışla ilgili verileri, Bay Bulgakov'a kolayca iletebilirdi (s. 67-68, Rusça çevirisi, s. 162-63).

Eleştirmenlerimizin tarım makinelerinin önemiyle ilgili olarak teorik kavrayışlarındaki kararsızlıkla uzlaşan, makinelere düşman olan tarımcıların salt gerici görüşlerini acınası bir biçimde yinelemeleridir. Hertz'in bu nazik nokta konusunda hâlâ kararsız olduğu doğrudur; tarıma makinelerin sokulması yolunda karşılaşılan güçlüklerden sözederken, şöyle bir görüşe raslanmaktadır: "kışın çok fazla boş zaman olduğu için ekinlerin elle harmanlanması daha kârlıdır". (s. 65, Rusça çevirisi, s. 156-57.) Hertz, kendisine ters düşen bir mantık ile, bu görüşün, küçük üretime karşı değil, makinelerin ithalinde karşılaşılan kapitalist engellere karşı değil, ama makinelere karşı bir tartışma olduğu sonucunu çıkarmaya eğilimli görünüyor! Bay Bulgakov'un, Hertz'i "kendi partisinin düşüncelerine çok sıkı sıkıya bağlı olmakla" suçlaması şaşırtıcı değildir (II, 287). Rus profesör böyle alçaltıcı "bağların" elbette çok üstündedir ve övünçle açıklamaktadır: "Ben —özellikle marksist yazında— çok yaygın olan, her makinenin bir ilerleme olarak görülmesi gerektiği konusundaki önyargının yeterince dışındayım." (I, 48.) Bu hayranlık uyandıran uslamlamadan doğan düşünce, ne yazık ki somut sonuçlara hiç uygun düşmemektedir. "Birçok işçinin, diyor Bay Bulgakov, kış uğraşılarını ellerinden alan buharlı harman makinelerinin işçiler açısından, teknik avantajlarla karşılanması mümkün olmayan, ciddiyeti sugötürmez bir kötülüğü ifade eder.*

* Karş: c. 1, s. 51: "... buharlı harmanlama makinesi ... iş kıtlığı olduğu söylenen kış mevsiminde işin çoğunu yapmaktadır (dolayısıyla, bu makinenin bütün olarak tarımdaki yararlılığı [*tıpkı böyle!!*] şüphe götürmekten de öteye geçmektedir; daha sonra gene bu olgu ile karşılaşacağız)."

Goltz da, aynı şekilde, buna değinmekte ve hatta konuyu açıklayabilmek için ütopik bir isteğe yer vermektedir" (II, 103), yani özellikle buharlı harman makinesi olmak üzere harman makinelerinin kullanımını *sınırlama* isteğinin, "göçetme" ve göçü önlemek için olduğu kadar, tarım işçilerinin durumlarını iyileştirmek amacını taşıdığını Goltz ekliyor". (Bütün olasılıklar gözönüne alınacak olursa, Goltz, göçetme ile, kentlere doğru hareketi anlamak istemektedir.)

Goltz'un bu görüşünün, Kautsky'nin *Tarım Sorunu*'nda da yer aldığını okura anımsatalım. Bu nedenle, marksist önyargılara saplanmış dargörüşlü ortodoks marksistin tutumu ile somut bir ekonomik (makinelerin önemi) ve politik (sınırlanmayacak mı?) sorun konusunda "eleştiri"nin özünü çok iyi özümlemiş olan modern eleştirmenin tutumunu karşılaştırmak hiç de sıkıcı olmayacaktır.

Kautsky (*Agrarfrage*, s. 41), harman makinesinin tarım işçilerini başlıca kış uğraşılarından uzaklaştırdığını, onları kentlere sürdüğünü ve kırsal alanlardaki nüfus azalmasını yoğunlaştırdığını söyleyen Goltz'un bu makineye özellikle "yıkıcı bir etki" yüklediğini söylüyor. Goltz harman makinesinin kullanımının sınırlanmasını öneriyor ve Kautsky'nin söylediğine göre, bunu "görünüşte tarım işçilerinin çıkarları için, ama aslında büyük toprak sahiplerinin çıkarları için" öneriyor. Goltz'un kendisi de, [büyük toprak sahiplerinin —ç.] "böyle bir sınırlamadan doğacak kayıplarının —hemen olmasa bile gelecekte— yazın bulabilecekleri daha fazla sayıdaki işçiler sayesinde bol bol karşılanabileceğini" söylüyor. "Bereket versin ki" diye devam ediyor Kautsky, "bu tutucu arkadaşlık, işçiler açısından gerici ütopyacılıktan öte bir şey değildir. Harman makinesinin, büyük toprak sahibi açısından, onu "gelecekteki" kazançları uğruna bu makineyi kullanmaktan vazgeçmeye sevkedecek avantajlardan çok daha büyük bir "kısa vadeli, anlık" avantajı vardır. Ve bu durumda, harman makinesi, devrimci görevini yapmaya devam

edecektir; tarım işçilerini kentlere sürmeye devam edecek ve sonuçta bir yandan kırsal bölgelerdeki ücretlerin artışına etken olurken, öte yandan da tarım makineleri sanayiinin daha fazla gelişmesinde güçlü bir araç haline gelecektir. Bir sosyal-demokratın ve bir tarımcının sorunu koyuş biçimlerine karşı, Bay Bulgakov'un tutumu oldukça karakteristiktir; proletaryanın partisi ile burjuvazinin partisi arasında ortada yer alan geçici "eleştirmen"lerin durumunun küçük çaptaki bir örneğidir. Eleştirmen, elbette sınıf mücadelesi ve kapitalizmin bütün toplumsal ilişkileri kökünden devrimcileştirdiği konusundaki görüşaçısını benimseyecek kadar dargörüşlü ve bayağı değildir. Bununla birlikte, öte yandan eleştirmenimiz "akıllandığı" halde, "genç ve ahmak" iken marksizmin önyargılarını paylaştığı zamana ait anılar yüzünden, "tarımın *bütünü* açısından" makinelerin zararlı olduğu sanısından, onların kullanımının yasaklanması isteğine oldukça mantıklı ve tutarlı bir tarzda geçen yeni yoldaşının yani tarımcının programını bütünlüğü içinde benimseyemiyor. Ve cici eleştirmenimiz, kendisini, Buridan'ın eşeği gibi, iki saman yığını arasında buluyor. Bir yandan, sınıf mücadelesi anlayışını tümüyle kaybetmiş bir durumdadır ve bugün modern tarımın *tümünü*, sadece elde edecekleri kârla ilgilenen girişimcilerin yönettiklerini unutarak makinelerin "tarımın *tümü*" için zararlı olduğunu söyleyecek hale gelmiştir; marksist olduğu "gençlik yıllarını" o denli unutmuştur ki, bugün makinelerin teknik avantajlarının, (sadece buharlı harman makinesinin değil, buharlı pulluk, biçme makinesi, tohum ayıklama makinesinin de doğurduğu) zararlı etkileri "karşılayıp karşılamayacağı" gibi baştanaşağı saçma bir soruyu ortaya koymaktadır. Aslında, tarımcının işçiyi hem kışın ve hem de yazın köleleştirmek istediğini bile göremeyecek durumdadır. Öte yandan, makinelerin yasaklanmasının ütopik olduğunu söyleyen modası geçmiş "dogmatik" önyargıyı belli belirsiz bir şekilde anım-

samaktadır. Zavallı Bay Bulgakov! Acaba kendisini hiç de hoş olmayan bu durumdan kurtarabilecek mi?

Tarım makinelerinin önemini her yönden küçültmeye çalışan ve hatta bu amaçla "azalan verim yasası"ndan bile yararlanan eleştirmenimizin, elektrik mühendisliğinin tarım için hazırlamakta olduğu yeni teknik devrimden sözetmeyi unutmuş olması (ya da bilerek sözetmekten kaçınması) oldukça ilginçtir ve bu nedenle belirtilmeye değer. Ama Bay P. Maslov'un "tarımda üretici güçlerin gelişmesinin izlediği süreci tam olarak gösterememiş olmaktan ötürü ciddî bir hata işlemiş olduğunu" (*Jizn*, 1901, n° 3, s. 171) söylediği ve baştanaşağı haksız olarak değerlendirdiği Kautsky, (*Die Agrarfrage*'de) daha 1899'da, tarımda elektriğin önemini belirtmiştir. Bugün yaklaşan teknolojik devrimin belirtileri çok daha açıktır. Tarımda elektriğin önemi teorik olarak açıklanmaya çalışılmaktadır. (Bkz: Dr. Otto Pringsheim, *Landwirtschaftliche Manufactur und electrische landwirtschaft**, Brauns Archiv, XV, 1900, s. 406-418; ve Kautsky'nin *Neue Zeit*'taki[23] yazısı, XIX, 1, 1900-1901, n° 18, *"Die Elektrizität in der Landwirtschaft"***); işlek bir kafaya sahip olan tecrübeli büyük toprak sahibi çiftçiler elektrik uygulaması konusundaki deneyimlerini anlatıyorlar (Pringsheim, kendi çiftliğindeki deneyleri anlatan Adolf Seufferheld'in bir çalışmasını aktarıyor). Bu büyük toprak sahipleri, elektriğin tarımı bir kat daha kârlı hale getirecek bir araç olduğunu gördüler. Hükümete ve büyük toprak sahiplerine çağrıda bulunarak elektrik santrallerinin kurulmasını ve çiftçiler için toplu elektrik üretiminin örgütlenmesini istediler. (Geçen yıl Königsberg'de, P. Mack adlı bir Doğu Prusyalı büyük toprak sahibinin yazdığı, *Der Aufschwung unseres Landwirtschaftsbetriebes durch Verbilligung der Productionskoster. Eine Untersuchung über den Dienst, den Maschinentechnik und*

* *Tarımsal Manüfaktür ve Elektrikli Tarım.* —ç.
** *Tarımda Elektrik.* —ç.

*Elektrizität der Landwirtschaft bieten** adlı bir yapıt yayımlandı.)

Pringsheim, kanımızca, çok doğru bir gözlemde bulunuyor: modern tarım, içinde bulunduğu genel teknoloji ve hatta belki de ekonomik düzey açısından, daha çok, Marx'ın "manüfaktür" diye tanımladığı sanayi aşamasına benzeyen bir gelişme aşamasında bulunuyor. El-emeğinin ve basit işbirliğinin egemen olması, makinelerin dağınık olarak kullanılması (eğer, örneğin tek bir girişim tarafından satılan ürünlerin toplam yıllık hacmini düşünecek olursak), üretimin göreli olarak küçük ölçüde yapılması, [ürünlerin —ç.] büyük bir bölümü için pazarın göreli olarak sınırlı olması, büyük ve küçük-ölçekli üretimler arasındaki ilişki (sonuncusu, tıpkı zanaatçının büyük patron-manüfaktürcü ile ilişkisinde olduğu gibi, birinciye işgücü sağlar — ya da birinci, sonuncudan "yarı-işlenmiş mallar" satın alır; dolayısıyla, büyük çiftçi küçük çiftçilerden pancar, hayvan vb. satın alır) — yani bütün bunlar, tarımın henüz marksist anlamda "büyük-ölçekli makine sanayii" aşamasına ulaşmadığı olgusunun belirtileridir. Tarımda, henüz tek bir üretici mekanizma ile bağlantılı bulunan "makineler sistemi" yoktur.

Elbette, bu karşılaştırma fazla ileri götürülmemelidir. (Eğer oldukça uzak ve olasılığı kuşkulu bir konu olan, laboratuvarlarda protein ve yiyecek üretimi konusunu bir yana bırakacak olursak) tarım, bir yandan, kesin olarak tamamıyla yerine konulmaz bazı özellikler taşır. Bu özellikler sayesinde, büyük-ölçekli mekanik üretim, sanayide sahip olduğu özelliklerin *tümüne*, tarımda asla sahip olamayacaktır. Öte yandan, sanayide, manüfaktürde bile, büyük-ölçekli üretim, küçük-ölçekli üretime karşı hatırı sayılır bir teknik üstünlük sağlamış ve ona egemen olmuştur. Uzun bir süre, kü-

* *Üretim Maliyetlerinin Düşürülmesi Yoluyla Tarımımızdaki Yükseliş. Makine Mühendisliği ve Elektriğin Tarıma Sunduğu Hizmetler Hakkında Bir Araştırma.* —ç.

çük üretici, zanaatçının ve modern küçük köylünün en belirgin özellikleri olan tüketimden kısmak ve işgününü uzatmak suretiyle, bu üstünlüğe karşıkoymaya çabaladı. Manüfaktür aşamasında el-emeğinin egemen durumda oluşu, bu tip "kahramanca" önlemler sayesinde, bir süre için küçük üreticinin yerini korumasını olanaklı kıldı. Ama buna aldananlar ve zanaatçının yaşama yeteneğinden sözedenler (çağdaş eleştirmenlerimizin bile köylünün yaşama yeteneğinden sözetmeleri gibi) çok kısa bir süre sonra, teknolojik duraksamanın "evrensel yasa"sını felce uğratan "geçici eğilim"in kendi düşüncelerini çürüttüğünü gördüler. Örneğin yetmişlerde, Moskova Guberniyasında el dokumacılığı sanayiindeki Rus araştırmacılarını anımsayalım. Pamuklu dokumacılık sözkonusu olduğu zaman, el dokumacısının yıkıma uğradığını ve makinenin zaferi kazandığını söylüyorlardı. Bununla birlikte, ipekli el dokumacısı, daha bir süre için yerini koruyabiliyordu, makineler henüz mükemmel iş çıkarmaktan uzaktı. Aradan iki on yıl geçti ve makineler âdeta duyacak kulakları olanlara ve görecek gözleri olanlara, iktisatçının daima ileriye doğru, teknolojik gelişmeye doğru bakması gerektiğini, bunu yapmadığı takdirde bir anda geride kalacağını, çünkü ileriye bakmayan kişinin tarihe sırtını dönmüş olacağını; bunun dışında herhangi bir orta yolun olmadığını ve olamayacağını söylercesine küçük üreticiyi son sığınaklarının birisinden daha sürdüler.

"Tarımda büyük ve küçük-ölçekli üretim arasındaki rekabeti ele alırken, elektrik mühendisliğine önem vermeyen Hertz gibi yazarlar, araştırmalarına yeni baştan başlamalıdırlar" diye çok yerinde olarak düşüncesini belirten Pringsheim'ın bu fikri, Bay Bulgakov'un iki ciltlik çalışmasına çok daha büyük ölçüde uygun düşmektedir.

Elektrik, buhar gücünden daha ucuzdur. Çok daha kolayca küçük birimlere ayrılabilir, uzak mesafelere çok daha kolayca iletilebilir; elektrikle çalışan makineler daha dü-

zenli ve dakik olarak işler ve bu nedenle harmanlamada, toprağın sürülmesinde, süt sağılmasında, ot biçmekte* vb. elektrik kullanımı çok daha uygun düşmektedir. Kautsky, elektriğin merkezî bir istasyondan, arazinin uzak köşelerine her koldan iletildiği ve tarım makinelerini çalıştırmada, hayvanlara yedirilen pancarı doğramada, suyu yükseltmede, aydınlatmada vb. kullanıldığı bir Macar latifundiasını** anlatıyor. "29 metrelik bir kuyudan 10 metre derinliğindeki bir depoya günde 300 hektolitre su pompalayabilmek için ve 240 inek, 200 buzağı ve 60 öküz ve atlar için yiyecek hazırlayabilmek, yani hayvanlara pancarı doğrayabilmek vb. için kışın iki çift ve yazın bir çift ata gerek vardı ve bunlar 1.500 guldene maloluyordu. Bugün, bu atların yerini, üç beygirgücünde ve beş beygirgücünde birer motor almış ve bu motorlar 700 guldene malolmuştur ki, bu, 800 guldenlik bir tasarrufu gösterir." (Kautsky, *loc. cit.*.) Mack'ın hesabına göre, bir atın bir günlük çalışması üç marka malolmakta, ama atın yerini elektrik aldığı takdirde bu harcama 40 ilâ 75 feniğe düşmektedir, yani dört ya da yedi kat daha ucuza çıkmaktadır. Eğer elli yıl ya da daha fazla bir süre sonra, Alman tarımında kullanılan 1.750.000 atın yerini elektrik alacak olursa, harcamalar 1.003 milyon marktan 261 milyon marka düşecek, yani 742 milyon mark azalacaktır, diyor Mack (1895 yılında Alman tarımında, tarla çalışmalarında 2.600.000 at, 1.000.000 öküz ve 2.300.000 inek kullanılıyordu. Atların 1.400.000'i ve öküzlerin 400.000'i ise 20 hektarın üzerinde alana sahip olan çiftliklerde çalıştırılıyordu). Bugün hayvan beslemek ve yetiştirmekte kullanılan muazzam büyüklükteki alanlar, yiyecek üretimi için — Bay Bulgakov'un "doğanın armağanla-

* Cesurca ve hiç bir temele dayanmaksızın "örneğin çiftlik hayvancılığı gibi makinelerin hiç bir biçimde kullanılamayacağı tarımsal üretim dallarından" (I, 49) sözeden cesur Bay Bulgakov'umuzun bilgilerine sunalım.

** "Büyük-ölçekli üretimin latifundialara ilişkin gerilemesinden" sözeden Bay Bulgakov'un bilgilerine sunulur!

rının azalması", "tahıl sorunu" vb. gibi olasılıklarla fazlaca korkutmaya çabaladığı işçilerin yiyeceklerinin iyileştirilmesi için kullanılabilir. Mack devamlı elektrik kullanımı amacıyla tarım ile sanayiin biraraya getirilmesini kuvvetle öneriyor; 20-25 kilometrelik bir çap dahilindeki çiftçilere elektrik dağıtacak beş elektrik santralının kurulması için güç sağlamak amacıyla bir Mazuryan kanalı açılmasını öneriyor. Aynı amaçla turba kullanılmasını öneriyor ve çiftçiler birliğine şu talepte bulunuyor: "Ancak sanayi ve büyük sermaye ile kooperatif birlik içinde olursak, kendi sanayi dalımızı bir kez daha kârlı hale getirmek olanağımız doğar." (Mack, s. 48.) Elbette, yeni üretim yöntemlerinin kullanımı birçok güçlükler doğuracaktır; bir doğru halinde değil ama zikzaklar halinde ilerleyecektir; bununla birlikte, yeni yöntemlerin yer alacağından, tarımda devrimin kaçınılmaz oluşundan kuşku duymak oldukça zordur.

"Yük hayvanlarının büyük bir çoğunluğunun yerini, diyor haklı olarak Pringsheim, elektrik motorlarının alması, makine sisteminin olanaklarını tarıma açmak anlamına gelir. ... Buhar gücünün başaramadığını elektrik mühendisliği başaracaktır, yani tarımın eski manüfaktür aşamasından modern büyük-ölçekli üretime doğru gelişmesi başarılacaktır." (*Loc. cit.*, s. 414.)

Tarıma elektrik mühendisliğinin sokulmasının, büyük-ölçekli üretime kazandıracağı (ve halihazırda kısmen kazandırdığı) muazzam zaferin ayrıntılarına girmeyeceğiz; çünkü bu durum vurgulamayı gerektirmeyecek kadar açıktır. Merkezî bir güç istasyonu tarafından harekete geçirilecek olan bu "makine sistemi"nin ilk adımlarını kapsayan modern çiftliklerin hangileri olduğuna bakmak daha yerinde olacaktır. Makine sistemini kullanmadan önce, ilk olarak çeşitli makine tiplerini teste tâbi tutmak, birçok makine kombinasyonları ile deneyler yürütmek zorunludur. Gereken bilgiyi, 14 Haziran 1895'te yapılan Alman tarım nüfus sayımı

sonuçlarından elde edebiliriz. Kendi makinelerini kullanan ya da makine kiralayanlara ait her kategoride yer alan çiftliklerin sayılarını gösteren rakamlar elimizde bulunuyor. (II. Cildin 114. sayfasına bu rakamların bazılarını aktaran Bay Bulgakov, çok hatalı olarak bu sayıları, kullanılan *makinelerin* sayısına karşılık olarak kabul ediyor. Bu arada, kendi makinelerini kullanan ya da makine kiralayan çiftliklerin sayılarını veren istatistiklerin doğal olarak, büyük-ölçekli üretimin üstünlüğünü gerçekte olduğundan çok daha küçük ölçüde gözönüne serdiği söylenebilir. Büyük çiftçiler, makine kiralamak için olağanüstü bedeller ödemek zorunda bırakılan küçük çiftçilerden çok daha sık olarak kendi makinelerinin sahibidirler.) Veriler ya genel olarak makinelerin kullanımına ya da belli bir makinenin kullanımına ilişkin oldukları için, her gruptaki çiftlikte *kaç adet* makinenin kullanıldığını saptamamız olanaksızdır. Ama eğer her grup için, aynı cinsten bir makine kullanan çiftliklerin sayılarını hesaplayacak olursak, tarım makinelerinin bütün cinslerinin *kullanıldığı durumların sayısını* elde ederiz. Aşağıdaki tablo bu yöntemle elde edilen verileri ortaya koyuyor ve tarımda "makine sistemi"nin temelinin nasıl hazırlandığını gösteriyor. [Tablo 2.]

Dolayısıyla, beş hektarın altındaki küçük çiftliklerde (ki bunlar bu grup içinde toplamın 3/4'ünden fazlasını kapsarlar, yani 5,5 milyonun 4,1 milyonunu ya da %75,5'unu meydana getirirler; ama 32,5 milyon hektarlık bir toplamın ancak 5 milyon hektarını, yani %15,6'sını oluştururlar) herhangi bir cins tarım makinesinin kullanıldığı *durumların* sayısı (biz, bu sayıya, süt makinelerini de dahil ettik) oldukça önemsizdir. (5 hektar ile 20 hektar arasındaki) orta-büyüklükteki çiftliklerin yarısından daha azı genel olarak makine kullanmakta, öte yandan, tarım makinelerinin kullanıldığını gösteren durumların sayısı ise her yüz çiftlikte 56'yı geçmemektedir. Yalnızca büyük-ölçekli kapitalist üre-

[TABLO 2]

Çiftlik Grupları	Her 100 Çiftlik Başına	
	Genel Olarak Tarım Makineleri Kullanan Çiftliklerin Sayısı (1895)	Herhangi Bir Cins Tarım Makinesinin Kullanıldığı Durumlar (1895)
2 hektardan az	2,03	2,30
2-5 hektar	13,81	15,46
5-20 hektar	45,80	56,04
20-100 hektar	78,79	128,46
100 hektardan fazla	94,16	352,34
O r t a l a m a	*16,36*	*22,36*

timin yapıldığı yerlerde* makine kullanan çiftliklerin *çoğunlukta* olduğunu (3/4'ten 9/10'a kadar) ve *bir makine sisteminin kuruluşunun başlangıcını* görmekteyiz: Her çiftlikte makinelerin kullanıldığı birden çok yer var. Bu ise, tek bir çiftlikte çeşitli makinelerin kullanıldığı anlamına gelir: örneğin 100 hektarın üzerindeki çiftliklerin herbirinde *ortalama olarak dört makine* kullanılmaktadır (genel olarak makinelerin kullanıldığı %94 oranındaki çiftliklerle karşılaştırıldığı zaman oranları %352'yi buluyor). (1.000 hektar ve üzerindeki) 572 latifundia çiftliğinin 555'inde makine kullanılmaktadır; ve makinelerin kullanıldığı yerlerin sayısı ise 2.800'dür, yani her çiftlik *beş makine* kullanmaktadır. Hangi çiftliklerin "elektrik" devriminin temellerini hazırla-

* 20 hektarın üzerindekiler; 5,5 milyon çiftlikten sadece 0,3 milyonu yani toplamın %5,5'ini oluştururlar ama 32,5 milyon hektarlık toplam çiftlik alanının 17,7 milyon hektarını, yani toplamın %54,4'ünü kaplarlar.

dıkları ve bu devrimden en çok hangilerinin yararlanacakları açıkça görülmektedir.

IV. KENT VE KÖY ARASINDAKİ ÇELİŞKİNİN ORTADAN KALDIRILMASI "ELEŞTİRMENLER"İN ORTAYA KOYDUĞU ÖZEL SORUNLAR

Hertz'i bırakıp Bay Çernov'a geçelim. Sonuncusu, ilki hakkında yalnızca "okurları ile konuştuğu" için, biz, yalnızca Hertz'in tartışma yöntemini (ve Bay Çernov'un onun söylediği şeyleri yineleyişini) kısaca tanımlamakla yetineceğiz ve (bundan sonraki makalede) "eleştirmenlerin" yaklaşımda bulundukları yeni olguları ele alacağız.

Hertz'in ne biçim bir teorisyen olduğunu göstermek için *tek* bir örnek aktarmak yeter. Kitabının en başında "Ulusal Kapitalizm Kavramı" adlı çok iddialı bir başlık altında bir paragrafa rastlıyoruz. Hertz'in kapitalizmin bir tanımını vermekten başka bir isteği yok. Şöyle yazıyor:

"Biz elbette onu, kişi ve mülkiyet özgürlüğünün legal olarak tam anlamıyla uygulanma ilkelerine, *teknik açıdan* geniş [büyük?] ölçekli* üretime, *toplumsal açıdan* üretim araçlarının doğrudan üreticilerden ferağ edilmesine, *siyasal açıdan* kapitalistlerin, yalnızca mülkiyetin dağıtımı ekonomik temeli üzerinde, merkezî siyasal gücü [devletin merkezileşmiş olan siyasal gücünü mü?] ellerinde tutmalarına dayanan ulusal bir ekonomi düzeni olarak nitelendirebiliriz." (Rusça çevirisi, s. 37.)

Hertz, bu tanımların eksik olduğunu ve belli şeylerin saklı tutulması gerektiğini, örneğin ev sanayiinin ve küçük kiracı çiftçiliğinin halen her yerde büyük-ölçekli üretim ile yanyana varlığını sürdürdüğünü söylüyor. "Kapitalizmin,

* Bay V. Çernov onu şöyle çeviriyor (*Ruskoye Bagatstvo*, nº 4, s. 132): "Yüksek bir gelişim düzeyine ulaşmış üretim üzerine". Almanca olan "*auf grosser Stufenleiter*" ifadesini nasıl "anladığı" ortadadır!!

üretimin kapitalistlerin [sermaye sahiplerinin] denetiminde [egemenliğinde ve denetiminde] olduğu bir düzen olarak *gerçekçi* [*tıpkı böyle!*] bir biçimde tanımlanması da, tıpkı bunun gibi, tam olarak uygun düşmemektedir." Kapitalizmin, kapitalistlerin egemenliği olarak, "gerçekçi" iyi bir tanımı! Ne kadar karakteristik değil mi? — Günümüzde moda olan gerçekçi gibi görünen, ama aslında birbirinden ayrı bütün belirtilerin ve "unsurların" tam bir biçimde ortaya dökülmesi için yapılan eklektik bir istek. Sonuç doğal olarak şudur: Tek bir olgunun kısmî belirtilerinin hepsini bir genel kavrama dahil etmek ya da bunun tersine —sadece bilimin ne olduğunu anlamaktaki temel bir hatayı açığa vuran bir çaba olan— "çok çeşitli olgular arasındaki mücadeleyi engellemek" yolundaki bu anlamsız çaba, "teorisyeni", ağaçlar yüzünden ormanı göremez hale düştüğü bir noktaya getirmiştir. Dolayısıyla Hertz, meta üretimi gibi ve işgücünün metaya dönüşmesi gibi bir ayrıntıyı gözden kaçırmıştır! Bunun yerine —buluş sahibini cezalandırmak açısından— sözcüğü sözcüğüne aktarılması gereken, aşağıdaki *genetik* tanımı bulmuştur: Kapitalizm "kişi ve mülkiyet özgürlüğü ve serbest dolaşım ilkelerinin gerçekleştirilmesinin, ekonomik gelişme ve ayrı ayrı her ulusal ekonominin ampirik koşullarınca saptanan (göreli) üst noktasına ulaştığı ulusal ekonomi durumudur." (s. 10, Rusça çevirisi, s. 38-39, tam olarak doğru değil.) Bay Çernov elbette coşkun bir hayranlıkla bu sabun köpüğünü yaymış ve anlatmış ve üstelik, koca bir otuz sayfayı, ulusal kapitalizm tiplerinin "tahlil"ine ayırarak, bunu, *Ruskoye Bogatstvo* okurlarına sunmuştur. Bu yüksek dereceli yapıcı tahlilden oldukça değerli ve hiç de kaba olmayan birkaç örneğin "Britanya'nın bağımsız, gururlu ve enerjik karakteri"; İngiliz burjuvazisinin "sağlamlığı" ve dış politikalarının "çekicilikten yoksun olması"; "latin ırkının ihtiraslı ve heyecanlı doğası" ve "Almanların dakikliği" (*Ruskoye Bogatstvo*, n° 4, s. 152) gibi

şeyler bulup çıkarabiliriz. Elbette "dogmatik" marksizm, bu tahlille baştanaşağı yerle bir edilmiştir.

Hertz'in ipotek istatistikleri konusundaki incelemesi de daha az yıkıcı değildir. Durum ne olursa olsun, bu inceleme Bay Çernov'u aşırı derecede sevince boğmaktadır. Şöyle yazıyor: "Gerçek odur ki, Hertz'in rakamları henüz hiç kimse tarafından çürütülmemiştir. Hertz'e verdiği yanıtta, Kautsky, [Hertz'in *tahrifleri* konusundaki tanıtlamaları gibi — iyi bir "özellik"! olan] bazı özellikler üzerinde çok fazla durmasına karşın, Hertz'in ipotekler sorununa ilişkin savına *hiç bir yanıt getirmemiştir.*" (*Ruskoye Bogatstvo,* n° 10, s. 217, italikler Bay Çernov'a aittir.)

Ruskoye Bogatstvo'nun aktardığımız sayısının 238. sayfasındaki referanstan da görüleceği gibi, Kautsky'nin yanıt olarak yazdığı makaleden ("Zwi Kritiker meiner Agrarfrage",* *Neue Zeit,* 18, 1, 1899-1900) Bay Çernov'un haberi var. Aynı zamanda bu makalenin yer aldığı derginin Rusya'da sansür tarafından yasaklandığını Bay Çernov'un bilmemesi olanaksızdır. Bu nedenle, modern "eleştirmenler"in niteliklerini belirtirken sözü edilmesi gereken asıl olgu, Çernov'un kendisinin altını çizdiği sözcüklerin bariz bir yalan içermesidir, çünkü Kautsky, ipotekler sorunu hakkında "Hertz'i, David'i, Bernstein'ı, Schippel'i, Bulgakov'u, *e tutti quanti*"** Bay Çernov'un atıf yaptığı aynı makalenin 472-477. sayfalarında *yanıtlamıştır.* Tahrif edilmiş bir gerçeği düzeltmek sıkıcı bir görevdir ama Bay Çernovlarla ilgilenme durumunda olduğumuza göre, bu görevi ihmal edemeyiz.

Kautsky, Hertz'i elbette alaylı bir şekilde yanıtladı; çünkü bu sorun da, Hertz, yeteneksizliğini ya da neyin ne olduğunu anlamaktaki isteksizliğini ve burjuva iktisatçılarının eski tezlerini yinelemek eğilimini açığa vurdu. Kautsky, *Ag-*

* "Benim *Tarım Sorunu*mun İki Eleştirmeni".—ç.

** Kautsky'nin deyimi; *Neue Zeit*'ın 472. sayfası. [*E tuti quanti* — ve bütün benzerlerini. —ç.]

rarfrage adlı yapıtında (s. 88-89) ipoteklerin yoğunlaşmasını ele aldı ve şunları yazdı: "Sayısız küçük köy tefecileri gittikçe daha fazla geri plana itiliyorlar ve ipotek kredisini tekelleştiren büyük merkezileşmiş kapitalist ya da kamu kuruluşlarına boyuneğmek zorunda bırakılıyorlar." Kautsky bu nitelikteki bazı kapitalist ve kamu kuruluşlarını sayıyor; ortak toprak kredi kurumlarından (*Genossen schaftliche Bodenkreditinstitute*) sözediyor ve *tasarruf bankalarının*, sigorta şirketlerinin ve birçok kuruluşların (s. 89) fonlarını ipoteklere vb. yatırdıklarına işaret ediyor. Dolayısıyla, 1887 yılına dek, Prusya'da, 17 ortak kredi kurumu 1.650.000.000 mark tutarında ipotek bonosu dağıtmıştır.

"Bu rakamlar, toprak rantının ne denli büyük ölçüde *birkaç merkezî kuruluşun* [italikler bize aittir] elinde yoğunlaştığını göstermektedir; ama bu yoğunlaşma hızla artmaktadır. Alman ipotek bankaları, 1875'te 900 milyon mark, 1888'de ise 2.500 milyon mark tutarında ipotek bonoları dağıttılar ve 1892'de bu tutar (1875'te 27 olmasına karşın) 31 bankanın elinde toplanarak 3.400 milyon marka ulaştı." (s. 89.)

Toprak rantının bu yoğunlaşması *toprak mülkiyetinin* yoğunlaşmasının açık bir belirtisidir.

"Hayır!" diye karşılık veriyor Hertz, Bulgakov, Çernov ve şürekâsı! "Biz mülkiyetin parçalanması ve ademi merkeziyetçilik (*décentralisation*) doğrultusunda çok kararlı bir eğilim keşfettik" (*Ruskoye Bogatstvo*, n° 10, s. 216); çünkü "ipotek kredilerinin dörtte-birinden fazlası, sayıları çok fazla olan küçük mudiler ile birlikte demokratik [*tıpkı böyle!*] kredi kuruluşlarının ellerinde toplanmıştır." (*İbid.*.) Bir seri tablo sunan Hertz, olağanüstü bir çabayla tasarruf bankalarındaki vb. mudi yığınlarının *küçük yatırımcılar* olduklarını tanıtlamaya çalışıyor. Burada anlayamadığımız bir şey var — bu tartışmanın amacı nedir? Kautsky'nin kendisi ortak kredi kuruluşlarına ve tasarruf bankalarına değindi (ama elbette, Bay Çernov'un yaptığı gibi, onların özel-

likle "demokratik" kuruluşlar olduklarını hayal etmedi). Kautsky, rantın, birkaç merkezî kuruluşun ellerinde merkezileşmesinden sözediyor ve tasarruf bankalarının çok sayıdaki küçük mudisi savı ile karşılaşıyor!! Ve onlar, buna, "mülkiyetin parçalanması" diyorlar! (Tartışılan konu rantın yoğunlaşması iken) ipotek bankalarındaki mudilerin sayısı ile tarımın ne ilişkisi var? Hisseleri, çok sayıdaki küçük kapitalistlere dağıtıldı diye büyük bir fabrika, üretimin merkezileşmesinin bir belirtisi olmaktan çıkacak mıdır? Hertz'e verdiği yanıtta Kautsky şöyle yazıyordu:

"Hertz ve David beni uyarıncaya dek, tasarruf bankalarının nereden para elde ettikleri konusunda en küçük bir fikrim yoktu. Rothschild'lerin ve Vanderbilt'lerin tasarrufları ile çalıştıklarını düşünüyordum."

İpoteklerin devlete devredilmesi konusunda Hertz şunları yazıyor:

"Bu, büyük sermayeye karşı verilen mücadelenin en zayıf yöntemidir, ama elbette böyle bir reformun savunucularına karşı, büyük ve sürekli olarak artan en küçük mülk sahipleri ordusunu, özellikle tarım işçilerini ayaklandırmanın en iyi yoludur." (s. 29, Rusça çevirisi, s. 78. *Ruskoye Bogatstvo*'nun 217-218. sayfalarında Bay Çernov kendini beğenen bir edayla bunu yineliyor.)

O halde Bernstein ve şürekâsını bu denli heyecanlandıran, "mülk sahiplerinin" sayılarının artması oluyor! — diye karşılık veriyor Kautsky. Tasarruf bankasında yirmi markı bulunan hizmetçi kızlar! Ve biz gene sosyalistlere karşı kullanılan ve onların "mülksüzleştirme" yoluyla çok sayıdaki emekçiler ordusunu soyacakları konusundaki usanç verici tez ile karşı karşıya geliyoruz. Sosyalistlere Karşı Olağanüstü Yasanın[24] iptalinden sonra yayımladığı broşür ile bu tartışmaya herkesten daha iştahlı olarak katılan Eugen Richter oldu. (Patronlar bu broşürden binlerce satın alarak işçilerine bedava dağıttılar.) Bu broşürde Richter ünlü "tu-

tumlu Agnes"ini, tasarruf bankasında birkaç markı bulunan ve politik iktidarı ele geçirip bankaları ulusallaştıran kötü yürekli sosyalistler tarafından soyulan yoksul bir terzi kadını tanıtıyor. Bulgakovların,* Hertz'lerin ve Çernovların "eleştiri" tezleri açısından esinlendikleri kaynak budur.

Eugen Richter'in ünlü broşürü hakkında Kautsky şöyle diyordu: "O günlerde bütün sosyal-demokratlar ittifak halinde Eugen Richter'le alay ediyorlardı. Bugün, sosyal-demokratlar arasında, [burada, David'in *Vorwärts*'teki[25] makalesine atıf yaptığını sanıyorum] merkezî yayın organımızda, yukarda sözünü ettiğimiz bu düşüncelerin yeniden ortaya konduğu bir çalışmaya övgü ilâhileri okuyanlara rastlıyoruz. Hertz, senin başardığın işleri göklere çıkarıyoruz!

"Düşmekte olduğu bu yıllarda, zavallı Eugen için bu gerçekten bir zaferdir, ama onu memnun etmek için Hertz'in kitabından aşağıdaki bölümü aktarmadan geçemeyeceğim: Küçük köylülerin, kent ev-sahiplerinin ve özellikle büyük çiftçilerin, aşağı ve orta sınıflar tarafından, kırsal nüfusu kapsadığı kuşku götürmeyen yığın tarafından mülksüzleştirildiğini görmekteyiz." (Hertz, s. 29, Rusça çevirisi, s. 77. *Ruskoye Bogatstvo*'nun 10. sayısının 216-217. sayfalarında büyük bir heyecanla yeniden basılmıştır.)

"David'in, kolektif ücret anlaşmaları [*Tarifgemeinschaften*] ve tüketicilere ait kooperatif kuruluşlar yoluyla kapitalizmin 'içini oymak' [*Aushöhlung*] teorisi bugün aşılmıştır. Hertz'in tasarruf bankaları yoluyla mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi karşısında [bu teori —*ç.*] önemini yitiriyor. Herkesin öldüğünü sandığı tutumlu Agnes yeniden doğmuştur." (Kautsky, *loc. cit.*, s. 475), ve *Ruskoye Bogatstvo*'nun siyasal yazarları da dahil olmak üzere Rus "eleştirmenleri", "ortodoks" sosyal-demokrasiyi gözden düşüre-

* Başka çaresi kalmayan Bay Bulgakov *Naçalo*'da ve Almanca olarak Braun'un *Archiv*'inde ipotekler sorunu konusunda Kautsky'ye karşı bu teze başvurdu.

bilmek için, mezarından çıkarılan bu "tutumlu Agnes"i Rus toprağına yeniden ekebilmek için acele ediyorlar.

Ve Bay Çernov'un ta kendisi, Hertz'in Eugen Richter'in tezlerini yinelemesi karşısında duyduğu heyecan nedeniyle ipe sapa gelmez laflar ederek, *Ruskoye Bogatstvo*'nun sayfalarında ve Bay N. Mihayilovski'nin onuruna derlenen *Onur Postası* adlı yapıtta Kautsky'yi "imha ediyor". Bu tiradın bazı cevherlerini sunmamak haksızlık olur. *Ruskoye Bogatstvo*'nun 8. sayısının 229. sayfasında Bay Çernov şunları yazıyor: "Gene Marx'ı izleyen Kautsky, kapitalist tarımın gelişmesinin topraktaki besleyici maddenin azalmasına yol açtığını kabul ediyor: bazı şeyler çeşitli ürünler biçiminde sürekli olarak topraktan alınıyorlar, kentlere gönderiliyorlar ve hiç bir şekilde tekrar toprağa geri verilmiyorlar. ... Gördüğümüz gibi, toprağın verimliliği yasaları sorunu konusunda da çaresiz kalan Kautsky [*tıpkı böyle!*] kendisine Liebig'in teorisini esas alan Marx'ın sözcüklerini yineliyor. Ama Marx ilk cildini yazdığı zaman, tarım alanındaki en son söz, Liebig'in "restorasyon yasası"nda idi. Bu buluştan bu yana yarım yüzyıldan fazla bir zaman geçti. Toprağın verimliliğini yöneten yasalar konusundaki bilgilerimizde tam bir devrim meydana geldi. Ve ne görüyoruz? Liebig-sonrası dönemin tümü, bu devri izleyen Pasteur ve Ville'nin bütün buluşları, Solari'nin nitratlarla yaptığı denemeler, Berthelot'nun, Hellriegel'in, Wilfarth ve Vinogradski'nin toprak bakteriyolojisi alanındaki buluşlar — bütün bunları Kautsky'nin aklı alamıyor. ..." Sevgili Bay Çernov! Turgenyev'in Voroşilov'una nasıl da mükemmel bir şekilde benziyor: Onu *Duman*'dan hatırlayacaksınız; yurtdışına gezmeye giden genç Rus *öğretim görevlisi*. Bu Voroşilov çok sessiz, genç bir adamdı; ama sık sık bu sessizliğini bozar ve en derin, en az bulunanından yüzlerce, binlerce en bilgili kişilerin adlarını ileri sürerdi. Şu bilisiz Kautsky'yi baştanbaşa imha etmiş olan üstadımız Bay

Çernov tıpkı onun gibi davranıyor. Yalnız... yalnız Kautsky'nin kitabına başvursak —en azından bölüm başlıklarına bir göz atsak— daha iyi olmaz mı? İşte IV. Bölüm: "Modern Tarım", Kesim *d*, "Gübreler, *Bakteriler*". Kesim *d*'ye dönelim ve okuyalım:

"Son on yılın sonuna doğru, diğer ekili bitkilerin tersine ... baklagillerin azot birikimlerinin hemen hemen tümünü topraktan değil, ama havadan aldıklarına ve bu nedenle toprağın azotunu almak yerine onu [azot açısından —ç.] zenginleştirdiklerine ait bir buluş yapılmıştır. Ama baklagillerin bu özelliğe sahip olmaları, ancak toprağın bazı mikroorganizmaları içermesi ve bunların da baklagillerin köklerine yerleşmeleriyle mümkün olmaktadır. Bu mikroorganizmaların varolmadıkları yerlerde, bu baklagillerden bitkilere bazı aşılar yaparak, azotça fakir olan toprakları azotça zengin topraklar haline getirmek özelliği kazandırılabilmektir; ve böylelikle, bu toprak, tahıllar için belli bir ölçüde gübrelenmiş olmaktadır. Genel kural olarak bu bitkilere bakterileri aşılamak ve uygun bir mineral gübresi (fosfat ve potas tuzları) kullanmak suretiyle, ahır gübresi kullanmaksızın bile topraktan en yüksek, sürekli verimleri elde etmek mümkündür. Ancak bu buluş sayesinde 'serbest çiftçilik' gerçekten sağlam bir temele oturmuştur" (Kautsky, s. 51-52). Buna karşın, azot toplayıcı bakteriler konusundaki değerli buluşu bilimsel bir temele oturtan kimdir? Hellriegel'dir...

Kautsky'nin kusuru (darkafalı ortodoksların çoğunda bulunan) kötü alışkanlığından doğmakta, yani bir sosyalist partinin militanı olarak, bilimsel çalışmalarında bile, işçi sınıfı okurunu her zaman aklında tutması ve tümcelerde, resmî bilimin etiketli temsilcilerini ve çöküntülerini böylesine cezbeden yararsız, yapmacık stili ve "derin bilginin" bu belirtilerini kullanmaksızın, *basit olarak* yazmaya çabalaması gerektiğini asla unutmamasından ileri gelmektedir.

Kautsky, bu çalışmasında da, tarım alanındaki en son buluşları açık ve basit bir dille anlatmayı ve okurların ondadokuzuna hiç bir şey ifade etmeyen bilimsel adları kullanmamayı yeğlemiştir. Neylersiniz ki, Voroşilovlar buna tamamen karşıt bir biçimde davranıyorlar; tarım, eleştirel felsefe ve ekonomi politik alanlarında vb. bir çuval dolusu uydurma bilgin adı aktarmayı yeğliyor ve bir sahte-bilginler yığını altında sorunun esasını örtüyorlar.

Böylelikle, Kautsky'nin bilimsel adlarla ve bilimsel buluşlarla yakınlığının olmadığını söyleyerek onu iftira niteliğinde bir suçlamaya tâbi tutan Voroşilov-Çernov, günümüzde moda olan eleştirinin çok ilginç ve eğitici bir konusunu, yani köy ve kent arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması hakkındaki sosyalist düşünceye karşı burjuva iktisatçılarının saldırılarını görmemize engel oluyor. Örneğin Prof. Lujo Brentano kırlardan kentlere göçün yalnızca belli toplumsal koşullar nedeniyle değil, ama *doğal gereklilik* nedeniyle, toprağın azalan verim yasası* nedeniyle meydana geldi-

* Kautsky'nin *Neue Zeit*'taki "Tolstoy ve Brentano" adlı makalesine bakınız, XIX, 2, 1900-1901, n° 27: Kautsky modern bilimsel sosyalizm ile teorisinin gerici zayıflığına karşın daima burjuva düzeninin derin bir izleyicisi ve eleştirmeni olmuş olan Lev Tolstoy'un öğretisini ve doğal olgular ile toplumsal olguları, üretkenlik kavramı ile kârlılık kavramını ve değer kavramı ile fiyat kavramını vb. birbirine karıştırarak sersemliğin en inanılmaz [örneğini —ç.] veren (ve bilindiği gibi, Struve, Bulgakov, Hertz, *e tutti quanti*'nin öğretmeni olan) Brentano gibi bir "yıldız"a sahip olan burjuva iktisatçılarının öğretilerini karşılaştırıyor. Kautsky haklı olarak şöyle söylüyor: "Onun dahil olduğu okulu düşünecek olursak, bu, kişisel olarak Brentano'nun bir özelliği değildir." (s. 25.) "*Tarihsel* burjuva ekonomi *okulu*, modern biçiminde, toplumsal işleyişi bir bütün olarak açıklama çabalarına geçerliliği kalmamış olan bir görüş açısı olarak [*überwundener Standpunkt*] bakmaktadır. Bu görüşe göre, ekonomi bilimi, toplumsal yasaları araştırmamalı ve bunları bütün bir sistem halinde birleştirmemeli, tersine, kendisini geçmişin ve bugünün tek tek toplumsal olgularının biçimsel bir tanımlaması içine hapsetmelidir. Dolayısıyla, bu görüş, insanı olayların ancak yüzeyinde kalmaya alıştırmaktadır. Ve bütün bunlara karşın, bu okulun temsilcilerinden birisi olayların derinine inmek isteğine yenilince bu işin boyunu aştığını görmekte ve umutsuzca sağa sola kulaç atmaktadır. Bizim partimizde de, bir süre, marksist teorinin yerine bir başkasını koymak değil, ama teorinin tümünü bir kenara atmak [*Theorielsigkeit*] yönünde bir eğilim görülmüştür. Bu eğilim tarihsel okulun —teorisyeni sadece bir raportör durumuna düşüren eğilimin— işaretidir. Brentano'nun

ğini iddia ediyor. Öğretmeninin izinden giden Bay Bulgakov ise, *Naçalo*'da (Mayıs 1899, s. 29) kent ile köy arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırmak düşüncesinin "bir tarım uzmanını güldürecek" "tam bir fantezi" olduğunu yazıyordu. Hertz ise kitabında şöyle yazıyor:

"Kent ile köy arasındaki farklılığın ortadan kaldırılmasının, eski ütopyacıların [ve hatta *Manifesto*'nun] başlıca çabası olduğu doğrudur. Bununla birlikte, insanlığın kültürünü ulaşılabilecek en yüksek amaçlara doğru yöneltmek için gerekli bütün koşulları içeren bir toplumsal düzenin, gerçekten, büyük kentler gibi büyük enerji ve kültür merkezlerini ortadan kaldıracağına ve hoşa gitmeyen estetik duyguları hafifletmek için, onlar olmaksızın gelişmenin olanaksız olduğu bu ağzına kadar dolu bilim ve sanat depolarını terkedeceğine inanmıyoruz." (s. 76. Rus çevirmen 182. sayfadaki "*potenziert**" sözcüğünü "potansiyel" olarak çevirmiş! Bu Rusça çeviriler çekilmez başbelâlarıdır! 270. sayfada aynı çevirmen "*Wer isst Zuletzt das Schwein*?"** tümcesini de "Sonuç olarak, domuz kimdir?" şeklinde çevirmiş.) Görüleceği gibi, Hertz, Struve ve Berdyayev Bayların yazılarından daha aşağı kalmayacak bir biçimde "idealizm mücadelesini" sürdüren tümceler kullanarak burjuva düzenini sosyalist "fantezi"lere karşı koruyor. Ama bu abartmalı idealist laf kalabalığı onun savunmasını en küçük bir şekilde güçlendirmiyor.

Genel olarak halkın ve özel olarak köylülerin ve tarım işçilerinin özgürlük hareketlerine yönelen saldırılara karşı bitmek bilmeyen mücadeleleriyle, sosyal-demokratlar, büyük enerji ve kültür merkezlerinin tarihsel hizmetlerini takdir etmeyi bildiklerini tanıtladılar. Hiç bir tarımcının,

ortaya serdiğimiz kargaşası, sadece amaçsız olarak olaydan olaya sıçramaya değil, büyük bir amaca doğru, bütün, enerjik bir hareket isteyenlere, tarihsel okulun, günümüzdeki yöntemlerine karşı bir ders olmalıdır."

* Bol, bereketli. —*ç.*

** Sonunda domuzu kim yedi? —*ç.*

"mujik"e kış "çalışması" sağlamak aldatmacası ile eleştirmenleri düşürdüğü tuzağa, sosyal-demokratları düşüremememesinin nedeni budur. Kapitalist toplumda büyük kentlerin ilerici niteliğini kesinlikle kavramamız olgusu, hiç bir şekilde kent ile köy arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılmasını idealimize (ve eylem programımıza [dahil etmekten —ç.], çünkü ulaşılmaz idealleri Struve ve Berdyayev beylere bırakıyoruz) dahil etmekten bizi alıkoymaz. Bunun bilim ve sanat hazinelerini terketmek ile aynı anlama geldiğini söylemek yanlıştır. Tam tersine, bu hazinelere *bütün halkın ulaşabilmesini sağlamak*, Marx'ın çok haklı olarak "kırsal yaşantının ahmaklaştırması"[26] diye tanımladığı, kırsal bölgelerde yaşayan milyonların kültüre karşı soğukluğunu ortadan kaldırabilmek için bunu yapmak zorunludur. Ve, elektrik enerjisini uzak mesafelere iletmenin mümkün olduğu, ulaşım tekniğinin (bugün olduğundan) çok daha düşük ücretle yolcuları saatte 200 verstten daha büyük bir hızla* taşımayı mümkün kılacak kadar büyük bir ilerleme gösterdiği günümüzde, yüzyıllardanberi birkaç merkezde toplanmış olan bilim ve sanat hazinelerinden, bütün ülkeye azçok eşit olarak dağılmış bulunan halkın tümünün yararlanmasını engelleyen hiç bir teknik engel yoktur.

Ve eğer kent ile köy arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılmasına engel olan bir şey yoksa (elbette bu, tek bir eylem olarak değil, ama bir önlemler dizisi olarak düşünülmelidir), bunun yapılmasını emreden şey, tek başına bir "estetik duygu" değildir. Büyük kentlerde halk, Engels'in deyimiyle, kendi pisliklerinin kokusu içinde boğulmaktadırlar ve elinden gelen herkes, dönem dönem serin su ve temiz hava[27] aramak için kentlerden kaçmaktadır. Sanayi, aynı zamanda, kırsal alana da yayılmaktadır; ve bu nedenle, bu-

* Manchester ile Liverpool arasında böyle bir yolun yapımı önerisini, Parlamento, sadece eski şirketlerin yıkımından korkan büyük demiryolu sanayi şeflerinin bencilce karşı çıkmaları nedeniyle reddetti.

rası da, temiz suya gereksinme duymaktadır. Elektrik enerjisi elde etmek amacıyla çağlayanlardan, kanallardan ve ırmaklardan yararlanılması, bu "sanayiin dağılması"na yeni bir hız verecektir. Sonuç olarak —*last, but not least**— genellikle tarım için son derece zorunlu olan kent süprüntülerinin ve özellikle insan pisliklerinin rasyonel olarak kullanılması da, tıpkı kent ile köy arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılmasını gerektirir. Marx ve Engels'in teorisinde, eleştirmenlerin tarımsal tezleri ile itirazlarını yöneltmeyi kararlaştırdıkları nokta budur. (Eleştirmenler, Engels'in *Anti-Dühring*'inde[28] çok ayrıntılı olarak ele alınan teoriyi tam anlamıyla incelemekten sakınmayı yeğlediler ve her zaman olduğu gibi, sadece Brentano'nun düşüncelerinden aldıkları parçaları yorumlamakla kendilerini sınırladılar.) Şöyle uslamlama yürütürler: Liebig, topraktan alınan miktarın toprağa geri verilmesi gerektiğini kanıtladı. Bu nedenle o, kent süprüntülerinin denizlere ve ırmaklara atılmasını, tarım için elzem olan maddelerin aptalca ve barbarca telef edilmesi olarak görüyordu. Kautsky, Liebig'in teorisine katılıyor. Ama modern tarım, ahır gübresi kullanmaksızın yapay gübreler yoluyla ya da azot toplayıcı baklagillere bazı bakterileri aşılamakla vb. toprağın üretici güçlerini yenilemenin büyük ölçüde mümkün olduğunu tanıtlamıştır. Dolayısıyla, Kautsky ve bütün bu "ortodoks" insanlar tek sözcükle zamanın gerisinde kalmışlardır.

Sonuç olarak, biz de, burada —yanıtlıyoruz ki— eleştirmenler sonu gelmeyen sayısız *tahriflerinden* birisini yapmaktadırlar. Liebig'in teorisini anlattıktan *hemen* sonra, Kautsky, modern tarımın "ahır gübresinden tamamen vazgeçme"nin mümkün olduğunu tanıtladığına işaret etti (*Agrarfrage*, s. 50; yukarıya aktarılan bölüme bakınız), ama bugünkü kent çöplerinin boşaltılması sisteminin gerektirdiği insan dışkısının telef edilmesi ile karşılaştırılacak olursa,

* Sonuncu ama aynı derecede önemli. —ç.

bunun, sadece *hafifletici bir şey* olduğunu ekledi. Şimdi, eğer eleştirmenler sorunun en önemli noktalarını tartışabilecek durumda olsalardı, yanlışlığını tanıtlayacakları nokta buydu; bunun hafifletici bir şey olmadığını göstermeleri gerekirdi. Ama bunu yapmayı düşünmediler bile. Doğal gübrenin yerine yapay gübreyi koymak olanağı ve bunun günümüzde (*kısmen*) yapılmakta oluşu olgusunun, doğal gübreleri telef etmenin akla-aykırılığı ve bu yolla nehirlerin ve banliyö ile fabrika semtlerinin havasının kirlendiği [düşüncesini —ç.] hiç bir şekilde çürütmediğini söylemek gereksiz. Günümüzde bile büyük kentlerin çevresinde, kent süprüntülerini tarımda çok yararlı olarak kullanan çöp çiftlikleri var; ama bu sistemle süprüntülerin ancak son derece küçük bir miktarından yararlanılabiliyor. Eleştirmenlerin Kautsky'ye yeni bir şeymişçesine sundukları, kentlerin tarımsal açıdan kırsal alanları sömürdükleri konusundaki tezin modern tarım tarafından çürütüldüğü itirazını, Kautsky, kitabının 211. sayfasında yanıtlıyor ve yapay gübrelerin "toprağın verimliliğinin azalmasını önlemeyi mümkün kıldıklarını, ama bu gübreleri giderek artan bir ölçüde kullanmak zorunluluğunun, yalnızca tarımın taşımak zorunda olduğu ve *hiç bir şekilde doğal bir zorunluluk olmayan, ama yürürlükte olan toplumsal ilişkilerin ürünü olan** yüklerden bir başkasını gösterdiğini" söyledi.

Vurguladığımız sözcükler, eleştirmenlerin çok iştahla birbirine karıştırdıkları sorunun "eksen"ini içeriyorlar. Bay Bulgakov gibi yazarlar "tahıl sorunu"nun toplumsal sorundan çok daha önemli ve feci olduğu gulyabanisi ile proletaryayı korkutmaya çalışıyorlar; doğumun denetimi konusunda çok hassas oluyorlar ve "nüfus artışının denetimi"nin köylülüğün zenginliği açısından (II, 261) "temel [*tıpkı böy-*

* Kautsky şöyle devam ediyor: "Yapay gübrelerin kapitalizmin çöküşü ile ortadan kalkmayacaklarını söylemeye gerek yoktur; tam tersine, bu gübreler, toprağı bazı özel maddelerle zenginleştirecekler, ama onun verimliliğini tekrardan oluşturma görevinin *tümünü* yerine getirmeyeceklerdir."

le!] ekonomik koşul." haline gelmekte olduğunu, bu denetimin "saygı" değer olduğunu ve sanki "dizginlenmeyen şehvet [*tıpkı böyle!*] bir meziyetmiş gibi, köylü nüfusta doğumların artması ile duygusal [?!] ahlâkçılardan "fazla ikiyüzlü bir öfke"nin yükseldiğini [sadece ikiyüzlü mü, günümüzün toplumsal düzenine karşı mantıklı bir öfke değil mi?]" iddia ediyorlar. (*İbid.*.) Bu tip yazarlar doğal ve kaçınılmaz olarak tarımsal gelişmenin karşısındaki *kapitalist* engelleri gözden uzak tutmaya, her şeyin sorumluluğunu, doğal "toprağın azalan verim yasası"nın üzerine atmaya ve kent ile köy arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması düşüncesini "tam bir fantezi" olarak sunmaya çabalarlar. Ama hem böyle tezleri yineleyen ve hem de marksizmin eleştirmenlerini "ilke yoksunu olmakla, oportünist ve derleyiciler olmakla" (*Ruskoye Bogatstvo*, n° 11 s. 246)?! suçlayan Çernovların ortaya serdikleri kesin sorumsuzluklarına ne demeli?! Bay Çernov'un başkalarını ilke yoksunluğu ve oportünizm ile suçlamasından daha gülünç bir şey olabilir mi?

Voroşilov'umuzun bütün diğer eleştirel sömürüleri, yukarda incelediğimizin aynısıdır.

Voroşilov, kapitalist kredi ve sömürü arasındaki farklılığı, Kautsky'nin kavrayamadığını; girişimcinin fonksiyonlarını köylünün yerine getirdiğini ve köylünün aslında proletaryaya karşı bir fabrika sahibi ilişkisi içinde olduğunu iddia etmek suretiyle, Marx'ı anlamakta kesin bir hataya düştüğünü ya da isteksizlik gösterdiğini söylüyor. Göğsünü yumruklayan Voroşilov şöyle haykırıyor: "Bunu cesaretle söylüyorum, çünkü ayaklarımı sağlam bir yere bastığımı hissediyorum [*tıpkı böyle!*]." (*Onur Postası*, s. 169.) Geri kalanlar da dahil olmak üzere bütün bunlar, Voroşilov'un gene umutsuzca olayları birbirine karıştırdığını ve her zaman olduğu gibi yükseklerden attığını gösteriyor. Kautsky'nin kitabında bu cins sömürü ile ilgili olan bölümü (*Agrarfrage*,

s. 11, 102-104, özellikle 118, 290-292) "göremedi" ve bütün gücüyle açık olan kapıya yüklenerek, her zaman yaptığı gibi Kautsky'nin "doktriner formalizm"ini, "katı yürekli ahlâkını", "insan acıları karşısındaki alaycılığını" ve buna benzer şeyleri haykırdı durdu. Girişimcinin fonksiyonlarını köylünün yerine getirmesi konusuna gelince, şaşılacak ölçüde karmaşık olan bu düşüncenin, Voroşilov'un kavrayış çerçevesinin ötesinde olduğu görülüyor. Bununla birlikte, ikinci makalede çok somut örnekler vererek bu konuyu onun için açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

Voroşilov, kendisinin "emeğin çıkarlarının" gerçek temsilcisi olduğunu tanıtlamaya uğraştığı ve Kautsky'yi, *lumpen proletarya*, ev hizmetçileri, el zanaatçıları vb. gibi "sayısız gerçek emekçileri proletaryanın saflarından çıkarmakla" (*op. cit.*, s. 167) suçladığı zaman, okur, Voroşilov'un gene her şeyi birbirine karıştırmaya başladığından emin olabilir. Kautsky, modern "sosyal-demokrat proleter hareket"in yaratıcı olan "modern proletarya"nın ayırıcı özelliklerini inceliyor (*Agrarfrage*, s. 306); ama bugüne dek Voroşilov ve yandaşları, serserilerin, zanaatçıların ve ev hizmetçilerinin sosyal-demokrat bir hareket yarattıklarını tanıtlayacak bir şey ortaya koymamışlardır. Kautsky'nin (günümüzde Almanya'da harekete katılmaya başlayan) ev hizmetçilerini, zanaatçıları vb. proletarya saflarından "çıkarabildiği" iddiasıyla ona yöneltilen suçlama, ancak Voroşilovların küstahlıklarını baştanaşağı ortaya sermekte; bu tip tümceler pratik önemlerini yitirdikçe, onların "gerçek emekçilere" karşı yaptıkları arkadaşlık gösterisi artmakta; ve Rus sansürü tarafından yasaklanan *Tarım Sorunu*'nun *İkinci Bölümüne* daha büyük bir dokunulmazlıkla saldırıya geçebilmektedirler. Küstahlıktan sözettiğimize göre, yeri gelmişken diğer bazı cevherlere değinelim.

Kendilerine yöneltilen marksist eleştiriyi tümüyle görmezlikten gelirken N. —on[29] ve Kablukov Bayların vaazla-

rında Bay Çernov yapmacık bir saflıkla şöyle soruyor: Rus "yoldaşlar"ından sözederlerken Alman sosyal-demokratları kimleri kastediyor? Bu türden sorulara inanmakta güçlük çekenlerin *Ruskoye Bogatstvo*'nun 7. sayısının 166. sayfasına bakmalarını salık veririz.

Eğer Voroşilov, Engels'in Belçika işçi hareketinin, prudonculuğun[30] etkisi yüzünden başarıya ulaşamayacağı konusundaki "kehaneti"nin "yanlışlığının tanıtlandığını" iddia edecek olursa, o zaman okur, "sorumsuzluğu" içinde kendinden pek emin görünen Voroşilov'un gene gerçekleri tahrif etmekte olduğunu çok iyi bilecektir. Voroşilov şöyle yazıyor:

"Belçika'nın hiç bir zaman ortodoks marksist olmaması şaşırtıcı değildir ve bu nedenle Belçika'dan hoşnut olmayan Engels'in Belçika hareketinin "prudoncu ilkelerin" etkisi nedeniyle "*von nichts durch nichts zu nichts*"e* geçeceği kehanetinde bulunması şaşırtıcı değildir. Yazık ki, bu kehanet yıkılmış ve Belçika hareketinin genişliği ve çok yönlülüğü bugün, onun, birçok "ortodoks" ülkelerin çok şeyler öğrenecekleri bir model görevi yapmasını sağlamıştır." (*Ruskoye Bogatstvo*, n° 10, s. 234.)

Gerçekler ise şunlardır: 1872'de (yetmiş iki!), Engels, *Volksstaat*[31] adlı sosyal-demokrat gazetenin sütunlarında Alman prudoncusu Mülberger ile bir polemiğe girdi; prudonculuğa atfedilen abartılmış önemi yıkabilmek amacıyla şunları yazdı: "İşçi sınıfı hareketinin doğrudan doğruya prudoncu "ilkeler"in etkisi altında bulunduğu tek ülke Belçika'dır ve tamamen bunun sonucu olarak, Hegel'in deyimiyle, Belçika hareketi 'hiç bir şeyden gelerek, hiç bir şeyin içinden, hiç bir şeye doğru gitmektedir.**' "

Dolayısıyla Engels'in "kehanette bulunduğunu" ya da

* "Hiç bir şeyden hiç bir şey yoluyla hiç bir şeye". —ç.

** 1872 yılında Mülberger'e karşı Engels'in yazılarını içeren —Zürich 1887— *Zur Wohnungsfrage* adlı broşüre bakınız. Bu broşür Engels'in 10 Ocak 1887 tarihli önsözü ile yeniden basıldı. Aktarılan pasaj, s. 56'da[32] bulunabilir.

herhangi bir şeyi "önceden bildirdiğini" söylemek *tamamen yalandır*. O, sadece *olgulardan, oldukları gibi* sözetti, yani 1872 yılında var olan durumu ortaya koydu. Ve *o dönemde* kesinlikle prudonculuğun egemenliği nedeniyle Belçika hareketinin yerinde saydığı, liderlerinin kolektivizme karşı çıktıkları ve bağımsız proleter siyasal eylemini reddettikleri kuşku götürmeyen tarihsel bir olgudur. Ancak 1879 yılında bir "Belçika Sosyalist Partisi" kuruldu; ve ancak o zamandan bu yana evrensel oy kullanma hakkı kampanyası yürütüldü; bu da, marksizmin prudonculuğa karşı zaferini (bağımsız bir sınıf partisinde örgütlenen proletaryanın siyasal mücadelesinin tanınması) ve hareketin kesin başarılarının başlangıcını gösteriyordu.

"Belçika İşçi Partisi" bugünkü programında (bazı önemsiz noktalar dışında) marksizmin *bütün* temel düşüncelerini benimsemiştir. 1887 yılında, yerleşim sorunu konusundaki yazılarının ikinci baskısına yazdığı önsözde, Engels, "son ondört yıl süresince uluslararası işçi sınıfı hareketinin başardığı dev ilerleme"yi özellikle vurgulamıştır. Bu ilerlemenin büyük ölçüde *o zamanlarda* egemen olan ve *bugün* hemen hemen unutulmuş olan prudonculuğun egemenliğinin yokedilmesine bağlı olduğunu yazıyordu. Engels, "Belçika'da, Fleming'lerin, Walloon'ları hareketin liderliğinden uzaklaştırdıklarını, prudonculuğu tahttan indirdiklerini [*abgesetzt*], ve hareketin düzeyini büyük çapta yükselttiklerini" gözlüyor. (Önsöz, aynı broşürün 4. sayfası.)[38] *Ruskoye Bogatstvo*'nun gerçekleri tanımlayışı, gerçek bir sadakat örneği!

Voroşilov ne zaman ki... Ama artık yeter! Biz, elbette, yaptıklarının cezasını çekmeyecekleri güvencesi ile "ortodoks" marksizm hakkında her ay bir yalan dolan tufanı akıtan, legal olarak yayımlanan bu dergi ile aşık atabileceğimizi ummuyoruz.

V. "MODERN, GELİŞMİŞ KÜÇÜK ÇİFTLİKLERİN ZENGİNLİĞİ" BADEN ÖRNEĞİ*

Naçalo'da (n° 1, s. 7 ve 13) ayrıntılar, ayrıntılar! diye haykırıyor Bay Bulgakov; ve bu slogan "eleştirmenler"in hepsi tarafından yüz kere ve yüz değişik tonda yinelendi.

Pekâlâ beyler, o halde ayrıntıları inceleyelim.

Bu sloganı Kautsky'ye yöneltmeniz tamamen saçmaydı, çünkü birbiriyle bağıntısı olmayan sayısız ayrıntılarla yüklü olan, tarım sorunu konulu bir bilimsel çalışmanın başlıca görevi, modern tarım düzeninin tümünün kendi gelişmesi içinde genel bir tablosunu ortaya koymaktı. Sizin sloganınız sadece bilimsel ilke yoksunluğunuzu ve tam ve iyi düşünülmüş herhangi bir felsefe karşısında oportünistçe korkunuzu açığa vurdu. Eğer Kautsky'nin kitabını Voroşilov'vari bir tarzda okumamış olsaydınız, ayrıntılı istatistikleri yorumlama ve özümleme konusunda, ondan çok miktarda bilgi elde edebilirdiniz. Ve şimdi biz, *sizler tarafından seçilen* birkaç örnekten yararlanarak, sizlerin ayrıntılı istatistiklerle çalışamadığınızı ortaya koyacağız.

Eduard David, Voroşilovların dergisinde, *Sozialistische* (??) *Monatshefte* (III. Jahrg., 1899, Heft 2)'de basılan ve Kautsky'ye karşı yönelttiği, "Köylü Barbarlar" adlı makalesinde muzaffer bir edayla, yakın zamanlarda ortaya çıkan köylü çiftçiliği üzerine "*en kapsamlı ve ilginç monograflardan* birisine", yani Moritz Hecht'in *Drei Dörfer der Badischen Hard*** (Leipzig, 1895) başlıklı monografına değiniyor. Hertz, bu kaynağa dörtelle yapıştı ve David'in izinden giderek, bu "mükemmel" yapıttan bazı rakamları aktardı (s. 68,

* V-IX. bölümler. *Obrazovaniye* dergisinde yazarın şu notu ile yayımlanmışlardır: "Bu yazılar 1901'de yazılmıştır. İlk kısım geçen yıl Odessa'da [Burevestnik (Storm Petrel) Publishers tarafından] broşür halinde basılmıştır. İkinci kısım ilk kez yayımlanmaktadır. Her yazı azçok bağımsız bir bütündür. Yazıların ortak teması, Rus yazınında marksizmin eleştirisinin incelenmesidir." —*Ed.*

** *Baden Yakınındaki Üç Köy.* —*Ed.*

Rusça çevirisi, s. 164) ve orijinalinin ya da David'in aktardığı bölümün okunmasını "kuvvetle salık verdi". (s. 79, Rusça çevirisi, s. 188.) Bay Çernov, *Ruskoye Bogatstvo*'da, gerek David ve gerekse Hertz'i yinelemekte acele etti ve Kautsky'nin tezlerine karşı, Hecht'in "gelişmiş, modern küçük çiftliklerin zenginliklerine ait çarpıcı tablolarını" koydu. (n° 8, s. 206-209.)

O halde Hecht'e dönelim.

Hecht, Karlsruhe'den dört ilâ ondört kilometre uzaklıktaki üç Baden çiftliğini: Hagsfeld'i, Blankenloch'u, ve Friedrichsthal'ı anlatıyor. Bir hektar ile üç hektar arasında alana sahip olan bu çiftlikler küçük olmalarına karşın, köylüler zengin ve kültürlü bir yaşam sürdürüyorlar ve topraklarından çok büyük çapta bir verim elde ediyorlar. (Çernov'un izinden gittiği) David bu verim ile Almanya'nın bütününün ortalama verimini karşılaştırıyor (hektar başına çift sentner:* patatesler 150-160 ve 87,8; buğday ve çavdar 20-23 ve 10-13; saman 50-60 ve 28,6) ve haykırıyor: "geri küçük köylüler" konusundaki bu örnek hakkında ne düşünüyorsunuz! Buna ilk olarak yanıtımız şudur: Aynı koşullar altında yürütülen büyük ve küçük-ölçekli çiftçilik arasında hiç bir karşılaştırma yapılmadığı sürece, bunu, Kautsky'ye karşı bir tez olarak görmek saçmadır. *Ruskoye Bogatstvo*, n° 8, s. 229'da "Kautsky'nin gelişmemiş görüşünün [köylerin kentler tarafından tarımsal açıdan sömürülmesine ilişkin görüşü kastediyor] kapitalizmin şüpheli görüntülerini bile abarttığını" söyleyen ve aynı derginin 209. sayfasında, tarımın gelişmesinin karşısındaki bu kapitalist engelin, köylerin kentlere yakın bir biçimde yerleştirilmiş olması olgusu nedeniyle *ortadan kaldırıldığı* konusunda kendisinin seçtiği bir örneği Kautsky *aleyhinde* bir tez olarak aktaran Çernov çok daha gülünç oluyor. Tarımsal nüfusun ezici bir çoğunluğu, kapitalizmin kırsal bölgelerde yarattığı nüfus azalması ve nüfusun

* 1 sentner, 50 kg. —ç.

kentlerde yoğunlaşması sonucunda, muazzam miktarda doğal gübre kaybına uğrarken, kentlerin kenar mahallelerinde oturan önemsiz sayıdaki köylü azınlık, durumlarından dolayı özel avantajlardan yararlanmakta ve kitlelerin yoksullaşması pahasına zengin olmaktadır. Bu köylerin, çevredeki üç garnizon kentindeki (Karlsruhe, Bruchsal ve Durlach) ordu ahırları gübrelerini ve kent kanalizasyon sistemlerindeki sıvı pislikleri (Hecht, s. 65) satın almak üzere yılda 41.000 mark ödedikleri ve yapay gübrelerin de yılda* ancak 7.000 markık bir tutar karşılığında satın alınabildiği düşünülecek olursa, sözü edilen köylerdeki verimin bu denli yüksek olması hiç şaşırtıcı değildir. Yukarıda sözü edilen koşullar altında çalışan küçük çiftliklerden örnekler vererek, büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretim karşısındaki teknik üstünlüğünü çürütmeye uğraşmak, ancak bir insanın iktidarsızlığını açığa vurması anlamına gelir. İkincisi, bu örnekler, David'in söylediği ve Hertz ve Çernov'un da onun ardından yinelediklerı gibi "gerçek küçük köylüleri" (*echte und rechte Kleinbauern*) gerçekten ne ölçüde temsil etmektedirler? Onlar *sadece* çiftliklerin alanlarına değinmekte ve böylelikle sadece ayrıntılı istatistiklerle çalışmak konusundaki yeteneksizliklerini tanıtlamaktadırlar. Herkesin bildiği gibi, kent çevresinde yaşayan bir köylü için bir hektarlık toprak ne ise, üçra bir bölgede yaşayan bir köylü için on hektar odur; dahası, bu sözü geçen çiftlik *tipi* kentlerin yakınlığı nedeniyle

* Sırası gelmişken söyleyelim: Bay Çernov, bu köylerdeki *çiftliklerin büyüklükleri* arasında "çok zor farkedilen bir farklılık" olduğunu söyleyerek *Ruskoye Bogatstvo* okurlarını temin ediyor. Ama eğer kendisinin ayrıntı talebi sadece sözde kalan bir şey değilse, toprak miktarının bu banliyö köylüleri için kullanılan gübre miktarından daha az önem taşıdığını unutması olanaksızdır; ve farklılık, bu alanda büyük ölçüde ortadadır. En yüksek verimler elde edilmektedir ve bu köyün, toprak alanları arasında en küçüğü olmasına karşın, köylüler, Friedrichsthal köyünün en zenginleridir. 258 hektarlık toprağı ekip biçen bu köy, gübre alımına harcanan toplam 48.000 markın 28.000'ini sarfetmektedir ki, bu miktar, hektar başına 108 mark tutarındadır. Hagsfeld'de hektar başına ancak 30 mark (397 hektara 12.000 mark), Blankenloch'ta ise hektar başına ancak 11 mark (736 hektara 8.000 mark) harcanır.

köklü değişimlere uğramaktadır. Dolayısıyla, en az toprağı olan, ama kent yakınındaki köyler arasında en zengini olan Friedrichsthal'daki toprağın fiyatı 9.000 ile 10.000 mark arasında değişir ki, bu fiyat, Baden'deki ortalama fiyatın (1.938 mark) *beş katı* ve Doğu Prusya'daki ücra bölgelerin fiyatlarının *yirmi katı civarındadır*. Sonuç olarak (bir çiftliğin büyüklüğünün tek kesin indeksi olan) alınan randıman miktarı açısından karar verecek olursak, bunlara hiç bir şekilde "küçük" köylüler denemez. Çiftçiliğin *tipi* açısından ele alınacak olursa, burada, Hecht'in özellikle üzerinde durduğu *para* ekonomisinin ve tarımın *özelleşmesinin* oldukça yüksek bir gelişim aşamasını görüyoruz. Tütün (Friedrichsthal'daki ekim alanının %5'ini oluşturuyor) ve yüksek kalitede patates ekiyorlar (bu patates, kısmen tohum olarak, kısmen de "hatırı sayılır" [kişilerin —ç.] masaları için kullanılıyor — Hecht, s. 17, Karlsruhe'de); başkentte süt, tereyağ ve süt domuzları ile yetişkin domuzlar satıyorlar; tohum ve saman alıyorlar. Tarım burada tam anlamıyla ticarî bir nitelik kazanmıştır ve başkent yakınlarında çiftliğini çalıştıran köylü, tam bir *küçük-burjuva* tipindedir; eğer Bay Çernov başkalarından ödünç aldığı ayrıntılarla biraz ilgilenmiş olsaydı, kendisine çok gizemli görünen bu "küçük-burjuva" kategorisi hakkında biraz bilgi sahibi olabilirdi. (Karş: *Ruskoye Bogatstvo*, n° 7, s. 163.) Bir köylünün nasıl bir girişimcinin fonksiyonunu yerine getirdiğini ve bir an, bir işçi görünümünde olup, başka bir an bir girişimci görünümünü nasıl taşıyabildiğini anlamaktan tamamıyla yoksun olduklarını söyleyen Hertz ve Çernov'un, açıkça şunları söyleyen ve [bu konuda —ç.] ayrıntılı bir araştırma yapmış bulunan bir yazardan medet ummaları oldukça ilginçtir: "8—10 hektar arasında toprağı olan, 18. yüzyıl köylüsü, bir köylü idi ["bir köylü *idi*" Bay Çernov!] ve bir kol emekçisiydi; 19. yüzyılın cüce köylüsü ise, elindeki 1—2 hektarlık toprağı ile, bir kafa işçisi, bir girişimci ve bir tüccardır." (Hecht, s. 69; karş:

s. 12: "Çiftçi bir *tüccar* ve bir *girişimci* haline gelmiştir." İtalikler Hecht'e aittir.) İyi ama, köylü ile girişimciyi birbirine karıştırdığı için Hertz ve Bay Çernov, Kautsky'yi Voroşilov'vari bir biçimde "imha etmemişler" miydi?

"Girişimci"nin en açık belirtisi, onun ücretli emek istihdam etmesidir. Hecht'in çalışmasına değinen sözde-sosyalistlerin (*quasi-socialist*) hiç birisinin bu olgu hakkında *tek bir sözcük söylememesi* oldukça ilginçtir. Ültra-sadık tipin en tipik *Kleinbürger* örneği olan ve köylülerin dindarlığı ve grand-düşe hükümetinin genel olarak köylülere gösterdikleri "babaca yakınlık" ve özel olarak da aşçılık okullarının kurulması gibi "önemli" bir önlemin alınması karşısında heyecanı artan Hecht, doğal olarak bu gerçekleri saklamaya ve yoksulu zenginden, tarım işçisini köylüden ya da fabrika işçisini köylüden ayıran hiç bir "toplumsal uçurum"un olmadığını göstermeye çalışacaktır.

Hecht, "tarımda çalışan *gündelikçi-işçi** diye bir kategori yoktur" diye yazıyor. "Köylülerin çoğunluğu ailelerinin yardımıyla kendi topraklarını kendileri ekebilmektedirler; sadece o üç köydeki birkaçı, hasat zamanında ya da harmanlama sırasında dışardan yardım almaktadırlar; böyle aileler, kendilerine 'gündelikçi-işçi' demeyi akıllarına asla getirmeyen bazı kadın ve erkeklerden 'kendilerine yardıma gelmelerini', yerel deyimi kullanarak söyleyecek olursak, 'rica ederler' ['*bitten*']." (s. 31.)

Sadece sözü geçen üç çiflikteki birkaç çiftçinin gündelikçi-işçi tutmaları olgusunda şaşılacak bir şey yoktur, çünkü görüleceği gibi birçok "çiftçi" fabrika işçisidir. Hecht, tam anlamıyla çiftçi olanların yüzde kaçının kiralanmış emek kullandığını söylemiyor; sadece üç köye özgü olan (ki kendisi bu köylerden birisinde doğmuştur), doktora tezini (Almanlar buna doktora tezi diyorlar) çeşitli köylü kategorile-

* Fransızca metinde (s. 95) *classe de journaliers* (*gündelikçiler* sınıfı). — *Sol Yayınları.*

rine ilişkin kesin istatistiklere dayanmak yerine verimlilik ve çalışkanlığın yüksek moral öneminin yansımalarına dayanarak meydana getirmeyi yeğliyor. (Bununla birlikte ya da belki de bu yüzden, Hertz ve David, Hecht'in çalışmasını göklere çıkarıyorlar.) Öğrendiğimiz tek şey, Karlsruhe'den (14 kilometre) uzakta bulunan Friedrichsthal adlı oldukça zengin ve tam anlamıyla bir tarım köyünde gündelikçi-işçilerin ücretlerinin çok düşük oluşudur. Friedrichsthal'da yiyeceği için para ödeyen bir gündelikçi-işçi günde iki mark alırken, (Karlsruhe'ye 4 kilometre uzaklıkta olan ve fabrika işçilerinin yaşadığı) Hagsfeld'de bir gündelikçi-işçinin ücreti günde üç marktır. Eleştirmenlerin o kadar hayran kaldıkları "gerçek küçük çiftçiler"in "zenginlik" koşullarından birisi işte budur.

Hecht, "Bu üç çiftlikte, efendiler ve onların *hizmetkârları* [*gesinde* sözcüğü Almancada hem ev hizmetçisi ve hem de çiftlik işçisi anlamına gelir] arasında halen tam anlamıyla ataerkil ilişkilerin süregeldiği" konusunda bize bilgi veriyor. 3—4 hektarlık toprağı olan "efendi", yani köylü, kendi kadın ve erkek işçilerine *'thou'* [eski İngilizcede sen anlamına gelir] diye hitap eder ve onları adları ile çağırır; onlar ise köylüye 'amca' [*Vetter*] ve köylünün karısına 'teyze' [*Base*] diye hitap eder ve onları *'you'* [günümüzün İngilizcesinde 'sen' anlamındadır] diye çağırırlar. ... İşçiler ailenin masasında yemek yerler ve onlara ailenin birer bireyi gözüyle bakılır." (s. 93.)

"Pek-bilgin" Hecht, o yörede çok yaygın biçimde gelişmiş bulunan ve özellikle çok fazla sayıda işçi gerektiren tütün yetiştirme işinde kiralanmış emeğin hangi ölçülerde istihdam edildiğine dair hiç bir şey söylemiyor; ama en azından ücretli emek konusunda bir şeyler söylediğine göre, bu çok sadık küçük-burjuvanın bile bir anketin "ayrıntılarını" "eleştirel" sosyalizmin Voroşilovlarından çok daha iyi bir biçimde ele aldığını kabul etmeliyiz.

Üçüncüsü, Hecht'in araştırması köylülüğün fazla çalışma ve yetersiz beslenme sıkıntısı çektiği gerçeğini çürütmek için kullanılmıştı. Ama burada, eleştirmenlerin Hecht tarafından *değinilen* olguları *görmemezlikten gelmeyi* yeğledikleri görülüyor. Eleştirmenler, gerek Rus narodniklerinin ve gerekse Batı-Avrupa burjuva iktisatçılarının oldukça yaygın bir şekilde "köylülük"ü idealize etmek için yararlandıkları "orta köylü" kavramını akıllıca kullandılar. "Genel olarak" konuşacak olursak, sözü geçen üç köyün köylüleri çok zengindirler; ama Hecht'in mükemmellikten çok uzak olan monografında bile, köylülerin, bu açıdan, üç büyük gruba ayrılmalarının gereği ortadadır. Çiftçilerin 1/4'ü (ya da %30'u) (Friedrichsthal'dakilerin çoğunluğu ve Blankenloch'dakilerin birçoğu) başkente yakın yerlerde yaşamalarının sonucu olarak zenginleşmiş, küçük-burjuvalardır. Kâr getiren sütçülükle uğraşırlar (günde 10-20 litre süt satarlar) ve tütün yetiştirirler (bir örnek verelim: 1,05 hektarlık bir alana ekilen tütünün gayrisafî geliri 1.825 marktır), satmak üzere domuz beslerler (Friedrichsthal'da yaşayanların 1.140 kişide 497'si domuz beslerler; Blankenloch'da bu rakam 1.684 kişide 445, Hagsfeld'de ise 1.273 kişide 220'dir), vb.. (Eleştirmenlerin bu denli hayran kaldıkları "zenginlik"in bütün özelliklerine tek başlarına sahip olan) bu azınlık, hiç kuşkusuz, oldukça sık kiralanmış emek istihdam ederler. Blankenloch'daki çiftçilerin çoğunluğunun dahil olduğu ikinci grupta standartlar çok düşüktür, daha az gübre kullanılır, verim daha düşüktür, çiftlik hayvanları daha azdır. (Friedrichsthal'da, baş olarak çiftlik hayvanlarının (büyük baş olarak) sayısı 258 hektar başına 599 baş; Blankenloch'da 736 hektar başına 842 baş; ve Hagsfeld'de 397 hektar başına 324 baştır); evlerde çok ender olarak "oturma odası"na raslanır, et günlük bir yiyecek olmaktan uzaktır ve birçok aile (biz Rusların çok iyi bildiğimiz bir şey olan) —çok parasız kaldıkları zaman— buğdayı sonbaharda satmayı ve ilkbaharda ye-

niden satın almayı alışkanlık haline getirmişlerdir.* Bu grup içinde, ağırlık merkezi sürekli olarak *tarımdan sanayie doğru* kaymaktadır ve 103 Blankenloch köylüsü günümüzde Karlsruhe'de fabrika işçileri olarak istihdam edilmişlerdir. Hagsfeld'in hemen hemen nüfusunun tümü ile birlikte, bunlar, üçüncü kategoriyi oluşturmaktadırlar (çiftliklerin toplam sayısının %40-50'si). Bu kategoride, tarım, çoğunlukla kadınların çalıştığı ikincil bir iştir. Yaşantı düzeyi (başkentin etkisi nedeniyle) Blankenloch'dakinden daha yüksektir, ama yoksulluk şiddetle hissedilir. Köylüler, sütlerini satarlar ve ara sıra kendileri için "daha ucuz margarin" satın alırlar. (s. 24.) Beslenen keçi sayısı hızla artmaktadır: 1885'te 9 olan bu sayı 1893'te 93'e yükselmiştir.

Hecht şöyle yazıyor: "Bu artış, ancak tam anlamıyla köylü çiftlikleri olan çiftliklerin ortadan kaybolmaları ve köylü sınıfının, çok küçük toprak parçalarına sahip olan kır fabrika işçileri sınıfı halinde parçalanmaları [*Auflösung*] ile açıklanabilir." (s. 27.)

1882 ve 1895 yılları arasında Almanya'da keçi sayısının çok büyük miktarlarda arttığını da parantez içinde söylemek gerekir: 1882'de 2,4 milyondan 1895'te 3,1 milyona çıkan bu sayı, Bulgakovların ve küçük-burjuva sosyalisti "eleştirmenler"in göklere çıkardıkları "rahat köylülüğün" bu gelişmesini düşte gördüklerini açıkça göstermektedir. İşçilerin çoğunluğu kentteki fabrikaya kadar her gün ortalama olarak üçbuçuk kilometrelik bir yol giderler, çünkü trene binmek için haftada bir marklık (48 kopeklik) bir harcamayı bile kaldıramazlar. Hagsfeld'deki 300 işçiden 150 kadarı "halk

* Sırası gelmişken söyleyelim: Hecht, Blankenloch'un ekonomik geriliğini, doğal ekonominin egemenliği ve o kişinin "tembel ya da çalışkan, tutumlu ya da müsrif" (s. 30) olmasına bakılmaksızın, 32 yaşına gelen herkesin 36 *arlık* [1 *ar* = 0,01 hektar. —ç.] bir parça toprağa (*Allmendgut*) sahip olmasını güvence altına alan *ortak toprakların varlığı* ile açıklamaktadır. Buna karşın, Hecht, ortak toprakların bölünmesine karşıdır. Bunun, Blankenloch'da sayıları giderek artan yaşlı fabrika işçileri için konulmuş bir tür toplumsal hayır kurumu (*Altersversorgung*) olduğunu söylüyor.

yemekhanesi"ndeki akşam yemeği için 40 ya da 50 fenik harcamayı bile olanaklarının ötesinde buldukları için yemeklerini evlerinden getirirler. Hecht şunları yazıyor: "Saat tam onbirbuçukta, yoksul kadınlar akşam yemeklerini kaplarına koyarak fabrikaya taşırlar." (s. 79.) Çalışan kadınlara gelince, onlar da fabrikada günde on saat çalışırlar ve bu çalışmaları karşılığında bütün ellerine geçen 1,10 ilâ 1,50 marktır (erkekler 2,50 ilâ 2,70 mark arasında ücret alırlar); parça-başına çalıştıkları zaman 1,70 ilâ 2,00 mark arasında ücret alırlar. "Çalışan kadınların bazıları yetersiz olan ücretlerini, herhangi bir yardımcı iş ile tamamlamaya çalışırlar. Blankenloch'da dört kız, kâğıt imalâthanesinde çalışırlar ve kâğıtları gece evlerine götürerek torba yaparlar. Gece saat sekizden saat onbire kadar çalışarak [*tıpkı böyle*!] 300 torba yapabilirler ve karşılığında 45-50 fenik alırlar; küçük günlük kazançlarına ek olan bu kazanç, işe gidip gelirken harcadıkları tren ücretini karşılar. Hagsfeld'de, kızlar gibi fabrikalarda çalışan bazı kadınlar, kış akşamlarında gümüş parlatarak az bir ek kazanç elde ederler." (s. 36.) Hecht, hayranlıkla, şöyle diyor: "Hagsfeld işçisi, imparatorluk düzeninden dolayı değil, ama kendi çabaları sonunda daimî bir meskene sahiptir; başkaları ile paylaşmak zorunda olmadığı küçük bir evi ve küçük bir parça toprağı vardır. Ama bu gerçek mülklerden daha önemlisi, onun öz çabası sonucunda kazandığı bilinçtir. Hagsfeld işçisi, hem bir fabrika işçisi ve hem de bir köylüdür, Hiç toprağı olmayanlar ise *boş zamanlarında çalışarak* gelirlerinin eksikliğini gidermek üzere en azından birkaç parça [toprak —ç.] kiralarlar. Yazın, fabrikada iş ancak ["ancak"!] saat yedide başladığı için, işçi, tarlasındaki patatesleri çapalamak ya da hayvanlarını beslemek üzere saat dörtte kalkar. Ya da özellikle yazın akşam saat yedide işten döndüğü zaman yapacağı işler nelerdir? Fazla zamanının bir saat ya da birbuçuk saat kadarını tarlada geçirir; tarlasından yüksek bir rant istemez, yalnızca işgücünden

sonuna dek yararlanmak ister [*tıpkı böyle!*] ..." der. Hecht, bu tatlıdilli tonda uzun bir süre yazmaya devam eder ve sonunda kitabını şu sözlerle bitirir: "Cüce köylü ve fabrika işçisinin her ikisi de [*tıpkı böyle!*], yapay ve zoraki önlemler sonucunda değil, ama kendi öz çabaları, kendi öz enerjileri ve ulaştıkları yüksek ahlâk* dolayısıyla kendilerini orta sınıf durumuna yükseltmiştlerdir. Baden Hard'ın üç köyü, bugün, *büyük ve geniş tek bir orta sınıfı* temsil etmektedir." (İtalikler Hecht'e aittir.)

Hecht'in bu biçimde yazmasında insanı şaşırtan hiç bir şey yoktur, çünkü o, burjuva savunucularının en bayağılarından birisidir. Ama başkalarını aldatmak için kendilerine sosyalist diyenlere, gerçekleri Hecht'ten de daha parlak renklere boyayanlara, burjuva azınlığın zenginliğini genel bir gelişme gibi gösterenlere ve çoğunluğun proleterleşmesini "tarım ve sanayiin birleşmesi" bayat parolası altında gizleyenlere ne ad vermeli?

VI. BÜYÜK VE KÜÇÜK BİRER ÇİFTLİĞİN VERİMLİLİKLERİ. DOĞU PRUSYA'DAN BİR ÖRNEK

Değişiklik olsun diye, Güney Almanya'dan Rusya yakınlarındaki Doğu Prusya'ya gidelim. Önümüzde, bunları kullanmaktan tamamen aciz olan, ama çok yüksek perdeden ayrıntı yaygaraları koparan Bay Bulgakov'un çok *ayrıntılı* ve eğitici bir araştırması duruyor. Bay Bulgakov: "Küçük ve büyük çiftliklerin gerçek verimlilikleri konusundaki veri-

* Hecht, bu "yüksek ahlâk" hakkında fazlaca sözediyor ve "ciddî evlenme sözleşmesi", "demirden çalışkanlık", "tutumluluk" ve "ölçülü oluş"u heyecanla takdis eden Bay Bulgakov'dan hiç aşağı kalmayarak "şu iyi bilinen köylü atasözü"nü bile aktarıyor: "*Man sieht nicht auf die Goschen (d. h. Mund), sondern auf die Groschen.* Bu atasözü geniş anlamıyla şöyle çevrilebilir: Biz, ceplerimiz için olduğu kadar boğazımız için çalışmıyoruz. Okurlarımıza, bu atasözü ile Kiyev Profesörü Bulgakov'un "öğreti"sini, yani köylü çiftliğinin (rant ya da kâr peşinde koşmadığı için) "toplumun sahip olabileceği en avantajlı [*tıpkı böyle!*] tarımsal örgütlenme biçimi" (Bulgakov, I, 154) olduğunu söyleyen öğretisini karşılaştırmalarını öneriyoruz.

lerin birbirleriyle karşılaştırılması, onların teknik avantajları sorununa bir yanıt getirmez, çünkü karşılaştırılan çiftlikler farklı ekonomik koşullar altında işliyor olabilirler. Bu tip verilerden en çok elde edebileceğimiz olumsuz sonucun, yani sadece teorik açıdan değil, aynı zamanda belirli koşullar altında pratik açıdan da, büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretime karşı hiç bir teknik üstünlüğe sahip olmamasının olaylara dayanan bir doğrulanmasıdır. Ekonomik yazında, bütün durumlarda, önyargısı bulunmayan ve tarafsız okurun genel olarak büyük-ölçekli üretimin avantajlarına ilişkin inancını zayıflatmaya yeterli olan bu tip karşılaştırmalar oldukça fazla miktarda yapılmıştır." diye yazıyor (I, 57-58).

Bir dipnotunda yazar iki örnek aktarıyor. Bunlardan birisi, hem *Agrarfrage*'de (s. 111) Kautsky tarafından ve hem de Hertz tarafından (s. 69, Rusça çevirisi, s. 166) aktarılan ve sadece Hanover'deki birisi 4,6 hektarlık, diğeri ise 26,5 hektarlık iki çiftlik arasında yapılan bir karşılaştırmadır. Bu örnekte, küçük çiftlikte hektar başına düşen verim büyük olandan daha yüksektir, ve Auhagen, küçük çiftliğin gelirinin büyük çiftlikten daha fazla olduğunu da saptamıştır. Bununla birlikte, Kautsky, bu daha yüksek gelirin *normalin altındaki tüketimden* ileri geldiğini göstermiştir. Hertz ise, her zamanki başarısıyla bu olguyu çürütmeye çabalamıştır. Hertz'in çalışması bugün Rusçaya çevrilmiş olduğu, ama Kautsky'nin Hertz'e yanıtı ise Rusya'da henüz bilinmediği için, biz, çok kısaca, bu yanıtın (*Neue Zeit*'tan aktarılan makalenin) ana fikrini yazacağız. Hertz, her zamanki gibi Kautsky'nin kanıtlarını tahrif etti ve onun, sadece, büyük çiftliğin sahibinin oğlunu liseye yollamak olanağına sahip olduğu olgusuna değindiğini iddia etti. Gerçekte, Kautsky, buna, sadece yaşam düzeyini ortaya koymak amacıyla değindi ve eğer Hertz sözü geçen (ve herbiri beşer kişiden oluşan) ailelerin her ikisinin *bütçelerini tam olarak* aktarmış olsaydı, şu rakamları elde edecekti: küçük çiftlik için 1.158,40 mark ve

büyük çiftlik için ise 2.739,25 mark. Eğer küçük çiftlikteki aile büyük çiftlikteki aile ile *aynı* düzeyde yaşamış olsaydı, küçük çiftlik büyüğünden *çok daha az* kârlı olacaktı. Auhagen, küçük çiftliğin gelirinin 1.806 mark olduğunu, yani yatırılan sermayenin (33.651 mark) %5,45'i olduğunu; büyük çiftliğin gelirinin ise 2.720 mark ya da yatırılan sermayenin (149.559 mark) %1,82'si olduğunu hesap ediyor. Küçük çiftçinin normalin altında tüketimde bulunmadığını düşünecek olursak, bu gelirin *258 marka* düştüğünü, yani [yatırılan sermayenin —ç.] *%0,80'ini* bulduğunu göreceğiz! Ve bu, gerekli-emek miktarının ters orantılı olarak yüksek olduğu zaman, yani küçük çiftlikte 4,6 hektar başına üç işçinin düştüğü, yani 1,5 hektarda bir işçinin çalıştığı, öte yandan büyük çiftlikte ise 26,5 hektara onbir işçinin düştüğü, yani 2,4 hektar başına bir işçinin çalıştığı durumda böyledir. (Bkz: Hertz, s. 75, Rusça çevirisi, s. 179.) Dahası var: Kautsky'nin haklı olarak alay ettiği, sözde-sosyalist Hertz'in modern köylülerin çocuklarının çalışması ile Ruth'un[34] başak toplamasını karşılaştırması olayı üzerinde durmayacağız! Bay Bulgakov sadece hektar başına düşen verim rakamlarını vermekle kendisini sınırlıyor, ama büyük ve küçük çiftçilerin yaşam düzeyleri hakkında *tek bir sözcük söylemiyor*.

Ayrıntı savunucumuz şöyle devam ediyor: "Karl Klawki'nin en son araştırmalarında (*Ueber Konkurrenz Fähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebs. Thiel's Landwirtschafliche Jahrbücher*, 1899, Heft 3-4)* başka bir örneğe rastlıyoruz. Onun örnekleri Doğu Prusya'dan alınmıştır. Yazar, her tipten dörder örnek almak suretiyle, büyük, orta ve küçük çiftlikleri karşılaştırıyor. Bu karşılaştırmanın kendine özgü özelliklerinden birincisi, gelir ve harcamaların para olarak ifade edilmesi olgusu, ikincisi ise, yazarın, işgücünün satın alınmadığı küçük çiftliklerdeki işgücü maliyetini para-

* *Tarımda Küçük-Ölçekli Üretimin Rekabet Etme Kapasitesi — Thiel'in Tarım Yıllıkları*, 1899, 3-4. sayı. —*Ed.*

ya çevirmesi ve bunu harcama hesaplarının içine koymasıdır; böyle bir yöntem bizim amacımız açısından pek doğru sayılmaz. [*Tıpkı böyle*! Bay Bulgakov, Klawki'nin *bütün* çiftliklerdeki emek maliyetini paraya çevirdiğini ve başlangıçtan bu yana, küçük çiftliklerdeki emeğe daha düşük bir fiyat biçerek değerlendirdiğini eklemeyi unutuyor!] Bununla birlikte bizim. ..." Bunu, bizim şimdilik sadece özetleyeceğimiz bir tablo izliyor: 1 morgen (=1/4 hektar) başına ortalama net kâr büyük çiftlikte 10 mark, orta-büyüklükteki çiftlikte 18 mark ve küçük çiftlikte ise 12 marktır. Ve Bay Bulgakov sonuca varıyor: "En yüksek kârlar orta-büyüklükteki çiftliklerden elde edilir; bunları küçük çiftlikler izler ve büyük çiftlikler ise diğerlerinin ardından gelir."

Bay Bulgakov'un büyük ve küçük çiftlikleri karşılaştırdığı bölümün *tümünü* aktarmayı uygun buluyoruz. Şimdi, Klawki'nin, 120. sayfasını, eşit koşullar altında varlıklarını sürdüren oniki tipik çiftliğin anlatımına ayırdığı ilginç çalışmasında neleri ortaya koyduğunu görelim. İlk olarak, bu çiftliklerle ilgili olan istatistikleri aktaracağız, yer ve açıklık kazanmak açısından ise (her kategorideki çiftliklerin ortalama büyüklükleri, sırasıyla, *358, 50* ve *5* hektar olmak üzere) büyük, orta ve küçük çiftliklerle ilgili *ortalama* rakamlarla kendimizi sınırlayacağız [Tablo 3].

Bu nedenle, Bay Bulgakov'un ulaştığı *bütün* sonuçlar, Klawki'nin çalışması ile tamamen doğrulanmış gibi görünebilir: çiftlik ne kadar küçük olursa gayrisafî gelir o kadar fazla olur ve hatta morgen başına satışlardan elde edilen gelir de o kadar yüksek olur! Klawki'nin kullandığı yöntemler —temel özellikleri açısından, bütün burjuva ve küçükburjuva iktisatçıların geniş ölçüde yararlandıkları yöntemler— ile, bütün ya da hemen hemen bütün durumlarda küçük-ölçekli üretimin üstünlüğü tanıtlanmıştır. Sonuç olarak, bu konuda, Voroşilovların kesinlikle göremedikleri *önemli şey, bu yöntemlerin incelenmesidir* ve bu nedenle Klawki'-

[TABLO 3]

Çiftliklerin Kategorileri	Mark Olarak Her Morgen Başına Düşen Gelir (1 Morgen = 1/4 Hektar)												Her 100 Marklık Ürün Başına Yapılan Harcama*		Her 100 Morgen Başına	
	Toplam Gelir			Üretilenin Satışından Sağlanan Gelir			Kendi Üretiminden Yapılan Tüketim			Toplam			Mark			
	Tarım	Hayvancılık	Toplam	Tarım	Hayvancılık	Toplam	Tarım	Hayvancılık	Toplam	Gelir	Harcamalar	Net Kâr	a	b	Ücretli İşgünü	Toplam İşgünü
Büyük	17	16	33	11	14	25	6	2	8	33	23	10	65	70	887	887
Orta	18	27	45	12	17	29	6	10	16	45	27	18	35	60	744	924
Küçük	23	41	64	9	27	36	14	14	28	64	52	12	8	80	—	—

* a = çiftçinin ve ailesinin emeğinin değeri para olarak ifade edilmemiştir; b = bu değer para olarak ifade edilmiştir.

nin kısmî araştırmaları bu denli genel bir ilgi konusu olmaktadır.

Verimlerle işe başlayalım. Çiftliklerin alanlarındaki azalma ile birlikte, tahılların büyük bir çoğunluğunun verimleri düzenli bir şekilde ve önemli ölçüde *azalmaktadır*. (Morgen başına kental olarak) büyük, orta ve küçük çiftliklerin sırasıyla verimleri şöyledir: buğday, 8,7 — 7,3 — 6,4; çavdar, 9,9 — 8,7 — 7,7; arpa, 9,4 — 7,1 — 6,5; yulaf, 8,5 — 8,7 — 8,0; bezelye, 8,0 — 7,7 — 9,2;* patates, 63 — 55 — 42; pancar, 190 — 156 — 117. Sadece büyük çiftliklerde yetiştirilmeyen keten ile ilgili olarak küçük çiftlikler ($^3/_4$) orta-büyüklükteki çiftliklerden ($^2/_4$) daha büyük bir verim yani 5,5'a karşı 6,2 *stein* (=18,5 pound) elde ediyorlar.

Büyük çiftliklerdeki verimin daha yüksek olması neye bağlıdır? Klawki belirleyici önemi aşağıdaki dört nedene bağlıyor: (1) Küçük çiftliklerde sulama hemen hemen hiç yoktur ve olduğu yerlerde bile sulama boruları çiftçinin kendisi tarafından kötü bir biçimde döşenir. (2) Küçük çiftçiler, tarlalarını yeterince derin sürmezler, çünkü atlar çelimsizdir. (3) Küçük çiftçiler, çoğunlukla hayvanlarına yeterli miktarda yem veremezler. (4) Küçük çiftçilerin gübrelerinin kalitesi düşüktür, samanları azdır, saman büyük ölçüde hayvanları beslemek üzere kullanılır (ki bu da beslenmenin düşük kaliteli olduğunu gösterir) ve yatak olarak kullanılan samanın miktarı çok düşüktür.

Dolayısıyla küçük çiftçinin hayvanları daha zayıf ve daha düşük kalitelidir ve daha kötü koşullar altında tutulmaktadır. Bu durum, hemen göze çarpan garip bir olguyu, yani Klawki'nin hesaplamalarına göre büyük çiftliklerin morgen başına düşen verimlerinin daha yüksek olmasına karşın, tarımdan elde edilen gelirin orta ve küçük çiftliklere oranla büyük çiftliklerde daha düşük oluşunu açıklamaktadır. Bu-

* Bu tahıllar ancak bu kategoride yer alan dört çiftlikten ikisinde yetiştirilmektedirler; büyük ve orta kategorilerde, bezelye yetiştirenler 3/4'tür.

nun nedeni, Klawki'nin, ne gelirlere ve ne de harcamalara *hayvan yemini eklememesidir*. Böylelikle gerçekte büyük ve küçük çiftlikler arasında ikincisi aleyhine olan bir farklılık, önemli bir farklılık oluşturan şeyler, yapay olarak ve yanlış bir biçimde eşitlenmişlerdir. Bu hesaplama yöntemi sonucunda, büyük-ölçekli çiftçilik küçük-ölçekli çiftçilikten çok daha az kazanç getirir görünmektedir, *çünkü* büyük çiftliklerdeki toprağın çok daha geniş bir bölümü (büyük çiftliklerde birim toprak alanı başına çok daha az sayıda hayvan beslenmesine karşın) hayvan yemi üretimine ayrılmıştır. Küçük çiftçiler ise samanı, hayvan yemi için "idare etmektedirler". Sonuç olarak, küçük-ölçekli üretimin "üstünlüğü", onun, toprağı (düşük kaliteli gübre kullanarak) *müsrifçe kullanması* ve (düşük kaliteli hayvan yemi kullanarak) *davarları müsrifçe kullanmasında* yatar.

Birbirinden farklı çiftliklerin kârlılıklarının karşılaştırılması konusunda böyle bir araştırmanın bilimsel değerden yoksun olduğunu söylemeye gerek yoktur.*

Büyük çiftliklerdeki verimin daha yüksek olmasının bir başka nedeni de, büyük çiftçilerin çoğunluğunun (ve hatta görünüşe göre sadece onların) toprağı kireçli toprakla terbiye etmeleri, daha fazla miktarlarda yapay gübre (ki morgen başına harcama, sırasıyla: 0,81 mark, 0,38 mark ve 0,43 marktır) ve *Kraftfuttermittel*** (büyük çiftliklerde morgen başına iki marktır, diğerlerinde ise hiç yoktur) kullanmaları-

* Sadece ayrı ayrı monograflarda değil, çağdaş tarım istatistiklerinin büyük bir bölümünde de, büyük ve küçük-ölçekli çiftçilikte eşitsizlikleri açıkça ortada olan miktarların tıpkı buradaki gibi hatalı bir biçimde eşitlenmesi olayına rastladığımızı kaydetmeliyiz. Gerek Fransız ve gerekse Alman istatistiklerinin her ikisi, bütün çiftlik sınıflandırmalarında hayvan başına düşen "ortalama" fiyat ve "ortalama" canlı ağırlıkla uğraşmaktadırlar. Alman istatistikleri, (alana göre sınıflandırılmış olan) çeşitli çiftlik kategorilerindeki hayvanların tümünün brüt değerini tanımlamak suretiyle bu yöntemi çok ileriye götürmüşlerdir. Bununla birlikte, aynı zamanda, farklı çiftlik kategorilerindeki hayvan başına düşen, eşitliği varsayılan değerin "gerçeğe uygun düşmediği" de saklı tutulmaktadır. (s. 35.)

** Konsantre besin. —*ç.*

dır. Orta-büyüklükteki çiftlikleri büyük köylü çiftlikleri kategorisine dahil eden Klawki şöyle diyor: "Bizim köylü çiftliklerimizde *Kraftfuttermittel* için hiç bir harcama yapılmaz. Onlar ilerici yöntemleri benimsemekte çok yavaştırlar ve para harcama konusunda özellikle temkinlidirler." (Klawki, *op. cit.*, 461.) Büyük çiftlikler, toprağı ekme yöntemleri konusunda da üstündürler: dört büyük çiftliğin hepsinde, orta-büyüklükteki çiftliklerin üçünde (ki birisinde hâlâ eski üç-tarla sistemi kullanılmaktadır) ve (diğer üçüncüde üç-tarla sisteminin kullanıldığı) küçük çiftliklerin ise sadece birisinde gelişmiş bir almaşık ekim sistemi gözledik. Son olarak, büyük çiftçiler çok daha ileri ölçüde makine kullanmaktadırlar. Klawki'nin kendi düşüncesine göre, makinelerin büyük bir önem taşımadığı bir gerçektir, ama biz bu "düşünce" ile yetinmeyeceğiz; istatistikleri inceleyeceğiz. Aşağıdaki sekiz tip makine —buharlı harman makineleri, atlı harman makineleri, tahıl eleme makineleri, selektörler, mibzerler, gübre dağıtıcıları, atla çekilen tırmıklar, ve silindirler— adı geçen çiftlikler arasında şu şekilde dağılmıştır: dört büyük çiftlikte (bir tanesi buharlı harman makinesi olmak üzere) yirmidokuz tane; dört orta-büyüklükteki çiftlikte (tek bir buharlı çalışan makine olmaksızın) onbir tane; dört küçük çiftlikte (atlı harman makinesi olmak üzere) tek bir tane. Köylü çiftliğinin hiç bir hayranının hiç bir "düşüncesi" elbette bizi tahıl eleme makinelerinin, mibzerlerin, silindirlerin vb. ürün miktarını etkilemediğine inandıramaz. Gerçekte burada makineler ister kiralanmış ya da isterse mülk edinilmiş olsun, sadece makinelerin kullanıldığı durumları kaydeden Alman istatistiklerinin genel gidişinin tam tersine olarak, bazı belirli sahiplere ait olan makinelerle ilgili veriler var. Böyle bir kayıt işlemi, elbette, büyük-ölçekli çiftçiliğin üstünlüğünü küçültme ve Klawki'nin aşağıdaki örnekte anlattığı gibi, "ödünç" makine "alma" biçimlerini engelleme konularında etkili olacaktır: "Eğer küçük çiftçi, büyük çiftçiye, işlerin sı-

kı olduğu mevsimde kendisi ile birlikte orak biçecek bir adam sağlayacak olursa, büyük çiftçi, ona, silindirini, atla çekilen tırmığını ve tahıl eleme makinesini gönüllü olarak ödünç vermektedir." (443.) Sonuçta, küçük çiftliklerde makinelerin kullanıldığı belirli sayıdaki ve tanıtladığımız üzere ender olan durumlar, işgücünden yararlanmanın değişikliğe uğramış bir biçimini ortaya koymaktadırlar.

Devam edelim. Açıkça birbirine eşit olmayan niceliklerin hatalı olarak birbirleriyle karşılaştırılması konusundaki başka bir örnek, Klawki'nin ürünün pazar fiyatını, bütün kategorilerdeki çiftlikler için eşit kabul ederek hesaplama yöntemidir. Yazar, gerçek raporları esas alacağı yerde, kendisinin yanlışlığına işaret ettiği bir varsayımı esas olarak alıyor. Köylüler, tahıllarının çoğunluğunu kendi yerleşim bölgelerinde satarlar ve küçük kentlerdeki tüccarlar ise çok önemli ölçüde fiyat düşürürler. "Büyük topraklar bu yönden çok daha iyidir, çünkü eyalet dahilindeki başkente önemli miktarda tahıl gönderebilirler. Böylelikle ellerine küçük kentlerdekinden kental başına 20-30 fenik arasında daha fazla para geçer." (373.) Büyük çiftçiler tahıllarının değerini çok daha iyi saptayabilmekte (451) ve onu, köylülerin kendi aleyhlerine olan bir biçimde yaptıkları gibi ölçü ile değil, ama tartıyla satmaktadırlar. Tıpkı bunun gibi, büyük çiftçiler hayvanlarını tartıyla satarken, köylünün hayvanının fiyatı, sadece dış görünüşüne göredir. Büyük çiftçiler, aynı zamanda, süt ürünlerinin satışı ile ilgili olarak çok daha iyi anlaşmalar yaparlar, çünkü sütlerini kentlerde satabilir ve sütlerinden tereyağ yaparak onu tüccarlara satan orta çiftçilerden çok daha yüksek bir ücret elde ederler. Dahası, orta-büyüklükteki çiftliklerde üretilen tereyağ (ayırıcıların, günlük yayık çalkalamanın ve benzerlerinin sayesinde) küçük çifliklerde üretilenden çok daha üstündür ve küçük çiftliklerde üretilen tereyağ, kilo başına 5 ile 10 fenik arasında daha az gelir getirir. Küçük çiftçiler yağ stoklarını orta çiftçilerden çok daha

çabuk (yani daha az olgunlaşmış durumda) satmak zorundadırlar, çünkü onlardan daha az bir hayvan yemi stokları vardır. (444.) Klawki, monografında, küçük-ölçekli üretime hayran kalarak, bu *olguyu* dışarda bırakan ve işbirliği yoluyla güçlükleri halletme *olanaklarına* değinen teorisyenlerin yaptıkları gibi, satıcılık yapan büyük çiftliklerin sahip oldukları —ve bütünlükleri içinde ele alındıklarında hiç de önemsiz olmayan— bütün bu üstünlükleri, hesaplamalarının dışında bırakıyor. Biz, kapitalizmin gerçeklerini, küçük-burjuva kooperatif cennetinin olanakları ile birbirine karıştırmak istemiyoruz. Aşağıda, kooperatiflerin üstünlüklerinden gerçekte kimlerin yararlandığını gösteren *olguları* ortaya koyacağız.

Klawki'nin, toprağın sulanması ve her türlü onarım işlerini ("köylüler işi kendileri yaparlar") ve benzerlerini kendileri yapan küçük ve orta köylülerin emeği ile "ilgilenmediğini" kaydedelim. Küçük çiftçinin yararlandığı bu "avantaj"a sosyalistler *Ueberarbeit,* fazladan çalışma adını veriyorlar; burjuva iktisatçıları ise buna köylü çiftçiliğinin ("toplum açısından!") en avantajlı yönlerinden birisi olarak değiniyorlar.

Klawki'nin de değindiği gibi, orta çiftliklerde çalışan ücretli işçilerin, büyük çiftliklerde çalışanlardan çok daha iyi ücret ve yiyecek aldıklarını, ama çok daha fazla çalıştıklarını: çiftçinin [kendisinin —ç.] ortaya koyduğu "örneğin" "daha büyük bir gayret ve dikkatliliği tahrik ettiğini" (465) belirtelim.

Klawki, bu iki kapitalist patrondan hangisinin —toprak sahibinin ya da işçinin "kendisinden biri olan" köylünün— belirli ücretler karşılığında, işçiden daha fazla iş sızdırabildiğini belirlemeye çalışmıyor.

Bu nedenle, biz, kendimizi, şunları söylemeye hasredeceğiz: Büyük çiftçilerin kaza halinde ve yaşlılık sigortası halinde işçileri için yaptıkları harcamaların tutarı morgen

başına 0,29 marktır. Aynı durumlar için orta-köylünün harcamalarının tutarı ise morgen başına 0,13 marktır. (Burada da, küçük çiftçi kendi kendini sigorta ettirmemenin avantajından yararlanıyor; bu durumun kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin "toplumun büyük ölçüde yararına" olduğunu söylemeyi gereksiz buluyoruz.) Rusya'daki tarım kapitalizminden de bir örnek vereceğiz. Şahovskoyi'nin *Dış Tarımsal İstihdam* adlı yapıtını okumuş bir kişi aşağıdaki ilginç gözlemi mutlaka anımsayacaktır; bir çiftlik sahibi köylüler ve Güneydeki Alman çiftçiler, işçilerini "seçip ayırırlar", onlara büyük patronların ödediklerinin %15-20 fazlasını öderler ve onlardan %50 oranında daha fazla iş sızdırırlar. Bu durum, 1896 yılında, Şahovskoyi tarafından rapor edilmişti; bu yıl ise örneğin *Torgovo-Promişlenaya Gazeta*'da* Kahovka'nın şu haberini okuyoruz: "... âdet olduğu üzere, köylüler ve çiftlik sahipleri (büyük topraklara sahip olanların ödediklerinden) daha yüksek ücretler ödediler, çünkü daha iyi işçileri ve en dayanıklı olanlarını istiyorlardı" (n° 109, 16 Mayıs 1901). Bu durumun sadece Rusya'ya özgü olduğunu varsaymak için hiç bir neden yok.

Yukardaki tabloda okur —birisinde çiftçinin işgücünün parasal değerinin hesaba katıldığı, diğerinde ise katılmadığı— iki hesaplama yöntemi gördü. Bay Bulgakov bu para değerinin hesaba dahil edilmesinin "pek doğru olmadığını" düşünüyor. Aynî ve para olarak, işçilerin ve çiftçilerin harcamalarını gösteren kesin bir bütçe elbette çok daha doğru olacaktır, ama bu verilerden yoksun olduğumuza göre, ailenin para harcaması konusunda *yaklaşık* bir tahmin yapmak zorundayız. Klawki'nin yaklaşık hesaplama *yöntemi* oldukça ilginçtir. Büyük toprak sahiplerinin kendileri elbette çalışmazlar; hatta bütün yönetim ve nezaret işini yürüten ücretli kâhyaları vardır (dört büyük çiftlikten birinin dışında diğer üçü, kâhyalar tarafından yönetiliyordu; 125 hektarlık bu tek

* *Ticarî ve Sınaî Gazete.* —ç.

çiftliğin büyük bir köylü çiftliği olarak sınıflandırılmasını Klawki çok daha doğru bulacaktır). Klawki, bu iki büyük çiftlik sahibinin herbirine "çabaları karşılığında" her yıl 2.000'er mark "tahsis ediyor" (birinci çiftlik için bu, ayda bir kez birkaç günlüğüne esas malikâneden ayrılarak kâhyanın işini denetlemekten ibarettir). (İlk olarak sözünü ettiğimiz büyük arazi 513 haktarlıktı) 125 hektarlık toprağın çiftçisi hesabına ise, çiftçinin kendisi ve üç oğlunun çalışmalarının karşılığı olarak ancak 1.900 mark "tahsis ediyor". Daha az toprağa sahip olan bir çiftçinin daha az bir bütçe ile "idare etmesi" "doğal" değil midir? Klawki, orta çiftliklere ise karı ve kocanın çalışmalarının karşılığı olarak ve üç durumda, çocukların da çalışmalarının karşılığı olarak 1.200 ile 1.716 mark arasında bir tutar "tahsis ediyor". Küçük çiftçilere dört ile beş kişinin (*tıpkı böyle*) çalışması karşılığı olarak 800 ile 1.000 mark arasında, yani ailesi ile birlikte ancak 800 ile 900 mark kazanabilen bir işçiden, bir *Instmann*dan biraz daha fazla (eğer buna fazla denilebilirse) bir tutar ayırıyor. Böylelikle, burada ileri doğru atılan diğer bir büyük adımı gözlüyoruz: ilk olarak, karşılaştırılmaları açıkça olanaksız olan rakamlar arasında bir karşılaştırma yapılmıştır; şimdi ise çiftliğin büyüklüğündeki azalma ile birlikte yaşantı düzeyinin *düşmesinin zorunlu olduğu* belirtilmektedir.

Ama bu, kapitalizmin küçük köylüleri düşkün bir hale getirdiği olgusunun, yani görünüşte "net kâr" hesaplamaları ile çürütülmesi gereken bir olgunun *a priori* bir kabulü demektir!

Ve eğer, yazarın *varsayımı* gibi, parasal gelir, çiftliğin büyüklüğündeki azalma ile azalıyorsa, o zaman tüketimdeki düşme doğrudan verilerle ortadadır. Çiftliklerdeki tarım ürünlerinin tüketimi (iki çocuğu bir büyük olarak saymak suretiyle) adam başına aşağıdaki miktarlar tutarındadır: büyük çiftliklerde 227 mark (iki rakamın ortalaması); orta-büyüklükteki çiftliklerde 218 mark (dört rakamın ortalaması);

küçük çiftliklerde 135 mark (*tıpkı böyle!*) (dört rakamın orta laması). Ve çiftlik ne kadar büyük olursa, satın alınan fazladan yiyecek ürünlerinin miktarı da o kadar fazla olmaktadır (s. 453). Bay Bulgakov'un kraldan çok kralcı olduğunu tanıtlayarak yadsıdığı, ve burada *görmemezlikten gelmeyi* uygun bulduğu *Unterkonsumption* (normalin altındaki tüketim) sorununu, ortaya koymanın zorunluluğunu Klawki'nin kendisi burada farkediyor. Klawki bu olgunun önemini azımsama yollarını araştırıyor ve şöyle diyor: "Küçük çiftçiler arasında normalin altında tüketimin varolup olmadığını söyleyemeyiz, ama [adam başına 97 markın düştüğü] IV numaralı küçük çiftlikte bunun büyük ölçüde mümkün olduğunu sanıyoruz. Küçük köylülerin çok yoksulluk içinde yaşamaları[!] ve deyim yerindeyse, dişlerinden artırdıklarının çoğunu sattıkları (*sich sozusagen vom Munde absparen*) bir gerçektir.* Bu olgunun küçük-ölçekli çiftçiliğin daha yüksek olan "verimliliğini" çürütmediğini tanıtlamaya çalışıyor. Eğer tüketim 170 marka, yani (görüldüğü gibi kapitalist çiftçi için değil ama "küçük erkek kardeş"[35] için) oldukça yetersiz bir tutara yükseltilecek olursa, morgen başına düşen tüketim rakamının artırılması ve satışlardan elde edilen gelirin ise altı ya da yedi mark düşürülmesi gerekecektir. Eğer bu miktar çıkarılacak olursa (yukardaki tabloya bakınız), 29 ile 30 mark arasında yani büyük çiftliklerde elde edilenden halen daha büyük olan bir tutar bulunur (s. 453). Ama tüketimi bu

* Örneğin, büyük çiftliklerin süt ve et satışından elde ettikleri gelirin morgen başına yedi mark, orta-büyüklükteki çiftliklerin üç mark ve *küçük çiftliklerin* yedi mark olması ilginçtir. Bununla birlikte, önemli olan şey, küçük köylülerin "çok az tereyağ ve sütün tümünü" tüketmeleri, "... Öte yandan, IV. gruptaki küçük çiftlikte yaşayanların [yani üretilen şeylerden tüketilen ürünlerin adam başına ancak 97 mark olduğu çiftliklerin] bu maddeleri hiç tüketmemeleridir." (450.) Bırakalım okur bu olgu ile (sırası gelmişken söyleyelim, bu olguyu "eleştirmenler" dışında herkes bilmektedir) Hecht'in şu büyük uslamlamasını (s. 113, Rusça çevirisi, s. 270) okur karşılaştırsın: "ama bu süt karşılığında köylünün eline hiç bir şey geçmiyor mu?" "Eninde sonunda [sütle beslenen] domuzu kim yer? Köylü, değil mi?" Bu ifadeler, yoksulluğun en bayağı şekilde süslenmesinin erişilmez bir örneği olarak daha sık anımsanmalıdır.

rasgele alınmış (ve "nasılsa idare eder" düşüncesiyle düşük olan) bu rakama göre değil de, 218 marka (yani ortabüyüklükteki çiftliklerdeki gerçek rakama eşit olarak) yükseltecek olursak, ürünlerin satışından elde edilen gelir, morgen başına olmak üzere küçük çiftliklerde *20 marka*, ortabüyüklükteki çiftliklerde 29 marka, ve büyük çiftliklerde ise 25 marka düşecektir. Yani Klawki'nin hesaplamalarındaki (yukarda gösterilen sayısız hatalardan) *sadece bu hatanın* düzeltilmesi, küçük köylünün "avantajlarının" tümünü ortadan kaldırmaktadır.

Ama Klawki avantaj araştırmaktan hiç usanmıyor. Küçük köylüler "tarım ile sanayideki çalışmalarını birleştiriyorlar": (dört küçük köylüden) üçü "gündelikçi-işçi olarak gayretle çalışıyorlar ve ücretlerine ek olarak kendilerine yemek veriliyor" (435). Ama bunalım zamanlarında küçük-ölçekli çiftçiliğin avantajlarına özellikle parmak basılıyor (bugün Çernovların yeniden ortaya attıkları bu eski konu, Rus narodniklerinin konu üzerindeki sayısız örnekleri dolayısıyla Rus okurlarına eskiden beri yabancı değildir):

"Diğer zamanlarda olduğu gibi tarımsal bunalım sırasında da, en büyük kararlılığa sahip olan küçük çiftlikler oldu, ev harcamalarından dayanılması zor kesintiler yaparak, diğer çiftlik kategorilerinden göreli olarak çok daha fazla miktarda ürün satmayı başardılar ki, bunun zorunlu olarak belli bir miktarda normalin altındaki tüketime yol açtığı bir gerçektir." (479 — Klawki'nin en son sonuçları; karş: s. 464.)

"Ne yazık ki, birçok küçük çiftlik, faizlere konulan yüksek kâr oranları nedeniyle bu duruma düştü. Ama böylelikle, çok büyük bir çaba ile de olsa, ayaklarının üzerinde durmayı ve kendilerine bir geçim sağlamayı başardılar. Büyük bir olasılıkla, İmparatorluk istatistiklerinde gösterilen, bölgemizdeki küçük çiftliklerin sayılarındaki artışı başlıca açıklayan şey, tüketimdeki bu büyük azalmadır."

Ve Klawki 1882 ile 1895 yılları arasında üç hektarın altındaki çiftliklerin sayılarının 56.000'den 79.000'e yükseldiği, 2—5 hektar arasındaki çiftliklerin 12.000'den 14.000'e yükseldiği ve 5—20 hektar arasındakilerin ise 16.000'den 19.000'e yükseldiğini gösteren Königsberg'in *Regierungsbezirk*'inin* rakamlarını veriyor. Burası, Bay Bulgakov'un küçük-ölçekli üretimin büyük-ölçekli üretimi "ortadan sildiği"nin görüldüğünü iddia ettiği Doğu Prusya'dır. Ve buna karşın, bu Suzdal[36] biçiminde, sadece çiftliklerin alanları ile ilgili çıplak istatistikleri veren beyler "ayrıntılar" diye haykırıyorlar! Doğal olarak, Klawki, "doğudaki tarım işçisi sorununun çözümü açısından, modern tarım politikasına düşen en önemli görevin, en becerikli işçilere, ilk kuşakta olmasa bile en azından ikinci kuşakta [*tıpkı böyle!*] mülk edinecekleri bir parça elde etme olanağı yaratarak onları yerleşmeye isteklendirmek" olduğunu düşünüyor. (476.) Biriktirdikleri para ile bir parça toprak satın alan *Instleute*'lerin "çoğu durumda, malî açıdan öncekinden daha da kötü bir duruma düşmeleri" önemli değildir; "kendileri bunu çok iyi bilmektedirler ama onları bunu yapmaya iten, daha büyük bir özgürlük [düşüncesidir —*ç.*]" ve burjuva ekonomi politiğinin (bugün, görünüşe göre "eleştirmenler"in de) temel görevi, proletaryanın en geri kesimi arasında bu gözbağcılığı sürdürmesidir.

Dolayısıyla, Klawki'nin araştırması, Klawki'ye başvurma Bay Bulgakov'u her noktada çürütmektedir. Bu araştırma, tarımda, büyük-ölçekli üretimin teknik açıdan üstünlüğünü, küçük köylünün normalin üstünde çalışmasını ve normalin altındaki tüketimini ve onun toprak sahibi için çalışan gündelikçi bir işçi ya da normal bir işçi haline dönüşümünü ortaya sermektedir; araştırma, küçük köylü çiftliklerinin sayılarındaki artış ile yoksulluk ve proleterleşmenin büyümesi arasında bir ilişki olduğunu tanıtlamaktadır. Bu araştırma sonun-

* Königsberg idarî alanı. —*Ed.*

da varılan sonuçlardan ikisinin, ilke açısından, diğerlerinden apayrı bir önemleri vardır. Birincisi, tarıma makinelerin sokulmasının önündeki engeli açıkça görmekteyiz: kendi öz çabasını "hesap dışı bırakmaya" hazır olan ve kapitalist için el-emeğini makineden çok daha ucuza getiren küçük çiftçinin sınırsız düşüşü. Bay Bulgakov'un iddialarına karşın, olgular, kapitalist düzende küçük köylünün tarımdaki durumunun, *her yönden* sanayideki zanaatçılara *benzediğini* yadsınılmaz bir biçimde tanıtlamaktadır. Bay Bulgakov'un iddialarına karşın, tarımda, büyük-ölçekli üretimle rekabet yöntemi olarak kullanılan yöntemlerden olmak üzere, tüketim alanında daha da ileri bir azalma ve emek alanında ise daha da ileri bir yoğunlaşma görüyoruz. İkincisi, küçük ve büyük çiftliklerin kârlılıkları konusundaki karşılaştırmaların her biçimine göre, aşağıdaki şu üç durumu hesap dışı bırakan her türlü sonucun tamamen faydasız ve bayağı bir savunma niteliğinde olduğunu ilk ve son olarak açıklamalıyız: (1) *Çiftçi* nasıl beslenmekte, yaşamakta ve çalışmaktadır? (2) *Hayvanların* bakımı nasıl yapılmaktadır ve bunlar nasıl çalıştırılmaktadır? (3) *Toprak* nasıl gübrelenmektedir ve rasyonel bir kullanım tarzı var mıdır? Küçük-ölçekli üretim tamamen israfa —çiftçinin emeğinin ve canlı enerjisinin israfına, hayvanların güç ve niteliklerinin israfına ve topraktaki üretken kapasitenin israfına— dayanan yöntemlerle varlığını sürdürebilmektedir. Sonuç olarak, bu durumların baştanaşağı incelenmediği her araştırma, burjuva safsatasından başka bir şey değildir.*

* *Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei Klein-, Mithel- und Grossbetrieb dargelegt an typischen Beispielen Mittelthüringens* [*Büyük, Orta ve Küçük Çiftliklerin Net Gelirlerinin Orta Thuringia'daki Tipik Örneklere Bağlı Olarak Vergilendirilmesi*] (Gustav Fischer, Jena, 1902) adlı yapıtında, Leo Huschke haklı olarak, şuna parmak basıyor: Sadece küçük çiftliklerin işgüçlerinin "vergilerini azaltmak suretiyle" onların orta ve büyük çiftçilere olan üstünlüklerini ve orta ve büyük çiftçilerle rekabet etme yeteneklerini tanıtlayacak bir değerlendirme elde etmek "olanaklıdır" (s. 126). Ne yazık ki, yazar düşüncesini mantıkî sonucuna götürmedi ve bu nedenle çeşitli çiftlik kategorilerinde hayvanların korunmasını, toprak gübreleme yöntemlerini

Bu nedenle, modern toplumda küçük köylülerin normalin üstündeki çalışmaları ve normalin altındaki tüketimleri konusundaki "teori"nin eleştirmen baylar tarafından bu denli şiddetli bir saldırıya uğramasında şaşılacak bir şey yoktur. *Naçalo*'da (n° 1, s. 10) Bay Bulgakov, sayıları ne olursa olsun, Kautsky'nin iddialarının tersini tanıtlayacak "aktarmaları" ortaya koyma "görevini üstlendi". Bay Bulgakov yineliyor: Birliğin toplumsal ve siyasal sorunlar üzerindeki çalışmalarından,[37] *Bäuerliche Zustände* ("Köylülüğün Durumu"), [anlaşılıyor ki —ç.] "bu çağı geçmiş dogmanın cesedini [*tıpkı böyle*!] yeniden yaşama döndürme çabası içinde olan Kautsky, günümüzde oldukça akla-uygun olan, köylü çiftçiliğin düşkün durumunu gösteren bazı olguları seçmiştir. Bırakalım okur kendisi karar versin; biraz farklı bir niteliğin belirtisini bulacaktır." (II, 282.) "Kararı" kendimiz "verelim" ve sadece kısmen Hertz'in aktarmalarını yineleyen keskin bilim adamının aktarmalarını doğrulayalım:

"Eisenach'tan, hayvancılığın ve gübrelemenin, makine kullanımının ve, genel olarak, tarımsal üretimin gelişmesinin işaretleri gelmektedir. ..." Eisenach üzerine yazılan makaleye (*Bäuerliche Zustände*, I. Band) dönelim. Beş hektardan daha az toprağa sahip olanların (bu bölgedeki 1.116 çiftliğin 887'sinin) durumu, "genel olarak, çok memnunluk verici değildir" (66). "Orak biçerek ve gündelikçi-işçi olarak büyük çiftlikler için çalışabildikleri sürece, durumları göreli olarak

ve çiftçinin ev geçiminin maliyetini gösteren sistematik veriler getirmedi. Bay Huschke'nin ilginç çalışmasına tekrar dönmek umudundayız. Şimdilik, sadece, kendisinin, küçük-ölçekli çiftçiliğin ürünleri karşılığında büyük-ölçekli çiftçilikte olduğundan daha düşük gelir elde ettiği olgusuna değinmesini kaydedeceğiz (s. 146, 155). Vardığı sonuç ise şudur: "Küçük ve orta çiftlikler 1892'den sonra başlayan bunalımı (tarım ürünlerinin fiyatlarındaki düşüşü), nakit harcamalardan mümkün olduğu kadar kesinti yapmak suretiyle yenmeye çabalarken; büyük çiftlikler, çiftliklerine yaptıkları harcamaları artırarak verimlerini artırmak suretiyle bunalımı karşıladılar." (s. 144.) 1887-1891 yıllarından 1893-1897 yıllarına dek, küçük ve orta çiftliklerdeki tohum, saman ve gübre harcamaları azaltıldı, büyük çiftliklerde ise artırıldı. Küçük çiftliklerde bu harcama, hektar başına 17 markı bulurken, büyük çiftliklerde hektar başına 44 marka ulaşıyordu. [*1908 basımına yazarın notu. —Ed.*]

iyidir. ..." (67.) Genel olarak konuşacak olursak, son yirmi yıl içinde önemli teknolojik gelişmeler olmuştur, ama "özellikle daha küçük çiftlikler açısından, arzu edilenin çoğu henüz elde edilememiştir. ..." (72.) "... daha küçük çiftçiler arasıra tarla işi için zayıf inekler kullanırlar. ..." Ağaç kesme ve yakacak taşıma işlerinden ek kazançlar elde edilir; bu ikinci iş "çiftçiyi tarımdan uzaklaştırır" ve "daha kötü koşullara" iter. (69.) "Ağaç kesme işi de uygun bir gelir getirmez. Bazı bölgelerde küçük toprak sahipleri [*Grundstücksbesitzer*], karşılığında çok düşük (*leidlich*) ödeme yapılan dokumacılıkla uğraşırlar. Uzak yerlerde ise iş, evde sigara yapmaktır. Genel olarak konuşulacak olursa, ek kazanç kıtlığı vardır. ..." (73.) Ve yazar, *Ökonomie-Commissar Dittenberger*, şu görüşle bitiriyor: "basit yaşantılarına" ve "mütevazı gereksinmelerine" karşın, köylüler güçlü ve sağlıklıdırlar. En fakir-sınıfın tükettiği yiyeceğin düşük besleyici değeri ve patatesin bunlar arasında başlıca yiyecek maddesini oluşturduğu düşünülecek olursa, bu durum "şaşırtıcıdır. ..." (74.)

"Âlim" Voroşilovlar, "köylü çiftliğinin, teknolojik gelişme yapabilme yeteneğinden yoksun olduğu konusundaki çağı geçmiş marksist önyargıyı" işte böyle çürütüyorlar!

"... Saksonya krallığından sözeden genel sekreter Langsdorff'a göre, bütün bölgelerde, özellikle daha verimli olan yörelerde büyük ve küçük toprak mülkleri arasında ekim yoğunluğu açısından bugün çok az bir farklılık vardır." Avusturyalı Voroşilov (Hertz, s. 77, Rusça çevirisi, s. 182-183) ve ardından (Bulgakov, II, 282, *Bäuerliche Zustände*, II, 222'-ye değinen) Rus Voroşilov'u tarafından Kautsky işte böyle çürütülüyor. Eleştirmenlerin aktarmalar yaptıkları kitabın 222. sayfasına dönelim ve Hertz'in aktardığı sözcükleri izleyerek okuyalım: "Daha büyük toprakların göreli olarak büyük bir döner sermaye ile işletildiği dağlık yörelerde farklılık daha belirgindir. Ama burada da, köylü çiftlikleri, sık

sık, büyük çiftliklerden daha aşağı kalmayan bir net kâr elde ederler, çünkü gelirin azlığı, daha fazla tutumlu davranılarak telâfi edilir. Egemen olan çok düşük gereksinme düzeyinde [*bei der vorhandenen grossen Bedürfnisslosigkeit*], bu tutumluluk öyle derecelere ulaşmaktadır ki, köylünün durumu, daha büyük gereksinmelere alışmış olan sanayi işçisinin durumundan çoğunlukla daha kötüdür." (*Bäuerliche Zustände*, II, 222.) Daha ilerde toprağın ekilmesinde egemen olan sistemin, orta çiftçiler arasında egemen sistem olan almaşık ekim olduğunu, öte yandan, "küçük köylülerin sahibi bulundukları toprak mülklerinin hemen hemen hepsinde üç-tarla sistemine raslandığını" okuyoruz. Hayvancılık konusunda da her yerde gelişmeler görülüyor. "Sadece sığır yetiştirme ve süt ürünlerinin kullanılması konularında köylü, genellikle büyük toprak sahibinin gerisinde kalır." (223.)

Bay Bulgakov devam ediyor. "Profesör Ranke, yukarı Bavyera için tipik olduğunu söylediği Münih çevresindeki köylü çiftliğindeki teknolojik ilerlemeyi doğrulamaktadır." Ranke'nin yazısına bakalım: Üç *Grossbauer* topluluğu, ücretli işçilerin yardımıyla çiftçilik yapıyorlar. 119 köylüden 96'sının herbirinin elinde 20 hektarın üzerinde toprak bulunuyor, yani toprağın 3/4'ünü kaplıyorlar. Dahası var: bu "köylülerden" 38'inin herbirinin elinde, ortalama olarak 59 hektar olmak üzere, 40 hektarın üzerinde toprak bulunuyor; kendi aralarında, toprağın tümünün yaklaşık olarak %60'ını ellerinde bulunduruyorlar.

Kanımızca, Bulgakov ve Hertz Bayların hangi tarzda aktarma yaptıklarını ortaya koymak için bu kadarı yeterlidir.

VII. KÖYLÜ ÇİFTÇİLİĞİ KONUSUNDA BADEN ANKETİ

"Yer darlığı nedeniyle" diye yazıyor Hertz, "Baden'-

deki 37 topluluk hakkında yapılan anketin ilginç ve ayrıntılı sonuçlarını veremiyoruz. Durumların çoğu, yukarıda sunduklarımıza benzemektedir: elverişli olanların yanında elverişsiz ve önemsiz sonuçlara rastlıyoruz; *ama bu, üç ciltlik anketin hiç bir yerinde, ayrıntılı harcama bütçeleri "normalin altında tüketim" (Unterkonsumption)*, ve "sefil ve düşürücü bir yoksulluk"un vb. egemen olduğu sonucuna varılmasını gerektirmemektedir." (s. 79. Rusça çevirisi, s. 188.) Vurguladığımız sözcükler, her zamanki gibi, *doğrudan bir yalanı belirlemektedirler*. Hertz'in hemen yukarıda değindiği Baden anketi, özellikle *küçük köylülük* arasındaki "normalin altındaki tüketim"i *gösteren* dokümanter kanıtları kapsamaktadır. Hertz'in gerçekleri tahrif etmesi, özellikle Rus narodniklerinin tohumunu attıkları yönteme çok benzemektedir ve günümüzde de tarım sorunu üzerinde, yani köylülükle ilgili tümcelerin sürülüp atılması suretiyle, "eleştirmenler"in tümü tarafından kullanılmaktadır. "Köylülük" terimi, halen Batı'da, Rusya'dakinden çok daha belirsiz olduğundan (Batı'da bu toplumsal tabaka kesin olarak tanımlanmamıştır), ve "ortalama" olgular ve sonuçlar azınlık arasındaki göreli "zenginliği" (ya da tüketiminaltında yokluğun daha az olmasını) ve çoğunluk arasındaki sıkıntıyı gizlediğinden, her türden savunucular sınırsız bir eylem alanına sahiptiler. Aslında, Baden anketi, Hertz'in bir "ayrıntılar" avukatı olmasına karşın, görmemeyi yeğlediği çeşitli köylü gruplarını ayırdedebilmemizi sağlıyor. 37 tipik topluluk içinden, gündelikçi-işçilerinkiler de dahil olmak üzere, büyük köylülerin (*Grossbauer*), orta-köylülerin ve küçük köylülerin tipik çiftliklerinden, toplam olarak 70 köylü (31 büyük, 21 orta ve 18 küçük) ve 17 gündelikçi-işçi ailesini kapsayan bir ayıklama yapılmış ve bu ailelerin bütçeleri çok ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutulmuştur. *Bütün verileri* inceleyemedik, ama aşağıya aktardığımız *temel sonuçlar*, çok kesin sonuçlara varmamızı sağlamaya yeterli-

dir.

Önce (*a*) büyük, (*b*) orta, (*c*) küçük köylü çiftliklerinin genel ekonomik tipleri üzerindeki verileri ortaya koyalım. (Anlage VI: "*Uebersichtliche Darstellung der Ergebnisse der in den Erhebungsgemeinden angestellten Ertragsberechnungen.*"* Bu tabloyu sırasıyla *Grossbauer*, *Mittelbauer* ve *Kleinbauer* için gruplara ayırdık.) Her grup için ortalama olarak —mülk büyüklükleri: (*a*) 33,34 hektar, (*b*) 13,5 hektar ve (*c*) 6,96 hektar— bu sayı küçük toprak mülkleri ülkesi olan Baden için oldukça yüksektir. Ama 20, 22 ve 30 sayılı topluluklarda yer alan özellikle büyük mülklerin egemen olduğu on çiftliği (*Kleinbauer*'lerden 43 hektara kadar olanlar ve *Grossbauer*'lerden de 170 hektara kadar olanları) dışarda bırakacak olursak, Baden için normale daha yakın olan aşağıdaki rakamları elde ederiz: (*a*) 17,8 hektar, (*b*) 10 hektar ve (*c*) 4,25 hektar. Ailelerin büyüklüğü: (*a*) 6,4 kişi, (*b*) 5,8 kişi ve (*c*) 5,9 kişi. (Tersi söylenmediği takdirde, bunlar ve daha sonra vereceğimiz sayılar 70 çiftliğin hepsine uygulanır.) Sonuç olarak, büyük köylülerin aileleri oldukça geniştir; buna karşın diğerlerinden çok daha büyük ölçüde ücretli emek istihdam etmektedirler. 70 köylüden 54'ü, yani toplamın dörtte-üçünden fazlası, ücretli emek istihdam eden, yani büyük köylülerin (31'inden) 29'u, orta-köylülerin (21'inden) 15'i, ve küçük köylülerin (18'inden) 10'udur. Dolayısıyla, büyük köylülerin %93'ü ücretli emek olmaksızın idare edememekte, küçük köylülerde ise bu rakam %55'i bulmaktadır. Bu rakamlar (eleştirisi yapılmaksızın "eleştirmenler"ce benimsenen) günümüz köylü çiftçiliğinde ücretli emeğin istihdamının ihmal edilir bir ölçüde olduğu konusundaki yaygın düşüncenin sınanması açısından son derece yararlıdır. (Sahip oldukları 18 hektarlık çiftlik 5—20 hektar kategorisine dahil edilen ve bütün genel tanımlamalarda gerçek köy-

* Ek VI: "Anket yapılan köy topluluklarının gelirlerinin vergilendirilmesi sonuçlarının kısaca gözden geçirilmesi." —*Ed.*

lü çiftlikleri olarak sınıflandırılan) büyük köylüler arasında tam bir kapitalist çiftçilik görüyoruz: 24 çiftlikte 71 işçi istihdam ediliyor — yani hemen hemen çiftlik başına üç işçi düşüyor ve 27 çiftçi, toplam olarak 4.347 gün için gündelikçi-işçi tutuyorlar (çiftçi başına 161 işgünü düşer). Bunları, "gelişme"leri, bizim cesur Bay Bulgakov'umuzu, kapitalizm tarafından köylülerin ezilmeleri konusundaki "marksist önyargı"yı çürütmekte yardımcı olan, büyük köylülerin Münih çevresindeki mülklerinin büyüklükleri ile karşılaştırın!

Orta-köylüler için elimizde aşağıdaki sayılar var: 8 tanesi 12 işçi istihdam ediyor ve 14 tanesi toptan 956 işgünü için gündelikçi-işçi kullanıyor. Küçük köylülere gelince: 2 tanesi 2 işçi istihdam ediyor ve 9 tanesi toplam 543 işgünü için gündelikçi-işçi tutuyor. *Küçük* köylülerin yarısı, iki ay için (543 : 9 = 60 gün) yani çiftçiler için en önemli olan mevsimde ücretli emek istihdam ediyor (çiftliklerinin daha büyük olmasına karşın, bu küçük çiftçilerin üretimleri, Çernov, David ve Hertz Beylerin bu denli akıllarını başlarından alan Friedrichsthal köylülerinden çok daha fazla düşüktür).

Bu çiftlikten elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir: 31 büyük köylü 21.329 marklık net kâr elde etmiş ve 2.113 marklık bir kayba uğramıştır, yani bu sınıflandırmanın toplam kârı 19.216 mark ya da çiftlik başına 619,9 marktır. (Eğer 20, 22 ve 30 numaralı topluluklardaki beş çiftliği dışarda bırakacak olursak, bu sayı, çiftlik başına 523,5 mark olur.) Orta-büyüklükteki çiftlikler için, yukardaki sayılara tekabül eden miktar 243,5 mark (eğer üç topluluk dışarda bırakılacak olursa, bu sayı 272,2 mark olur) ve küçük çiftlikler için ise 35,3 marktır (eğer üç topluluk dışarda bırakılacak olursa, bu sayı, 37,1 mark olur). Sonuç olarak, harfi harfine konuşacak olursak, küçük köylü, *ancak iki yakasını bir araya getirebilmekte ve bunu, ancak tüketiminden keserek başara-*

bilmektedir. Anket (*Ergebnisse*, vb., *Erhebungen*'in[38] IV. Cildi, s. 138) her çiftlikteki en önemli yiyecek maddelerinin tüketimini gösteren rakamları içermektedir. Aşağıda, bu verileri her çiftçi kategorisi için ortalama olarak aktarıyoruz [Tablo 4]:

[TABLO 4]

Köylü Kategorileri	Günde Adam Başına Düşen Tüketim				Adam Başına Düşen Harcama	
	Ekmek ve Meyve (Pound)	Patates (Pound)	Et (Gram)	Süt (Litre)	Günlük Bakkaliye, Yakacak, Aydınlatma vb. (Fenik)	Yıllık Giyecek (Mark)
Büyük köylüler	1,84	1,82	138	1,05	72	66
Orta-köylüler	1,59	1,90	111	0,95	62	47
Küçük köylüler	1,49	1,94	72	1,11	57	38
Gündelikçiler	1,69	2,14	56	0,85	51	32

Cesur Hertz'imizin ne normalin altındaki tüketimi ve ne de yoksulluğu içlerinde "göremediği" veriler işte bunlardır! Daha üst diğer gruplarla karşılaştırıldığında, küçük köylünün tüketimini büyük ölçüde kıstığını ve yiyeceğinin ve giyeceğinin ise gündelikçi-işçininkilerden biraz daha iyi bir durumda olduğunu görüyoruz. Örneğin, orta-köylünün tükettiği et miktarının 2/3'ü kadarını ve büyük köylünün tükettiği et miktarının ise yarısı kadarını tüketiyor. Bu rakamlar, sonuçları ortadan silip süpürmenin yararsızlığını ve yaşam standartları arasındaki farklılıkları görmemezlikten gelen bütün gelir değerlendirmelerinin yanlışlığını bir kez daha tanıtlıyor. Örneğin, eğer (yiyecek maddelerini para terimleri ile ifade ederken, karmaşık hesaplamalara engel olmak ama-

cıyla) tablomuzun *sadece* son iki sütununu ele alacak olursak, yalnız küçük köylünün değil, ama aynı zamanda orta-köylünün de "net kâr"ı, ancak tam birer Voroşilov olan bizim eleştirmenlerimiz gibilerinin ya da Klawki ve Hecht gibi tam birer burjuva olanların ciddiye alabilecekleri *tam bir kurgusal edebiyattır*. Gerçekten, eğer küçük köylünün, yiyeceğe, orta-köylü kadar para sarfettiğini varsayacak olursak, onun harcaması *yüz* mark daha artacaktır ve biz, *muazzam bir zarar* elde edeceğiz. Eğer orta-köylü, büyük köylü kadar sarfedecek olursa, onun harcaması 220 mark artacak ve yemek giderinden "kısıntı yapmadığı" takdirde, o da zarar görecektir.* Sığırların düşük kaliteli beslenmesi ve toprağın verimliliğinin (çoğunlukla tamamen tükenen) yetersiz restorasyonu dolayısıyla küçük köylünün apaçık ortada olan azaltılmış tüketimi, modern eleştirmenlerin kendini beğenmiş bir hava içinde omuz silkmekle yetindikleri, Marx'ın sözlerindeki gerçeği tamamıyla doğruluyor:

"Üretim araçlarının sonsuz bir parçalanması ve üreticilerin kendilerinin soyutlanması. Korkunç bir insan gücü israfı. Üretim koşullarının yavaş yavaş artan bozulması ve üretim araçlarının artan fiyatları — küçük toprak [*parcels, parcellaire*] mülkiyetinin kaçınılmaz bir yasası." (*Das Kapi-*

* Bay Çernov "itiraz ediyor": Büyük bir çiftçi, gündelikçi-işçisi için yaptığı yemek ve diğer harcamalardan daha fazla kısıntı yapmaz mı? (*Russkoye Bogatstvo*, 1900, n° 8, s. 212.) Bu itiraz eski Krivenko-Voronstsov hilesinin, eğer şöyle bir ifade kullanmak yerindeyse, liberal-burjuva tezlerini marksistlere *yutturmanın* yinelenmesidir. Büyük-ölçekli üretimin sadece teknik açıdan değil, ama emekçilerin durumunu da geliştirmesi (ya da en azından idare edilir bir duruma getirmesi) nedeniyle üstün olduğunu ileri sürenlere karşı geçerli olabilirdi. Marksistler bunu söylemezler. Onlar, ancak, gerek zenginlikle ilgili geniş ve genel kapsamlı ifadeler kullanarak (Bay Çernov'un Hecht konusunda yaptığı gibi) ve gerekse azaltılmış tüketimi *hesap dışı bırakan* "gelir" tahminleri yoluyla, küçük çiftçinin durumunu *tozpembe gösterme* hilesini ortaya sererler. Burjuvazi, her şeyi mutlaka pembe göstermelidir, mutlaka emekçiler arasında onların da "patron" olabileceği ve küçük "patronlar"ın yüksek gelirler elde edebileceği hayalini isteklendirmelidir. Bu yalanları ortaya sermek ve onlar içinde proletaryanın devrimci hareketinin dışında bir kurtuluş olmadığını küçük köylülere anlatmak sosyalistlerin görevidir.

tal, III, 2, s. 342.)[89]

Baden anketi konusunda Bay Bulgakov'un gene başka bir tahrifine değinmemiz gerekiyor. (Eleştirmenler karşılıklı olarak birbirlerini tamamlıyorlar; birisi, belli bir kaynaktan alınan bilginin bir yönünü tahrif ederken, diğeri öbür yönünü tahrif ediyor.) Bay Bulgakov sık sık Baden anketinden aktarmalar yapıyor. Bu nedenle, onun, bu anketi iyi bildiği *sanılabilir*. Bununla birlikte, şunları yazdığını görüyoruz:

"Köylünün az bulunan ve görünüşe göre kaderden gelen borçluluğu —peşrev böyle diyor, II, 271— köylü çiftçiliği konusunda edebiyatın yarattığı mitolojinin en değişmez dogmalarından birisini temsil etmektedir. ... Önümüzdeki çalışmalar, sadece henüz sağlam bir şekilde kurulmamış olan [*Tagelöhnerstellen*] en küçük mülklerde önemli ölçüde borçlanma olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Sprenger, Baden'de yürütülen geniş anketin sonuçlarından elde edilen genel kanıyı şöyle açıklıyor: '... Göreli olarak konuşacak olursak, araştırma yapılan bölgenin büyük bir kısmında, sadece gündelikçi-işçilerin ve küçük köylü çiftçilerin toprakları ağır bir ipotek yükü altında bulunmaktadır; ama bunların arasında bile, çoğu durumlarda, borçluluk, insanı telâşa düşürecek ölçüde büyük değildir. ...' " (272.)

Garip şey! Bir yandan *anketin kendisine değiniliyor*, *öte yandan* bu anket hakkında yazı yazmış olan Sprenger diye birisinin sadece "genel kanı"sı aktarılıyor. Ama şanssızlıktan dolayı olsa gerek, Sprenger'in yazısı gerçeklere uzak düşüyor (bu, en azından Bay Bulgakov'un aktardığı bölümde böyledir; Sprenger'in kitabını okumuş değiliz). Birincisi, anketin yazarları, çoğu durumlarda, insanı telâşa düşürecek ölçülere *ulaşanın*, kesinlikle küçük köylü mülklerindeki borçlanma olduğunu iddia ediyorlar. İkincisi, bu açıdan bakılacak olursa küçük köylülerin durumlarının (Sprenger'in yazdığı gibi) sadece orta ve büyük köylülerden değil, *ama*

aynı zamanda gündelikçi-işçilerden de daha kötü olduğunu iddia ediyorlar.

Baden anketi yazarlarının genel olarak çok önemli bir olguyu, yani büyük çiftliklerdeki *kabul edilebilen* (yani çiftçinin yıkım tehlikesi olmaksızın kabul edilen) *borçlanma sınırlarının küçük çiftliklerden çok daha yüksek olduğunu* kaydetmek gerekir. Yukarıda sırasıyla verdiğimiz, büyük, orta ve küçük çiftliklerden elde edilen çiftçilik sonuçları konusundaki verilerden sonra, bu olguyu daha fazla açıklamak gereğini duymuyoruz. Anketin yazarları büyük ve orta çiftlikler için kabul edilebilen ve emin olan borçlanmanın (*unbedenklich*), toprak değerinin %40-70'i ya da ortalama olarak %55'i olduğunu hesaplamışlardır. (Tahıl ekimi için dört ve yedi hektar arasında ve bağlar ve sınaî bitkiler için ise iki ve dört hektar arasında saptadıkları) küçük çiftlikler konusunda, "Eğer sermaye üzerinden *düzenli* kâr ve amortisman ödemeleri *tam anlamıyla* güvenlik altına alınacaksa, borçlanma sınırları ... mülkün değerinin %30'unu geçmemelidir." (s. 66, B. VI.) (*Anerbenrecht*'in* egemen olduğu yerler, örneğin Unadingen ve Neukirch dışında) üzerinde çalışılan topluluklarda (mülkün değeri ile orantılı olmak üzere) borçlanma yüzdesi, küçük çiftliklerden büyük çiftliklere doğru gidildikçe düzenli bir biçimde azalmaktadır. Örneğin Dittwar topluluğunda, 1/4 hektara kadar alana sahip olan çiftliklerde borçlanma %180,65'e; bir hektardan dört hektara kadar olanlarda %73,07'ye; iki hektardan beş hektara kadar olanlarda %45,73'e; beş hektardan on hektara kadar olanlarda %23,34'e; ve on hektardan yirmi hektara kadar olanlarda ise %3,02'ye eşittir (*ibid.* s. 89-90). Ama borçlanma yüzdesi, bize, her şeyi açıklamamakta ve anket yazarları aşağıdaki sonuca varmaktadırlar:

"Sonuç olarak, yukarda verilen istatistikler, gündelikçi-

* Köylünün ev mülkünün bölünmeksizin tek bir mirasçıya geçtiği miras hakkı. —*Ed.*

işçilerle orta-köylüler [ki kırsal alanlarda bu kategoriye giren çiftçilere genellikle "orta sınıf" — *Mittelstand* adı verilir] arasındaki sınır çizgisinde [ortada] yer alan köylü mülkleri sahiplerinin, çoğunlukla, mülklerinin büyüklüğü açısından, kendi üstlerindeki ya da altlarındaki [*tıpkı böyle!*] gruplardan daha kötü bir durumda olduklarına ilişkin, yaygın düşünceyi güçlendirmektedir; çünkü, *orta dereceli* bir borçlanmayı ödeme olanakları bulunmakla birlikte, borçlarını karşılamak onlara zor gelmektedir, bunun nedeni de onların (gündelikçi-işçiler vb. gibi) gelirlerini artıracak *düzenli* bir yardımcı iş elde edememeleridir. ..." "Düzenli birtakım yardımcı işleri olması açısından" gündelikçi-işçiler "çoğunlukla maddî olarak 'orta sınıf'a dahil olanlara bakarak çok daha iyi bir durumdadırlar, çünkü birçok durumda yapılan hesaplamalarda tanıtlandığı üzere, yardımcı iş, çoğu kez, onların *büyük* borçları bile ödemelerini olanaklı kılacak kadar yüksek bir net (yani para olarak) gelir getirmektedir." (*Loc. cit.*, 67.)*

Sonuç olarak, yazarlar, küçük köylü çiftliklerinin izin verilen düzeye ilişkin olarak borçlanmalarının "bazan tehlikeli" olabileceğini; bundan dolayı "özellikle *küçük* köylü nüfusun ve bu nüfusla sıkı bir ilişkisi bulunan gündelikçi-işçilerin toprak satın alırken özellikle ihtiyatlı olmalarının zorunlu olduğunu" (98) yineliyorlar.

İşte küçük köylünün burjuva avukatı! Bir yandan, proleterler ve yarı-proleterler arasında "birinci kuşakta olmasa bile ikincisinde" toprak satın alabilecekleri ve çalışkanlıkları ile tutumlulukları sayesinde bu topraktan kocaman bir "net gelir" yüzdesi elde edecekleri umudunu canlandırıyor; öte yandan, özellikle yoksul köylülere, "sürekli bir işleri" olmadığı, yani kapitalistler yerleşmiş işçilere gereksinme duyma-

* Anket yazarları haklı olarak şöyle diyorlar: küçük köylünün nakit para karşılığında yaptığı satış göreli olarak azdır, ama o, özellikle para gereksinmesi içindedir ve sermayesi olmadığı için, her hayvan salgın hastalığı, her dolu, vb., ona özellikle sert darbe vurur.

dıkları zamanlarda, toprak satın alırken "özellikle ihtiyatlı" davranmalarını öğütlüyor. Ve bütün bunlara karşın, bu bencil yalanları ve sıkıcı bayağılıkları en modern bilimin bulguları olarak kabul eden "eleştiri" budalaları var!

Büyük, orta ve küçük köylüler konusunda ortaya koyduğumuz ayrıntılı verilerin, Bay V. Çernov'un bile, onu böylesine dehşete düşürür gibi görünen bir terimi, yani "küçükburjuva" teriminin köylülere uygulandığı zamanki anlamını kavraması için yeterli olduğu düşünülebilir. Kapitalizmin evrimi, sadece Batı Avrupa ülkelerinin *genel* ekonomik düzenlerine benzerlikler getirmekle kalmamış, ama aynı zamanda Rusya'yı da Batıya yaklaştırmış ve böylece Batı Almanya'nın köylü çiftçiliğinin *temel özellikleri* Rusya'dakilere benzemiştir. Bununla birlikte, Rus marksist edebiyatında bol bol saptanmış olan, Rusya'da köylülük arasındaki farklılaşma süreci başlangıç aşamasındadır; henüz tamamlanmış bir biçim takınmış değildir; örneğin henüz ilk bakışta tanınabilen, ayırdedici bir büyük köylü (*Grossbauer*) tipini doğurmuş değildir. Rusya'da köylülüğün oldukça büyük bir kesiminin yığın olarak mülksüzleştirilmesi ve imhası bizim köy burjuvazimizin "ilk adımlarını" büyük çapta hâlâ gölgelemektedir. Bununla birlikte, Batıda, serfliğin kaldırılmasından bile önce başlamış bulunan bu süreç (karş: Kautsky, *Agrarfrage*, s. 27), çok önceden, bir yandan köylü ile "özel mülk edinilmiş" çiftçilik (biz böyle adlandırıyoruz) arasındaki kast engellerinin yokedilmesine ve öte yandan ise bugünkü günde oldukça belirgin nitelikler kazanmış bulunan bir ücretli tarım işçileri sınıfının oluşmasına neden olmuştur.*

* 19. yüzyıl Fransa'sına değinen Bay Bulgakov şöyle yazıyor: "Köylülük, birbirinden kesin olarak ayrılan iki kesime bölünmüştür. Bunlardan birisi proletarya, diğeri ise küçük mülk sahipleridir." (II, 176.) Bununla birlikte, "bölünme"nin bununla sona erdiğini düşünen yazar hata ediyor — bu, durmaksızın devam eden bir süreçtir.

Buna karşın, azçok belirgin olan yeni kırsal nüfus tiplerinin doğuşundan sonra bu sürecin durduğunu varsaymak büyük bir hata olur. Tam tersine, bu süreç doğal olarak sayısız ve değişken koşullara bağlı olarak, kâh hızlı, kâh yavaş bir biçimde, sürekli olarak devam eder ve değişen tarımsal koşullara vb. göre en çeşitli biçimlere bürünür. Köylülüğün proleterleşmesi, çok bol miktardaki Alman istatistikleri ile aşağıda tanıtlayacağımız üzere, devam etmektedir; bu durum küçük köylülük ile ilgili olarak aktarılan verilerle de açıkça görülmektedir. Sadece tarım işçilerinin değil, ama aynı zamanda köylülerin de köyden kente doğru giderek artan kaçışı, kendi içinde, bu büyüyen proleterleşmenin çarpıcı belirtisidir. Ama köylünün yıkımı, zorunlu olarak, onun kente kaçışından önce yer alır; ve bu yıkımdan önce ise ümitsiz bir ekonomik bağımsızlık mücadelesi yer alır. Köylülüğün çeşitli tiplerinin tüketim düzeyleri, "net gelir" miktarları ve ücretli emeğin istihdam edilme ölçüsü üzerindeki veriler, bu mücadeleyi çok çarpıcı bir biçimde ortaya sermektedir. Bu mücadelede, başlıca silah, "işe dörtelle sarılmak" ve tutumluluk zihniyeti, daima "Biz boğazımız için çok daha az, ceplerimiz için çok daha fazla çalışıyoruz" tutumluluk zihniyetidir. Mücadelenin kaçınılmaz sonucu, zengin, cebi dolu bir çiftçiler azınlığının (birçok durumda —ve özellikle elverişli koşulların bulunmadığı her durumda, örneğin başkente yakınlık, bir demiryolunun yapımı ya da herhangi bir yeni, kârlı ticarî tarım dalının açılması vb. gibi hallerde— önemsiz olan bir azınlığın) doğuşu ve süreğen bir açlık ve ezici bir çalışmanın, köylülerin gücünü sürekli olarak tükettiği ve toprak ve hayvanların niteliklerinin bozulmasına neden olduğu, çoğunluğun giderek artan yoksullaşmasıdır. Mücadelenin kaçınılmaz sonucu, ücretli emeğe dayanan bir *kapitalist* çiftlikler azınlığının doğuşu ve çoğunluğun "yardımcı işlerde" çalışma zorunluluğunun giderek artması, yani onların tarım ve sanayi ücretli işçileri haline dönüşmeleri-

dir. Ücretli emek ile ilgili veriler, bugünkü toplum düzeni içinde kaçınılmaz olan, bütün küçük üreticilerin küçük kapitalistler haline gelmeleri konusundaki her yerde var olan eğilimi çok açıkça ortaya sermektedirler.

Bir yandan burjuva iktisatçılarının, öte yandan her türlü oportünistlerin, konunun bu yönünden neden kaçındıklarını ve neden bunu yapmamazlık edemediklerini oldukça iyi anlıyoruz. Köylülüğün farklılaşması, kapitalizmin *en derin* çelişkilerini kendi öz *başlangıç* ve daha ilerideki gelişim süreçleri içinde önümüze sermektedir. Bu çelişkilerin tam olarak değerlendirilmesi, kaçınılmaz olarak, küçük köylülüğün körvadisinin ve umutsuz (kapitalist düzenin tümüne karşı proletaryanın devrimci mücadelesinin dışında, umutsuz) durumunun anlaşılmasına yol açar. Bu en derin ve en az gelişmiş olan çelişkilerin sözkonusu edilmemesi şaşırtıcı değildir; ancak bilinçsiz ve bilisiz kişilerin yadsıyabilecekleri, küçük köylülerin normalin üstündeki çalışmaları ve normalin altındaki tüketimleri olgusundan kaçınmak yönünde bir çaba vardır. Köy burjuvazisinin istihdam ettiği ücretli emek ve kır yoksullarının ücretli-çalışmaları sorunu karanlıkta bırakılmıştır. Ve böylelikle Bay Bulgakov, bütün bu sorunları açık bir sessizlik içinde pas geçerek, "tarımsal gelişmenin teorisi üzerine" bir "çalışma" sunmaktadır!*

* Ya da bundan aşağı kalmayan şöyle açık kaçamakları içermektedir: "... Sanayide çalışan ücretli işçiler küçük toprak parçalarına sahip oldukları zaman, tarım ile sanayiin birleştirilmesine ilişkin sayısız durumlar, ekonomik düzen içinde bir ayrıntıdan [?!] öte geçmemektedir. Bu olguyu, henüz [?] tarımın sanayileşmesinin yeni bir belirtisi ya da tarımın bağımsız gelişmesini kaybetmesi olarak görmek için ortada neden yoktur; bu, yaygınlık açısından çok az önem taşımaktadır (örneğin, Almanya'da, tarımsal toprağın ancak %4,09'u sanayide çalışan ücretli işçilerin ellerindedir)" (*tıpkı böyle!* — II, s. 254-55). İlkönce, toprağın önemsiz bir *bölümünün* yüzbinlerce işçinin elinde olması olgusu, bu olgunun "yaygınlık açısından önemsiz" olduğunu tanıtlamaz; daha çok, kapitalizmin küçük çiftçiyi gerilettiğini ve proleterleştirdiğini gösterir. Dolayısıyla, ellerinde iki hektardan az toprak bulunduran çiftçilerin toplamı (bu çiftçilerin sayıları çok fazla olduğu halde durum budur. 5,5 milyon çiftçinin 3,2 milyonunu, yani %58,2'sini, yaklaşık olarak *beşte-üçünü* oluştururlar) tarımsal toprağın toplam alanının "ancak" %5,6'sına

"Köylü çiftçiliğini, köylünün kendi ailesinin emeğinin bütünüyle ya da hemen hemen bütünüyle istihdam edildiği çiftçilik biçimi olarak tanımlayabiliriz. Köylü çiftlikleri bile, çok ender olarak tamamen —komşulara yardım etme ya da arasıra ücretli emek gibi— dışarı işleriyle uğraşırlar, ama bu, köylü çiftçiliğinin ekonomik özelliklerini değiştirmez. [elbette!]" diyor Bay Bulgakov. (I, 141.)

Hertz ise biraz daha saf olduğundan kitabın en başında şu ihtiraz kaydını koyuyor: "Bundan böyle, küçük ya da köylü çiftlikleri [deyimi —ç.] ile daima çifçiyi, çiftçinin aile bireylerinin ve istihdam edilen en çok bir ya da iki işçiyi içine alan bir çiftçilik biçimini varsayacağım." (s. 6, Rusça çevirisi, s. 29.) Bir "ücretli işçi"nin tutulması olayını tartışan *Kleinbürger*lerimiz, sürekli olarak, bir ilişkisi olup olmadığına bakmaksızın sözünü ettikleri tarımın kendinden gelen "garipliklerini" hemen unutuveriyorlar. Bunlar sadece yazın bile çalışsalar, tarımda, bir ya da iki işçi hiç bir şekilde küçük bir sayı değildir. Ama temel olan, bunun küçük ya da büyük bir sayı olması değildir; temel olan şey, daha zengin olan, daha fazla mülk sahibi olan ve bizim küçükburjuvazi şövalyelerimizin, onların "zenginliklerini" ve "gelişme"lerini kitlenin çoğunluğunun zenginliği olarak göstermekten mutluluk duydukları köylülerin ücretli işçileri istih-

sahiptirler. Acaba zeki Bay Bulgakov'umuz, bundan hareket ederek, bütün küçük toprak-sahipliği ve küçük çiftçilik "olgusu"nun sadece bir "ayrıntı" olduğu ve "yaygınlık açısından çok az önem taşıdığı" sonucunu mu çıkaracaktır?? Almanya'daki 5,5 milyon çiftçinin 791.000'i ya da %14,4'ü ücretli sanayi işçisidir: ve bunların ezici çoğunluğunun adam başına iki hektardan az toprağı vardır, yani çiftçilerin toplam sayısının %22,9'unu temsil eden bu 743.000 kişinin herbiri iki hektardan az toprağa sahiptir. İkincisi, her zamanki tutumuna uygun olarak, Bay Bulgakov *kanıt gösterdiği istatistikleri tahrif etmiştir*. Yanlışlıkla, Alman anketinden aktarma yaptığı sayfasından (*Statistik des Deutschen Reichs*, B. 112, s. 49), *bağımsız* ticaret yapan çiftçilere ait olan toprak alanlarını gösteren sayıları almıştır. Bağımlı, ticaret çiftçileri (yani ücretli sanayi işçileri) tarımsal toprağın tamamının, *ancak* %1,84'ünü ellerinde tutarlar. 791.000 ücretli işçi toplam toprak alanının %1,84'üne sahip iken, 25.000 büyük toprak sahibi bu toprak alanının %24'ünü ellerinde tutarlar. Gerçekten çok önemsiz bir "ayrıntı"!

dam etmeleridir. Ve bu tahrifata daha uygun bir görüntü verebilmek için, bu şövalyeler heybetli bir biçimde şöyle diyorlar: "Köylü, bir proleterden daha az olmamak üzere çalışan bir kişidir." (Bulgakov, II, 288.) Ve yazar, "İşçi partilerinin bugüne dek karakteristik olan köylülere karşı düşmanca tutumlarını [onlar için bugüne dek karakteristik olan!] giderek kaybetmeleri olgusu"ndan duyduğu memnunluğu açıklıyor (289). "Gördüğümüz gibi, onlar köylü mülkiyetinin bir sömürü aracı olmayıp emeğin uygulanması için bir koşul olduğu gerçeğini bugüne dek hesaba katmadılar." İşte tarih böyle yazılıyor! Açıkçası, şunu söylemekten kendimizi alamıyoruz: Baylar, tahrif ediniz, ama bunu bir ölçü dahilinde yapın! Ve aynı Bay Bulgakov (ne denli doğru olduklarını tekrar tekrar gösterdiğimiz) her türden araştırmadan, tanımlamadan ve monograflardan vb. alınmış 800 sayfalık bir "aktarmalar" demetini kapsayan iki ciltlik bir "inceleme" yazmıştır. Ama bir kez olsun, *gerçekten bir kez bile olsun*, mülkiyetleri bir sömürü aracı olan köylülerle, mülkiyetleri "basitçe" emeğin uygulanması için bir koşul olan köylüler arasındaki ilişkileri inceleme çabasını göstermemiştir. *Bir kez bile olsun,* ücretli emek istihdam eden köylülerin, ücretli emek istihdam etmediği gibi, kendileri de ücretli işçi olarak çalışmayan köylülerin ve ücretli işçi olarak çalışan köylülerin çiftliklerinin tipleri, yaşantı düzeyleri vb. ile ilgili olan sistematik istatistikleri ortaya koymamıştır. (Yukarda gösterdiğimiz gibi, bu istatistikler, kendisinin aktarma yaptığı kaynaklarda bulunuyordu.) Dahası var. "Köylü ekonomisinin [*genel olarak* köylü ekonomisinin!] gelişmesini" tanıtlamak amacıyla, *Grossbauer* ile ilgili verileri ve bazılarının gelişmesini ve diğerlerinin ise yoksullaşması ve proleterleşmesini doğrulayacak düşünceleri ortaya koyduğunu gördük. Sanki hali-vakti yerinde olan köylü çiftliği burjuva girişimci köylü çiftliği ile aynı şey değilmiş gibi, "hali-vakti yerinde olan köylü çiftliklerin"in (II, 138; genel sonuç için karş: s. 456),

doğuşunda genel bir "toplumsal yeniden doğuş" (*tıpkı böyle!*) bile görebilmektedir. Bu çelişkiler ağından kendisini kurtarmak için tek çabası, aşağıdaki daha da karmaşık olan tezdir:

"Elbette köylülük, homojen bir kitle oluşturmamaktadır; bunu yukarda gösterdik [herhalde çiftçilerin sanayideki ücretli emeği oluşturdukları konusundaki küçük ayrıntıyı içeren tezinde göstermiştir?]; burada farklılaşma yönündeki bir eğilimle düzeyleri bir tutma yönündeki eğilim arasında sürekli bir mücadele süreci yer almaktadır. Ama bu farklılıklar ve hatta bireysel çıkarlar arasındaki çelişki, işçi sınıfının çeşitli grupları arasındaki, kır ve kent işçilerinin arasındaki, vasıflı emek ve vasıfh olmayan emek arasındaki, sendika üyeleri ile sendikalara üye olmayanlar arasındaki farklılık ve çelişkilerden daha mı büyüktür? Ancak işçi sınıfı arasındaki bu farklılıkları tamamıyla bir yana itersek (ki bunu yapan bazı araştırmacılar, dördüncüye ek olarak, beşinci bir toplumsal katmanın varlığını görüyorlar), sözde homojen olan işçi sınıfı ile heterojen olan köylülük arasında bir ayrım yapabiliriz." (288.) Ne kadar dikkate değer derin bir tahlil! Uğraşılar arasındaki farklılıklar ile sınıflar arasındaki farklılıkları birbirine karıştırmak; yaşam düzeyindeki farklılıklar ile toplumsal üretim düzeninin çeşitli sınıflarının farklı durumlarını birbirine karıştırmak — günümüzde moda olan "eleştiricilik"in* bilimsel ilkelerden tamamen yoksun

* İşçi sınıfının *sözde* homojenliğine değinmek olgusunun Ed. Bernstein ve bütün yandaşlarının en gözde tezlerinden birisi olduğunu anımsayalım. Ve "farklılaşma"ya gelince; *Eleştirel Düşünceler* adlı yapıtında: farklılaşmanın olduğunu, ama aynı zamanda düzeylerin eşitlenmesinin de yer aldığını; nesnel bir uzman için her iki sürecin de aynı derecede önemli olduğunu (tıpkı Izyaslav'ın Yaroslav'ı yenip yenmemiş olmasının Şçedrin'in nesnel tarihçisi açısından hiç bir fark olmaması gibi)[40] kesinlikle gözleyen Bay Struve idi. Para ekonomisinde bir gelişme vardır, ama aynı zamanda doğal ekonomiye de geri dönüşler vardır. Büyük-ölçekli fabrika üretiminde bir gelişme vardır. Büyük-ölçekli fabrika üretiminde bir gelişme vardır, ama aynı zamanda kapitalist ev sanayiinde de bir gelişme vardır (Bulgakov, II, 88: "*Hausindustrie* hiç bir yerde Almanya'daki kadar yokolmaya yakın değildir"). "Nesnel" bir bilim adamı olguları dikkatle toplamalı ve tutarlı bir görüş

oluşunun ve "sınıf" kavramını yoketmek ve sınıf mücadelesi düşüncesini ortadan kaldırmak konusundaki pratik eğiliminin bundan daha iyi kanıtı mı olur? Tarım işçisi, günde elli kopek kazanır; ücretli işçi istihdam eden girişimci köylü, günde bir ruble kazanır; başkentte çalışan fabrika işçisi, günde iki ruble kazanır; ildeki küçük patron ise, günde 1,5 ruble kazanır. Azçok politik bilince sahip olan bir işçi, hiç zorluk çekmeden, bu çeşitli "sınıfların" temsilcilerinin hangi sınıfa dahil olduklarını ve bu çeşitli "sınıflar"ın toplumsal eylemlerinin hangi yönde olacağını söyleyebilir. Ama üniversite biliminin temsilcisi için ya da modern "eleştirmen" için bu, özümsenmesi tamamen olanaksız olan çok derin bir bilgeliktir.

VIII. 1882 VE 1895 YILLARINDA ALMAN TARIMI KONUSUNDAKİ GENEL İSTATİSTİKLER ORTA-BÜYÜKLÜKTEKİ ÇİFTLİKLER SORUNU

Köylü çiftliğinin modern tarımın ağırlık merkezi olması nedeniyle, bizim açımızdan özellikle önemli olan, köylü çiftliğinin ayrıntılı istatistiklerini incelemiş bulunuyoruz. Şimdi Alman tarımı üzerindeki genel istatistiklere geçelim ve "eleştirmenler"in bu istatistiklerden çıkardıkları sonuçların doğruluklarını araştıralım. Aşağıda, 1882 ve 1895 yıllarında yapılan nüfus sayımlarının başlıca sonuçları kısaca verilmektedir [Tablo 5]:

Marksistler ve "eleştirmenler"in birbirlerinden farklı olarak yorumladıkları bu değişim tablosuna ilişkin olarak üç koşulun incelenmesi gerekmektedir: en küçük çiftliklerin sayılarındaki artış; tablomuzda yüz hektarın üzerindekiler sütununda yer alan latifundiaların sayılarındaki, yani 1.000

elde etmek ve sürecin tümüyle ilgili genel bir fikir inşa etmek için en ufak bir çaba bile göstermeksizin, her şeyi "bir yandan" not ederken "öte yandan" da (Gœthe'nin Wagner'i gibi) "kitaptan kitaba, sayfadan sayfaya atlamalı"dır.

[TABLO 5]

Çiftlik Grupları	Çiftlikler Sayısı (Bin)		Ekili Alan (Bin Hektar)		Göreli Sayılar				Mutlak Artma ya da Azalma	
					Çiftlikler		Alan			
	1882	1895	1882	1895	1882	1895	1882	1895	Çiftlik	Alan
2 hektardan az toprağı olanlar	3.062	3.236	1.826	1.808	58	58,2	5,7	5,6	+174	— 18
2-5 hektar toprağı olanlar	981	1.016	3.190	3.286	18,6	18,3	10	10,1	+ 35	+ 96
5-20 hektar toprağı olanlar	927	999	9.158	9.722	17,6	18	28,7	29,9	+ 72	+564
20-100 hektar toprağı olanlar	281	282	9.908	9.870	5,3	5,1	31,1	30,3	+ 1	— 38
100 hektardan fazla toprağı olanlar	25	25	7.787	7.832	0,5	0,4	24,5	24,1	± 0	+ 45
T o p l a m	*5.276*	*5.558*	*31.869*	*32.518*	*100*	*100*	*100*	*100*	+282	*+649*

hektarın üzerinde alana sahip olan çiftliklerin sayılarındaki artış ve son olarak en çarpıcı olgu olan ve en hararetli tartışmalara neden olan (5—20 hektarlık), orta-köylü çiftliklerinin sayılarındaki artış.

En küçük çiftliklerin sayılarındaki artış yoksulluk ve proleterleşmedeki muazzam bir artışın belirtisidir; çünkü iki hektarın altında alana sahip olan çiftlik sahiplerinin ezici çoğunluğu, tek başına tarımdan geçimlerini temin edemediklerinden, yardımcı bir iş, yani ücretli iş aramak zorundadırlar. Elbette istisnalar vardır: özel ekim, bağcılık, sebze ekimi, sınaî meyvecilik, genel olarak kentin çevresinde yapılan çiftçilik vb., birbuçuk hektarlık toprak üzerinde bile bağımsız (hatta bazı durumlarda küçük olmayan) çiftçilerin varlıklarını sürdürmelerini olanaklı kılar. Ama üç milyonluk bir toplama ulaşan bu çiftliklerin içinde, bu istisnalar oldukça önemsizdir. (Toplam sayının beşte-üçünü temsil eden) bu küçük "çiftçiler" kitlesinin *ücretli işçiler* oldukları olgusu, çeşitli kategorilerdeki çiftçilerin yaptıkları esas işe ilişkin olan Alman istatistikleri tarafından çarpıcı bir biçimde tanıtlanmıştır. Aşağıda bu istatistiklerin kısa bir özeti bulunmaktadır [Tablo 6]:

Dolayısıyla, Alman çiftçilerinin sayılarının toplamının ancak %45'i, yani *yarısından azı, esas* işlerinin çiftçilik olması açısından bağımsızdırlar. Ve bu bağımsız çiftçilerin bile *beşte*-birinin (%20,1'inin) yardımcı işleri vardır. Çiftçilerin %17,5'unun esas işi ticaret, pazar için sebze, meyvecilik, sanayi ve benzerleridir (bu işlerinde "bağımsızdırlar", yani ücretli işçi durumunda değil, ama patron durumundadırlar). Çiftçilerin *hemen hemen üçte-biri* (%31,1) ücretli işçidirler ("bağımsız değildirler", sanayi ya da tarımın çeşitli dallarında istihdam edilmektedirler). Çiftçilerin %6,4'ünün esas işleri, büro çalışmasıdır (askerî serviste, sivil serviste vb.), serbest mesleklerdir vb.. İki hektarın altında toprağa sahip olan çiftçilerin *yarısı* ücretli işçidir, bu 3.200.000 "mal-

[TABLO 6]

Çiftçi Grupları	Esas İşlerine Göre Köylülerin Sınıflandırılması (Yüzde)				Toplam	Yardımcı İşleri Olan Bağımsız Çiftçiler (%)
	Bağımsızlar		Bağımsız Olmayan Emek	Diğer İşler		
	Tarım	Ticaret vb.				
2 hektardan az topraklılar	17,4	22,5	50,3	9,8	100	26,1
2-5 hektar topraklılar	72,2	16,3	8,6	2,9	100	25,5
5-20 hektar topraklılar	90,8	7	1,1	1,1	100	15,5
20-100 hektar topraklılar	96,2	2,5	0,2	1,1	100	8,8
100 hektardan fazla topraklılar	93,9	1,5	0,4	4,2	100	23,5
O r t a l a m a	*45*	*17,5*	*31,1*	*6,4*	*100*	*20,1*

sahibi" arasındaki "bağımsız" çiftçiler, küçük bir azınlığı, yani ancak toplamın %17,4'ünü temsil ederler. Bu sayının %17'si, yani *dörtte-biri* (%26,1) *yardımcı* işler yaparlar. (Tıpkı yukarda sözünü ettiğimiz %50,3'lük grup gibi) esas işleri olarak değil, ama ek bir iş olarak ücretli işçilik yaparlar. 2—5 hektar arasında toprağa sahip olan çiftçilerin bile ancak yarıdan biraz fazlası (1.016.000 çiftçiden 546.000'i) yardımcı işleri olmayan bağımsız çiftçilerdir.

Gerçekten tarımda çalışan insanların toplam sayısının arttığını (yukarda gösterdiğimiz üzere hatalı olarak) iddia eden Bay Bulgakov'un, bunu "bağımsız çiftliklerin sayılarındaki artış" ile —ki halihazırda biz, bunun, esas olarak büyük çiftliklerin zararına olarak artan orta-köylü çiftlikleri olduğunu biliyoruz— açıklarken ortaya serdiği tablonun na-

sıl şaşılacak kadar yanlış olduğunu burada görüyoruz. (II, 133.) Orta-köylü çiftliklerinin toplam çiftlik sayısına oranla (%17,6'dan %18'e yükselmesi, yani %0,4'lük bir artma göstererek) en büyük genişlemeyi göstermiş olması olgusu, hiç bir şekilde, tarımsal nüfustaki artışın, temelinde, orta-köylü çiftliklerinin sayılarındaki artışa bağlı olduğunu tanıtlamaz. Çiftliklerin sayılarındaki genel artışa en çok hangi kategorinin katıldığı sorununa gelince, elimizde iki düşünceye hiç açık kapı bırakmayan doğrudan veriler var: çiftliklerin toplam sayısı 282.000 kadar bir artış göstermiş ve bu sayının 174.000'ini ise iki hektarın altında toprağa sahip olan çiftlikler oluşturmuştur. Sonuç olarak (eğer gerçekten artmış ise), tarımsal nüfusun artmasının, kesinlikle bağımsız olmayan çiftliklerin sayılarındaki artış ile açıklanması gerekir (çünkü iki hektarın altında toprağa sahip olan çiftçiler yığını bağımsız değildir). En yüksek artış, küçük parçalara bölünmüş çiftliklerde görülür. Bu ise büyüyen *proleterleşmenin* belirtisidir. 2—5 hektar arasında toprağa sahip olan çiftliklerde (35.000'i bulan) bir artış bile, tamamen *bağımsız* çiftliklerin artan sayılarına bağlanamaz, çünkü toplam sayıları 1.016.000'i bulan bu çiftçilerden ancak 546.000'inin ek kazançları yoktur ve bağımsızdırlar.

Şimdi büyük çiftliklere gelelim. İlk olarak (bütün savunucuların fikirlerini çürütmek açısından son derece önemli olan) aşağıdaki karakteristik olguya değinmeliyiz: Tarım ile diğer çalışmaların birleşmesi, çeşitli çiftçi kategorileri bakımından farklı ve birbirine karşıt bir anlam taşır. Küçük çiftçiler arasında proleterleşmeyi ve bağımsızlığın azalmasını gösterir; çünkü bu kategoride, tarım, ücretli işçilerin, küçük zanaatçıların, küçük tüccarların vb. işlerine benzer işlerle birleşmiştir. Büyük çiftçiler arasında ise, ya hükümetle ilgili görevler, askerlik vb. gibi bir ortam sonucunda toprak mülkiyetinin politik önemindeki bir artışı ya da tarımın ormancılık ve tarımsal sanayilerle birleştiğini göste-

rir. Bilindiği gibi, sonuncu olgu, tarımda *kapitalist* ilerlemenin en karakteristik belirtilerinden birisidir. "Bağımsız" çiftçiliği esas işleri olarak kabul eden (ve tarıma işçiler olarak değil, ama patronlar olarak katılan) çiftçilerin yüzdesinin çiftlik büyüklüklerindeki (%17—72—90—96'lık) artışlarla kesin olarak artmasının, ama öte yandan 100 hektar ve üzerinde toprağa sahip olan çiftlikler kategorisinde ise %93'e düşmesinin nedeni budur. Bu grupta yer alan çiftçilerin %4,2'si ("diğer çalışmalar" başlığı altında) büro çalışmasını esas işleri olarak kabul ederler; %0,4'ü ise "bağımsız olmayan" çalışmayı esas işleri olarak kabul ederler (burada tartışılan şey, ücretli işçiler değil, ama yöneticilerdir, deneticilerdir vb., karş: *Statistik des Deutschen Reichs*, B. 112, s. 49). Tıpkı bunun gibi, yardımcı işlerle uğraşan bağımsız çiftçilerin yüzdesi, kesin bir şekilde çiftliklerin büyüklüklerindeki (%26—25—15—9'luk) artış ile azalmakta, ama 100 hektar ve daha fazla toprağa sahip olan çiftçiler arasında (%23) ise büyük ölçüde artmaktadır. (100 hektar ve daha fazla toprağa sahip olan) büyük çiftliklerin sayılarına ve işgal ettikleri toprağın alanına bakılacak olursa, yukarda verilen istatistikler, bu çiftliklerin toplam çiftlik sayısı ve toplam alan içindeki paylarında bir *azalma* olduğunu gösterir. Burada akla bir soru geliyor: bu durum, Bay Bulgakov'un varsaymakta acele ettiği gibi, küçük ve ortaköylü çiftçiliğinin büyük-ölçekli çiftçiliğe yer bırakmadığını mı anlatmaktadır? Biz, bu düşüncede değiliz; ve bu nokta üzerinde Kautsky'yi kızgın bir biçimde itip kakan Bay Bulgakov, sadece, Kautsky'nin bu konu ile ilgili düşüncesini çürütmekteki yeteneksizliğini ortaya sermektedir. İlkönce, büyük çiftliklerin oranlarındaki azalma, çok azdır (çiftlik sayısı olarak toplam çiftlik sayısının %0,02'si kadar, yani %47'den %45'e bir düşüş olmuş; alan olarak ise toplam çiftlik alanlarının %0,35'i kadar, yani %24,43'ten %24,088'e düşüş olmuştur). Tarımın yoğunlaşması ile birlikte, çiftlik alanında

az miktarda bir azaltma yapmanın bazı durumlarda *zorunlu olduğu* ve büyük çiftçilerin işçi temin etmek amacıyla mülkün merkezinden uzakta olan küçük toprak parçalarını kiraladıkları genellikle bilinen bir olgudur. Doğu Prusya'daki büyük ve küçük-ölçekli çiftliklerin ayrıntılı tanımını yapan yazarın, büyük toprak mülkiyetine ilişkin olarak küçük toprak mülkiyetinin oynadığı yardımcı rolü açıkça ortaya koyduğunu ve işçilerin yerleşmesini sıkı sıkıya tavsiye ettiğini yukarda tanıtlamış bulunuyoruz. İkincisi, küçük-ölçekli çiftçiliğin büyük-ölçekli çiftçiliği yoketmesinden sözedilemez, çünkü çiftliklerin *büyüklükleri* ile ilgili veriler, *üretimin ölçeğini* değerlendirebilmek için henüz yeterli değildir. Büyük-ölçekli çiftçiliğin bu yönde hatırı sayılır ölçüde bir ilerleme gösterdiği olgusu, makine kullanımı (yukarıya bakınız) ve sınaî tarım (bunları aşağıda oldukça ayrıntılı bir biçimde inceleyeceğiz, çünkü Bay Bulgakov bu konu ile ilgili olarak Alman istatistiklerinin şaşılacak derecede yanlış bir yorumunu getiriyor) ile ilgili istatistiklerle reddedilmesi olanaksız bir biçimde tanıtlanmıştır. Üçüncüsü, 100 hektar ve daha fazla alana sahip olan çiftlikler grubu içinde *latifundialar* yani 1.000 hektar ve daha fazla toprağa sahip olan çiftlikler önemli bir yer tutmaktadır. Bu çiftliklerin sayıları orantılı bir şekilde orta-köylü çiftliklerinden çok daha fazla artmış, yani 515'ten 572'ye çıkarak %11'lik bir artış göstermiştir. Öte yandan, orta-köylü çiftliklerinin sayısı ise 926.000'den 998.000'e yükselmiş, yani %7,8'lik bir artış göstermiştir. Latifundiaların alanları 708.000 hektardan 802.000 hektara yükselmiş, yani 94.000 hektar *artmıştır*. 1882 yılında latifundialar, ekilen toprakların toplamının %2,22'sini kaplıyordu; 1895 yılında ise kapladıkları alan, ekilen toprakların toplamının %2,46'sı idi. Bay Bulgakov, yaptığı çalışmada, bu konu ile ilgili olarak *Naçalo*'da Kautsky'ye yönelttiği temelsiz itirazlarını, daha da temelsiz olan aşağıdaki genelleme ile tamamlıyor:

"Büyük-ölçekli çiftçiliğin çöküşünün bir göstergesi, tarımdaki ilerleme ve yoğun tarımın büyümesi ile çiftliklerin parçalanmasının yanyana gitmesi gerektiği halde, latifundialardaki artıştır. ..." (II, 126.) Bay Bulgakov büyük-ölçekli çiftçilikteki "latifundia [!] soysuzlaşması" konusunda ilgisizee konuşmaya devam ediyor. (II, 190, 363.) "Âlim"-imiz ne kadar dikkate değer bir mantık ile muhakeme yürütüyor: *Eğer* çiftçiliğin yoğunlaşması ile birlikte çiftliklerin büyüklüklerinde *arasıra* yer alan azalma, üretimdeki bir artışı gerektiriyorsa, *bu durumda* latifundiaların alanlarında ve sayılarındaki bir artış *genel olarak* bir çöküşün belirtisi olmalıdır! Ama eğer mantık bu denli kötü ise, niçin istatistiklere dönerek onların yardımını istemiyoruz? Bay Bulgakov'un bilgi aldığı kaynak, latifundia çiftçiliği hakkında bir yığın veri içeriyor. Rakamların bazılarını veriyoruz: 1895 yılında, en büyük tarım girişimlerinin 572'si 1.159.674 hektarlık bir alanı kaplıyorlardı. Bu alanın 802.000 hektarı da ormanlarla kaplı idi (bu latifundia sahiplerinin bir kısmı daha önce kereste tüccarı idiler, çiftçi değildiler). Her türlü çiftlik hayvanları bu çiftçilerin %97,9'u tarafından, çeki hayvanları ise gene bunların %97,7'si tarafından besleniyordu. Bu gruptakilerin 555'i makine kullanıyorlardı ve gördüğümüz gibi çeşitli tipteki makinelerin kullanımının yer aldığı durumların *azamî sayısı* bu gruptadır; buharlı pulluklar 81 çiftlik tarafından ya da latifundia çiftliklerinin toplam sayısının %14'ü tarafından kullanılmakta; çiftlik hayvanları ise aşağıdaki gibi beslenmektedir: 148.678 baş sığır, 55.591 at, 703.813 koyun ve 53.543 domuz. Bu çiftliklerin 16'sı şeker rafinerileriyle, 228'i içki fabrikalarıyla, 6'sı bira fabrikalarıyla, 16'sı nişasta fabrikalarıyla, ve 64'ü değirmenlerle birleşmişlerdir. Bu çiftliklerin 211'inin şeker pancarı ekimi yapması (bu tahılın ekimine 26.000 hektar ayrılmıştır), 302'sinin sınaî amaçlar için patates ekimi yapması, 21'inin (çiftlik başına 87 olmak üzere, 1.882 inek ile) kentlere süt

satması ve 204'ünün (çiftlik başına 89 olmak üzere, 18.273 inek ile) sütçülük kooperatifleri topluluklarına dahil olmaları olgusuna bakılarak yoğunlaşma hakkında hüküm verilebilir. Gerçekten çok garip bir "latifundia soysuzlaşması"!

Şimdi orta-köylü çiftliklerine (alanları 5—20 hektar arasındakilere) geçelim. Bunların çiftliklerin toplam sayısı içinde temsil ettikleri oran %17,6'dan %18'e (+0,4% olarak) yükselmiş; toplam çiftlik alanları içindeki oranları ise %28,7'den %29,9'a (+1,2% olarak) yükselmiştir. Her "marksizmin yıkıcısı"nın bu sayıları elinde koz olarak görmesi oldukça doğaldır. Bay Bulgakov bu sayılardan "büyük-ölçekli çiftçiliğin, küçük-ölçekli çiftçilik tarafından safdışı edilmesi", "merkezileşmenin karşısındaki yönde bir eğilimin" var olduğunu ve buna benzer şeyler sonucuna varıyor. Özellikle "köylülük" konusunda sınıflandırılmamış istatistiklerin özellikle elverişsiz olduğuna ve kolayca hataya yol açtığına yukarda değindik; küçük girişimlerin oluşması ve köy burjuvazisinin "gelişme" süreçlerinin, çoğunluğun yoksullaşmasını ve proleterleşmesini en uygun biçimde gizleyebilecekleri alan özellikle budur. Bir bütün olarak Alman tarımında bir yandan büyük-ölçekli kapitalist çiftçiliğin su götürmez bir gelişmesini (latifundiaların büyümesi, makinelerin kullanımındaki artış ve tarımsal sanayilerin gelişmesi) görüyoruz; öte yandan ise, proleterleşme ve yoksullaşma açısından da çok daha su götürmez bir büyüme var (kentlere akın, toprak parçalanmasının genişlemesi, küçük toprak parçaları üzerindeki köylü mülkiyeti sayısının artması, yardımcı ücretli işlerin artışı, küçük köylülerin yiyecek tüketimlerindeki düşüş vb.). Dolayısıyla, bu süreçlerin "köylülük" arasında revaçta olmaması açıkça olanaksızdır ve ihtimal dahilinde olamaz. Dahası, ayrıntılı istatistikler bu süreçleri açıkça belirlemekte ve bu durumda çiftliklerin büyüklükleri ile ilgili verilerin tek başlarına tamamıyla yetersiz oldukları düşüncesini güçlendirmektedir. Dolayısıyla Kautsky, Alman tarımın-

daki kapitalist gelişmenin genel durumunu esas almak suretiyle, bu istatistiklerden hareket ederek, küçük-ölçekli üretimin büyük-ölçekli üretime karşı başarılı olmaya başladığı sonucuna varmanın yanlışlığına haklı olarak işaret etti.

Bununla birlikte, "orta-köylü çiftliklerinin" sayılarındaki artışın, malsahipliğindeki, zenginlikteki bir artışın değil, ama *yoksulluktaki bir artışın* belirtisi olduğunu tanıtlayan bol sayıda, doğrudan veriye sahibiz. Bay Bulgakov'un gerek *Naçalo*'da ve gerekse kitabında çok beceriksizce kullandığı, çeki hayvanları ile ilgili verilere başvuralım. Orta dereceli çiftçiliğin gelişmekte olduğu ve büyük-ölçekli çiftçiliğin ise çökmekte olduğuna ilişkin kendi iddiasına değinen Bay Bulgakov şunları yazıyordu: "Eğer bunun için daha fazla kanıt gerekiyorsa, o zaman işgücünün miktarı konusundaki kanıtlara çeki hayvanlarının sayıları konusundaki kanıtları ekleyebiliriz. Aşağıdaki tablo [Tablo 7] açık ve okunaklıdır:"*

[TABLO 7]

[Gruplar]	Tarla Çalışmasında Hayvanlardan Yararlanan Çiftliklerin Sayısı		Fark
	1882	1895	
2 hektara kadar	325.005	306.340	—18.665
2-5 hektar	733.967	725.584	— 8.383
5-20 hektar	894.696	925.103	+30.407
20-100 hektar	279.284	275.220	— 4.064
100 hektardan fazla	24.845	24.485	— 360
T o p l a m	*2.257.797*	*2.256.732*	*— 1.065*

"Çeki hayvanlarından yararlanan çiftliklerin sayısı, kü-

* Bay Bulgakov'un verdiği tabloyu aynen alıyoruz, sadece toplamları ekliyoruz.

çük çiftliklerde olduğu gibi büyük çiftliklerde de bir düşüş gösterdi ve sadece orta dereceli çiftliklerde bu sayıda bir artma oldu." (*Naçalo*, n° 1, s. 20.)

Bay Bulgakov'un, alelacele kaleme alınmış bir dergi yazısında, çeki hayvanları hakkındaki istatistiklerin mantıkî olarak götürdükleri sonuca *taban tabana karşıt* bir sonuca varmak suretiyle yanılmasını mazur görebiliriz. Ama "keskin bilim adamımız" bu hatayı "anketinde" yineledi. (Cilt II, s. 127, hatta burada +30,407 ve —360 rakamlarını, hayvanların sayılarını belirleyen rakamlar olarak kullandı. Oysa bu sayılar çeki hayvanlarından yararlanan çiftliklerin sayılarını belirlemektedirler, ama elbette bu nokta önemsizdir.)

"Büyük-ölçekli çiftçiliğin çöküşü"nden (II, 127) bu denli cesaretle sözeden "keskin bilim adamı"mıza soruyoruz: Orta-köylü çiftliklerinin *toplam sayıları* 72.000 kadar bir artış gösterirken (II, 124), çeki hayvanlarına sahip olan orta-köylü çiftliklerinin sayılarındaki 30.000'lik artışın anlamı nedir? Çeki hayvanlarına sahip olan orta-köylü çiftliklerinin *yüzdesinin düşmekte olduğu* açıkça görülmüyor mu? Durum böyle olduğuna göre ve verilerin ise kendisinin mutlak rakamları aldığı kitabın aynı sayfasında ve aynı tablosunda bulunduğuna göre, Bay Bulgakov'un 1882 ve 1895 yıllarında çeki hayvanları besleyen çeşitli çiftlik kategorilerinin *yüzdelerinin kaç olduğunu* araştırması gerekmez miydi? (*Statistik des Deutschen Reichs*, B. 112, s. 31.)

Verileri buraya aktarıyoruz [Tablo 8]:

Dolayısıyla, çeki hayvanlarına sahip olan çiftlikler *ortalama olarak* %2'den fazla bir azalma göstermişler, ama bu düşüş küçük ve orta-köylü çiftliklerinde *ortalamanın üzerinde*, büyük çiftliklerde ise *ortalamanın altında* olmuştur.* Üstelik, "hayvan gücünün, özellikle büyük çiftliklerde

* En küçük azalma, ancak göreli olarak önemsiz bir bölümü çeki hayvanları besleyen en küçük çiftçiler arasında gözlenmiştir. Çeki hayvanlarının

[TABLO 8]

[Gruplar]	Çeki Hayvanları Kullanan Çiftliklerin Yüzdesi		Fark
	1882	1895	
2 hektardan az	10,61	9,46	—1,15
2-5 hektar	74,79	71,39	—3,40
5-20 hektar	96,56	92,62	—3,94
20-100 hektar	99,21	97,68	—1,53
100 hektardan fazla	99,42	97,70	—1,72
O r t a l a m a	*42,79*	*40,60*	*—2,19*

buharla çalışan (buharlı pulluklar vb.) makineler de dahil olmak üzere, çeşitli makine cinsleri biçiminde mekanik güç ile sık sık yer değiştirdiği" unutulmamalıdır. (*Statistik des Deutschen Reichs*, B. 112, s. 32.)

Bu nedenle, eğer (alanları 100 hektar ve üzerindeki) büyük çiftlik gruplarında çeki hayvanlarının sayısı 360 kadar azalıyor ise ve eğer aynı zamanda buharlı pullukların sayıları (1882 yılında 710 ve 1895 yılında ise 1.325 olmak üzere) 615 kadar *artıyorsa*, o halde, bir bütün olarak alındığı takdirde, büyük-ölçekli üretimin kayba uğramamış olduğu, tersine kazançlı çıktığı açıktır. Sonuç olarak (tarla işlerinde hayvanların kullanılması ya da hayvanların yerine buhar gücünün konulması açısından) Alman çiftçileri arasında çift-

bileşiminin iyileşen, yani daha fazla sayıda at ve öküz ve göreli olarak daha az sayıda inek besleyenlerin kesinlikle bu çiftlikler arasında (ve *sadece* bunlar arasında) yer aldığını ileride göreceğiz, Alman anketi (s. 32) yazarlarının haklı olarak belirttikleri gibi, en küçük toprak parçaları üzerinde yaşayan köylüler çeki hayvanı beslemekte ve bu hayvanları sadece toprağı sürmek için değil, ama bunun yanısıra "ücret karşılığında yapılan yardımcı işler"de de kullanmaktadırlar. Dolayısıyla, çeki hayvanları sorununu tartışırken bu küçük toprak parçalarını hesaba katmak hatalı olur. Çünkü bunların tamamiyla istisnaî koşulları vardır.

çilik koşullarını *iyileştiren* tek grubun, çiftlikleri 100 hektar ve daha fazla olan *büyük* çiftçiler oldukları sonucuna varıyoruz. Geriye kalan bütün diğer gruplarda çiftçilik koşulları bozulmuştur; ve *bu koşulların en çok bozulduğu grup ise*, içlerinde çeki hayvanlarından yararlanan çiftliklerin yüzdesinin *en çok* düşüş gösterdiği *orta-köylü çiftlikleridir*. Çeki hayvanlarına sahip olma açısından (100 hektar ve daha fazla alana sahip olan) büyük çiftlik yüzdeleri ve (5—20 hektar arasında toprağa sahip olan) orta-büyüklükteki çiftlik yüzdeleri arasındaki fark, önceleri (99,42 ve 96,56 olmak üzere) %3'ten azdı; bugün bu fark (97,70 ve 92,62 olmak üzere) %5'ten fazladır.

Kullanılan çeki hayvanlarının cinsleri üzerindeki veriler bu sonucu daha da güçlü olarak doğrulamaktadır. Çiftçilik ne kadar küçük ise, cinsler de o kadar zayıftır: Tarla çalışmasında oldukça zayıf olan, göreli olarak az sayıda öküz ve at ile fazla sayıda *inek* kullanılır.

1882 ve 1895 yılları için, durumu bu açıdan ortaya koyan veriler aşağıdadır:

Çeki hayvanları kullanan 100 çiftlik için veriler [Tablo 9]:

[TABLO 9]

[Gruplar]	Yalnız İnekler			Atlar ya da Öküzlerle Birlikte İnekler		
	1882	1895	[Fark]	1882	1895	[Fark]
2 hektardan az	83,74	82,10	—1,64	85,21	83,95	—1,26
2-5 hektar	68,29	69,42	+1,13	72,95	74,93	+1,98
5-20 hektar	18,49	20,30	+1,81	29,71	34,75	+5,04
20-100 hektar	0,25	0,28	+0,03	3,42	6,02	+2,60
100 hektardan fazla	0,00	0,03	+0,03	0,25	1,40	+1,15
O r t a l a m a	*41,61*	*41,82*	*+0,21*	*48,18*	*50,48*	*+2,30*

En büyük bozulma orta-köylü çiftlikleri grubunda yer almak üzere (belirtilen nedenden dolayı, küçük toprak parçaları üzerinde kurulmuş olan çiftlikler hesaba katılmamıştır), kullanılan çeki hayvanlarının cinsleri açısından genel bir bozulma görüyoruz. Bu grupta, çeki hayvanlarına sahip olan çiftliklerin toplam sayısı üzerinden olmak üzere, diğer hayvanların yanısıra *inekleri* kullanmak zorunda olanların ve *sadece inek* kullanmak zorunda olanların yüzdesi *diğerlerinin hepsinden çok* artmıştır. Günümüzde, çeki hayvanlarına sahip olan orta-köylü çiftliklerinin üçte-birinden çoğu tarla çalışmalarında inekleri kullanmakta (ki bu durum, doğal olarak, toprağın daha kötü bir biçimde sürülmesine ve sonuçta tahıl veriminde olduğu kadar süt veriminde bir düşmeye yol açmaktadır) beşte-birinden çoğu ise, bu işlerde sadece inekleri kullanmaktadır.

Eğer tarla işinde kullanılan hayvanların sayısını ele alacak olursak, (küçük toprak parçalarında kurulmuş olan çiftlikler hariç olmak üzere) bütün gruplarda ineklerin sayıları açısından bir artış görürüz. İneklerin ve öküzlerin sayıları aşağıda gösterildiği gibi değişmektedir [Tablo 10]:

[TABLO 10]

TARLA İŞLERİNDE KULLANILAN ATLARIN VE ÖKÜZLERİN SAYISI
(BİNDE)

[Gruplar]	1882	1895	Fark
2 hektara kadar	62,9	69,4	+ 6,5
2-5 hektar	308,3	302,3	— 6
5-20 hektar	1.437,4	1.430,5	— 6,9
20-100 hektar	1.168,5	1.155,4	—13,1
100 hektardan fazla	650,5	695,2	+44,7
T o p l a m	*3.627,6*	*3.652,8*	*+25,2*

Küçük toprak parçaları üzerine kurulmuş olan çiftlikler dışında, asıl çeki hayvanlarının sayısındaki artış, *sadece* büyük çiftçiler arasında görülmektedir.

Sonuç olarak, tarla işinde kullanılan hayvan ve makine gücü ile ilgili olarak çiftçilik koşullarındaki değişikliklerden çıkarılacak genel sonuç şudur: sadece büyük çiftçiler arasında *iyiye doğru bir ilerleme;* diğerleri arasında *kötüleşme; orta-köylü çiftlikleri arasında* ise *kötüleşmenin azamisi.*

1895 yılı istatistikleri, orta-köylü çiftliklerini iki alt gruba ayırabilmemizi olanaklı kılıyor: sırasıyla 5 hektardan 10 hektara kadar olanlar ve 10 hektardan 20 hektara kadar olanlar. Beklendiği üzere (çiftlik sayısının daha fazla olması bakımından çok önemli olan), birinci alt grupta, çiftçilik koşulları, çeki hayvanlarının kullanımını etkiledikleri ölçüde, ikinci alt gruptan kıyas kabul etmez bir biçimde daha kötüdürler. 5—10 hektar arasında toprağı bulunan toplam 606.000 toprak sahibinin %90,5'unun (ve 10—20 hektar arasında toprağa sahip olan toplam 393.000 toprak sahibinin ise %95,8'inin) çeki hayvanları vardır. Ve bu %90,5'luk kesimin %46,3'ü (%95,8'lik kesimin ise %17,9'u) ineklerini tarla işlerinde kullanırlar; sadece inekleri kullananların yüzdesi 41,3'tür (10—20 hektar arasında toprağı bulunan grup için bu sayı %4,2'dir).

5—10 hektar grubunun, yani çeki hayvanları açısından en fakirce donanmış olan grubun, 1882'den 1895'e dek gerek çiftlik sayısı ve gerekse alan açısından kesinlikle *en büyük artışı* gösterdiği anlaşılıyor. Açıklayıcı rakamlar aşağıda verilmiştir [Tablo 11]:

10—20 hektar grubunda çiftliklerin sayılarının artışı oldukça belirgindir. Toplam alanın oranı azalma bile gösterirken, ekili alanların oranı 5—10 hektar grubundakinden çok daha düşük bir dereçede artmıştır. Sonuç olarak, orta-köylü çiftlik grubundaki artış, başlıca (ve hatta kısmen yalnızca) 5—10 hektar grubu için, yani çeki hayvanlarının kullanı-

[TABLO 11]

[Gruplar]	Toplam Miktarın Yüzdesi								
	Çiftlikler			Toplam Alan			Ekili Alan		
	1882	1895	[Fark]	1882	1895	[Fark]	1882	1895	[Fark]
5-10 hektar	10,50	10,90	+0,40	11,90	12,37	+0,47	12,26	13,02	+0,76
10-20 hektar	7,06	7,07	+0,01	16,70	16,59	—0,11	16,48	16,88	+0,40

mı açısından çiftçilik koşullarının özellikle kötü olduğu grup için geçerli olmaktadır.

Dolayısıyla, istatistiklerin, orta-köylü çiftliklerinin sayılarının dillere destan olan artışının gerçek anlamını, reddedilmesi olanaksız bir biçimde ortaya serdiğini görüyoruz: bu, malsahipliğindeki bir artış değil, tam tersine, *yoksulluktaki bir artıştır*; küçük çiftçilikteki bir gelişme değil, tam tersine *onun gerilemesidir*. Eğer çiftçilik koşulları *en çok* orta-köylü çiftliklerinde bozulmuşsa ve eğer bu çiftlikler, ineklerini en yoğun bir biçimde tarla işinde kullanmak zorunda kalmışlarsa, o zaman (çiftçiliğin bütün olarak en önemli yönlerinden biri olan) sadece çiftçiliğin bu yönünden hareket ederek, çiftçiliğin diğer bütün yönlerini de gözönüne almak suretiyle sonuçlara varmak sadece hakkımız değil, aynı zamanda görevimizdir de. Eğer (Rus okuruna yabancı olmayan ve şimdi sözünü ettiğimiz duruma da oldukça uygulanabilir bir terimi kullanacak olursak) atı olmayan çiftliklerin sayıları artmış ise, kullanılan çeki hayvanlarının tiplerinde bir kötüleşme var ise, çiftçilerin yaşam koşullarının ve yiyeceklerinin yanısıra hayvanların genel bakımı ve toprağın işlenmesinin de kötüleştiği konusunda en küçük

bir kuşku yoktur. Çünkü, hepimizin bildiği üzere, köylü çiftliğinde, hayvanlar ne kadar çok çalışırsa ve ne kadar kötü beslenirse, köylü de aynen o kadar çok çalışır ve o kadar kötü beslenir. Bunun tersi de böyledir. Yukarıda Klawki'nin ayrıntılı çalışmasından çıkardığımız sonuçlar, Almanya'daki bütün küçük köylü çiftlikleri ile ilgili, çok bol miktardaki verilerle baştanaşağı doğrulanmaktadır.

IX. ALMANYA'DA MANDIRACILIK VE TARIM KOOPERATİF TOPLULUKLARI

ALMANYA'DA TARIMSAL NÜFUSUN EKONOMİDEKİ DURUMUNA GÖRE DAĞILIŞI

Çeki hayvanları hakkındaki veriler üzerinde çok ayrıntılı olarak durduk çünkü (daha önce incelediğimiz, makinelerle ilgili olan verilerin dışında) tarım konusuna, tarım aletleri ve tarım örgütlenmesi konusuna nüfuz etmemize izin veren veriler sadece bunlardır. Bütün diğer veriler —(yukarıda aktarmış olduğumuz) toprak miktarına ve (aşağıda aktarılacak olan) çiftlik hayvanlarına ilişkin olanlar— sadece, değişik kategorilerdeki çiftliklerde toprağın işlenmesi ve bunun sonucu olarak elde edilen verim ile çiftlik hayvanlarının kaliteleri ve verimliliklerinin farklı olması açısından eşitsizlikleri açıkça ortada olan şeyleri eşit olarak göstererek, tarımın dış görüntülerini tanımlarlar. Bütün bu farklılıklar, iyi bilinmelerine karşın, istatistik derlemelerde çoğunlukla unutulurlar; makineler ve çeki hayvanlarına ilişkin veriler, tek başlarına, en azından bir ölçüye dek, bizim bu farklılıklar konusunda bir değerlendirme yapmamızı ve (genellikle) bunlardan kimin kazanç sağladığına karar vermemizi olanaklı kılarlar. Eğer özellikle pahalı ve karmaşık makineler, büyük çiftliklerde diğer çiftliklerdekinden daha büyük çapta kullanılıyor ise —ki istatistikler sadece bu makineleri hasaba katmaktadırlar— o zaman istatistiklerin ihmal ettikleri (pulluklar, tapanlar, arabalar, vb. gibi) diğer tarım araç

ve gereçlerinin büyük çiftliklerde daha kaliteli oldukları, daha büyük miktarlarda kullanıldıkları (bu çiftlikler daha geniş oldukları için) açıktır. Aynı şey, çiftlik hayvanları açısından da sözkonusudur. Küçük çiftçi, zorunlu olarak, daha fazla çalışmak ve daha tutumlu olmak suretiyle, bu avantajlardan olan yoksunluğunu karşılayacaktır (varlığını sürdürmek için yaptığı bu mücadelede bunlardan başka silahı yoktur) ve bu nedenle, kapitalist toplumda bu nitelikler sadece raslansal şeyler değildir, tersine çiftçinin daimî ve zorunlu olan ayırdedici nitelikleridirler. Burjuva iktisatçısı (ve bütün diğer sorunlarda olduğu gibi, bu sorunda da burjuva iktisatçısının kuyrukçuluğunu yapan modern "eleştirmen") köylüye bir övünç yükleyerek, bunu tutumluluğun, aza kanaatin vb. erdemi olarak adlandırır (karş: Hecht ve Bulgakov). Sosyalist ise, ona normalin üzerindeki çalışma (*Ueberarbeit*) ve normalin altındaki tüketim (*Unterkonsumption*) adını verir ve bu durumdan kapitalizmi sorumlu tutar; toplumsal çöküntüyü bir erdem gibi göstererek ve böylelikle onu gözlerden uzak tutmaya çabalayarak Manilov söylevleri verenlerin ortaya koydukları aldatmacaya karşı köylünün gözünü açmaya çalışır.

Şimdi, 1882 ve 1895 yıllarında Alman çiftçilerinin çeşitli grupları arasında çiftlik hayvanlarının dağılımı üzerindeki verilerle ilgileneceğiz. Bellibaşlı özetler (toplam yüzdeleri olarak) aşağıda verilmiştir [Tablo 12]:

Dolayısıyla, büyük çiftliklerin sahip oldukları çiftlik hayvanlarının toplamdaki payı azalırken, bu pay, ancak ortaköylü çiftliklerinde artmıştır. Toplam olarak çiftlik hayvanlarından sözediyoruz çünkü her ne kadar istatistiklerin sadece değere değindikleri olgusu var ise de, istatistikçinin bütün gruplar için her hayvanın değerinin aynı olduğu konusundaki varsayımı açıkça hatalıdır.

Değere ilişkin olarak verilen ve farklı çiftlik hayvanlarını toplayabilmemizi sağlayan veriler, gerçekten bütün çift-

[TABLO 12]

ÇİFTLİK HAYVANLARI

[Gruplar]	Bütün Hayvanlar (Değer Olarak)			Sığırlar			Domuzlar		
	1882	1895	Fark	1882	1895	Fark	1882	1895	Fark
2 hektardan az	9,3	9,4	+0,1	10,5	8,3	—2,2	24,7	25,6	+0,9
2-5 hektar	13,1	13,5	+0,4	16,9	16,4	—0,5	17,6	17,2	—0,4
5-20 hektar	33,3	34,2	+0,9	35,7	36,5	+0,8	31,4	31,1	—0,3
20-100 hektar	29,5	28,8	—0,7	27,0	27,3	+0,3	20,6	19,6	—1,0
100 hektardan fazla	14,8	14,1	—0,7	9,9	11,5	+1,6	5,7	6,5	+0,8
T o p l a m	*100*	*100*	—	*100*	*100*	—	*100*	*100*	—

lik hayvanlarının gerçek değere göre değil, ama sayıya göre dağılımlarını göstermektedirler. (Bütün hayvanları büyükbaş hayvan terimi ile ifade etmek suretiyle sonuca varmak olanağı vardı, ama bu [yöntem —ç.], sonuçları maddî olarak değiştiren yeni hesaplamaları gerektirecekti.) Büyük çiftçilere ait olan çiftlik hayvanlarının kaliteleri daha iyi olduğu için ve küçük çiftçilerinkinden daha büyük ölçüde gelişme gösterdiği için (araç-gereçlerdeki gelişme ile değerlendirecek olursak) büyük-ölçekli çiftçiliğin gerçek üstünlüğünü rakamlar önemli ölçüde azaltmaktadırlar.

Çeşitli çiftlik hayvanları tiplerine bakılacak olursa, büyük çiftliklerin paylarındaki azalmanın tamamıyla ticarî amaçla koyun yetiştirmede görülen gerilemeye bağlı olduğunu söylemek gerekir: 1882 yılından 1895 yılına kadar koyun sayısı 21,1 milyondan 12,6 milyona düştü, yani 8,5 milyon azaldı; 20 hektarın üzerinde toprağa sahip olan çiftliklerin bu toplam azalmadaki payları 7 milyon idi. Bilindiği üzere, süt ürünleri ve et pazarları için hayvan yetiştirilmesi, Almanya'da ticaret amacıyla çiftlik hayvanları yetiştirilmesinin gelişmek-

te olan dallarından birisidir. Bu nedenle, sığır ve domuzlarla ilgili verileri aldık ve çiftlik hayvancılığının bu iki dalındaki *en büyük* ilerlemenin (alanları 100 hektar ve üzerinde olan) büyük çiftliklerde yapıldığını gördük: sığır ve domuzların toplam sayılarında bunlara düşen pay en çok artışı göstermiştir. Bu olgunun, çiftlik hayvanlarının yetiştirildikleri alanın tarım çiftliklerinin alanlarından genellikle daha küçük olması nedeniyle önemi büyüktür ve bundan dolayı büyük çiftliklerde değil ama orta kapitalist çiftliklerde daha hızlı bir gelişmenin olması düşünülebilir. (Sığırların kalitesi konusunda değil ama sayıları açısından) varılması gerekli sonuç şudur: ticarî amaçlarla koyun yetiştirilmesinde meydana gelen ciddî gerileme nedeniyle en çok kayba uğrayanlar büyük çiftçilerdir ve bu kayıp tamamıyla değil ama kısmen sığır ve domuz yetiştirme alanındaki (orta ve küçük çiftliklere oranla) daha büyük olan artış ile karşılanmıştır.

Mandıracılıktan sözedecek olursak, bu sorunla ilgili olarak Alman istatistiklerinde bulunan tamamıyla yapıcı ve bildiğimiz kadarıyla kullanılmamış olan materyali gözden uzak tutamayız. Bu konu tarım ile tarım sanayilerinin birleştirilmesi genel sorununu ilgilendirir. Ama Bay Bulgakov olguları hayret verecek kadar tahrif ettiği için bu konu ile uğraşmak zorundayız. Bilindiği üzere, tarım ile çiftlik ürünlerinin sanayide işlenmesinin birleşmesi, özellikle tarımda kapitalist gelişmenin en belirgin özelliklerinden biridir. Bir süre önce, *Naçalo*'da (n° 3, s. 32), Bay Bulgakov şunları söylüyordu: "Benim düşünceme göre, bu birleşmenin önemini Kautsky çok fazla abartıyor. Eğer istatistiklere bakacak olursak, sanayi ile bu yoldan ilişkili olan toprak miktarı oldukça önemsizdir." Tez çok zayıftır; çünkü Bay Bulgakov bu birleşmenin teknik açıdan ilerici niteliğini yadsımaya cesaret edememektedir. Ve en önemli sorundan, yani bu gelişmenin taşıtının büyük-ölçekli üretim mi, yoksa küçük-ölçekli üretim mi olduğu sorunundan ise açıkça kaçınmak-

tadır. Bununla birlikte, istatistikler bu sorunu çok açık bir biçimde yanıtlıyorlar, Bay Bulgakov ise, başka çaresi kalmayınca, kitabında *—sit venia verbo!**— kurnazlığa başvuruyor. Herhangi bir biçimde tarım sanayileri ile birleşmiş olan çiftliklerin (gruplara göre değil, genel olarak bütün çiftliklerin) yüzdelerini aktarıyor ve düşüncesini söylüyor: "Bunların başlıca büyük çiftliklerle birleşmiş oldukları düşünülmemelidir." (II, 116.) Durum ise bunun tam tersini gösteriyor çok değerli profesör: bu, düşünülmesi gerekenin ta kendisidir; sizin verdiğiniz (*her* gruptaki çiftliklerin toplam sayılarına ilişkin olarak tarım sanayileri ile birleşmiş olan çiftliklerin yüzdelerini göster*meyen*) tablo, sadece dikkatsiz ya da durumdan habersiz okuru yanıltır. (Sayfalarımızın rakamlarla dolmasını engellemek amacıyla) şeker rafinasyonu, içki yapımı, nişasta yapımı ve un imalâtı ile ilişkili olan çiftliklerin sayıları konusundaki birleştirilmiş verileri aşağıda veriyor ve şu tabloyu elde ediyoruz. (Sonuç olarak, toplamlar, tarımın tarımsal sanayilerle birleşmiş olduğu durumların sayısını gösterecektir.) [Tablo 13]:

Dolayısıyla, küçük-ölçekli çiftçilikte tarım sanayileriyle birleşme durumunda olan çiftliklerin yüzdeleri önemsizdir. Bu yüzdeler ancak büyük-ölçekli çiftçilikte dikkate değer ölçülere varmaktadır (*yarısından çoğunun* bu birleşmeden yararlandığı latifundialarda ise bu yüzdeler muazzam ölçülere varmaktadır). Eğer bu olgu ile yukarıda aktarmış olduğumuz makineler ve çeki hayvanlarının kullanımı hakkındaki veriler karşılaştırılacak olursa, okur, Bay Bulgakov'un "tutucu" marksistlerin "büyük-ölçekli çiftçiliğin ekonomik gelişmenin taşıtı ve küçük-ölçekli çiftçiliğin ise geriye gidişin bir taşıtı olduğu" konusunda "ileri sürdükleri hayal" (II, 260) konusundaki vecizelerinin gösterişli anlamsızlığını anlayacaktır.

Bay Bulgakov "(Alkol destilasyonu için gerekli olan şe-

* Haşa huzurdan! —ç.

[TABLO 13]

[Gruplar]	Çiftliklerin Toplam Sayısı	Tarım Sanayileriyle Birleşmenin Gerçekleştiği Durumların	
		Sayısı	Yüzdesi
2 hektara kadar	3.236.367	11.364	0,01
2-5 hektar	1.016.318	13.542	1,09
5-20 hektar	998.804	25.879	2,30
20-100 hektar	281.767	8.273	2,52
100 hektardan fazla	25.061	4.006	15,72
T o p l a m	*5.558.317*	*63.064*	*1,14*
1.000 hektardan fazla	572	330	57,69

ker pancarı ve patateslerin!) büyük miktarının küçük çiftliklerde üretildiğini" söyleyerek devam ediyor.

Ama durum tam tersinedir: *bu üretim kesinlikle büyük çiftliklerde gerçekleştirilmiştir* [Tablo 14]:

Dolayısıyla, küçük-çiftlik grubunda, sınaî amaçlarla şeker pancarı ve patates ekimi yapan çiftliklerin yüzdelerinin önemsiz olduğunu, bu yüzdenin büyük çiftlikler grubunda dikkate değer, latifundialarda ise çok yüksek olduğunu tekrar görüyoruz. Pancarın büyük bir miktarı (pancar ekimi yapılan alana göre değerlendirilecek olursa %83,7'si) büyük çiftliklerde üretilmektedir.*

* Bay Bulgakov'un endüstriyel tahılların işlenmesi üzerindeki iddialarına ilişkin büsbütün ... kötü alınyazısı o kadar gariptir ki biz ister istemez kendimize şunu soruyoruz: acaba Bay Bulgakov'un kötü talihi, Alman anketindeki tabloları aktarırken, bu tabloların *verilen gruptaki çiftliklerin toplam sayısına göre* tarımsal endüstriler ile birleştirilmiş çiftliklerin yüzdesini göstermediklerini *görememiş* olmasından mı ileri gelmektedir? Bir yandan, titiz bir bilim adamının yaptığı bir "çalışma"nın böylesine bir hatalar dizisi (ve bunlarla birlikte giden üst perdeden sonuçlar) içerdiğini dü-

[TABLO 14]

[Gruplar]	Şeker Pancarı Ekimi Yapan Çiftliklerin Sayısı	Kategorilere Göre Çiftliklerin Toplamı Yüzdesi	Pancar Ekimi Alanı (Hektar)	Yüzde	Sınaî Amaçlarla Patates Ekimi Yapan Çiftlik Sayısı	Kategorilere Göre Çiftliklerin Toplam Sayıları Yüzdesi
2 hektara kadar	10.781	0,33	3.781	1,0	565	0,01
2-5 hektar	21.413	2,10	12.693	3,2	947	0,09
5-20 hektar	47.145	4,72	48.213	12,1	3.023	0,30
20-100 hektar	26.643	9,45	97.782	24,7	4.293	1,52
100 hektardan fazla	7.262	28,98	233.820	59,0	5.195	20,72
T o p l a m	*113.244*	*2,03*	*396.289*	*100*	*14.023*	*0,25*
1.000 hektardan fazla	211	36,88	26.127	—	302	52,79

Tıpkı bunun gibi, Bay Bulgakov, mandıracılıkta da "büyük-ölçekli çiftçiliğin payını" kavrayamadı (II, 117); bununla birlikte ticarî amaçla hayvan yetiştirilmesinin bu dalı, tarımsal gelişmenin karakteristiklerinden biri olmanın yanısıra, Avrupa'nın her yanında özellikle büyük bir hızla gelişen dallardan birisidir. Aşağıdaki sayılar, kentlere süt ve süt mamulleri satan çiftlik sayılarını vermektedir. [Tablo 15]:

Dolayısıyla, burada da, büyük-ölçekli üretim ilerdedir: süt ticaretiyle uğraşan çiftçilerin yüzdesi, çiftliklerin büyüklüklerindeki artış ile orantılı olarak artmaktadır ve bu yüzde, latifundialarda en yüksektir ("latifundia bozulması"). Örneğin (alanları 100 hektar ve üzerinde olan), ve

şünmek güçtür. Öte yandan ise, Bay Bulgakov'un tabloları ile Alman anketinin tablolarının (s. 40 ve 41) benzerliğinden şüphe etmek olanaksızdır. ... Ah, bu "titiz bilim adamları"!

[TABLO 15]

[Gruplar]	Çiftliklerin Sayısı	Toplam Yüzdesi*	Gruplara Göre Çiftliklerin Toplam Sayılarının Yüzdesi	Çiftlik Gruplarına Göre İneklerin Sayısı	Toplam Yüzdesi	Çiftlik Başına İnek Sayısı
2 hektara kadar	8.998	21,46	0,3	25.028	11,59	2,8
2-5 hektar	11.049	26,35	1,1	30.275	14,03	2,7
5-20 hektar	15.344	36,59	1,5	70.916	32,85	4,6
20-100 hektar	5.676	13,54	2,0	58.439	27,07	10,3
100 hektardan fazla	863	2,06	3,4	31.213	14,46	36,1
T o p l a m	*41.930*	*100,0*	*0,8*	*215.871*	*100*	*5,1*
1.000 hektardan fazla	21	—	3,7	1.822	—	87,0

* Okur, vardığı sonuçları doğrulamak amacıyla, sadece (yukarda sözü geçen araştırmadan alınmış) bu sütuna başvuran Bay Bulgakov'un kullandığı yöntemler hakkında açık bir fikir edinebilsin diye bu sütunu koyduk.

kentlere süt satan büyük çiftliklerin yüzdesi (5—20 hektar arasında alana sahip olan) orta-köylü çiftliklerinin yüzdesinin iki katından fazladır (%3,4 ve %1,5).

(Alan olarak büyük olan) büyük çiftliklerin aynı zamanda büyük-ölçekli mandıracılıkla da uğraştıkları olgusu, çiftlik başına düşen ineklerin sayılarına ilişkin veriler ile de doğrulanmaktadır. Şöyle ki, alanları 100 hektar ve üzerindeki çiftliklerde, çiftlik başına 36, hatta latifundialarda ise çiftlik başına 87 inek düşmektedir. Genel olarak konuşacak olursak, açıkça kapitalist (alanları 20 hektar ve üzerindeki) çiftlikler, sütleri kentlere satılan ineklerin toplam sayısının %41,5'una sahiptirler. Böyle olmakla birlikte, bu malsahip-

lerinin çiftçilerin toplam sayılarının içindeki yüzdeleri önemsizdir (%5,52) ve kentlere süt satışı çok küçük bir yüzdeyi temsil ederler (%15,6). Bu nedenle, ticarî amaçlarla çiftlik hayvanları yetiştirilmesinin bu dalında kapitalist yoğunlaşmanın ve kapitalist çiftçiliğin gelişimi su götürmez bir olgudur.

Ama mandıracılığın yoğunlaşması, alanlarına göre gruplandırılmış olan çiftliklere ilişkin verilerle hiç bir şekilde tam anlamıyla ortaya konmamaktadır. *A priori* olarak, çiftliklerin alanları açısından eşit olabilecekleri ve olmaları gerektiği, ama genel olarak çiftlik hayvanları ve özel olarak da süt veren sığırlar açısından eşit olamayacakları ve olmamaları gerektiği açıktır. İlk olarak, sığırların *toplam sayılarına* göre çeşitli çiftlik grupları arasındaki dağılımları ile sütleri kentlere satılan ineklerin toplam sayılarının dağılımını karşılaştıralım [Tablo 16]:

[TABLO 16]

[Gruplar]	Sığırların Tümü (%)	Kente Sütü Satılan İnekler (%)	Fark
2 hektara kadar	8,3	11,6	+3,3
2-5 hektar	16,4	14,0	—2,4
5-20 hektar	36,5	32,8	—3,7
20-100 hektar	27,3	27,1	—0,2
100 hektardan fazla	11,5	14,5	+3,0
T o p l a m	*100*	*100*	

Dolayısıyla, gene *en kötü durumda olanların, orta-köylü* çiftlikleri olduğunu görüyoruz; (mandıracılığın en kârlı dalı olan) kent süt ticareti için gerekli olan sığırlardan *en küçük* hisseye sahip olan bu gruptur. Öte yandan, büyük çiftlikler çok elverişli bir durumdadırlar ve kendi sığırları ara-

sında kent süt ticareti için kullandığı hayvanların göreli olarak büyük bir oranından yararlanmaktadırlar.* Bununla birlikte, en küçük çiftliklerin durumu diğerlerinin hepsinden daha iyidir çünkü kent süt ticareti için gerekli olan davarlardan *en yüksek* oranda yararlananlar bunlardır. Sonuç olarak, bu grupta, tarımın geri plana itildiği ve hatta tamamıyla terkedildiği özel "süt" çiftlikleri gelişmektedir. (Bu grupta yer alan ve kentlere süt satan 8.998 çiftlikten 471'inin işlenebilir toprağı yoktur ve çiftçiler toplam olarak 5.344 ineğe ya da çiftlik başına 11,3 ineğe sahiptirler.) Eğer Alman istatistiklerinin yardımıyla herbirisi bir ya da iki ineğe sahip olan çiftlikleri bir kenara ayırabilirsek; işlenen toprağın miktarına göre, mandıracılığın tek ve aynı grup içindeki yoğunlaşmasına ilişkin ilginç bir tablo elde ederiz [Tablo 17]:

[TABLO 17]

KENTLERE SÜT ÜRÜNLERİ SATAN ÇİFTLİKLER

[Gruplar]	Çiftliklerin Sayısı	Bir İneğe Sahip Çiftlikler	İki İneğe Sahip Çiftlikler	Üç ya da Daha Fazla İneğe Sahip Çiftlikler			Toplam İnekler
				Çiftlik Sayısı	İneklerin Sayısı	Çiftlik Başına Düşen İnek	
50 ar'a kadar	1.944	722	372	850	9.789	11,5	11.255
50 ar ile 2 hektar	7.054	3.302	2.552	1.200	5.367	4,5	13.773
2 hektara kadar	8.998	4.024	2.924	2.050	15.156	7,4	25.028
2-5 hektar	11.049	1.862	4.497	4.690	19.419	4,3	30.275

* Bu farklılık, öküzlerin, sığırların toplam sayılarına göre oranlarının eşit olmadığı çünkü (her durum ve koşul altında tarla işinde kullanılan) öküzlerin yüzdesinin büyük çiftliklerden daha yüksek olduğu olgusuyla açıklanamaz.

Önemsiz miktarda (0—0,5 hektar arasında) tarımsal araziye sahip olan çiftlikler arasında mandıracılıkta çok büyük ölçüde bir yoğunlaşmasını görüyoruz: Bu gruptaki ineklerin toplam sayısının hemen hemen onda-dokuzu (11.255'ten 9.789'u), çiftlik başına 11,5 ineklik bir ortalama ile, bu çiftliklerin yarısından biraz daha azının (1.944 çiftçiden 850'sinin) ellerinde toplanmıştır. Bunlar hiç bir şekilde "küçük" çiftçi değillerdir; bunların (özellikle büyük kentlerin yakınlarında olanların) elinde her durum ve koşulda yılda birkaç bin marklık bir döner sermaye bulunur ve ücretli emek kullanıp kullanmadıkları da kuşkuludur. Kentlerdeki hızlı büyüme, bu tip "mandıracı çiftçiler"in sayılarında sürekli bir artışa neden olmaktadır. Ve elbette, yoksulluk içinde ezilen küçük köylü kitlesine, mandıracılık, tütün ekimi ve benzerleri gibi yollarla "dış dünyaya açılan" kendi çiftçi arkadaşlarının tek tek durumlarını örnek göstererek, onları avutan Hecht'ler, David'ler, Hertz'ler ve Çernov'lar daima olacaktır.

0,5—2 hektar grubunda yer alan çiftliklerde, çiftçilerin toplam sayısının beşte-birinden daha az sayıdaki çiftçinin (7.054'te 1.200'ünün) elinde, ineklerin toplam sayısının 2/5'inin (13.773 inekten 5.367'sinin) toplanmış olduğunu; 2—5 hektar grubunda ise, ineklerin toplam sayısının 3/5'inden fazlasının (30.275 inekten 19.419'unun) çiftçilerin yarısından azının (11.049 çiftçinin 4.690'ının) elinde toplandığını ve buna benzer durumları görüyoruz. Ne yazık ki, Alman istatistikleri, daha fazla sayıdaki inek ile grup sınıflandırması yapmamıza olanak vermiyor.* Ama sunulan veriler bile, *kapitalist tarımın yoğunlaşmasının gerçekte*, tek başına

* Daha kesin olarak ifade edersek, Alman verilerinin *gruplandırılma* biçimi, bizim bunu yapmamıza olanak vermemektedir; çünkü anket yazarları (çiftçilere gönderilen listeler halindeki sorular karşılığında alınan yanıtlar temeline dayanılarak) herbir çiftlik için ayrı ayrı veriye sahiptirler. Sırası gelmişken şunu söyleyelim: Alman tarım istatistiklerince benimsenen, her çiftlikten ayrı ayrı bilgi toplama uygulaması, Fransız yönteminden ve görü-

alanlarla ilgili verilerin bizi düşünmeye sevkettiği [yoğunlaşmadan —ç.] *çok daha büyük olduğu* konusundaki genel sonucu tamamıyla doğrulamaktadır. Alanlarla ilgili veriler, alan olarak küçük olan ve az miktarlarda tahıl üreten çiftliklerle süt ürünleri, eti, üzümü, tütünü, sebzeyi vb. büyük ölçüde üreten çiftlikleri bir grupta toplamaktadır. Elbette bu dalların tümü, tahıl üretimine bakarak ikinci planda kalmaktadırlar ve alana ilişkin istatistikler açısından da bazı *genel* sonuçlar önemlerini korumaktadırlar. Ama ilkönce, ticarî tarımın bazı özel dalları, onun kapitalist gelişmenin ayırdedici özelliklerini bünyesinde toplamak suretiyle, Avrupa'da kendine özgü bir hızla büyümektedirler. İkincisi, değindiğimiz koşul bazı örneklerle ya da bazı bölgelerle ilgili olarak sık sık unutulmakta ve bu, Hertz, Hecht, David ve Çernov'un örneklerini sundukları, küçük-burjuva savunucuları için çok geniş bir alan açmaktadır. Onlar [küçük-burjuva savunucuları —ç.], çiftliklerinin büyüklükleri açısından değerlendirildikleri zaman *echte und rechte Kleinbauern**

nüşte İngilizlerin kullandıkları yöntemlerden ve diğerlerinden daha üstündür. Böyle bir sistem, çeşitli çiftlik tiplerini, sadece alana göre değil, aynı zamanda üretimin çapına (mandıracılık vb.), makine kullanımının yaygınlık derecesine, tarımsal sanayilerin gelişme derecesine ve buna benzer şeylere göre sınıflandırmamıza olanak tanımaktadır. Ama bu sistem, istatistik verilerin çok daha derin bir sınıflandırılmasını gerektirmektedir. İlk olarak, çiftlikler sadece tek bir unsura (alan genişliğine) göre değil, ama birçok unsurlara (makine sayısı, çiftlik hayvanları, özel tahıl ekimi yapılan toprak alanı, ve buna benzer şeylere) göre sınıflandırılmaktadır. İkincisi, birleşik sınıflandırmalar yapılmalı, yani alana göre sınıflandırılmış her grup, çiftlik hayvanlarına göre sınıflandırılmış alt gruplara bölünmelidir, vb. köylü çiftçiliğine ilişkin Rus zemstvo istatistiklerinden bu konuda örnek alınabilir. Bütünlükleri ve anlaşılırlıkları, tekdüzelikleri ve kesinlikleri açısından, hazırlanma ve basımlarındaki hızlılık açısından Alman hükümet istatistikleri Rus *hükümet* istatistiklerinden üstündürler ama bizim *zemstvo* istatistiklerimiz ise belli bir özel veri üzerinde yapılan ayrıntılı inceleme ve dikkate değer bir bütünlükleri nedeniyle Avrupa'nın kısmî araştırma ve incelemelerinden üstündür. Rus zemstvo istatistikleri, uzun bir süreden beri, tek tek çiftliklerle ilgili araştırmaları kapsamakta ve yukarda sözünü ettiğimiz çeşitli grup tabloları ve birleşik tablolar vermektedirler. Avrupalıların Rus zemstvo istatistiklerini inceden inceye araştırmaları, hiç kuşkusuz, toplumsal istatistiklerin genel olarak gelişmesine güçlü bir dürtüde bulunacaktır.

* Gerçek küçük köylüler. —ç.

olan, ama tütün plantasyonlarının yaygınlığı açısından değerlendirildiklerinde hiç bir şekilde "küçük" çiftçiler olmayan tütün üreticilerine değindiler. Üstelik, tütün üretimi ile ilgili verileri inceleyecek olursak, bu alanda da kapitalist yoğunlaşmaya raslayacağız. Örneğin, 1898 yılında Almanya'daki tütün üreticilerinin toplam sayılarının 139.000 olduğu düşünülüyordu. Tütün ekilen toprak ise 17.600 hektar idi. Ama sözünü ettiğimiz 139.000 üreticiden 88.000 kadarı ya da %63'ünün toplam olarak sahip oldukları toprağın miktarı 3.300 hektarı, yani tütün ekimi yapılan toplam alanın 1/5'ini geçmemekteydi. Geriye kalan 215 ise, tütün üreticilerinin %37'sinin ellerinde bulunuyordu.*

Aynı durum üzüm üretiminde de sözkonusudur. Genel kural olarak, örneğin Almanya'daki bağların "ortalama" alanları çok küçüktür: 0,36 hektar (344.850 üretici ve 126.109 hektarlık bağ). Ama bağlar aşağıdaki dağılımı gösterirler: (ellerinde 20 ya da daha az *azlık* bağ bulunanlar) yani üreticilerin %49'u toplam bağ alanının ancak %13'üne sahiptirler: (20—50 *ara* sahip olan) ve toplam üreticinin %30'unu temsil eden "orta" üreticiler, toplam bağ alanının %26'sını ellerinde bulundurmaktadırlar. (Bir hektar ve üzerinde bağa sahip olan) ve toplam üreticilerin %20'sini temsil eden

* *Die deutsche Volkswirtschaft am Schlusse des 19. Jrhd.* [*19. Yüzyıl Sonlarında Alman Ulusal Ekonomisi*], Berlin 1900, s. 60. Bu, devletin toplam yıllık gelir sonuçlarına dayanan çok kaba bir hesaplamadır. Rusya için, Poltava guberniyasının üç uyezdinde tütüncülüğün dağılımı ile ilgili şu veriler var: Tütün yetiştiren toplam 25.089 köylü çiftliğinin 3.015'i (sekizdebirinden azı) toplam 146.774 desiyatinden 74.565 desiyatine ya da yarıdan çoğuna tahıl ekmektedirler. Toplam 6.844 desiyatinden 3.239 desiyatine, yani yaklaşık olarak yarısı kadarına tütün ekmektedirler. Bu çiftçileri tütün ekim alanlarına göre gruplandırırsak, şu tabloyu elde ederiz: (toplam 25.089 çiftliğin) 324'ünün elinde iki ya da daha fazla desiyatin bulunmaktadır ve bu miktar ise, 6.844 desiyatinin 2.360'ını kapsamaktadır. Bu topraklar, işçileri çok ağır şekilde sömürmeleriyle ün salmış olan büyük kapitalist tütün ekicilerine aittir. Sadece 2.773 çiftlik (onda-birden biraz azı) çiftlik başına tütün ekimi yapılan yarım desiyatinin üstünde toprağa sahiptir ki, bu da, tütün ekilen toplam 6.844 desiyatinin 4.145'ini kapsıyordu. Bkz: *Rusya'da Tütün Ekiminin Gözden Geçirilmesi*, II ve III. fasiküller, St. Petersburg 1894.

büyük üreticiler, toplam bağ alanının %61'ine ya da 3/5'ine sahiptirler.* Büyük kentlerin, büyük trenyolu istasyonlarının, sanayi yerleşim yerlerinin, vb, gelişmesine doğrudan doğruya bağımlı bir biçimde bütün kapitalist ülkelerde hızla gelişen bostancılık (*Kunst-und Handelsgärtnerei*) çok daha fazla yoğunlaşmıştır. 1895 yılında Almanya'daki bostancılık girişimlerinin sayısı, 23.570 hektarlık ya da herbiri bir hektardan daha az bir ortalama alana sahip olmak üzere, 32.540 adet olarak hesaplanmıştı. Ama bu alanın yarısından fazlası (%51,39'u), 1.932 malsahibinin ya da bütün bostancıların %5,94'ünün ellerinde toplanmıştı. Bostanların büyüklükleri ve büyük çiftçilerin tarım için kullandıkları geriye kalan alan konusunda aşağıdaki rakamlarla bir değerlendirme yapabiliriz: 1.441 bostancı 2—5 hektar arasında sebze bahçelerine sahiptirler. Bu durumda her sebze çiftliği başına ortalama olarak 2,76 hektar düşmekte ve toplam alan ise, çiftlik başına 109,6 hektarlık bir ortalamaya ulaşmaktadır. 491 çiftçi ise, alanları beş hektar ve daha fazla olan sebze bahçelerine sahiptirler. Bu, çiftlik başına 16,54 hektar yapmakta ve toplam toprak ise çiftlik başına 134,7 hektarlık bir ortalamayı bulmaktadır.

Mandıracılık konusundaki veriler, kooperatif topluluklarının önemini değerlendirmemize yardım edecekleri için, mandıracılığa yani kapitalizmin kötülüklerine karşı Hertz'in her derde deva olarak gördüğü şeye dönelim. Hertz'e göre "sosyalizmin başlıca görevi" bu kooperatif topluluklarını desteklemektir (*op. cit.*, s. 21, 89; Rusça çevirisi, s. 62, 214) ve yeni tanrılar önünde ateşli bir secdeye varma eyle-

* Bağcılığın Almanya'dan kıyas kabul etmez ölçüde fazla geliştiği Fransa'da (1.800.500 hektar) üzüm bağlarının yoğunluğu da daha fazladır. Bununla birlikte, bir değerlendirme yapabilmek için, elimizde sadece alanla ilgili genel istatistikler var; çünkü Fransa'da veriler tek tek çiftliklerle ilgili olarak toplanmazlar ve yetiştiricilerin gerçek sayısı bilinmemektedir. Almanya'da toplam üzüm bağlarının %12,83'ü, on ya da daha fazla hektarlık toprağı olan yetiştiricilere aittir. Buna karşın Fransa'da üzüm bağlarının %57,02'si, bu yetiştirici kategorisine aittir.

mi sonucunda alınını zedeleyerek kendisinden bekleneni yapan Bay Çernov ise, kooperatif topluluklarının yardımı ile "tarımın kapitalist olmayan evrimi" teorisini bulmuştur. Bu cinsten dikkate değer bir buluşun teorik açıdan önemi üzerine birkaç söz söylememiz gerekiyor. Şimdilik, kooperatif topluluklarına tapanların daima kooperatiflerde neleri başarmanın "olanaklı" olduğu hakkında konuşmaya hevesli olduklarını kaydedelim (yukarda verilen örneğe bakınız). Bununla birlikte, biz, bugünkü kapitalist düzende kooperatiflerin yardımıyla nelerin gerçekten başarıldığını göstermeyi yeğ tutuyoruz. 1895 yılında Almanya'da girişimler ve meslekler-le ilgili olarak yapılan bir sayım dolayısıyla, süt ürünlerinin satışı amacıyla kooperatiflere katılan bütün çiftliklerin (*Molkereigenossenschaften und Sammelmolkereien*) ve bunların yanısıra her çiftçinin satmak üzere süt ve süt ürünleri elde ettiği ineklerin sayıları konusunda bir kütük düzenlendi. Bildiğimiz kadarıyla, bunlar, sadece çeşitli kategorilerden gelen çiftçilerin kooperatiflere hangi ölçüde katıldıklarını değil, ama özellikle önemli olan şeyi, yani bu katılmanın ekonomik yaygınlığını, her kooperatif topluluğunda yer alan önemli tarım dalının büyüklüğünü (kooperatif toplulukları tarafından örgütlenerek, satış ürünlerinin temin edildiği ineklerin sayısını) doğru bir biçimde belirleyen belki de tek *kitle* verileridir. Çiftliklerin alanlarına göre beş temel gruba ayrılan rakamları aşağıda veriyoruz [Tablo 18]:

Dolayısıyla, kooperatif topluluklarına, küçük çiftçilerin ancak önemsiz bir azınlığı (%3-5'i) —bütün olasılıklarda, daha alt gruplarda yer alan kapitalist çiftliklerden bile daha küçük bir yüzde ile— katılmaktadırlar. Öte yandan, kooperatiflere katılan ve açıkça kapitalist olan büyük çiftliklerin yüzdesi, orta-köylü çiftliklerinin yüzdelerinden bile üç ilâ yedi kere daha büyüktür. Kooperatiflere katılan latifundiaların yüzdeleri hepsinden daha fazladır. Kautsky'ye karşılık verirken "en büyük kooperatif topluluklarının üyesi bu-

[TABLO 18]

SÜT ÜRÜNLERİNİN SATIŞI İÇİN KOOPERATİFLERE KATILAN ÇİFTLİKLER

[Gruplar]	Bu Tip Çiftliklerin Sayısı	Belirtilen Kategorideki Çiftliklerin Yüzdesi	Bu Tip Çiftliklerdeki İnek Sayısı*	Bu Tip Çiftliklerdeki İnek Sayısı	İneklerin Toplam Sayısının Yüzdesi		Çiftçi Başına Düşen İneklerin Ortalama Sayısı
2 hektardan az	10.300	0,3	6,95	18.556	1,71		1,8
2-5 hektar	31.819	3,1	21,49	73.156	6,76		2,3
5-20 hektar	53.597	5,4	36,19	211.236	19,51		3,9
20-100 hektar	43.561	15,4	29,42	418.563	38,65	72,02	9,6
100 hektardan fazla	8.805	35,1	5,95	361.435	33,37		41,0
T o p l a m	*148.082*	*2,7*	*100,00*	*1.082.946*	*100,00*		*7,3*
1.000 hektardan fazla	204	35,6	—	18.273	—		89

* Bay Bulgakov şöyle diyordu: "Aşağıdaki sayılar büyük-ölçekli çiftçiliğin payını göstermektedir" (II, 117) ve "büyük-ölçekli çiftçiliğin payını" ortaya sermeyen, ama *sadece* öteki verilerle karşılaştırılmadığı takdirde daha çok onu *engelleyen* bu sayıları aktarmıştır.

lundukları Alman Tarım Toptan Satış Kooperatifi'nin [*Bezugsvereinigung*] 1.050.000 çiftçiyi temsil ettiğini" iddia eden (s. 112, Rusça çevirisi, s. 267, italikler Hertz'e aittir) ve *bunun*, sadece (ellerinde 20 hektardan fazla toprak bulunan ve sayıları 306.000 olan) büyük çiftçilerin değil, ama köylülerin de bu kooperatiflere katıldıkları *anlamına geldiği* sonucuna varan, Avusturya Voroşilov'u Hertz'in sınırsız toyluğu konusunda artık bir fikir edinebiliriz. Eğer Hertz kendi öz varsayımını biraz düşünmüş olsaydı (ki bu varsayıma

göre, *bütün* büyük çiftçiler kooperatiflere katılmaktadırlar) şunun farkına varacaktı: eğer büyük çiftçilerin hepsi kooperatiflere katılıyorlarsa, *o halde*, bu, geri kalanların *en küçük yüzdeyi* oluşturdukları anlamına gelir. Bu ise, *kooperatif örgütlenmesine bile ilişkin olarak, büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretime karşı üstünlüğü* konusunda Kautsky'nin vardığı sonucun tamamıyla doğrulanması demektir.

Satışları kooperatiflerce örgütlenen ürünleri üreten ineklerin sayıları ile ilgili veriler çok daha ilginçtir. Bu ineklerin *ezici çoğunluğu, hemen hemen 3/4'ü* (%72'si), *kapitalist mandıracılıkla* uğraşan ve çiftlik başına on, kırk ve (latifundialarda) hatta seksen ineğe sahip olan büyük çiftçilere aittir. Ve şimdi Hertz'e kulak verelim: "*Kooperatif topluluklarından, en çok, küçük ve en küçük çiftliklerin yararlandıklarını* ... iddia ediyoruz. ..." (*Op. cit.*, s. 112, Rusça çevirisi, s. 269, italikler Hertz'e aittir.) Voroşilovlar her yerde birbirlerine benzerler: İster Rusya'da olsun, ister Avusturya'da Voroşilovlar göğüslerini yumruklayarak ateşli bir biçimde "biz iddia ediyoruz" diye bağırdıkları zaman, var olmayan bir şeyi iddia ettiklerine emin olabiliriz.

Alman tarım istatistikleri konusundaki gözden geçirmemizi sonuçlandırmak üzere, tarımsal nüfusun ekonomideki durumuna göre dağılımına ilişkin genel durumu kısaca inceleyelim. Elbette asıl tarımı ele alıyoruz (Alman terminolojisine göre, A 1-6'yı değil, A 1'i alıyoruz yani tarımcılara balıkçıları, kerestecileri ve avcıları dahil etmiyoruz); daha sonra *başlıca uğraşları* tarım olan kişilerle ilgili verileri ele alacağız. Alman istatistikleri bu nüfusu üç temel gruba ayırmaktadır: (*a*) bağımsız çiftçiler (yani çiftçi malsahipleri, kiracı çiftçiler, vb.); (*b*) görevliler (kâhyalar, yardımcı-kâhyalar, sürveyanlar kâtipler vb.), ve (*c*) işçiler. Sonuncu grup, şu dört alt gruba ayrılmıştır: (c^1) "ailenin başına —babaya, erkek kardeşe, vb.— ait olan bir çiftlikte istihdam edilen aile bireyleri", başka bir deyişle, *c* grubunun

bütün diğer alt gruplarını içine alan kategoriden, yani ücretli işçilerden farklı olarak ailenin bireyleri olan işçiler. Bu nedenle, nüfusun toplumsal bileşimini (ve kapitalist evrimini) inceleyebilmek için, aile bireyleri olan işçilerle ücretli işçilerin, genellikle yapıldığı gibi, aynı gruba konmamaları gerektiği açıktır, ama a grubundaki çiftçiler için durum böyle değildir, çünkü onlar aslında çiftçilerin ortaklarıdır ve miras hakkından vb. yararlanırlar. Diğer alt gruplar şunlardır: (c^2) erkek ve kadın tarım işçileri (*Knechte und Mägde*); (c^3) toprağı olan ya da toprak kiralayan gündelikçi tarım işçileri ve diğer işçiler (koyun çobanları, sığırtmaçlar). Sonuçta, sonuncu alt grup, aynı zamanda hem çiftçi ve hem de ücretli işçi olan kişileri, yani özel bir kategoriye alınması gereken ortadaki bir geçiş grubunu içermektedir. Son olarak, (c^4) "aynısı — ama ne toprak sahibi, ne de kiracı çiftçi olmayan topraksızlar". Böylelikle, üç temel grup elde etmekteyiz: I. Toprak sahibi çiftçiler — ve bunların aile bireyleri. II. Toprak sahibi çiftçiler ve aynı zamanda ücretli işçi olanlar. III. Toprakları olmayan ücretli işçiler (görevliler, tarım işçileri ve gündelikçiler). Aşağıdaki tabloda, Almanya'daki kırsal nüfusun* 1882 ve 1895 yıllarında bu gruplara göre dağılış biçimini görmekteyiz [Tablo 19]:

Dolayısıyla, sadece önemsiz bir miktarda olmakla bir-

* Biz sadece (Fransızların deyimiyle) "aktif" nüfustan (Almancası *erwerbsthätige*) yani ev hizmetleri ve düzenli ve sürekli olarak tarımsal işle uğraşmayan aile bireyleri dışarda kalmak üzere, tarımla gerçekten uğraşanlardan sözediyoruz. Rus toplumsal istatistikleri o derece azgelişmişlerdir ki, biz, hâlâ, "aktif", "*erwerbsthätige*", "meşgul" gibi özel bir terimden yoksunuz. St. Petersburg nüfusunun çalışmakta oldukları işlere ilişkin veriler (1890 sayımına göre St. Petersburg) konusundaki incelemesinde, Yanson "bağımsız" terimini kullanıyor, ama bu uygun bir terim değildir çünkü normal olarak patronları içermektedir. Dolayısıyla, (sözcüğün geniş anlamıyla) sınai aktiviteye katılma ya da katılmamaya göre bölünme, sanayideki durumuna göre bölünme (bireysel olarak serbest çalışan işadamı) ile karıştırılmaktadır. "Üretici nüfus" deyimi kullanılabilir, ama bu bile tam bir deyim olamaz, çünkü askerî, rantiye ve buna benzer sınıflar hiç bir şekilde "üretici" değildirler. Belki de en uygun terim "serbest çalışan" nüfus, yani "serbest çalışan"ların sırtından geçinenlerden ayrı olarak herhangi bir "mesleğe" sahip olan ya da başka bir işle uğraşanlar (bir gelir üretenler) olacaktır.

[TABLO 19]

BAŞLICA UĞRAŞLARI TARIM OLAN
AKTİF NÜFUS
(BİN)

	1882	1895	[Fark]	[Yüzde]
(a) Çiftlik Sahipleri	2.253	2.522	+269	
(c^1) Kendi Aile üyeleri	1.935	1.899	— 36	
I	4.188	4.421	+233	+ 5,6%
(c^2) Toprakları olan işçiler (II)	866	383	—483	—55,8%
I+II	5.054	4.804	—250	
(b) Görevliler	47	77	+ 30	
(c^3) Tarım işçileri	1.589	1.719	+130	
(c^4) Topraksız işçiler	1.374	1.445	+ 71	
III	3.010	3.241	+231	+ 7,7%
T o p l a m	*8.064*	*8.045*	— 19	—0.2%

likte, aktif nüfus azalmıştır. Bu nüfus içinde toprağa sahip olan kesimde (I+II) bir azalma ve topraksız kesimde (III) ise bir artma görüyoruz. Bu, açıkça, *kırsal nüfusun mülksüzleştirilmesinin gelişmekte olduğunu* ve mülksüzleştirilenlerin kesinlikle küçük toprak sahipleri olduklarını göstermektedir; çünkü küçük toprak parçalarına sahip olan ücretli işçilerin en küçük çiftçiler grubuna dahil olduklarını artık biliyoruz. Üstelik, toprak sahibi olan kişilerden çiftçi-işçilerin sayıları azalırken, çiftçilerin sayıları artmaktadır. Bu nedenle, *orta grupların kaybolduklarını ve uçlardaki grupların ise büyüdüklerini; kapitalist çelişkilerin* giderek *daha keskin* bir hale geldiklerini görüyoruz. Ücretli işçilerden olup tamamıyla mülksüzleştirilenlerin sayılarında bir artış var-

dır, bunun yanısıra toprağı olanların sayısı azalmaktadır. Doğrudan doğruya girişimlerin sahibi olan çiftçilerin sayıları artarken, aile reislerinin girişimlerinde istihdam edilenlerin sayıları azalmaktadır. (Her durum ve koşulda, ikinci olay, çoğu durumlarda aile reisinin, köylü ailelerinin bireylerine hiç bir ödemede bulunmaması nedeniyle, bu kimselerin kentlere göç etmeye özellikle eğilimli olmaları olgusuna bağlıdır.)

Yardımcı iş olarak tarımla uğraşan nüfusa ilişkin verileri ele alırsak, bu (aktif ya da serbest çalışan) nüfusun 3.144.000'den 3.578.000'e yükseldiğini, yani 434.000'lik bir artış gösterdiğini görürüz. Bu artış, hemen hemen tamamıyla, sayıları (664.000'den 1.061.000'e) çıkan, yani 397.000'lik bir yükseliş gösteren çiftçi ailelerinin çalışan bireylerinin sayısındaki büyümeye bağlıdır. (2.120.000'den 2.160.000'e yükselerek) 40.000 artmış toprakları olan işçilerin sayısı (9.000'den 60.000'e çıkmak suretiyle) 51.000'lik bir artış göstermiş; öte yandan, topraksız işçilerin sayısında (351.000'den 297.000'e doğru) 54.000'lik bir azalma olmuştur. 13 yıllık bir süre boyunca 664.000'den 1.061.000'e ulaşan ya da %59,8'lik bu muazzam artış, proleterleşmenin büyümesinin —tarımı artık sadece bir yardımcı iş olarak görmeye başlayan *köylülerin* sayısındaki, köylü ailelerinin sayısındaki büyümenin— bir başka belirtisidir. Böyle durumlarda, başlıca işin, ücret için (ikincil olarak da küçük-ölçekli ticaret, zanaatçılık vb. için) çalışmak olduğunu biliyoruz. Eğer köylü ailelerinin çalışan bireylerinin tümünün —başlıca işleri tarım olanların ve sadece yardımcı işleri tarım olanların— sayılarını biraraya toplayacak olursak şunları elde ederiz: 1882'de 2.559.000; 1895'te 2.960.000. Eğer özellikle tümüyle azalmakta olan ücretli işçilerin sayılarıyla karşılaştırılacak olursa, bu artık, yanlış yorumlara ve savunmalı (*apologetic*) sonuçlara kolaylıkla fırsat sağlar. Gerçekten, genel artış, başlıca işleri tarım olan köylü ailelerinin çalışan bireylerinin sayılarındaki *düşüş*

ile ve yardımcı işleri tarım olanların sayılarındaki *artış* yoluyla elde edilmiştir; durumların ikincisi, 1882 yılında, genel artış, köylü ailelerinin çalışan bireylerinin toplam sayısının ancak %21,7'sini kapsarken, 1895 yılında bunların %35,8'ini içine alıyordu. Dolayısıyla, tarımsal nüfusun *tümünü* içine alan istatistikler, ortodoks marksizmin daima işaret ettiği ve oportünist eleştirmenlerin ise adî tümcelerle örtmeye çabaladıkları proleterleşmenin iki sürecini açıkça önümüze sermektedirler. Bu süreçlerden birisi, köylülüğün topraktan ayrılmasının giderek büyümesi, kırsal nüfusun mülksüzleştirilmesi, ve bunların kentlere doğru kaymaları ya da toprakları olan işçi durumundan topraksız işçilere dönüşmeleridir. Diğeri ise, köylülük arasında "yardımcı istihdamın" gelişmesi, yani proleterleşmenin ilk aşamasını belirleyen ve daima giderek artan yoksulluğa (daha uzun işgününe, kötü beslenmeye, vb.) yol açan, tarım ile sanayiin birleşmesi olayıdır. Sadece dış görüntülerine bakılacak olursa, bu iki süreç, belli bir ölçüde, birbirlerine karşıt olarak bile hareket etme eğilimindedirler: topraksız işçilerin sayılarındaki artış ve toprak sahibi olan köylü ailelerinin çalışan bireylerinin sayılarındaki artış. Bu nedenle, bu iki süreci birbirine karıştırmak ya da bunlardan birisini gözden kaçırmak, insanı, Bulgakov'un çalışmasının[41] her yanına saçılmış olan, sayılamayacak kadar çok en adî falsolara kolayca yöneltir. Son olarak, iş konusundaki istatistikler, görevlilerin* sayılarında, 47.000'den 77.000'e ulaşan, yani %63,8'lik dikkate değer bir artışı önümüze sermektedir. Tarım sanayilerinin gelişmesi ve makine kullanımındaki artış ile orantılı olarak yükselen bir ölçüde görevlilere gereksinme gösteren büyük-ölçekli kapitalist üretim, proleterleşmenin büyümesi ile başabaş giden bir büyüme gösterir.

* Bu olguya göre, Bay Bulgakov *Naçalo*'da şu bayağı şakayı konuşma diline döküyor, "sayısı yavaş yavaş azalan bir ordunun subaylarının sayılarındaki artış". Büyük-ölçekli üretimde emeğin örgütlenmesi hakkında bayağılaştırılmış bir görüş!

Dolayısıyla, övündüğü "ayrıntılar"ına karşın, Bay Bulgakov, Alman verilerini kavrama yeteneğinin bulunmadığını tanıtladı. İş konusundaki istatistiklerde görebildiği tek olarak, Alman tarımında emeğin örgütlenmesinde yer alan değişmeler"in (II, 106) bir belirtisi olarak kabul ettiği, toprağı olan işçilerin sayılarındaki azalma ile topraksız işçilerin sayılarındaki artma oldu. Bununla birlikte, bir bütün olarak, Alman tarımında emeğinin örgütlenmesinde yer alan bu değişiklikler, onun açısından, açıklanması olanaksız olan, bir raslantı sonucu ortaya çıkan ve tarım kapitalizminin genel yapısı ve evrimi ile hiç bir biçimde bağlantısı bulunmayan birer olgu olarak kaldı. Aslında, bu, kapitalist gelişme sürecinin sadece bir yönüdür. Bay Bulgakov'un düşüncesine karşın, Alman tarımının teknik gelişmesi, en başta ve birinci olarak büyük-ölçekli üretimin gelişmesidir. Makine kullanımı konusundaki, çeki hayvanlarının kullanıldığı çiftlikler ve hangi tip çeki hayvanlarının kullanıldığı konusundaki, tarımla bağıntısı bulunan sanayilerin gelişmesi konusundaki, mandıracılığın büyümesi ve benzerleri konusundaki istatistikler, bunu, yadsınılmaz bir biçimde tanıtlamaktadır. Kırsal alanlarda yaşayan nüfusun proleterleşmesi ve mülksüzleştirilmesindeki büyüme; küçük çiftliklerin ve başlıca geçim kaynakları yardımcı işler olan köylülerin sayılarının giderek artması; çiftçilik koşulları en çok kötüye giden (atı olmayan çiftliklerde ve tarla işinde inekleri kullanan çiftliklerde görülen en büyük artış yüzdesi) ve bunun sonucunda genel yaşam koşulları ve toprak ekiminin kalitesi en çok bozulan orta-köylü nüfusun giderek artan yoksulluğu, büyük-ölçekli üretimin gelişmesi ile birbirinden ayrılmaz bir biçimde birleşmiş durumdadır.

X. ALMAN BULGAKOV'U E. DAVİD'İN "ÇALIŞMASI"[42]

Ed. David'in, *Sosyalizm ve Tarım* adlı kitabı, Bulgakov, Hertz ve Çernov'un çalışmalarında gördüğümüz bütün hatalı yöntem ve tezlerin görülmedik ölçüde sıkıcı ve kaba bir özetidir. Bu nedenle David'i önemsemeyebiliriz; ama onun "çalışması" kuşkusuz günümüzde, tarım sorunu konusunda revizyonizmin başlıca çalışması olduğu için, revizyonist kardeşlerin bilimsel tezleri nasıl yazdıklarını bir kez ortaya koymayı gerekli görüyoruz. Kitabının diğer bölümlerindeki sayısız referansların dışında, David, kitabının IV. Bölümünün tümünü (Rusça çevirisinde 115-93. sayfalarda) tarımda makineler sorununa ayırıyor. Konunun politik-ekonomik özü, yazarın çok ayrıntılı olarak incelediği yüzlerce *teknik ayrıntının* içinde tamamen kayboluyor. Makinenin sanayideki rolü, tarımdaki rolünden farklıdır. Tarımda merkezî bir motor yoktur; makinelerin çoğu ancak geçici olarak kullanılırlar; bazı makinelerin üretim maliyeti açısından tasarruf sağlamamaları ve buna benzer birçok durum vardır. David bu türden sonuçları marksist teorinin çürütülmesi olarak görüyor (makine sorununun özetlendiği 190-193. sayfalara bakınız). Ama bu, sorunu açıklığa kavuşturacağı yerde karıştırıyor. Manüfaktür sanayii ile karşılaştırıldığı zaman tarımın geri oluşu, su götürmez bir gerçektir. Bu gerilik, kanıt gerektirmez. Bu geriliğin görüldüğü çeşitli yönleri noktası noktasına inceleyen, örnek üstüne örnek, durum üstüne durum yığan David, sadece araştırmanın asıl konusunu geri plana itiyor: makine kullanımı kapitalist nitelikte midir? Makinelerin gittikçe artan kullanımı, kapitalist tarımın büyümesine mi dayanmaktadır?

David, sorunun bir marksist tarafından nasıl sunulması gerektiğini hiç bir şekilde kavrayamıyor. David'in görüşaçısı, kendisini kapitalizmin göreli olarak yavaş yavaş gelişme-

siyle avutan ve toplumsal evrime bir bütün olarak bakmaktan korkan küçük-burjuvazinin görüşaçısıyla zorunlu olarak aynıdır. Dolayısıyla, David, makine sorunu ile ilgili olarak Bensing'den aktarmalar yapıyor, onu kerelerce aktarıyor[43] (Rusça çevirisinde, 125, 135, 180, 182, 184, 186, 189, 506 ve diğer sayfalar). David'in, amaçsız olarak sorunu mantıklı bir biçimde sunmadığı, tutarsızca davranarak elindeki materyali elemeden geçirmeksizin ayrıntıdan ayrıntıya geçtiği ve böylelikle okuru sıktığı rahatça söylenebilir. Dolayısıyla David, Bensing'in vardığı sonuçları *özetlemiyor*. 1901'de Bay Bulgakov'a karşı söylediğim her şey David için de tamamıyla geçerlidir.* Birincisi, Bensing'in vardığı sonuçların özeti, makine kullanan çiftliklerin makine kullanmayanlar karşısındaki tartışma götürmez üstünlüğünü göstermektedir. David'in önemsiz ayrıntılarla ilgili olarak Bensing'in [kitabında —ç.] yaptığı "düzeltmelerin" hiç birisi, bu sonucu değiştiremez. Öte yandan David bu düzeltmeleri kitabına yığmıştır. Tıpkı *Bay Bulgakov'un yaptığı gibi, David de bu genel sonucu sessizce geçiştiriyor*! İkincisi, tıpkı Bay Bulgakov gibi, anlamsız, nedensiz, sonuçsuz bir biçimde Bensing'i aktaran David, onun gerek tarım ve gerekse sanayide kullanılan makineler konusundaki burjuva görüşlerini *belirtmiyor*. Kısacası, David, sorunun sosyal ve ekonomik yönlerini bile kavrayamıyor. Büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretime karşı üstünlüğünü tanıtlayan gerçek verileri birleştiremiyor ve genelleştiremiyor. Sonuç olarak, ortada, umutlarını teknik geriliğe, kapitalizmin yavaş gelişmesine bağlayan bir küçük-burjuvanın gerici üzüntü gösterilerinden başka bir şey kalmıyor. Teori konusunda ise, sağ-kanat kadeti ve "hıristiyan" döneği Bay Bulgakov ile oportünist sosyal-demokrat David hemen hemen aynı düzeydedirler.

Diğer sorunların sosyal ve ekonomik yönlerini de David kavramamaktadır, kaçınılmaz olarak kavramamaktadır. Ken-

* Bkz: Bu yapıtın 97-98. sayfaları. —*Ed.*

disinin temel tezini, favorisi olan tezi, bütün çalışmanın "temeltaşını" ele alalım: tarımda *küçük-ölçekli üretimin* kalıcılığını ve büyük-ölçekli üretime olan üstünlüğünü David'e soralım: küçük-ölçekli üretim nedir?

29. sayfanın dipnotunda zekice bir yanıt bulacaksınız: "Küçük-ölçekli üretimden sözettiğimiz her yerde, düzenli bir dış yardım olmaksızın ve yardımcı bir iş olmaksızın görevini yapan ekonomik kategoriyi kastediyoruz." Bay Grossman'ın anlaşılması zor anlatımına ve zayıf çevirisine karşın, bu yanıt azçok anlaşılmaktadır. Artık bu durumda, David'in, ücretli emek kullanımı ya da bu emeğin çiftçinin kendisi tarafından satışa çıkarılmasından *hareket ederek* küçük-ölçekli üretim koşullarını (alan olarak) özetlemesini beklemeye hakkımız var.

Ortada böyle bir şey yok.

Hiç bir şey, David'in burjuva niteliğini, "küçük" çiftçiler tarafından kiralanmış emeğin istihdamını ve küçük çiftçilerin ücretli işçiler haline gelmeleri sorununu tamamıyla görmezlikten gelmesi kadar güçlü bir şekilde ortaya seremez. Tamamıyla görmezlikten gelmek — bu, gerçekten doğrudur. Bu konudaki istatistik verileri Alman istatistiklerinden bulmak mümkündür; Kautsky *Tarım Sorunu* adlı yapıtında bunları kısaca aktarıyor (ben, bunları ayrıntılı olarak aktardım*). David'in bu istatistiklerden haberi var, ama onları incelemiyor. Ayrı ayrı monografiardan bir yığın kaynağa başvuruyor, ama bu monografiarda, bu sorunla ilgili olan verileri *tamamıyla gözden uzak tutuyor*. Kısacası, bu durum, tutumlu mujiğin "tarım işçileri"ni istihdam etmesi sorununu *sessizce geçiştiren* bir küçük-burjuvanın durumudur.

Örnekler verelim:

109. sayfada şunları okuyoruz: "Tarımda olduğu gibi bostancılıkta da küçük-ölçekli üretim bütünüyle gelişkin durumdadır."

* Bkz: Bu yapıtın 173. sayfası. —*Ed.*

Kanıt arıyorsunuz. Size verilenin *hepsi* şu: "1895 yılına ait olan sanayi istatistiklerine göre,* 32.540 sebze ve meyve bahçesinin 13.247'si, yani %40'ının alanı 20 ardan azdır; 8.257'si yani %25'inin alanları 20 ile 50 ar arasında; 5.707'si yani %14'ünün alanları 50 ar ile bir hektar arasında; 3.397'si yani %10'unun alanları 1 hektar ile 2 hektar arasında değişmekte; ancak 1.932 tanesi, yani %6'sı 2 hektar ve üzerinde bir alan işgal etmektedir.

Hepsi bu kadar. Ve bunun, bostancılıkta küçük-ölçekli üretimin sağlıklı bir durumda olduğunu tanıtlaması bekleniyor. Sözde bu, tarımsal alanda deney sahibi bir kişinin yaptığı bilimsel bir çalışma. Eğer buna da bilimsel çalışma denirse, o zaman bilimsel şarlatanlıktan hiç haberimiz yok demektir.

David, sebze ve meyve bahçelerinin ancak %6'sının, iki hektar ve üzerinde alana sahip olduklarını söylüyor. Bu sayıları aldığı istatistiklerin ta kendisinde, sözü geçen bu %6'lık bahçelerin işgal ettikleri *toprak miktarını* gösteren sayılar var. *David bu sayıları görmezlikten geliyor.* Bu sayıları görmezlikten geliyor, çünkü bunlar, onun teorisini yıkıyorlar. Bu sayılarla ilgili olarak ben şunları yazmıştım**: "ama bu alanın yarısından fazlası (%51,39'u), 1.932 malsahibinin ya da bütün bostancıların %5,94'ünün ellerinde toplanmıştı". Bu 1.932 bostancıdan 1.441'i, alanları iki ile beş hektar arasında olan sebze bahçelerine sahiptirler. Bu, çiftlik başına 2,76'lık bir ortalamayı ve çiftlik başına 137,6'lık bir ortalamayı bulan *toplam toprağı* gösterir. (*İbid.*.)

Dolayısıyla, toplam bostan alanının %51,39'u bostancıların *sadece* %6'sının elinde toplanmıştır. Bu kişiler, kapitalist tarımın (100 ile 135 hektar arasında çiftliklerin) yanısıra *fazladan* bostanlara sahip olan büyük kapitalistlerdir. Sonuç

* Açıkça görülüyor ki Bay Grossman, çevirinin editörü, *Betriebsstatistik* sözcüğünü böyle çevirmiş. Rus çevirilerinin bizi uğraştıran yanı işte bu! Çeviri şöyle olmalıydı: "Tarımsal girişimlerin istatistikleri".

** Bkz: Bu yapıtın 201. sayfası. —*Ed.*

olarak, bostancılık, kapitalist bir biçimde, çok büyük ölçüde yoğunlaşmıştır. Ama David "küçük-ölçekli üretimin", yani kiralanmış emeğin kullanılmadığı üretimin "yeşermekte olduğunu" iddia etmek ... cesaretini gösteriyor. Bostancılıkta, ücretli işçilerin hangi büyüklükteki çiftlikler için gerekli oldukları konusunda ise *hiç bir bilgi vermiyor.*

David, istatistikleri işte böyle bilimsel bir tarzda yorumluyor. David'in monografları nasıl yorumladığını gösteren bir örneği ise Hecht,[44] Bulgakov'un, Hertz'in ve Çernov'un aktarmalar yaptıkları Hecht'in* ta kendisi veriyor. David, "çalışmasında", Hecht hakkında iki sayfa dolusu (394-395. sayfalar) yorum yapıyor. Ama onu *nasıl* yorumluyor? *Ücretli emekten tek söz yok.* Bir parça toprağı olan fabrika işçisinin *"yerleşik durumu"*nu ballandırarak anlatan, işçileri ve halivakti yerinde olan köylüleri aynı potaya koyan Hecht olgusundan tek söz yok. Az sayıdaki hali-vakti yerinde olan köylüler "zenginleşirken", geniş köylü yığınlarının, kendi sütlerini satıp onun yerine daha ucuz margarin kullanacak duruma düştükleri gerçeğinden tek söz yok.

David sadece bu konuda hiç söz etmemekle kalmıyor; "Bu köylülerin yüksek yaşam düzeyleri konusunda Hecht'in çok ilginç veriler aktardığı"nı bile iddia ediyor (s. 395). Burjuva savunuculuğunun daha bayağı bir örneğini düşünmek zor.

Yeri gelmişken, Hecht'in, köylülerin daha ucuz margarin alabilmek için sütlerini satmaları konusundaki savına değinelim. Bunun, iktisatçılarca iyi bilinen bir gerçek olduğu düşünülebilir. 1847 yıllarında, *Felsefenin Sefaleti* adlı yapıtında Marx, kapitalizmde halkın beslenmesinin bozulmasına değiniyordu.[45] Rusya'da Engelhardt[46] döneminden beri (1870'lerden bu yana) mandıracılıkta kapitalizmin gelişmesi konusunda azçok bilinçli bir çalışma yapmış olan herkes, bu olguyu birçok kez belirtmiştir. "Çok bilimsel çalışan" David

* Bkz: Bu yapıtın 133-139. sayfaları. —*Ed.*

bunu görmemiştir. Hatta bu gerçeğe parmak basan sosyalistlere burun kıvırmaktadır.

David'in kitabının 427-428. sayfalarında, köylülerin süt satışlarının örgütlenip başlamasına yardımcı olan birleşik mandıraların, köylülerin beslenmelerinin bozulmasına neden olduğunu söyleyen Kautsky hakkında alaycı görüşler okuyoruz. Okurun Alman narodniği David hakkında doğru bir değerlendirme yapabilmesi için, onun kendi sözcüklerini aktaracağız:

"... Daha fazla bir gelir elde eden bütün diğer insanlar, bunun bir kısmını mideleri için harcamak alışkanlığındadırlar. Bunu gerçekleştirecek biraz parası olan insanın daha iyi bir şeyler yemek istemesi, insanın doğasından gelen bir şeydir. Bu nedenle, genellikle kabul edildiği üzere, kooperatif sayesinde sütünden ve domuzlarından, eline eskisinden daha fazla para geçen köylünün diğer fanilerden daha farklı davranması çok gariptir" ve buna benzer şeyler.

Elbette, gerici bir küçük-burjuvanın bu palyaçoluğuna yanıt vermeye değmez. Okurlara teşhir etmek yeterlidir; onu beşyüzelli sayfaya dağıtılmış ve birbiriyle ilişkili olmayan bir yığın tarımsal yığıntı altından çekip gün ışığına çıkarmak yeter. *David'in kendisinden aktarmalar yaptığı* burjuva savunucusu Hecht'in bile, pazarlanan sütün yerine ucuz margarinin geçirilmesi sonucunda beslenmede meydana gelen bozulmayı bir olgu olarak kabul ettiğini belirtmek yeter. Küçük köylü çiftçiliğinin egemen olduğu bir bölge olan Güney Almanya için bu durum geçerlidir. Başka bir bölge olan Doğu Prusya ile ilgili olarak ise, elimizde Klawki'nin küçük köylülerin "çok az miktarda yağ ve sütün tümünü tükettikleri"ne ilişkin bir tezi* bulunuyor.

David'in ilgilendiği sorunların hepsinde, onun burjuva savunuculuğunu izlemek mümkündür. Dolayısıyla, bir düzineden fazla sayfada (413-436. ve diğer sayfalarda) Almanya

* Bkz: Bu yapıtın 151-152. sayfaları. —*Ed.*

ve Danimarka'daki süt kooperatiflerini övmektedir. İstatistiklerden de alıntılar yapmakta ... ama sadece kooperatiflerin sayı olarak artışlarıyla ilgili alıntılar yapmaktadır! "Kooperatif" mandıracılığın büyük kapitalist çiftliklerin* ellerinde yoğunlaşmasını gösteren istatistikleri *aktarmamaktadır.*

Davidlerin gözleri, ele aldıkları istatistiklerdeki bu türden verileri nedense görmüyor!

David şöyle diyor: "Kooperatiflerde örgütlenen Danimarka köylüleri, büyük toprak sahiplerinin özel mülkü olan çiftlikleri bile aşmışlardır." Bu tümceyi bir örnek izliyor: kooperatiflerde üretilen yağın kalitesinin, toprak sahibinin ürettiği yağın kalitesinden daha üstün olduğunu gösteren bir test laboratuvarının 46. raporundan alınmış bir alıntı. Ve David devam ediyor:

"Bir zamanlar küçük çiftliklerinde ancak düşük kaliteli yağ üretebilen ve bunun karşılığında ise büyük toprak sahiplerine ödenen fiyatın ancak yarısını elde edebilen köylülerin ulaştıkları sonuçlar bu türdendir. *Üstelik biz, burada, tümüyle orta ve küçük köylülerle uğraşmaktayız.* [İtalikler David'e aittir.] 1898 yılında, Danimarka'da 179.740 tane ahır vardır ve bunların sadece 7.544 tanesinde, yani %4'ünde ahır başına 30 ya da daha fazla inek bulunmaktadır; 49.371 tanesinde ya da %27,82'sinde ahır başına, 10 ilâ 29 inek düşmektedir; 122.589 tanesi ya da %68,97'sinde, ahır başına 10 inekten az düşmektedir. Bu ahırların yarısından çoğunun, yani 70.218'inin, başka bir deyişle toplamın %39,85'inin içinde, ancak bir ilâ üç inek bulunuyordu, yani bunlar oldukça küçük çiftliklere aittiler. Bu çiftliklerin büyük çoğunluğunun kooperatif örgütlerine ait olduğunu şu gerçek ortaya koymaktadır: 1900 yılında Danimarka'nın 1.110.000 süt veren ineğinden yaklaşık olarak 900.000'i süt kooperatiflerine devredilmişti." (s. 424.)

Bilgili David işte böyle tartışıyor. İneklerin çeşitli çiftlik

* Bkz: Bu yapıtın 203. sayfası. —*Ed.*

grupları arasındaki dağılımı konusundaki kesin verileri aktarmaktan sakınıyor; bunu yapmak ona içaçıcı gelmiyor. Ama aktardığı bölük pörçük sayılar bile onun gerçeği tamamen tahrif ettiğini ortaya koyuyor. İneklerin toplam sayısı ile davar sayısına göre inek ağıllarının dağılımını karşılaştıracak olursak, aşağıdaki tabloyu elde ederiz. Bu tablo *çok doğru* olmamakla birlikte*, kuşkusuz bütünüyle gerçeği yansıtmaktadır [Tablo 20]:

[TABLO 20]

Danimarka	Çiftliklerin Sayısı (Binde)	Bu Çiftliklerdeki İnek Sayısı (Binde)	Çiftlik Başına İnek Sayısı
1-3 ineği olan çiftlikler	70	100	1,43
4-9 ineği olan çiftlikler	52	250	4,81
10-29 ineği olan çiftlikler	49	550	11,22
30 ve daha fazla ineği olan çiftlikler	8	200	25,00
T o p l a m	*179*	*1.100*	*6,14*

Bu sayılar bize şunları göstermektedir. Birincisi, Danimarka'da mandıracılık *çok fazla* yoğunlaşmıştır. 1.100.000 inekten 750.000'i, yani *toplamın üçte-ikisinden fazlası büyük çiftliklere* —179.000 çiftçiden 57.000'ine, yani çiftliklerin top-

* Bu sayılar yaklaşık sayılardır. Bunun birinci nedeni, ineklerin sayısının 1900 yılı için, çiftliklerin sayısının ise 1898 yılı için verilmiş olmasıdır. İkinci neden ise, David'in kesin sayılar vermemiş olması nedeniyle her grup için ineklerin sayısını yaklaşık olarak belirlemek zorunda kalmamızdır. Büyük çiftliklerin payını gerçekte olduğundan daha düşük olarak, yani 7.544 çiftlikte çiftlik başına otuz inek ve daha fazla düşmekte şeklinde koyduk. Dolayısıyla, asgarisini, yani çiftlik başına 30 inek sayısını bile alacak olursak, 7.544 x 30 = 226.320 inek buluruz. *Daha küçük* bir sayı aldık; eğer böyle yapmasaydık küçük çiftliklerin büyüklüğü, grupların azamî sınırlarına değil, tersine asgariye çok fazla yaklaşacaktı.

lam sayısının üçte-birinden azına— aittir. Bu çiftliklerin herbirinde on ya da daha fazla sayıda inek bulunduğuna göre, ücretli emekten vazgeçemeyecekleri açıktır. Dolayısıyla, David burada çiftlik hayvanları besleyen çiftliklerin büyüklüklerinin hiç de küçük olmadığını "farkedemedi"; Danimarka çiftliklerini, alan büyüklüklerine göre değerlendirmemek gerekir. David burada bunu "farkedemedi". Çünkü kapitalist tarım yapılan her yerde ve her zaman, küçük çiftliklerin çok büyük miktarı, toplam üretimin önemsiz bir kısmını karşılar. Küçük çiftliklerin sayısı 70.000, yani yaklaşık olarak %40'tır; ama toplam inek sayısının ancak onbirde-birine sahiptirler.

İkincisi, aktarılan sayılar hem Danimarka'da ve hem de Almanya'da *kooperatiflerden başlıca yarar* sağlayanların *kapitalistler* olduğunu göstermektedir. Eğer 1.100.000 inekten 900.000'i süt kooperatiflerine devredilmişse, bundan şu sonuç çıkar: 200.000 inek kooperatif pazarlamasının "yardım" alanının *dışında* kalmaktadır. Bunlar esas olarak en küçük çiftçilerin inekleridir, çünkü Almanya için verilen sayılar, alanları iki hektara kadar olan çiftliklerin ancak %0,3'ünün süt kooperatiflerine ait olduklarını, yüz hektar ve üzerinde alana sahip olan çiftliklerin ise %35,1'inin bu türden kooperatiflere ait olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, bütün bunlar, bizi, kooperatif pazarlamasından en az yararlananların (70.000'i 100.000 ineğe sahip olan) küçük çiftçiler olduğu varsayımına götürmektedir.

Danimarka örneği David'i tamamıyla çürütmektedir, çünkü süt ürünlerinin üretiminde küçük ya da orta çiftliklerin değil, büyük çiftliklerin egemen olduğunu tanıtlamaktadır.

Bu cansız sayılara ve tablolara biraz hayat vermek ve (ahmak küçük-burjuva David'in tamamen gözden uzak tuttuğu) burjuva tarımının sınıfsal niteliğini ortaya koymak için, Danimarka'daki işçi sınıfı hareketi tarihinden aldığımız olağanüstü bir olguyu aktaracağız. 1902 yılında, Danimar-

kalı gemi sahipleri, ateşçilerin ücretlerini düşürdüler. Buna karşılık ateşçiler greve gittiler. Dok işçilerinin bağlı oldukları sendika, ateşçileri destekledi ve işi durdurdu. Ama ... grevi, Danimarka'nın bütün limanlarına yaymak suretiyle genel bir grev haline getiremediler. "[İngiltere ile yapılan ticaret alanında bir liman olan, Danimarka'nın batı kıyısında bulunan] ve Danimarka tarımsal üretiminin ihracatında çok önemli bir yer tutan Esbjerg Limanı greve sokulamadı, çünkü Danimarka tarım kooperatifleri, gemi yüklenmesinde çalışmak üzere gerekli sayıdaki üyelerini âcilen göndereceklerini, Danimarka köylülerinin, ürünlerinin ihracatındaki bir stopaja izin vermeyeceklerini bildirdiler."*

Dolayısıyla, Danimarka kooperatifleri işçilere karşı gemi sahiplerinden yana çıktılar ve grevi başarısızlığa uğrattılar. Elbette herbirisi on ya da daha çok sayıda ineğe sahip olan kapitalist çiftçilerin işçilere karşı kendi kapitalist dostlarını desteklemelerini anlamak oldukça kolay. Anlaşılmaz olan, David gibi kendini sosyalist sayan yazarların sahte bir şekilde sınıf mücadelesinin üstünü örtmeleridir.

Çiftçilik ile (şekerin rafinasyonu, içki imalâtı vb. gibi) teknik ürün sanayilerinin birleştirilmesi sorunu konusunda, David, Bay Bulgakov'la *aynı* hataya düşüyor. Tıpkı Rus profesör gibi Alman "bilgili" oportünisti de, bu tabloların nelere değindiğini durup düşünmeksizin, Alman anketinde verilen tabloları *yalnızca kopya etmiştir*! Kautsky, şeker üretiminin, tarımsal *büyük-ölçekli* sanayiin bir örneği olduğunu iddia etmektedir. Bunu çürütmek amacıyla, tıpkı Bulgakov gibi, David de teknik-ürün sanayileriyle bağıntılı olan küçük çiftliklerin sayılarının büyük çiftliklerden daha fazla olduğunu gösteren sayıları aktarmaktadır. (David'in kitabının 406, 407 ve 410. sayfaları.) Bilgili istatistikçi küçük çiftliklerin genel olarak büyük çiftliklerden sayıca daha fazla

* Emil Helms, *Die Socialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark*, Leipzig 1907, s. 138.

olduğunu unutmuş. Her grup için teknik-ürün sanayileri ile birleşen çiftliklerin yüzdelerini ortaya koyacağı yerde, her grup için toplam çiftlik sayısına ilişkin olarak bu türden çiftliklerin yüzdesini kopya etmiş. Bay Bulgakov'un yapmış olduğu bu hata ile ayrıntılı olarak uğraştım.* Burada yapacağım tek şey, bilimsel açıdan tıpkı Bay Bulgakov kadar dürüst olan Ed. David'in, gene Bay Bulgakov gibi, şeker pancarı ekimi yapılan *toprağın ne kadarının* kapitalistlerin elinde olduğunu *gösteren* sayılara gözatmak sıkıntısına katlanmadığına işaret etmektir.

Alman oportünisti ile Rus liberal profesörü arasındaki gülünç ruhsal yakınlığın varlığı, sadece her ikisinin de istatistikleri aynı dikkatsizlik ve yeteneksizlikle ele almaları gerçeğinden doğmuyor. Bunun yanısıra her ikisi de aynı savrukluk içinde Marx'tan aktarmalar yapıyorlar. Tıpkı Bulgakov gibi David de "azalan verim yasası"nı kabul ediyor. Bu yasayı belirli sınırlamalara giderek yorumlamaya çalıştığı, onu özel koşullarla sınırlamaya çabaladığı bir gerçektir, ama bu, durumu hiç değiştirmiyor. Örneğin, 476. sayfada David şunları söylüyor: "Bu yasa, tarımda bir bilimsel-teknik aşamadan diğerine geçişte yer alan üretkenlik değişimini hiç bir şekilde ilgilendirmez. Tamamıyla, aynı ve tek bilimsel-teknik aşamanın üretkenliğini ilgilendirir." Bu, benim Bay Bulgakov'a karşı çıkarken,** bu ünlü yasanın *sınırlaması* olarak değindiğim sınırlamanın aynısıdır. Hemen şunu eklemiştim: bu sınırlama, bu "yasa"yı, "o kadar göreli bir hale getirmek tedir ki, buna, ne yasa *ve hatta ne de tarımın kendine özgü ana unsuru denebilir.*"

Bununla birlikte, David, bu yasayı, tarımın kendine özgü bir unsuru [düzeyine —ç.] yükseltiyor. Sonuç, içinden çıkılması olanaksız bir karışıklığa varıyor. Çünkü eğer "bilimsel-teknik" koşullar değişmeden kalırsa, sanayide de ek ser-

* Bkz: Bu yapıtın 194-196. sayfaları. —*Ed.*
** Bkz: Bu yapıtın 69-70. sayfaları. —*Ed.*

maye yatırımları çok büyük ölçüde sınırlanmış olur.

Son bölümde David şöyle diyor: "Tarımın geriliği ilkönce, azalan verim yasasında ifadesini bulan *organik doğanın tutuculuğuna* dayanır." (s. 501.) Bu sonuç, biraz önce ileri sürülmüş olan tezin, kendisinden, yani "yasa"nın daha yüksek teknik aşamalara geçiş durumları için geçerli olmadığı tezinden vazgeçildiğini gösteriyor! "Organik doğanın tutuculuğu", basitçe, tarımsal gelişmeyi özellikle engelleyen *toplumsal* koşulları anlamak yeteneğinden yoksun olan gerici küçük-burjuvanın sözlü kaçamağıdır. Bu toplumsal koşullardan ilkini, tarımdaki serflik kalıntılarının, tarım işçilerinin hak eşitsizliğinin ve buna benzer durumların oluşturduğunu ve ikincisini de fiyatları şişiren ve *toprak fiyatlarında* yüksek rantları *temsil eden toprak rantının* meydana getirdiğini David'in anlamadığı açıkça ortaya çıkıyor.

David şunları yazıyor: "Bize göre, Alman tarımı, bugün denizaşırı üretim sayesinde dünya ekonomisinin normal saydığı üretkenlik düzeyi ... için gerekli olan tahıl miktarının toplamını üretemez. Azalan verim yasası, üretkenlikte bir azalma olmaksızın, sınırlı bir toprak alanı üzerinde üretilen ürünlerin miktarında sınırsız bir artışa izin vermez." (519.) — Bu, David'in kitabının son tümcesidir.

Lütfen şu iktisatçıya bakınız! Hem azalan verim "yasa"sının sadece tek ve aynı bilimsel-teknik aşamadaki üretkenlik değişimiyle ilgili olduğunu söylüyor (476), hem de şu sonuca varıyor: "Yasa, ürünlerin miktarında "sınırsız" bir artışa izin vermez!" (519.) Eğer toprağın özel mülkiyeti, şişirilen rant, tarım işçisinin hiç bir hakkının olmayışı, mağdur durumu ve giderek gerilemesi, yunkerlerin barbar ortaçağ ayrıcalıkları onu [Alman tarımı —ç.] engellememiş ise, Alman tarımı, niçin daha sonraki "bilimsel-teknik aşama"ya *yükseltilememiştir*?

Burjuva savunucusu, doğal olarak, tarımsal geriliğin toplumsal ve tarihsel nedenlerini görmezlikten gelmeye çabalı-

yor ve suçu "organik doğanın tutuculuğuna" ve "azalan verim yasasına" atıyor. Bu ünlü yasada, savunma ve ahmaklıktan başka hiç bir şey yoktur.

Burjuva ekonomi politiğinin eski önyargılarına doğru bu utanç verici geri dönüşümü örtebilmek için, tıpkı Bulgakov gibi, David de, Marx'tan tahrif edilerek alınmış bir aktarmayı bize sunuyor. David de, Bay Bulgakov'un aktardığı, *Kapital*'in III. Cildinin *aynı sayfasını* (III. B., II. Teil, s. 277) aktarıyor! (David'in kitabının 481. sayfasına ve bizim Bay Bulgakov'la ilgili önceki eleştirimize bakınız.*)

Bay Bulgakov'un *bilimsel dürüstlüğü* konusunda söylediklerimin hepsi David için de *tamamıyla* geçerlidir. Bay Bulgakov Marx'tan aldığı bir pasajı tahrif etmiştir. David, kendisini aynı pasajın ilk sözcüklerini aktarmakla sınırlıyor: "Birbiri ardısıra yapılan sermaye yatırımlarına ilişkin olarak toprağın giderek azalan üretkenliği konusunda Liebig'e bakınız" (*Das Kapital*, III. B., II. Teil, s. 277).[47] Okura bunu, Marx'ın tek referansı gibi gösteren David, tıpkı Bulgakov gibi, Marx'ı tahrif ediyor. Yineliyoruz: aslında, *Kapital*'in III. Cildini (ve *Theorien über den Mehrwert*'in[48] II. Cildinin II. Kesimini) okuyan herkes, durumun bunun tam tersi olduğunu bilir. Marx, ek sermaye yatırımlarının *giderek azalan* üretkenlik durumlarını, ek sermaye yatırımlarının *artan* üretkenlik durumları kadar mantıklı ve olanaklı olarak görmektedir.

481. sayfanın dipnotunda, David, gelecekte bu yasa ile rant arasındaki ilişkiyi araştıracağına ve aynı zamanda "Malthus ve Ricardo tarafından ortaya konan temeli reddetmekle birlikte, rant teorisini geliştirip genişletmeye çabalayan Marx'ın bu girişimini eleştirel bir biçimde inceleyeceğine" söz veriyor.

David'in eleştirel incelemelerinin, Bay Bulgakov'*dan* ya da... yoldaş Maslov'*dan* burjuvaca önyargıların bir tekrarı

* Bkz: Bu yapıtın 77-81. sayfaları. —*Ed.*

olacağı kehanetinde bulunmayı göze alıyoruz.

Şimdi David'in kökten hatalı tezlerinden başka birisini inceleyelim. Onun savunduğu şeyleri ya da istatistiklerde yaptığı tahrifatı çürütmek, çok nankör bir görevdir. Şimdi incelemeye girişeceğimiz sorunla ilgili olarak, günümüz küçük-burjuva teorileri ile gerçeğin *olaylara dayanan* tablosunu karşılaştırmamızı mümkün kılacak yeni bazı verilere sahibiz.

XI. BÜYÜK VE KÜÇÜK ÇİFTLİKLERDEKİ ÇİFTLİK HAYVANLARI

Tarım sorunu "eleştirmenleri" ya da bernştayncılar, küçük-ölçekli üretimi savunurken, sık sık şu örneğe başvururlar. Belli bir toprak birimi üzerinde, küçük çiftçilerin büyük çiftçilerden çok daha fazla sayıda hayvan beslediklerini ve bunun sonucunda da topraklarını daha iyi gübrelediklerini söylerler. Küçük çiftçilerin çiftliklerinin teknik olarak yüksek bir düzeyde olduğunu, çünkü doğal gübrenin modern tarımda belirleyici bir rol oynadığını ve çiftlikte beslenen davarlardan elde edilen doğal gübrenin bütün yapay gübrelerden çok daha üstün olduğunu iddia ederler.

Ed. David, *Sosyalizm ve Tarım* adlı kitabında bu teze kesin bir önem yüklüyor. (Rusça çevirisinin 326, 526 ve 527. sayfaları) italiklerle: "Doğal gübre tarımın ruhudur." (s. 308) diye yazıyor ve herkesin bildiği bu gerçeği, küçük-ölçekli çiftçilik konusundaki savunmasının başlıca temeli yapıyor. Küçük çiftliklerin birim toprak başına büyük çiftliklerden çok daha fazla hayvan beslediğini gösteren Alman istatistiklerinden aktarmalar yapıyor. Bu sayıların, tarımda küçük ya da büyük-ölçekli üretimin üstünlükleri sorunu konusunda tamamıyla kendisinden yana karar vereceklerinden emin.

Bu teoriyi ve tarımın gübresel ruhunu daha yakın-

dan inceleyelim.

David ve burjuva ekonomistleri arasındaki sayısız öğretililerinin tezlerinin başlıcası istatistikseldir. Benzer niceliklerin karşılaştırılabilirliğini, yani belli bir cins hayvanın eşit sayısının büyük ve küçük çiftliklerde eşit bir tarımsal değeri temsil ettiğini zımnen varsaymak suretiyle, farklı büyüklüklerdeki çiftliklerde (birim toprak başına düşen) hayvan sayısını karşılaştırıyorlar. Eşit sayıda hayvanın, eşit miktarda doğal gübre sağladığı, büyük ve küçük çiftliklerdeki hayvanların yaklaşık olarak aynı nitelikte oldukları ve buna benzer şeyler varsayılmaktadır.

Elbette, sözkonusu olan tezin inandırıcılığı tamamen zımnen alışılagelen bu varsayımın doğru olup olmamasına bağlıdır. Bu tez doğru mudur? Eğer çıplak ve kaba, gelişigüzel istatistiklerden bir bütün olarak küçük ve büyük-ölçekli tarımsal üretimin sosyal ve ekonomik koşullarının tahliline geçecek olursak, bu tezin henüz tanıtlanmamış olan şeyin ta kendisini önceden doğruymuş gibi kabul ettiğini görürüz. Marksizm, hayvanların bakım koşullarının (ve aynı zamanda, önceden de gördüğümüz gibi, toprağın bakım ve tarım işçisinin durumunun) küçük-ölçekli çiftçilikte büyük-ölçekli çiftçilikten *çok daha kötü* olduğunu kuvvetle belirtir. Burjuva ekonomi politiği ise bunun tersini iddia eder ve bernştaynçılar da bu iddiayı, yani küçük çiftçinin *çalışkanlığı* sayesinde, küçük bir çiftliğin hayvanlarının büyük çiftliğinkilerden çok daha iyi durumda olduklarını yinelerler. *Bu* soruna ışık tutacak verileri bulmak için, David'in üzerinde çalıştığı istatistiklerden biraz daha farklı istatistikler gerekir. Farklı büyüklüklerdeki çiftliklerdeki hayvan sayısı değil, ama bu hayvanların niteliklerini gösteren bir istatistik çalışması gerekir. Alman iktisat yazınında böyle bir çalışma vardır ve belki de birden fazladır. Kitabını her türden tarımsal çalışmadan alınmış bir yığın karmakarışık aktarma ile dolduran David'in ayrıntılı bir araştırma yoluyla literatürde bulunabilecek,

küçük ve büyük-ölçekli üretimlerin iç koşullarını açıklığa kavuşturacak girişimleri tamamıyla ihmal etmesi oldukça ilginçtir. David'in ihmal etmekle haksızlık ettiği bu araştırmalardan birisini okura tanıtacağız.

Tarım sorunları konusunda ünlü bir yazar olan Drechsler, monografik bir "tarım istatistik araştırması"nın sonuçlarını yayınladı ve bunlar konusunda haklı olarak şunu söyledi: "Bu araştırma sonuçlarının hassasiyetinin elbette eşi bulunmaz." Hanover ilinde, 25 yerleşim yeri (22 köy ve üç büyük toprak sahibi mülkü) incelenmiş ve sadece toprak miktarını ve hayvan sayısını değil, *ama aynı zamanda hayvanların niteliğini* de gösteren veriler her çiftlik için ayrı ayrı toplanmıştır. Hayvanların niteliğini saptamak üzere özellikle hassas bir yöntem benimsenmiştir: Her hayvanın *canlı ağırlığı** kilogram cinsinden "her hayvanın mümkün olan en dikkatli biçimde, uzmanlarca değerlendirilmesi temeline dayanılarak" alınmıştır. Farklı büyüklüklerdeki çiftliklerdeki her cins hayvanın canlı ağırlığını gösteren veriler elde edilmiştir. Araştırma, ilki 1875 ve ikincisi ise 1884 yılında olmak üzere iki kez yapılmıştır. Her üç köy grubuna ve üç büyük çiftliğin herbirine ait olan sayılar işlenmemiş bir biçimde Drechsler** tarafından yayınlanmıştır. Köylerdeki köylü çiftlikleri toprak miktarlarına göre yedi gruba ayrılmıştır (50 hektarın üzerindekiler; 25 hektardan 50 hektara kadar olanlar; 12,5 hektardan 25 hektara kadar olanlar; 7,5 hektardan 12,5 hektara kadar olanlar; 2,5 hektardan 7,5 hektara kadar

* Tarım uzmanlarının hayvanların canlı ağırlıklarını değerlendirmek için kullandıkları bu yöntemi, David iyi bilmektedir. 367. sayfada, bize, ayrıntılı olarak, et, süt ya da çeki vb. bakımından hayvanların *çeşitli cinslerinin* canlı ağırlığından sözediyor. Bu verileri agronomistlerden kopya ediyor. Bir sosyalist için özel olarak ve bir iktisatçı için ise genel olarak önemli olan şeyin, sığır cinslerinin farklılığı değil, ama onların küçük ve büyük çiftliklerdeki, "köy'ü" ve kapitalist çiftçilikteki *bakım koşulları arasındaki farklılık* olduğu hiç aklına gelmiyor.

** 1875 yılı için *Schriften des Vereins für Sozialpolitik*, Band XXIV, s. 112. ("Bäuerliche Zustände", B. III, ve 1884 yılı için ise *Thiel's landwirtschaftliche Jahrbücher*, Band XV 1886).

olanlar; 1,25 hektardan 2,5 hektara kadar olanlar ve 1,25 hektar ve altındakiler). Drechsler'in sayılarının onbir değişik hayvan cinsine ilişkin olduğu düşünülürse, okur bu tabloların ne kadar karmaşık olduğunu anlayacaktır. Genel ve esas sonuçları çıkarmamızı mümkün kılacak özetlenmiş sayıları elde etmek için, *bütün* çiftlikleri *beş* temel gruba ayıracağız: (*a*) büyük çiftlikler; (*b*) 25 hektardan çok toprağa sahip olan köylü çiftlikleri; (*c*) 7,5 ve 25 hektar arasında alana sahip olan çiftlikler; (*d*) 2,5 ve 7,5 hektar arasında alana sahip olan çiftlikler; ve (*e*) 2,5 hektardan daha az alana sahip olan çiftlikler.

1875 ve 1884 yılları için bu gruplarda yer alan çiftliklerin sayıları ve toprak miktarları aşağıda gösterilmiştir [Tablo 21]:

[TABLO 21]

[Gruplar]	1875			1884		
	Çiftliklerin Sayısı	Toprak Miktarı (Hektar)	Çiftlik Başına Düşen Toprak (Hektar)	Çiftliklerin Sayısı	Toprak Miktarı (Hektar)	Çiftlik Başına Düşen Toprak (Hektar)
(*a*) Büyük çiftlikler	3	689	229	3	766	255
(*b*) 25 ve daha fazla alana sahip çiftlikler	51	1.949	38	58	2.449	42
(*c*) 7,5-25 hektar çiftlikler	274	3.540	13	248	3.135	12
(*d*) 2,5-7,5 hektar çiftlikler	442	1.895	4,3	407	1.774	4,3
(*e*) 2,5 ve daha az olan çiftlikler	1.449	1.279	0,88	1.109	1.027	0,92
T o p l a m	*2.219*	*9.352*	*4,2*	*1.825*	*9.151*	*5,0*

Bu sayıları açıklamak için, her şeyden önce farklı büyüklüklerdeki çiftliklerin ekonomik tipleri ile ilgileneceğiz. Drechsler, alanları 7,5 hektar ve üzerinde olan bütün çiftliklerin ücretli emek istihdam ettiğini varsayıyor. Dolayısıyla, (1875 yılında) işçi çalıştıran 325 köylü çiftliği var. 2,5 hektara kadar toprağa sahip olan çiftçilerin hepsi, ücretli işçi olarak çalışmak zorundalar. Drechsler'in hesaplamalarına göre 2,5 ile 7,5 hektar arasında (ortalama = 4,3 hektar) toprağa sahip olan çiftçilerin yarısı emek istihdam etmemekte, diğer yarısı ise ücretli işçi sağlamaktadırlar. Bu durumda, toplam köylü çiftliklerinin 325'i kapitalist, 221'i ise emek istihdam etmeyen ve ücretli işçi sağlamayan (narodniklerin deyimiyle) küçük "trudovik" çiftliklerdir. 1.670'i ise ücretli işçi sağlayan yarı-proleter çiftliklerdir.

Ne yazık ki Drechsler'in gruplandırması, 5—20 hektar arasında toprağa sahip olan orta-köylüler konusunda, genel Alman istatistiklerinden farklıdır. Gene de, bu orta-köylülerin çoğunluğunun ücretli işçilerden vazgeçmemeleri olgusu şüphe götürmez. Almanya'daki "orta-köylüler", küçük kapitalistlerdir. Emek kiralamayan ve kendilerini de dışarıya kiralamayan köylüler, önemsiz bir azınlığı, yani 2.216'da 221'i ya da onda-birini oluştururlar.

Dolayısıyla, ekonomik tiplerine göre ayırdığımız çiftlik grupları şöyle nitelendirilmektedirler: (*a*) büyük kapitalist çiftlikler; (*b*) orta kapitalist çiftlikler (*"Grossbauern"*); (*c*) küçük kapitalist çiftlikler; (*d*) küçük köylü çiftlikleri; ve (*e*) yarı-proleter çiftlikler.

1875 ve 1884 yılları arasında çiftliklerin toplam sayısı ve işgal ettikleri toprağın toplam miktarı azaldı. Bu azalma başka küçük çiftliklerde gerçekleşti: 2,5 hektara kadar bir alanı kaplayan çiftliklerin sayısı 1.449'dan 1.109'a düşerek 340 kadar azaldı, yani yaklaşık olarak 1/4'lük bir düşme gösterdi. Öte yandan, (25 hektarın üzerindeki) en büyük çiftliklerin sayısı 54'ten 61'e yükseldi; bunların kapladıkları alan ise

2.638 hektardan 3.215 hektara yükselerek 577 hektarlık bir artış gösterdi. Dolayısıyla, belli bir alandaki tarım standartlarının Drechsler'i sevince boğan yükselişi ve çiftliğin genel olarak gelişmesi, tarımın *giderek azalan* sayıdaki toprak sahibinin ellerinde yoğunlaşmasını göstermektedir: "İlerleme", yaklaşık olarak 2.219 çiftçiden 400'ünü tarımın dışına itmiş (1884 yılında tarımda kalan çiftçi sayısı 1.825'tir) ve kalanların arasından çiftlik başına ortalama toprak miktarını 4,2 hektardan 5 hektara yükseltmiştir. Kapitalizm, bölgenin birisinde belli bir tarım dalını yoğunlaştırır ve bir miktar küçük çiftçiyi proletarya saflarına iterken; başka bir bölgede ticarî çiftçiliğin büyümesi, bir miktar yeni küçük çiftçi yaratır. (Örneğin, kentlerin çevresindeki köylerde ve Danimarka gibi ürettiklerini ihraç eden ülkelerin tümünde olduğu gibi.) Halen diğer bölgelerde, orta-büyüklükteki çiftliklerin parçalanması, küçük çiftliklerin sayısını artırmaktadır. Gelişigüzel istatistikler bütün bu süreçleri gizlemektedir. Çünkü bu süreçleri inceleyebilmek için ayrıntılı araştırmaların yapılması gerekir. Çiftlik hayvanlarının toplam baş sayısı azaldığı halde, tanımlanan bölgede tarımın gelişmesi, özellikle çiftlik hayvanlarının beslenmeleri konusundaki ilerlemelerde kendini gösterdi. 1875 yılında, (büyük baş hayvan cinsinden) 7.208 baş çiftlik hayvanı var iken, 1884'te bunlar 6.993'e düştü. Kaba istatistiklerden yola çıkacak olursak, çiftlik hayvanlarının toplam sayılarındaki bu azalma, çiftlik hayvancılığı açısından bir gerilemenin işareti olabilirdi. Aslında, hayvanların kalitelerinde bir iyileşme vardır. Yani eğer hayvanların sayısını değil de, toplam "canlı ağırlıkları"nı alacak olursak, 1875 yılı için 2.556.872 kilogram, 1884 yılı için ise 2.696.107 kilogram elde ederiz.

Çiftlik hayvanlarının beslenmesi alanındaki kapitalist gelişme, kendisini sadece sayılardaki bir artışla göstermiyor; kötü kaliteli sürülerin yerine iyi kaliteli sürülerin konulması, yemin artırılması vb. konularında kendisini bazan sa-

yılardaki artışta olduğundan daha da fazla gösteriyor. [Tablo 22.]

[TABLO 22]

ÇİFTLİK BAŞINA ORTALAMA HAYVAN SAYISI

[Gruplar]	1875			1884		
	Büyük Baş	Küçük Baş	Toplam	Büyük Baş	Küçük Baş	Toplam
	(Büyük Baş Hayvan Cinsinden)					
(*a*) Büyük Çiftlikler	105	69	174	110	41	151
(*b*) 25 ve daha fazla alana sahip çiftlikler	13,2	11,0	24,2	13,7	10,5	24,2
(*c*) 7,5-25 hektar çiftlikler	5,4	3,8	9,2	4,9	4,2	9,1
(*d*) 2,5-7,5 hektar çiftlikler	2,2	1,4	3,6	2,2	1,8	4,0
(*e*) 2,5 ve daha az olan çiftlikler	0,3	0,6	0,9	0,4	0,7	1,1
T o p l a m	*1,7*	*1,5*	*3,2*	*2,0*	*1,8*	*3,8*

En büyük çiftliklerde hayvan sayısı azalmıştır. En küçük çiftliklerde ise bu sayı büyümüştür. Çiftlik ne kadar küçük ise, artış da o kadar hızlıdır. Bu, küçük-ölçekli üretimin gelişmesini ve büyük-ölçekli üretimin gerilemesini kanıtlar gibi gözüküyor. Yani David'in teorisi doğrulanıyor, öyle değil mi?

Ama bu hayali dağıtmak için sadece hayvanların *ortalama ağırlıklarını* gösteren sayıları almamız yeter. [Tablo 23.]

Bu sayılardan çıkarılacak ilk sonuç şudur; çiftlik ne kadar büyük olursa, hayvanların kalitesi de o kadar iyi olur. Bu konuda kapitalist çiftlikler ile küçük köylü çiftlikleri ya da yarı-proleter çiftlikler arasında çok büyük bir farklılık

[TABLO 23]

[Gruplar]	Hayvan Başına Düşen Ortalama Ağırlık (Kg.)					
	1875			1884		
	Büyük Baş	Küçük Baş*	Toplam	Büyük Baş	Küçük Baş	Toplam
(*a*) Büyük çiftlikler	562	499	537	617	624	619
(*b*) 25 ve daha fazla alana sahip çiftlikler	439	300	376	486	349	427
(*c*) 7,5-25 hektar çiftlikler	409	281	356	432	322	382
(*d*) 2,5-7,5 hektar çiftlikler	379	270	337	404	287	352
(*e*) 2,5 ve daha az olan çiftlikler	350	243	280	373	261	301
O r t a l a m a	*412*	*256*	*354*	*446*	*316*	*385*

* Çiftlik hayvanlarının diğer çeşitli türleri normal standartlara göre büyük baş hayvan cinsinden ifade edilmiştir. Bir yıl için ve onbir cins hayvan türünün herbirisi için verilen sayı yaklaşıktır: sayılar sadece ağırlıkla ilgilidir; büyük baş hayvan sayısı ile değil.

vardır. Örneğin 1884 yılında, büyük çiftlikler ile küçük çiftlikler arasındaki bu farklılık *yüzde-yüzün* üstündeydi: büyük kapitalist çiftliklerde ortalama bir hayvanın ortalama ağırlığı 619 kilogram iken, yarı-proleter çiftliklerde bu sayı 301 kilogram, yani yarıdan az idi! Bütün bunlardan sonra, insan, David'in tezlerinin ve büyük ve küçük çiftliklerde hayvanların kalitelerinin aynı olduğunu varsayarak onun gibi düşünenlerin ne kadar yüzeysel olduklarını değerlendirebilir.

Küçük çifliklerde hayvanların çok daha kötü bir biçimde bakıldıklarına yukarıda değindik. Şimdi bunu olaylara dayanarak doğrulayacağız. Canlı ağırlık konusundaki sayılar, bize, hayvanların bakım koşullarının *tümüne* ait çok kesin bir

fikir vermektedir: beslenme, barınak, çalışma, bakım — sanki bunların hepsi, Drechsler'in monografında istatistiksel açıklamasını bulan sonuçlarda özetlenmiştir. Küçük çiftçi, hayvanlarına bakmak için ne kadar "gayret" gösterirse göstersin —Bay V. V.[49] ve Alman David bu gayreti göklere çıkarmaktadırlar— iki kat daha kaliteli ürünler veren büyük-ölçekli üretimin avantajlarına yaklaşık olarak bile ulaşması mümkün değildir. Kapitalizm, küçük köylüyü, sonsuzluğa dek ağır işe, müsrifçe bir emek-harcamasına mahkûm etmiştir, çünkü yetersiz araçlarla, yetersiz zaman ile, düşük kaliteli hayvan ile, yetersiz barınma yerleriyle ve benzerleriyle yapılacak en dikkatli bakım, emek israfından başka bir şey değildir. Burjuva ekonomi politiği bu konuyu değerlendirirken, köylünün kapitalizm tarafından bu yıkılışını ve ezilmesini değil, ama (en kötü sömürü koşulları altında *kapitalizmin çıkarı* uğruna didinen) işçinin "çalışkanlığı"nı ön plana çıkarır.

Yukarıya aktarılan sayılardan çıkarılacak ikinci sonuç şudur: Son on yıl içinde, hayvanların kalitesi, hem ortalama olarak ve hem de tüm çiftlik kategorilerinde gelişme göstermiştir. Ama bu genel ilerlemenin sonucu olarak, büyük ve küçük çiftliklerde çiftlik hayvanlarının beslenmesi arasındaki farklılık azalmamış, ama *daha da çok* çarpıcı bir hale gelmiştir. Genel ilerleme, küçük ve büyük çiftlikler arasındaki uçurumu kapatmaktan çok derinleştirmiştir, çünkü bu ilerleme süreci içinde, büyük-ölçekli çiftçilik üstün gelmiştir. 1875 ve 1884 yılları için ortalama bir hayvanın ortalama ağırlıklarının karşılaştırılması aşağıda gösterilmiştir [Tablo 24]:

En büyük ilerleme, büyük kapitalist çiftliklerde görülmektedir. Orta-büyüklükteki kapitalist çiftlikler bunları izlemektedir; küçük köylü çiftliklerindeki ilerleme tamamıyla ihmal edilebilir ölçüdedir, geri kalanlarda ise çok önemsizdir. Tarım ekonomisinin sorunları üzerinde yazı yazan tarım

[TABLO 24]

[Gruplar]	Ortalama Hayvan Başına Ortalama Ağırlık (Kg.)		Artış	Artış Yüzdesi
	1875	1884		
(*a*) Büyük çiftlikler	537	619	+82	+15,2
(*b*) 25 ve daha fazla alana sahip çiftlikler	376	427	+51	+13,6
(*c*) 7,5-25 hektar çiftlikler	356	382	+26	+ 7,3
(*d*) 2,5-7,5 hektar çiftlikler	337	352	+15	+ 4,4
(*e*) 2,5 ve daha az olan çiftlikler	280	301	+21	+ 7,5
Ortalama	*354*	*385*	*+31*	*+ 8,7*

uzmanlarının büyük çoğunluğu gibi Drechsler de, sadece konunun teknik yönünü belirtmiştir. 1875 ve 1884 yılları için yapılan karşılaştırmadan çıkardığı beşinci sonuçta şunları söylemektedir: "Çiftlik hayvanlarının bakımı* açısından önemli ölçüde ilerleme kaydedilmiştir: kalitede iyileşme ve baş olarak hayvan sayısında düşüş: her üç çiftlik grubunda,** hayvan başına düşen ortalama canlı ağırlık önemli ölçüde artmıştır. Bu ise, hayvan beslenmesinde, bakımında ve büyütülmesinde *az ya da çok genel olarak* (*ziemlich allgemein*) dikkate değer bir ilerlemeyi gösterir."

Altını çizdiğimiz "az ya da çok genel olarak" sözcükle-

* Drechsler burada, çeki hayvanlarının (*Nutzvieh*) dışında kalan bütün hayvanlardan sözediyor. İleride, çeki hayvanları ile ilgili sayıları ayrıca aktardık. Hangi hayvan tipi grubunu ya da hangi tipini alırsak alalım, genel sonuç değişmiyor.

** Drechsler, 22 köyü coğrafî yerleşimlerine ve diğer çiftçilik koşullarına göre üç gruba ayırıyor. Bir yazıyı sayfalara boğmamak amacıyla sadece özetlenmiş verileri aldık. Hangi çiftlik grubunu alırsak alalım, sonuçlar aynı kalmaktadır.

ri, yazarın sorunun sosyal ve ekonomik yönünü ihmal ettiğini açıkça ortaya koymaktadır; "çok" sözcüğü büyük çiftliklere, "az" sözcüğü ise küçük çiftliklere aittir. Drechsler bunu görmemezlikten geldi, çünkü sadece köy grupları ile ilgili olan rakamlara dikkat etti; değişik tipteki çiftlik gruplarına ilişkin olan sayıların üstünde durmadı.

Şimdi "tarım" sözcüğünün dar anlamı içinde çiftçilik koşullarına ışık tutan çeki hayvanları ile ilgili sayılara geçelim. Çeki hayvanlarının sayılarına göre yeniden gözden geçirmekte olduğumuz çiftlikleri, şu sayılar nitelendirmektedir [Tablo 25]:

[TABLO 25]

[Gruplar]	Çiftlik Başına Düşen Çeki Hayvanlarının Ortalama Sayısı	
	1875	1884
(*a*) Büyük çiftlikler	27	44
(*b*) 25 ve daha fazla alana sahip olanlar	4,7	5,5
(*c*) 7,5-25 hektar çiftlikler	2,1	2,4
(*d*) 2,5-7,5 hektar çiftlikler	1,3	1,5
(*e*) 2,5 ve daha az olan çiftlikler	0,07	0,16
O r t a l a m a	*0,7*	*1,0*

Dolayısıyla yarı-proleter çiftliklerin ezici çoğunluğunda hiç çeki hayvanı yoktur (bu çiftlikler 2,5 hektara kadar alana sahiptirler; 1884 yılında 1.825 çiftlikten 1.109'unu bunlar oluşturuyordu). Bunlara sözcüğün gerçek anlamıyla tarım çiftlikleri bile denemez. Durum ne olursa olsun, çeki hayvanlarının kullanımı konusunda, büyük çiftlikler ile yüzde

93'ü ya da 84'ü hiç bir çeki hayvanı kullanmayan bu çiftlikler arasında, hiç bir karşılaştırma yapılamaz. Bununla birlikte, eğer, bu alanda büyük kapitalist çiftliklerle küçük köylü çiftliklerini karşılaştıracak olursak, birincilerin (grup (*a*)) 766 hektarlık toprak başına 132 çeki hayvanına sahip olduklarını ve ikincilerin (grup (*d*)) ise 1.774 hektar başına (1884'te) 632 çeki hayvanına sahip olduklarını görürüz. Yani birincisinin yaklaşık olarak *altı* hektar başına bir çeki hayvanı vardır, ikincisinin ise yaklaşık olarak *üç* hektar başına bir çeki hayvanı vardır. Açıkça görülüyor ki, küçük çiftlikler çeki hayvanlarının bakımı konusunda iki kat daha fazla harcama yapıyorlar. Küçük-ölçekli üretim, teknik çiftçilik araçlarının sağa sola dağılmasını ve dağılma sonucunda da emeğin boş yere harcanmasını gerektirir.

Bu dağılma, kısmen küçük çiftçilerin *düşük kaliteli* çeki hayvanlarını yani inekleri çeki hayvanı olarak kullanmak zorunda olmalarına dayanır. *Çeki* hayvanlarının toplam sayılarına göre ineklerin yüzdesi aşağıda verilmiştir [Tablo 26]:

[TABLO 26]

[Gruplar]	1875	1884
(*a*) Büyük çiftlikler	—	—
(*b*) 25 ve daha fazla alana sahip olanlar	—	2,5%
(*c*) 7,5-25 hektar çiftlikler	6,3%	11,4%
(*d*) 2,5-7,5 hektar çiftlikler	60,7%	64,9%
(*e*) 2,5 ve daha az olan çiftlikler	67,7%	77,9%
O r t a l a m a	*27,0%*	*33,4%*

Tarla işlerinde ineklerin kullanımının giderek arttığı ve yarı-proleter ve küçük köylü çiftliklerinde başlıca çeki hayvanlarının inekler olduğu açıkça görülmektedir. Tamamıyla burjuva görüşaçısını benimseyen Drechsler gibi David de,

bunu, bir gelişme olarak görme eğilimindedir. Vardığı sonuçlarla ilgili olarak Drechsler şunları yazıyor: "Çok sayıda küçük çiftlik, *kendileri için daha uygun olan,* inekleri çeki hayvanları olarak kullanma yolunu seçmişlerdir." Bu, küçük çiftçiler için "daha uygun"dur, çünkü *daha ucuzdur.* Daha ucuzdur, çünkü düşük kaliteli çeki hayvanlarının yerine daha iyi kalitede olanlar geçmektedir. Drechsler'leri ve David'leri hayran bırakan küçük çiftçilerin gelişmesi ile, gittikçe daha kötü malzemeler, fabrika artıkları kullanan, yokolma durumundaki el dokumacılarının gelişmesi birbirine oldukça eşit durumdadır.

1884 yılında çeki ineklerinin ortalama ağırlıkları 381 kilogram,* çeki atlarının ortalama ağırlıkları 482 kilogram ve öküzlerinki ise 553 kilogram idi. Sonuncu çeki hayvanı cinsi, yani en güçlü olanı, 1884 yılında büyük kapitalist çiftliklerdeki çeki hayvanlarının toplamının yarıdan fazlasını, orta ve küçük kapitalist çiftliklerdeki çeki hayvanlarının toplamının hemen hemen dörtte-birini ve yarı-proleter çiftliklerdeki toplam çeki hayvanlarının ise onda-birinden azını oluşturuyordu. Dolayısıyla, çiftlik ne kadar büyük ise çeki hayvanlarının kalitesi de o kadar yüksektir. Ortalama bir çeki hayvanının ortalama ağırlığı aşağıda verilmiştir [Tablo 27]:

Sonuç olarak, çeki hayvanlarında bütünüyle bir *gerileme vardır.* Aslında büyük kapitalist çiftliklerde oldukça önemli bir ilerleme görüyoruz; diğerlerinin hepsinde, ya hiç bir değişme yok, ya da gerileme var. Çeki hayvanlarının kalitelerine gelince: 1875 ve 1884 yılları arasında büyük-ölçekli ve küçük-ölçekli üretim arasındaki farklılık da *artmıştır.* İneklerin küçük çiftçilerce çeki hayvanları olarak kullanılmaları, Almanya'da herkesin yaptığı bir iş haline gelmiştir.** Bizim sayılarımız, bu eylemin, tarımsal üretim koşullarındaki bir

* Tarla işinde çalıştırılmayan ineklerin ortalama ağırlığı 421 kilogramdı.

** Bununla ilgili olarak, yukarıya "Alman Tarım Genel İstatistikler" Bölüm VIII'e bakınız. [Bu yapıtın 172-188 sayfaları. —*Ed.*]

[TABLO 27]

[Gruplar]	1875	1884
(*a*) Büyük çiftlikler	554	598
(*b*) 25 ve daha fazla alana sahip çiftlikler	542	537
(*c*) 7,5-25 hektar çiftlikler	438	482
(*d*) 2,5-7,5 hektar çiftlikler	404	409
(*e*) 2,5 ve daha az olan çiftlikler	377	378
O r t a l a m a	*464*	*460*

gerilemeyi, köylülüğün giderek artan yoksulluğunu gösterdiğini dokümanter bir kesinlikle ortaya koymaktadır.

Drechsler'in monografındaki veriler konusundaki çalışmamızı tamamlarken, birim toprak alanına düşen bütün hayvanların sayıları ve ağırlıkları ile ilgili bir değerlendirmeyi, yani David'in Alman tarımı üzerindeki genel istatistiklere dayanarak yaptığı değerlendirmeyi aktaracağız [Tablo 28]:

David, bir hektar toprak başına düşen çiftlik hayvanlarının sayılarını gösteren rakamlarla kendisini kısıtlamaktadır. Alman tarımında tümüyle olduğu, gibi, bizim örneğimizde de, bu sayılar büyük çiftliklerde birim toprak alan başına düşen çiftlik hayvanlarının sayılarında bir *azalmayı* göstermektedirler. Örneğin 1884 yılında, yarı-proleter çiftliklerde hektar başına düşen davar sayısı büyük kapitalist çiftliklerin iki katı kadardır (0,59'a karşı 1,18). Ama biz, bu değerlendirme ile, birbiriyle karşılaştırılamayan şeylerin karşılaştırılmaya çalışıldığını biliyoruz. Çiftlikler arasındaki gerçek ilişkiyi, çiftlik hayvanlarının ağırlıklarına ilişkin rakamlar ortaya koymaktadır: bu alanda da, büyük-ölçekli üretim küçük-ölçekli üretimden çok daha iyi bir durumdadır. Çünkü birim toprak alanı başına ağırlık olarak çiftlik hayvanlarının *azamisine* ve dolayısıyla doğal gübrenin *azamisine* sahip-

[TABLO 28]

[Gruplar]	Bir Hektar Toprak Başına Düşen			
	Çiftlik Hayvanlarının Toplam Sayısı (Sığır Cinsinden)		Toplam Çiftlik Hayvanlarının Kilogram Cinsinden Ağırlığı	
	1875	1884	1875	1884
(*a*) Büyük topraklar	0,77	0,59	408	367
(*b*) 25 ve daha fazla alana sahip çiftlikler	0,63	0,57	238	244
(*c*) 7,5-25 hektar çiftlikler	0,71	0,72	254	277
(*d*) 2,5-7,5 hektar çiftlikler	0,85	0,94	288	328
(*e*) 2,5 ve daha az olan çiftlikler	1,02	1,18	286	355
O r t a l a m a	*0,77*	*0,76*	*273*	*294*

tir. Böylece, küçük çiftliklerin bütünüyle doğal gübre ile çok daha iyi donatıldıkları konusunda David'in vardığı sonuç, gerçeğin tam tersidir. Üstelik, şunlar akılda tutulmalıdır: birincisi, bizim sayılarımız, ancak hali-vakti yerinde olan çiftliklerin satın alabilecekleri yapay gübreleri kapsamamaktadır; ikincisi, çiftlik hayvanlarının miktarları, ağırlık açısından karşılaştırıldıkları zaman, davarlarla daha küçük olan hayvanlar aynı düzeye konmuş olur. Örneğin, 45.625 kilogram —büyük çiftliklerdeki 68 baş davarın ağırlığı— iken, 45.097 kilogram, küçük çiftliklerdeki 1.786 *keçinin* ağırlığıdır (1884'-te). Gerçekte, doğal gübre sağlanması konusunda, büyük çiftliklerin yararlandıkları üstünlükler, bizim sayılarımızda gösterilenden çok daha fazladır.*

* Yukarıya (Bölüm VI) aktardığımız, Klawki'nin tezini anımsayalım. [Bu yapıtın 173-188. sayfaları. —*Ed.*] "Küçük çiftçilerin hayvan gübresi düşük

Özet: "doğal gübre, tarımın ruhudur" tümcesinden yararlanan David, özellikle çiftlik hayvancılığının sosyal ve ekonomik ilişkilerinden kaçındı ve olayı tamamıyla hatalı bir yönden ortaya koydu.

Kapitalist tarımda büyük-ölçekli üretimin, gerek çiftlik hayvanlarının bakımları, gelişmeleri ve gerekse gübre elde etmek amacıyla kullanılmaları açısından, özellikle çeki hayvanları ve genel olarak ise çiftlik hayvanlarının kaliteleri konusunda, küçük-ölçekli üretime karşı çok büyük avantajları vardır.

XII. TARIM SORUNU KONUSUNDA MARKSİZME KARŞI ÇIKANLAR* AÇISINDAN "İDEAL ÜLKE"

Danimarka'daki tarım düzeni ve tarım ilişkileri, bir iktisatçı için özellikle ilgi çekicidir. Tarım sorunu konusunda çağdaş literatürün başlıca revizyonist temsilcisi olan Ed. David'in Danimarka tarım birlikleri ve (sözde) Danimarka "küçük köylü" çiftçiliği örneğini kuvvetle vurguladığını gördük.** Ed. David'in çalışmalarından yararlandığı Heinrich Pudor, Danimarka'yı "tarımsal işbirliğinin ideal ülkesi"*** olarak adlandırıyor. Rusya'da da, liberal ve narodnik görüşlerin temsilcileri, tarımda küçük-ölçekli üretimin canlılığı teorisini doğrulamak için marksizme karşı "koz" olarak kullandıkları Danimarka'nın ardına daha az sık olmamak üze-

kalitelidir, samanları azdır ve bu saman, büyük ölçüde hayvan yemi olarak kullanılır (ki bu da beslenmenin düşük kaliteli olduğunu gösterir) ve hayvanlara yatacak yer yapımı için kullanılan saman daha azdır."

* Bu yazı, yazarın kısa bir süre önce yayımlanmış olan *Tarım Sorunu*, I. Kesim (St. Petersburg 1908) adlı kitabında yer alan *Tarım Sorunu ve "Marx'ın Eleştirmenleri"* kitabının XII. Bölümüdür. Bu bölümün yukarda adı geçen kitaba dahil edilmesini sadece raslansal gecikmeler engelledi.

** Vl. İlyin, *Tarım Sorunu*, Kesim I, "Tarım Sorunu ve 'Marx'ın Eleştirmenleri' " yazısı, Bölüm X ve XI. [Bkz: Bu kitabın 210-238. sayfaları. —*Ed.*]

*** Dr. Heinrich Pudor, *Das Landwirtschaftliche Genossenschaftswesen im Auslande*, I. B, Leipzig 1904. S. V. Pudor şiddetli bir marksizm düşmanıdır.

re sığınırlar. Örneğin, liberal Hertzenstein'ın Birinci Dumadaki konuşmasına ve narodnik Karavayev'in İkinci Dumadaki söylevine bakınız.

Diğer Avrupa ülkelerine bakarak, "küçük köylü" çiftçiliği, Danimarka'da gerçekten en çok yaygın olanıdır; ve kendisini yeni pazar gereksinme ve koşullarına uydurmayı başarmış olan tarım ise en zengin olanıdır. Eğer meta üretiminin yapıldığı ülkelerde küçük-ölçekli üretim için "zenginlik" olanağı olsaydı, bu alanda en elverişli durumdaki ülke, Danimarka olurdu. Bu nedenle, Danimarka tarım sistemini yakından incelemek iki kat daha fazla ilginç oluyor. Bütün bir ülke örneğinden giderek, tarım sorunu konusunda revizyonistlerin hangi yöntemlerden yararlandıklarını ve "ideal" kapitalist ülkede kapitalist tarım düzeninin temel öğelerinin gerçekten ne olduklarını göreceğiz.

Danimarka tarım istatistikleri, diğer Avrupa ülkelerinin istatistik örneklerine göre toplanmıştır. Buna karşın, bazı araçlardan çok daha ayrıntılı bilgi ve çok daha dikkatle işlenmiş sayılar vermektedirler. Bunun sayesinde sorunun genellikle karanlıkta kalan yönlerini araştırma olanağımız doğmaktadır. Alanlarına göre çiftliklerin gruplar halinde dağılımlarını gösteren genel verilerle başlayalım. Danimarka'nın geleneksel toprak ölçüsü olan "hartkorn"u hektar terimleri cinsinden hesaplayacağız. Danimarka tarım istatistiklerinde* işaret edildiği gibi, bir hartkornu on hektar olarak olacağız.

Danimarka tarım istatistikleri 1873, 1885 ve 1895 yıllarında çiftliklerin dağılımı üzerine bilgi vermektedirler. [Tablo 29.]

Bütün çiftlikler onbir gruba bölünmüştür: hiç toprağı olmayanlar; 0,3 hektara kadar (daha doğru bir sayı verebilmek için: $^1/_{32}$ hartkorna kadar) toprağı olanlar; 0,3 ile 2,5

* *Danmarks Statistik. Statistik Aarbog*, 8-de aargang, 1903, s. 31. Bornholm dışında, bütün bu istatistikler Danimarka'ya çok iyi uymaktadır.

[TABLO 29]

[Gruplar]	1873				1885				1895			
	Çiftlik Sayısı	%	Hektar	%	Çiftlik Sayısı	%	Hektar	%	Çiftlik Sayısı	%	Hektar	%
Topraksız	31.253	13,3	—	—	35.329	13,6	—	—	32.946	12,4	—	—
2,5 hektardan az	65.490	27,9	54.340	1,5	82.487	31,8	62.260	1,7	92.656	34,8	63.490	1,8
2,5-10 hektar	65.672	27,9	333.760	9,1	67.773	26,2	345.060	9,5	66.491	25,0	341.020	9,4
10-40 hektar	41.671	17,7	928.310	25,5	43.740	16,9	966.850	26,5	44.557	16,8	981.070	26,8
40-120 hektar	29.288	12,5	1.809.590	49,6	27.938	10,8	1.722.820	47,1	27.301	10,3	1.691.950	46,4
120 ve daha fazla	1.856	0,7	522.410	14,3	1.953	0,7	551.530	15,2	2.031	0,7	568.220	15,6
T o p l a m	*235.230*	*100,0*	*3.648.410*	*100,0*	*259.220*	*100,0*	*3.648.520*	*100,0*	*265.982*	*100,0*	*3.645.750*	*100,0*

hektar arasında toprağa sahip olanlar; 2,5 ile 10 hektar arasında toprağa sahip olanlar; 10 ile 20 hektar arasında toprağa sahip olanlar; 20 ile 40 hektar arasında toprağa sahip olanlar; 40 ile 80 hektar arasında toprağa sahip olanlar; 80 ile 120 hektar arasında toprağa sahip olanlar; 120 ile 200 hektar arasında toprağa sahip olanlar; 200 ile 300 hektar arasında toprağa sahip olanlar ve 300 hektar ve daha fazla toprağa sahip olanlar. Okurun dikkatinin çok fazla dağılmasını önlemek amacıyla, bu grupları altı büyük grup halinde birleştireceğiz.

Her şeyden önce bütün bu verilerden çıkarılacak —burjuva ekonomi politikçilerinin ve onların kuyrukçuluğunu yapan revizyonistlerin genellikle gözden kaçırdıkları— temel sonuç şudur: Danimarka'da kapitalist tarımla uğraşan çiftçiler toprağın büyük kısmına sahiptirler. Sadece 120 hektar ve daha fazla toprağa sahip olan çiftçilerin değil, ama 40 hektar ve daha çok toprağı olanların da ücretli emek yardımıyla çiftliklerini çalıştırmakta oldukları kuşkusuzdur. Bu iki büyük grup, 1895 yılında bütün çiftliklerin toplam sayısının ancak %11'ini oluşturuyorlardı, ama bütün toprağın %62'sine ya da 3/5'inden fazlasına sahiptiler. Danimarka tarımının temeli, büyük-ölçekli ve orta [ölçekli —ç.] *kapitalist* tarımdır. Bir "köylü ülkesi" ve "küçük-ölçekli çiftçilik" konusunda söylenen her şey, tamamıyla burjuva savunuculuğudur, sermayenin çeşitli etiketli ve etiketsiz ideologları tarafından gerçeklerin çarpıtılmasıdır.

Sırası gelmişken şunu belirtelim: kapitalist tarım düzeninin tam olarak kurulduğu bütün diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Danimarka'da da, daha ileri kapitalist grupların, ulusal ekonominin bütünündeki payları zaman içinde ancak çok az bir değişme gösterir. 1873 yılında, kapitalist çiftliklerin %13,2'si bütün toprağın %63,9'unu; 1885 yılında ise bu çiftliklerin %11,5'u toprağın %62,3'ünü kaplıyordu. Değişik yıllarla ilgili verileri birbiriyle karşılaştırırken, büyük-ölçek-

li üretimin bu kararlılığı daima akılda tutulmalıdır; çünkü literatürde, belli bir sosyal ve ekonomik sistemin *temel* unsurlarının, *ayrıntılara ilişkin* bu türden karşılaştırmalardan yararlanılarak kasıtlı bir biçimde gizlendiğini sık sık görmek mümkündür.

Tıpkı diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Danimarka'daki küçük çiftlikler yığını, tarımsal üretimin tümünün önemsiz bir bölümünü oluşturur. 1895 yılında, 10 hektara kadar alana sahip olan çiftliklerin sayısı toplam çiftlik sayısının %72,2'sini oluşturuyordu. 1873 ve 1885 yıllarında, bu oran temelde hiç değişmeksizin kaldı. Küçük çiftlikler genellikle yarı-proleterlere aittir — daha önce görüldüğü gibi, Alman istatistikleri bu durumu, alanları iki hektara kadar olan çiftliklerle ilgili olarak tamamıyla ve alanları beş hektara kadar olan çiftliklerle ilgili olarak ise kısmen doğrulamıştır. Daha sonra, çeşitli çiftlik gruplarının sahip oldukları çiftlik hayvanlarının sayılarını aktardığımız zaman, "küçük-ölçekli çiftçilik"in bu ünlü temsilciler yığınının sözkonusu olduğu bir durumda, gerçekten bağımsız ve azçok kararlı bir tarımdan sözedilemeyeceğini göreceğiz. Çiftliklerin %47,2'si, yani yaklaşık olarak yarısı (hiç toprağı olmayan ya da 2,5 hektara kadar toprağa sahip olan) proleter ya da yarı-proleter çiftliklerdir; çiftliklerin %25'i, yani (2,5 hektardan 10 hektara kadar alana sahip olan) dörtte-birden fazlası muhtaç durumda olan küçük köylülere aittir — işte Danimarka'da tarım kapitalizminin "zenginliği"nin dayandığı *temel* budur. Elbette, toprak alanı istatistikleri, çok gelişkin bir ticarî çiftlik hayvancılığına sahip olan bir ülke hakkında bize ancak toplam sayılar yoluyla genel bir fikir verebilir. Böyle olmakla birlikte, aşağıda ayrıntılı olarak incelediğimiz çiftlik hayvanlarına ilişkin sayıların, sadece çıkarılmış olan sonuçları *güçlendirdiğini* okur görecektir.

Şimdi, Danimarka'da 1873 ve 1895 yılları arasında toprağın küçük ve büyük çiftlikler biçiminde dağılımı sırasın-

da yer alan değişikliklere bir gözatalım. Burada insanı birdenbire şaşırtan şey, aşırı uçlardaki tipik kapitalist artış ve orta-büyüklükteki çiftliklerin oranlarındaki azalmadır. (Hiç toprağı olmayanları sayıma dahil etmeksizin) tarım çiftliklerinin sayısını ele alalım. En küçük çiftlikler yani 2,5 hektara kadar toprağa sahip olanlar 1873'te %27,9'a; 1885'te %31,8'e; 1895'te ise %34,8'e *yükseldiler*. Orta grupların *hepsinde oran azaldı, sadece* 120 hektar ve daha fazla toprağı olan en yüksek grupta ise değişmeden kaldı (%0,7). 120 hektar ve daha fazla toprağa sahip olan en büyük çiftliklerin kapladıkları toplam alan yüzdesi *arttı*. Bu artış 1873'te %14,3; 1885'te %15,2 ve 1895'te %15,6 oldu. Orta-köylü çiftliklerinde de, aynı ölçüde olmamakla birlikte, bir *artış* oldu. (10 hektardan 40 hektara kadar toprağa sahip olan orta-köylü çiftliklerinde 1873'te %25,5; 1885'te %26,5; ve 1895'te ise %26,8'lik bir artış oldu.) Öte yandan bu gruptaki çiftliklerin toplam sayısı azaldı. 2,5 ile 10 hektar arasında toprağa sahip olan çiftliklerde düzensiz bir *artış* oldu (1873'te %9,1; 1885'te %9,5 ve 1895'te %9,4). En küçük köylü çiftliklerinde ise *kararlı bir artış* görüldü. (1873'te %1,5; 1885'te %1,7; 1895'te %1,8.) Sonuç olarak, en küçük ve en büyük çiftliklerin büyümesine doğru açıkça belirgin olan bir eğilim görüyoruz. Bu olgu hakkında daha açık bir fikir edinebilmek için, 1873 ve 1895 yılları için, sırasıyla, gruplara göre çiftliklerin ortalama alanlarını hesaplamalıyız. Bu sayılar aşağıdaki tabloda görülmektedir [Tablo 30]:

Bu istatistikler, grupların çoğunluğunda çiftlik alanlarının büyük ölçüde kararlı olduğunu göstermektedir. Dalgalanmalar önemsizdir, yüzde-bir ya da iki arasındadır (örneğin, 279,8 hektardan 282,3 hektara ya da 22,01 hektardan 22,28 hektara ve benzeri gibi). Bu konudaki *tek* istisna kuşkusuz *parçalanmakta* olan en küçük çiftliklerde görülmektedir: (2,5 hektara kadar alana sahip olan) bu çiftliklerin ortalama alanlarında 1873 ve 1885 yılları arasında (0,83 hek-

[TABLO 30]

[Gruplar]	Çiftliklerin Ortalama Alanları (Hektar)		
	1873	1885	1895
2,5 hektardan az çiftlikler	0,83	0,75	0,68
2,5-10 hektar çiftlikler	5,08	5,09	5,13
10-40 hektar çiftlikler	22,28	22,08	22,01
40-120 hektar çiftlikler	61,00	61,66	61,97
120 hektar ve daha fazla olanlar	281,40	282,30	279,80
O r t a l a m a	*15,50*	*14,07*	*13,70*

tardan 0,75 hektara doğru) %10'luk bir düşme görülmüştür. 1885 ve 1895 yılları arasında da aynı olay olmuştur. Danimarka'da çiftliklerin toplam sayılarındaki genel artış, toprağın toplam alanında hemen hemen hiç değişme olmaksızın sürmektedir (1885 ve 1895 yılları arasında toprağın toplam alanında bile önemsiz bir değişme olmuştu). Artış, esas olarak, en küçük çiftlikleri etkilemektedir. Dolayısıyla, 1873 ve 1895 yılları arasında çiftliklerin toplam sayısı 30.752 kadar artarken, alanları 2,5 hektara kadar olan çiftliklerin sayısı 27.166'lık bir artış göstermişti. Danimarka'daki bütün çiftliklerin ortalama alanlarındaki (1873'te 95,5 hektar; 1885'te 14,1 hektar ve 1895'te 13,7 hektarlık) bu artışın, gerçekten *en küçük çiftliklerin parçalanmasından başka hiç bir şeyi* göstermediği açıktır.

Grupların daha küçük bölümlerini ele aldığımızda, parmak bastığımız olgu, daha da çarpıcı bir hale geliyor. 1895 yılı için yapılan Danimarka tarım istatistiklerinin önsözünde (*Danmarks Statistik, etc. Danmarks Jordbrug*, 4-de Raekke, n° 9, litra C),* istatistik toplayıcıları, gruplara göre çiftlikle-

rin sayısında meydana gelen değişmeleri şöyle göstermektedirler [Tablo 31]:

[TABLO 31]

[Gruplar]	Yüzde Olarak Artma ya da Azalma	
	1885'ten 1895'e	1873'ten 1885'e
300 hektar ve daha büyük çiftlikler	+ 4,2	+ 5,0
200-300 hektar çiftlikler	0	+ 6,1
120-200 hektar çiftlikler	+ 5,2	+ 5,1
80-120 hektar çiftlikler	— 1,5	— 2,1
40-80 hektar çiftlikler	— 2,4	— 5,0
20-40 hektar çiftlikler	+ 1,0	+ 3,6
10-20 hektar çiftlikler	+ 2,8	+ 6,5
2,5-10 hektar çiftlikler	— 1,9	+ 3,2
0,3-2,5 hektar çiftlikler	+ 2,1	+17,8
0-0,3 hektar çiftlikler	+25,1	+37,9

Dolayısıyla, artış olan yerler, özel tahılların ekimine ayrılmış olan ya da *ücretli işçilerin* "çiftlikleri" olan cüce çiftliklerdir.

Bu sonuç, belirtilmeye değer, çünkü profesörlerin savunucu "bilim"i, bütün çiftliklerin ortalama alanlarındaki azalmadan, tarımla küçük-ölçekli üretimin büyük-ölçekli üretimi altettiği sonucunu çıkarmak eğilimindedir. Aslında, büyük-ölçekli üretimin gelişmesini, en küçük çiftliklerin dışındaki bütün çiftliklerin büyüklüklerindeki kararlılığı ve en küçük çiftliklerin ise *parçalandığını* görüyoruz. Bu parçalanmanın nedenini, küçük-ölçekli çiftçiliğin yoksullaşmasına ve

* *Danimarka İstatistikleri, vb., Danimarka Tarımı*, 4. seri, n° 9, C harfi. —*Ed.*

çöküşüne bağlamak gerekir. Olasılığı olan bir başka açıklama da şudur: sözcüğün dar anlamıyla tarımdan çiftlik hayvancılığına geçiş, en küçük çiftliklerin hepsine uygulanamaz. Çünkü hemen sonra göreceğimiz gibi, bu geçiş, *bütün* diğer gruplarda yer almaktadır. Danimarka gibi bir ülkede çiftçiliğin çapını belirleyebilmek için, çiftlik hayvancılığına ilişkin istatistikler, çiftlik alanlarına ilişkin istatistiklerden çok daha önemlidir. Çünkü çiftlik hayvancılığı ve mandıracılık belirli bir hız ile gelişmesini sürdürürken, aynı toprak alanı üzerinde farklı-ölçeklerde çiftçilik yapılabilir.

Danimarka'da bu olgunun ta kendisinin gözlendiği iyi bilinmektedir. Danimarka tarımının "zenginliği", başlıca ticarî amaçla çiftlik hayvanları beslenmesi ve süt ürünlerinin, etin, yumurtanın vb. İngiltere'ye ihracı alanlarında yer alan hızlı başarılara dayanır. Burada, Danimarka "*mandıracılığındaki çok büyük çapta gelişmenin, bu ülkenin sığır yetiştiriciliğinin ve çiftlik hayvancılığının ademi merkeziyetçiliği sayesinde meydana geldiğini*" söyleyen Pudor'un oturaklı bir tezine rastlıyoruz (*loc. cit.*, s. 48, italikler Pudor'undur). Pudor gibi bütün görüş sistemi açısından tam bir satıcı olan ve kapitalizmin çelişkilerini tamamıyla anlamaktan yoksun olan bir kişinin, gerçekleri böylesine tahrif etmek özgürlüğünü kendisinde bulmasına şaşmamak gerekir. Asıl ilginç olan, bir yanlış anlama sonucu sosyalist olarak bilinen küçük-burjuva David'in hiç bir eleştiri yapmadan onun izinden gitmesidir.

Aslına bakacak olursak, Danimarka, kapitalist bir ülkedeki çiftlik hayvancılığının *yoğunlaşmasına* çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Pudor'un bunun karşıtı olan bir sonuca varmasının nedeni, sadece kendisinin büyük bilgisizliği ve elkitabına aktardığı istatistik *parçalarını* tahrif etmesi gerçeğidir. Pudor, çiftlik başına düşen toplam hayvan sayısına göre Danimarka'daki çiftlik hayvanı besleyen çiftlik-

lerin toplam sayılarının dağılımını aktarıyor ve David de kölece bir tavırla onun söylediklerini yineliyor. Pudor'a göre, *çiftlik hayvanlarına sahip olan* çiftliklerin toplam sayısının %39,85'inde çiftlik başına ancak bir ilâ üç hayvan düşmektedir; %29,12'si ise çiftlik başına dört ile dokuz arasında değişen sayıda hayvana sahiptirler vb.. Dolayısıyla Pudor, çiftliklerin çoğunun... "küçük" olduğu; "ademi merkeziyetçiliğe" gidildiği vb. sonucuna varıyor.

Pudor, her şeyden önce, *yanlış* sayılar aktarıyor. Bunu belirtmek gerekir, çünkü Pudor, büyük bir övünçle, kitabında "en son" sayıların bulunabileceğini iddia ediyor. Ve revizyonistler de bilisiz ve kalitesiz burjuva yazarlarına başvurmak suretiyle "marksizmi çürütüyorlar". İkincisi ve en önemli olan da şudur: Bizim onunla uğraşmaktan vazgeçmemizi sağlamak için, Pudor'ların ve David'lerin kullandıkları yöntemi, kadetlerimiz ve narodniklerimiz, çok sık yineliyorlar. *Bu türden* bir tartışma *yöntemi* izleyecek olursak, kaçınılmaz olarak, bu gelişmiş kapitalist ülkelerde *sanayiin* giderek "merkezcilikten uzaklaştığı"; çünkü en küçük ve küçük işletmelerin yüzdesinin *her yerde ve her zaman* en yüksek olduğu, büyük işletmelerin yüzdelerinin ise önemsiz olduğu sonucuna ulaşırız. Pudor'lar ve David'ler "küçük bir nokta"yı unutuyorlar:

15 Temmuz 1898'de yapılan son sayıma göre Danimarka'daki toplam sığır sayısının gerçek dağılımı aşağıdaki tabloda* verilmiştir [Tablo 32]:

Sayısız küçük çiftliklerin ve birkaç büyük çiftliğin Danimarka çiftlik hayvancılığının bütününde oynadıkları rolü ve "ideal ülke"nin ünlü "ademi merkeziyetçiliği"nin gerçekten nereye vardığı bu tablodan görülmektedir. Bir ilâ üç baş arasında sığıra sahip olan küçük çiftliklerin sayısı 68.292 ya da toplam çiftlik sayısının %37,9'udur; bu çiftlik-

* *Danmarks Statistik. Statistik Tabelvaerk.* Femte Raekke, litra C, n° 2. Kreaturholdet d. 15 Juli 1898. Kobenhavn, 1901.

[TABLO 32]

[Gruplar]	Çiftlikler	%	Sığırlar	%
1 sığırı olan çiftlikler	18.376	10,2	18.376	1,0
2 sığırı olan çiftlikler	27.394	15,2	54.788	3,1
3 sığırı olan çiftlikler	22.522	12,5	67.566	3,9
4-5 sığırı olan çiftlikler	27.561	15,2	121.721	7,0
6-9 sığırı olan çiftlikler	26.022	14,4	188.533	10,8
10-14 sığırı olan çiftlikler	20.375	11,3	242.690	13,9
15-29 sığırı olan çiftlikler	30.460	16,9	615.507	35,3
30-49 sığırı olan çiftlikler	5.650	3,1	202.683	11,6
50-99 sığırı olan çiftlikler	1.498	0,8	99.131	5,7
100-199 sığırı olan çiftlikler	588	0,3	81.417	4,7
200 ve daha fazla sığırı olan çiftlikler	195	0,1	52.385	3,0
T o p l a m	*180.641*	*100,0*	*1.744.797*	*100,0*

lerdeki hayvan sayısı 140.730 baş, yani toplamın ancak %8'-idir. Toplam çiftçi sayısının %0,4'ünü oluşturan 738 büyük çiftçi ise hemen hemen eşit sayıda, yani 133.802 baş hayvana, yani toplamın %7,7'sine sahiptir. Birinci gruptakiler, çiftlik başına ortalama olarak ikiden biraz fazla sayıda, yani ticarî çiftlik hayvancılığını yürütmek için açıkça yetersiz sayıda davara sahiptirler; süt ve et ürünleri ancak aile tüketiminden kısmak suretiyle satılabilmektedir (iyi bilinen gerçekleri yeniden anımsayalım: tereyağ satılmakta, ucuz margarin ise ev kullanımı için satın alınmaktadır, vb.). İkinci gruptakiler ise çiftlik başına ortalama olarak 171 baş sığıra sahiptirler. Bunlar, en büyük kapitalist çiftçiler, süt ve et "imalâtçıları"dırlar; küçük-burjuva "toplumsal barış" hayranlarının büyük bir heyecanla yağladıkları her türden ticarî birliğin ve teknik gelişmenin "öncüleri"dirler.

Küçük ve orta çiftçileri toplayacak olursak, herbiri çiftlik başına dokuza kadar sığıra sahip olan 121.875 çiftçi, yani toplamın 2/3'si (%67,5'i) gibi bir sayı elde ederiz. Çift-

lik başına 30 ve daha fazla baş sığıra sahip olan çiftçilerin ise, hemen hemen aynı sayıda, yani 435.616 baş (%25) sığırı vardır. Bu çiftçilerin sayıları 7.931 ya da toplamın %4,3'üdür. Gerçekten ne "ademi merkeziyetçilik"!

Yukardaki Danimarka istatistiklerinin küçük bölümlerini üç büyük grup içinde toplayacak olursak, aşağıdaki tabloyu elde ederiz [Tablo 33]:

[TABLO 33]

[Gruplar]	Çiftliklerin Sayısı	%	Sığır Sayısı	%	Çiftlik Başına Ortalama
1-3 sığırı olan çiftlikler	68.292	37,9	140.730	8,0	2,1
4-9 sığırı olan çiftlikler	53.583	29,6	310.254	17,8	5,8
10 ve daha fazla sığırı olan çiftlikler	58.766	32,5	1.293.813	74,2	22,0
T o p l a m	*180.641*	*100,0*	*1.744.797*	*100,0*	*9,7*

Dolayısıyla, Danimarka'da toplam çiftlik hayvancılığının *dörtte-üçü* 58.766 çiftçinin, yani çiftçilerin toplam sayısının *üçte-birinin* elinde yoğunlaşmaktadır. Bu üçte-bir, Danimarka tarımında kapitalizmin bütün "zenginliği"nin aslan payını almaktadır. Şunu akıldan çıkarmamak gerekir: Hali-vakti yerinde olan köylüler ve zengin kapitalistlere ilişkin olarak verilen bu yüksek yüzde, *hiç bir çiftlik hayvanına sahip olmayan bütün çiftçileri* yok sayan yapay bir hesaplama yöntemi ile elde edilmiştir. Aslında bu yüzde çok daha düşüktür. Görüldüğü gibi, 1895 sayımına göre, Danimarka'da çiftçilerin toplam sayısı 265.982'dir. Ve 15 Temmuz 1898 çiftlik hayvanları sayımında ise, çiftçilerin toplam sayısı 278.673 olarak gösterilmektedir. Toplam çiftçileri gösteren bu gerçek sayıya göre, 58.766 tane hali-vakti yerinde ve zengin

çiftçi, bu toplamın %21,1'ini, yani *ancak beşte-birini* temsil etmektedir. Hiç toprağı olmayan çiftçiler, Danimarka'daki çiftçilerin toplam sayısının %12,4'ünü oluşturmaktadırlar (1895: 265.982'nin 32.946'sı). Öte yandan, hiç bir çiftlik hayvanına sahip olmayan çiftçiler,* *Danimarka'daki çiftçilerin toplam sayılarının* %35,1'ini, yani *üçte-birinden fazlasını* temsil etmektedirler. (1898: 278.673'ün 98.032'si.) Bu durumda herkes, Danimarka tarımındaki kapitalist zenginliğin, kırsal nüfusun *kitleler halinde proleterleşmesine* ve "çiftçiler" *kitlesinin* üretim araçlarından uzaklaştırılması olgusuna dayandığını göremeyen David tipindeki beylerin "sosyalizmi"-ni değerlendirebilir.

Şimdi Danimarka'daki çiftlik hayvancılığını ve tarımı bir bütün olarak nitelendiren sayılara geçelim. 15 Temmuz 1898 sayımı, belli toprak miktarlarına sahip olan çeşitli çiftçi gruplarına ait olan çiftlik hayvanlarının sayılarına ilişkin ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu grupların Danimarka istatistiklerindeki sayıları özellikle fazladır (14 tane grup vardır: hiç toprağı olmayanlar; 1/32 hartkorna kadar toprağı olanlar; 1/32'den 1/16 hartkorna kadar; 1/16'dan 1/8 hartkorna kadar; 1/8'den 1/4 hartkorna kadar; 1/4'den 1/2 hartkorna kadar; 1/2'den 1 hartkorna kadar; 1'den 2 hartkorna kadar; 2'den 4 hartkorna kadar; 4'ten 8 hartkorna kadar; 8'den 12 hartkorna kadar; 12'den 20 hartkorna kadar; 20'den 30 hartkorna kadar; 30 hartkorn ve daha fazla toprağı olanlar); tıpkı daha önceki sayılarda yaptığımız gibi, biz, bu grupları (6) büyük gruba indirgedik [Tablo 34]:

Bu sayılar, her şeyden önce, Danimarka'da *bir bütün olarak* çiftlik hayvancılığının yoğunlaşmasının ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. 40 hektarın üzerinde toprağı

* Daha kesin olabilmek için, hiç sığırı olmayan çiftçilerin sayısını veriyoruz, çünkü Danimarka istatistikleri, ne yazık ki *hiç hayvanı olmayan* çiftçilerin sayısını vermemektedir. Biz bu istatistiklere bakarak, ancak, her cins hayvan sahipleri sayısını öğreniyoruz. Ama hiç kuşkusuz, Danimarka'daki çiftlik hayvancılığının başlıca temelini sığır oluşturmaktadır.

olan büyük kapitalist çiftçiler, toplam çiftçi sayısının ancak *onda-birini* (%10,7'sini) oluşturmakta, ama bütün toprağın *beşte-üçünden fazlası* (%62,6'sı) ve çiftlik hayvanlarının ise yaklaşık olarak *yarısı*, yani bütün atların %45,6'sı, bütün sığırların %48,4'ü, bütün koyunların %32,7'si, ve bütün domuzların %44,6'sı bunların ellerinde toplanmaktadır.

Eğer hali-vakti yerinde olan, yani 10 ilâ 40 hektar arasında toprağı olan köylüleri de bu kapitalist çiftçilere ekleyecek olursak, ortaya şöyle bir durum çıkar: çiftçilerin toplam sayısının dörtte-birinden biraz fazla sayıdaki (%27) çiftçi, toprağın onda-dokuzunu, bütün atların dörtte-üçünü, bütün domuzların dokuzda-yedisini ve bütün kümes hayvanlarının hemen hemen yarısını ellerinde toplamışlardır. "Çiftçiler"in büyük bir bölümü, yaklaşık olarak dörtte-üçü (%73) 10 hektardan daha az toprağa sahiptirler ve bütünü itibarıyla, ülkenin tarım ve çiftlik hayvanları ekonomisinin toplamında önemsiz bir rol oynayan proleterleşmiş ve yarı-proleterleşmiş kitleyi temsil ederler.

Çeşitli hayvan tiplerinin dağılımına gelince; koyun ve domuzların beslenmesi özel bir dikkat gerektirir. Bunlardan birincisi, günümüzde pazar koşulları ve denizaşırı rekabet dolayısıyla Avrupa ülkelerinin çoğunluğu açısından kâr getirmeyen ve giderek gerileyen bir çiftlik hayvancılığı dalıdır. Uluslararası pazarın durumu, koyun çiftçiliğinin yerini alacak diğer çiftlik hayvancılığı biçimlerine gereksinme göstermektedir. Öte yandan, domuz beslenmesi ise Avrupa'da, et [gereksinmesi —ç.] açısından çiftlik hayvancılığının özellikle kârlı ve fazla gelişen bir dalıdır. İstatistikler, Danimarka'da da, koyun çiftçiliğinin gerilemesinin yanısıra, domuz beslenmesinin çok hızlı bir biçimde arttığını göstermektedir. Danimarka'da 1861 yılından 1898 yılına kadar, koyun sayısı 1,7 milyondan 1,1 milyona düşmüş; sığır sayısı 1,1 milyondan 1,7 milyona yükselmiş; domuzların sayısı ise 0,3 milyondan 1,2 milyona çıkarak, yaklaşık olarak dört katlık

[TABLO

15 TEMMUZ 1898 SAYIMINA GÖRE DANİMARKA'DA

Çiftlik Grupları	Çiftlikler	%	Hektar	%	Atlar	%	İnekler
Topraksızlar	13.435	4,8	—	—	1.970	0,5	3.707
Toprak miktarı bilinmeyenler	45.896	16,5	?	?	28.909	6,4	28.072
2,5 hektardan az olanlar	80.582	28,9	55.272	1,5	24.540	5,5	66.171
2,5-10 hektar olanlar	63.420	22,8	323.430	8,9	54.900	12,2	175.182
10-40 hektar olanlar	45.519	16,3	984.983	27,0	133.793	29,8	303.244
40-120 hektar olanlar	27.620	9,9	1.692.285	46,4	138.410	37,5	361.669
120 hektardan fazlalar	2.201	0,8	588.318	16,2	36.807	8,1	129.220
Toplam	*278.673*	*100,0*	*3.644.288*	*100,0*	*449.329*	*100,0*	*1.067.265*

Not. — 1895 yılı sayıları ile 1898 yılı sayıları, toprak miktarına göre çiftliklerin dağılımı bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Bu durumun nedeni, zamandaki değişmeler ve bir dereceye kadar bilgi toplamada kullanılan yöntem farklılıklarıdır. Ama gruplar arasındaki genel ilişki aynı kalmaktadır.

bir artış göstermiştir.

Koyun ve domuzların büyük ve küçük çiftlikler arasındaki dağılımını karşılaştıracak olursak; ikincisinde, alışılagelmişin azamisini, pazar gereksinmelerine en az uyumluluğu ve çiftliğin yeni koşullara uydurulmasındaki yavaşlığı açıkça görürüz. Kâr getirmeyen koyun çiftçiliğine en çok darbe vuranlar (40 ilâ 120 hektar arasında toprağı olan, ve 120 hektarın üzerinde toprağı olan) büyük kapitalist çiftliklerdir (diğer çiftlik hayvanları bakımından, sırasıyla %33-37 ve %8-12'ye karşı, %28,9 ve %3,8 davar). Küçük çiftlikler

%	Toplam Sığır	%	Koyunlar	%	Domuzlar	%	Kümes Hayvanları	%
0,3	4.633	0,3	8.943	0,8	8.865	0,8	220.147	2,5
2,6	42.150	2,4	42.987	4,0	42.699	3,7	780.585	8,9
6,2	88.720	5,1	99.705	9,3	94.656	8,1	1.649.452	18,8
16,4	247.618	14,2	187.460	17,5	191.291	16,4	1.871.242	21,4
28,5	515.832	29,6	383.950	35,7	308.863	26,4	1.957.726	22,3
33,9	639.563	36,6	310.686	28,9	409.294	35,0	1.998.595	22,8
12,1	206.281	11,8	40.682	3,8	112.825	9,6	289.155	3,3
100,0	*1.744.797*	*100,0*	*1.074.413*	*100,0*	*1.168.493*	*100,0*	*8.766.902*	*100,0*

1895 sayımında, 45.860 hektarlık dağıtılmamış toprağın yanısıra 3.645.750 hektarlık dağıtılmış toprak hesaba katılmaktadır. "Toprak miktarı bilinmeyen" (1898) çiftlik grubuna, çoğunlukla çiftlik hayvanlarının sayısı ile tanıtlanan aşağı gruplar dahildir.

daha az uyum sağlayabilmektedirler: hâlâ büyük sayıda davar beslemektedirler. Örneğin, 2,5 hektara kadar toprağa sahip olan çiftlikler, diğer çiftlik hayvanlarının %6-5'ine karşın, davar toplam sayısının %9,3'üne sahiptirler. Domuzların —davarların yüzdesinden *daha küçük* bir oran olan— %8,1'ine sahiptirler. Kapitalistler ise davarların *hissesinden* çok daha büyük oranda yani %35 ve %9,6 oranında domuza sahiptirler. Kapitalist tarım, kendisini, uluslararası pazarın gereksinmelerine çok daha iyi bir biçimde uydurabilmektedir. Köylüye gelince, Marx'ın sözcükleriyle şunları söylemek

zorundayız: köylü, bir tüccarın ve bir sanayicinin gerçek birer tüccar ve sanayici olmalarını sağlayacak koşulları kendilerine vermeksizin geri çevirmektedir.[50] Pazar, mutlak bir gereklilik olarak, *her* çiftçiden, yeni koşullara boyun eğmesini ve onlara hızla uyum sağlamasını *talep eder*. Ama *sermaye* olmaksızın bu hızlı uyum olanaksızdır. Dolayısıyla, kapitalizmde, küçük-ölçekli üretim, alışılagelmişin ve geriliğin en aşırısına ve pazar koşullarına en az uyumluluğa mahkûmdur.

Bu muhtaç kitlenin ve küçük zengin azınlığın gerçek ekonomik unsurlarını daha somut olarak gözönüne getirebilmek için, çeşitli çiftlik gruplarındaki çiftlik hayvanlarının ve toprağın ortalama miktarına ilişkin sayıları aktaracağız. Burjuva ekonomi politiği (ve revizyonist baylar için) kapitalist çelişkilerin üstünü bilerek örtmek doğaldır; sosyalist ekonomi politik ise zengin kapitalist çiftçiler ile muhtaç durumdaki küçük çiftçiler arasındaki yaşam düzeyi ve çiftlik *tipi* farklılıklarını ortaya koymak zorundadır. [Tablo 35.]

Çiftliklerin toplam sayısının yarısını oluşturan bu üç alt grubun tümünün, *yoksul köylülere* ait olduğunu sayılar açıkça ortaya koyuyor. Hiç atı ve sığırı olmayan "çiftçiler" daha büyük sayıdadırlar. Sadece 2,5 hektara kadar toprağa sahip olan grupta çiftlik başına bir *tam* baş sığır, davar ve domuz düşmektedir. Açıkça görülüyor ki, toplam çiftlik sayısının bu *yarısı* için, süt ve et çiftlik hayvancılığından kazanç sağlamak gibi bir durum sözkonusu değildir. Bu yarı için Danimarka tarımının zenginliği demek, büyük çiftçilere bağımlılık, "yardımcı iş" arama zorunluluğu, yani şu ya da bu şekilde işgücünü satma zorunluluğu, sürekli yoksulluk ve yarı-yarıya çökmüş durumdaki çiftlikler demektir.

Elbette bu sonuç ancak en yoksul çiftlikler *kitlesinin* tümü için geçerlidir. Alman, Fransız ve Rus istatistiklerinin yardımıyla, ufak bir miktar toprağı olan çiftlikler arasında

[TABLO 35]

Çiftlik Grupları	Çiftlik Başına Ortalama						
	Toprak (Hektar)	Atlar	İnekler	Toplam Sığır	Koyunlar	Domuzlar	Kümes Hayvanları
Topraksız	—	0,1	0,3	0,3	0,7	0,7	16,4
Toprak miktarı bilinmeyen	?	0,6	0,6	0,9	0,9	0,9	17,0
2,5 hektardan az	0,6	0,3	0,8	1,1	1,2	1,2	20,4
2,5-10 hektar	5,1	0,9	2,7	3,9	2,9	3,0	29,5
10-40 hektar	21,6	2,9	6,6	11,3	8,4	6,8	43,0
40-120 hektar	61,3	6,1	13,8	23,1	11,2	14,9	72,4
120 ve daha fazla	7,3	16,7	58,7	93,7	18,5	51,2	131,3
Ortalama	*13,1*	*1,6*	*3,8*	*6,3*	*3,9*	*4,2*	*31,5*

bile büyük çiftlik hayvanları sahipleri, tütün yetiştiricileri ve bunların benzerlerinin bulunduğunu göstermiştik. Farklılaşma, Danimarka istatistik sonuçlarının insana düşündürdüğünden çok daha derindir. Ama her grup içinden özel tahıllar üreten önemsiz bir çiftlik azınlığını çekip çıkarmak yoluyla elde edilecek bu farklılaşma, sadece en yoksul gruplarda yer alan çiftçilerin *çoğunluğunun* yoksulluğunu ve muhtaç durumunu *vurgulamaktadır*.

Dahası var. Yukarıya aktarılan sayılar, 2,5 hektar ile 10 hektar arasında toprağa sahip olan küçük çiftçiler grubuna bile ekonomik açıdan güvence içinde ve oturmuş bir grup olarak bakılamayacağını ortaya koymaktadır. Bu grupta 63.000 çiftlik, yani toplam çiftlik sayısının %22,8'inin yer aldığını ve çiftlik başına ise ortalama olarak 0,9 at düştüğü-

nü anımsayalım. Atı olmayan çiftçiler büyük bir olasılıkla yük taşımakta ineklerini kullanmakta ve böylelikle hem (toprağı yeterince derin sürmedikleri için) tarımsal çiftçiliğin ve hem de (davarları zayıf düşürdükleri için) çiftlik hayvancılığının koşullarını kötüleştirmektedir. Bu grupta çiftlik başına düşen ineklerin ortalama sayısı 2,7'dir. Süt ve et ürünlerinin evlerdeki tüketimi azaltılsa bile —böyle bir azalmanın kendisi, çok büyük bir gereksinmenin doğrudan bir belirtisidir— bu inek sayısı ancak satışa çıkarılacak ürünlerin çok küçük bir kısmını karşılayabilir. Ortalama olarak ev başına 2,7 inek ve üç domuz düşen bu tür çiftliklerin İngiltere'ye yapılan "ulusal" süt ve et satışı "zenginliği"nden elde edecekleri pay, *ancak* çok önemsiz *olabilir*. Bu büyüklükteki çiftlikler için ticarî tarım ve çiftlik hayvancılığı, kısmen aile için gerekli olan şeylerin satılması, daha yoksulca bir beslenme, artan yoksulluk ve kısmen de çok küçük miktarlar karşılığında, yani en elverişsiz koşullar altında satış yapmak ve fazladan, zorunlu olarak yapılacak harcamaları karşılamak üzere bir kenara para koymak olanaksızlığı demektir. Ve modern kapitalist ülkelerde egemen olan koşullar altında küçük köylünün doğal ekonomisi, durgunluğa, yavaş, acılı bir ölüme mahkûmdur; yeşerip zenginleşemeyeceği açıktır. Burjuva revizyonist ekonomi politiğinin bütün "hile"si, "ortalamanın" (ki "ortalama" Danimarka çiftçisinin 1,6 at ve 3,8 ineği vardır) altında olan ve çiftliklerin toplam sayısının *ezici çoğunluğunu* temsil eden bu kendine özgü küçük çiftlik tipinin koşullarının diğerlerinden ayrı olarak incelenmemesinde yatar. Bu çiftlik türü sadece özel olarak incelenmemekle kalmamış; aynı zamanda ancak durumları iyi olan ve küçük bir azınlığı temsil eden çiftliklerin kârlı satış *yapabildiklerinden* hiç söz etmeksizin, tamamen "ortalama" sayılar ile "üretim" ve "satışlar"daki genel artışa değinilmek suretiyle bu türün üstü bilerek örtülmüştür.

"Zenginlik" olanağı yaratabilecek yeterli çiftlik hayva-

nı sayısını, ancak, 10 ilâ 40 hektar arasında toprağı olan çiftçiler arasında görebiliyoruz. Ama bu çiftlikler, toplamın ancak %16'sını temsil ediyorlar. Çiftlik başına düşen ortalama toprak miktarının 21,6 hektar olduğu düşünülecek olursa, bu çiftliklerin hiç emek kiralamaksızın tam anlamıyla idare edip etmedikleri oldukça su götürür. Danimarka'daki yüksek dereceli yoğun tarım gözönüne alındığı takdirde, bu boyutlara ulaşan çiftlikler, büyük bir olasılıkla, tarım işçileri ya da gündelikçi-işçilerin yardımı olmaksızın çalıştırılamazlar. Ne yazık ki, gerek Danimarka istatistikçileri ve gerekse Danimarka tarımı üzerinde yazı yazanların çoğunluğu, tamamıyla burjuva görüş açısını benimsemekte ve ücretli emek sorununu, ücretli emeğe gerek duyan çiftliklerin büyüklüklerini ve buna benzer şeyleri araştırmamaktadırlar. 1901 yılında iş konusundaki Danimarka sayımları, bize, sadece "gündelikçi-işçiler" grubunda 60.000 erkek ve 56.000 kadının bulunduğunu, yani yaptıkları işe göre ayrılan tarımsal nüfus toplamı olan 972.000'in 116.000'ini oluşturduklarını öğretmektedir. Bu onbinlerce ücretli işçinin (ve bunların yanısıra ücretli olarak "ek-işler" yapan küçük köylülerin) tüm olarak sayıları 30.000'i bulan (27.620'si adam başına 40 ile 120 hektar arasında, 2.201'i ise adam başına 120 hektarın üzerinde toprağa sahip olan) büyük kapitalistler tarafından istihdam edilip edilmedikleri ya da bunların bazılarının 10 ile 40 hektar arasında toprağı olan, hali-vakti yerinde köylüler tarafından istihdam edilip edilmedikleri konusunda hiç bir bilgiye sahip değiliz.

En üst iki grup olan Danimarka tarımının "30.000"lerin üstü için söylenecek çok az şey var; bu gruplarda görülen tarım ve çiftlik hayvancılığının kapitalist niteliği, girişte aktarılan sayılarla grafiksel olarak gösterilmiştir.

Son olarak, Danimarka istatistiklerinde kısmen incelenmiş ve dokunulmuş olan ve genel ilgiyi çeken son veriler, çiftlik hayvancılığının gelişiminin, "ideal ülke"nin "zengin-

liği"nin bu temel dayanağının bir ademi merkeziyetçilik ya da yoğunlaşma süreci ile yanyana yürüyüp yürümediği sorununa ilişkin olanlardır. Tarafımızdan aktarılmış olan 1898 istatistikleri, 1893 yılı istatistiklerine bakarak, çok ilginç veriler sağlamaktadırlar; ve gerçekten çiftlik hayvanları arasında en önemlisi olan bir tür çiftlik hayvanı için, yani toplam sığır için, 1876 ve 1898 yılı sayıları arasında da bir karşılaştırma yapabiliriz.

1893 ve 1898 yılları arasında Danimarka'da en büyük ilerlemeyi gösteren çiftlik hayvancılığı dalı domuz yetiştirilmesiydi. Bu dönemde, domuz sayısı 829.000'den 1.168.000'e çıktı, yani %40'lık bir artış gösterdi. Öte yandan, atların sayısı ancak 410.000'den 449.000'e; sığır sayısı 1.696.000'den 1.744.000'e yükseldi; davar sayısında ise azalma görüldü. Sayısız kooperatif topluluklarında birleşen Danimarkalı çiftçilerin bu muazzam gelişiminin asıl meyvelerini kim topladı? 1898 istatistiklerinin toplayıcıları, 1893 ve 1898 yılları istatistik sonuçlarını karşılaştırarak bu soruyu yanıtlıyorlar. Bütün domuz sahipleri dört gruba bölünmüştür: 50 ve daha fazla domuzu olan büyük domuz sahipleri; 15'ten 49'a kadar domuzu olan orta-büyük domuz sahipleri; 4'ten 14'e kadar domuzu olan orta-küçük domuz sahipleri; ve 1'den 3'e kadar domuzu olan küçük domuz sahipleri. Toplayıcıların bu dört gruba ilişkin olarak verdikleri sayılar aşağıdadır [Tablo 36]:

Bu sayılar, çiftlik hayvancılığında hızlı bir *yoğunlaşmanın* yer almakta olduğunu göstermektedir. Çiftlik ne kadar büyük olursa, çiftlik hayvancılığının "gelişme"sinden elde edilen kazanç da o kadar fazla olmaktadır. Büyük çiftlikler çiftlik hayvanlarının sayısını %71,7 oranında yükseltmişlerdir; bu oran orta-büyük çiftliklerde %58,4; orta-küçük çiftliklerde %33,4; ve küçük çiftliklerde ise ancak %3,8'dir. Zenginlik artışı, başlıca küçük "üst" azınlıkta meydana gelmiştir. Beş yıl boyunca domuzlardaki toplam artış 339.000 idi; bu sayının 261.000'i yani *dörtte-üçünden fazlası*, (toplam

[TABLO 36]

Çiftlik Grupları	1893		1898		Ortalama ya da Azalma (Yüzde Olarak)		Domuzların Dağılımı (Yüzde Olarak)	
	Çiftlik Sayısı	Domuz Sayısı	Çiftlik Sayısı	Domuz Sayısı	Çiftlik	Domuz	1893	1898
50 ve daha fazla baş	844	79.230	1.487	135.999	76,2	71,7	9,6	11,6
15-49 baş	20.602	350.277	30.852	554.979	48,2	58,4	42,3	47,5
4-14 baş	38.357	211.868	50.668	282,642	32,1	33,4	25,5	24,2
1-3 baş	108.820	187.756	108.544	194.873	0,3	3,8	22,6	16,7
T o p l a m	*168.623*	*829.131*	*191.551*	*1.168.493*	*13,6*	*40,9*	*100,0*	*100,0*

266.000—277.000 çiftlikten!) 32.000'ini oluşturan büyük ve orta-büyük çiftlikler tarafından gerçekleştirilmişti. Çiftlik hayvancılığının bu türündeki küçük-ölçekli üretim, büyük-ölçekli üretim tarafından *safdışı bırakılmıştır*: beş yıl süresince büyük çiftliklerin payında (%9,6'dan %11'e varan) bir *artış* vardı. Orta-büyük çiftliklerin bu artıştaki payı (%42,3'ten %47,5'e) ulaşıyordu. Öte yandan orta-küçük çiftliklerin payı ise *azalmıştı* (%25,5'ten %24,2'ye düşmüştü). Küçük çiftliklerin payında çok daha fazla (%22,6'dan %16,7'ye kadar) bir azalma olmuştur.

Eğer çıplak *alan* sayıları yerine, üretimin çapını gösteren, tarım çiftçiliğine ilişkin istatistikleri elde edebilseydik ve bunlar, üretimin çapını, tıpkı çiftlik hayvanlarına ait sayıların* çiftlik hayvancılığının çapını gösterdiği kadar açık bir biçimde ortaya koysaydı; o zaman burada da, burjuva

* Yukarıda, Drechsler'in sayılarına göre, büyük çiftliklerdeki çiftlik hayvanlarının daha büyük olduğunu gösterdik. Bu nedenle, burada da, ayrıntılı istatistikler yoğunlaşma derecesini küçültmektedirler.

profesörlerinin ve oportünistlerin yadsıdıkları *yoğunlaşma* sürecini kuşkusuz görürdük.

Bu konuya uygun düşen toplam sığır sayısı daha da ilginçtir. 1898 istatistik toplayıcılarının 1893 ve 1898 yıllarına ait sayılarla ilgili karşılaştırma çalışmalarını, 17 Temmuz 1876 sayım istatistik cetvellerini de karşılaştırmak suretiyle tamamlayabiliriz. (*Danmarks Statistik. Statistik Tabelvaerk*, 4-de Raekke, litra C, n° 1. Kreaturholdet d. 17 juli, 1876, København, 1878.) Bu üç yıla ilişkin sayılar aşağıdadır [Tablo 37]:

Daha uzunca bir dönemi ve daha önemli bir çiftlik hayvan türünü kapsayan bu sayılar, daha önce aktarılanlar gibi grafiksel olarak *kapitalist yoğunlaşma* sürecini göstermektedir. Danimarka'da çiftlik hayvancılığının büyümesi, *hemen hemen tamamıyla* büyük-ölçekli üretimin gelişmesini belirtmektedir. 1876 ve 1898 yılları arasındaki toplam çiftlik hayvanları artışı 424.000 baş idi. Bunun 76.000'i, çiftlik başına 50 baş ve daha fazla hayvanı olan çiftliklere; 303.000'i ise 15'ten 49 başa kadar hayvanı olan çiftliklere aitti. Yani bu 38.000 üst çiftlik 379.000 baş, yani *toplam artışın yaklaşık olarak onda-dokuzunu* kazanmış oluyordu. Kapitalist yoğunlaşmanın bundan daha çarpıcı bir tablosu düşünülemez.

1876 ve 1898 yılları arasında sığır sahibi olan çiftliklerin toplam sayısında 12.645'lik (180.641—167.996), yani %7,5'lik bir artış oldu. 1880 ile 1901 yılları arasında (yani oldukça kısa bir zaman dönemi içinde) Danimarka'nın toplam nüfusu 1.969.039'dan 2.449.540'a* yükseldi. Yani %24,4 oranında arttı. "Malsahipleri"nin, yani çiftlik hayvanı sahiplerinin göreli sayılarının *azaldığı açıktır*. Nüfusun *küçük olan* bölümü, mülk sahipleri sınıfına aittir. (Bir baş ilâ üç baş arasında çiftlik hayvanı olan) en küçük malsahiplerinin sayısı sürekli olarak azalmıştır. (4 ilâ 14 baş arasında hayvanı olan) or-

* Kentte yaşayan nüfus 1880 yılında %28'i, 1901'de ise %38'i oluşturuyordu.

[TABLO 37]

Çiftlik Grupları	1876		1893		1898		Artma veya Azalma (Yüzde Olarak)				Sığırların Dağılımı (Yüzde Olarak)		
							1876'dan 1893'e Kadar		1893'ten 1898'e Kadar				
	Çiftlik Sayısı	Sığır Sayısı	Çiftlik Sayısı	Sığır Sayısı	Çiftlik Sayısı	Sığır Sayısı	Çiftlik Sayısı	Sığır Sayısı	Çiftlik Sayısı	Sığır Sayısı	1876	1892	1898
50 ve daha fazla baş	1.634	156.728	2.209	221.667	2.281	232.933	35,2	41,4	3,3	5,1	11,8	13,0	13,4
15-49 baş	24.096	514.678	35.200	793.474	36.110	818.190	46,1	54,1	2,6	3,1	39,0	46,8	46,8
4-14 baş	64.110	504.193	72.173	539.301	73.958	552.944	12,5	6,9	2,5	2,5	38,2	31,8	31,7
1-3 baş	78.156	144.930	70.218	141.748	68.292	140.730	10,2	2,2	2,7	0,7	11,0	8,4	8,1
Toplam	*167.996*	*1.320.529*	*179.800*	*1.696.190*	*180.641*	*1.744.797*	*7,0*	*28,4*	*0,5*	*2,9*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

ta-küçük malsahiplerinin sayısı ise (1876 ve 1893 yılları arasında %+12,5; 1893 ve 1898 yılları arasında ise %+2,5'luk) çok yavaş bir artış göstermiş ve nüfus artışının gerisinde kalmıştır. Gerçek ve hızlı bir artış, sadece büyük-ölçekli kapitalist çiftlik hayvancılığında gözlenmiştir. 1876 ve 1893 yılları arasında orta-büyük çiftlikler, büyük çiftliklerden daha hızlı bir artış göstermiş, ama 1893 ile 1898 yılları arasında en büyük çiftlikler daha hızlı bir biçimde artmıştır.

1876 ve 1898 yılları için en büyük çiftlikler grubuna ilişkin sayıları ele alalım: 1876 yılında 200 ya da daha fazla baş hayvanı olan en büyük çiftliklerin sayısı 79'dur (çiftlik hayvanı sahiplerinin toplam sayısının %0,05'i) ve bunlar 18.970 baş sığıra (toplam sığır sayısının %1,4'üne) sahiptirler; 1898'de ise, sayıları iki katına, 195'e (toplamın %0,1'ine) çıktı ve sahip oldukları sığır sayısı da 52.385'i buldu. En büyük çiftliklerin sayıları yarıdan fazlasına ulaştı ve verimleri ise hemen hemen üç katına çıktı.

Küçük-ölçekli üretimin büyük-ölçekli üretim tarafından safdışı edilmesi olayı 1876 ve 1898 yılları arasında düzenli bir biçimde ilerledi. Küçük çiftliklerin toplam sığır sayısındaki payları sürekli olarak azaldı: bu pay 1876'da %11 iken, 1893'te %8,4'e ve 1898'de ise %8,1'e düştü. Orta çiftliklerin toplam sığır sayısındaki payları da, daha yavaş olmakla birlikte (%38,2—%31,8—%31,7), sürekli olarak azaldı. Orta-büyük çiftliklerin payı ise 1876 yılında %39 iken 1893 yılında %46,8'e yükseldi, ama 1893 ile 1898 yılları arasında aynı düzeyde kaldı. Sadece en büyük çiftliklerin payı, bütün diğer kategorileri bir kenara iterek, kararlı bir biçimde yükseldi (%11,8—%13,0—%13,4).

Çiftlik hayvancılığının koşulları ne kadar elverişli olursa, ticarî çiftlik hayvancılığının gelişme ve ilerleme hızı ile kapitalist yoğunlaşma süreci de o kadar artar. Örneğin, 1880 yılında 234.000 ve 1901 yılında ise 378.000 kişilik bir nüfusu olan Kopenhag bölgesinde, et ve süt ürünleri elbette en ko-

lay satılabilir ürünlerdi. Bu bölgenin çiftçileri, gerek 1876 ve gerekse 1898 yıllarında Danimarka'nın diğer çiftçilerinden çok daha fazla sayıda sığıra sahiptirler. Herbirinin ortalama olarak 8,5 ile 11,6 baş arasında hayvanı vardı. Ülke ortalaması ise 7,9 ile 9,7 arasında değişiyordu. Ve en güçlü yoğunlaşma sürecini çiftlik hayvancılığının gelişmesi açısından koşulların en elverişli olduğu bu bölgede görüyoruz.

Aşağıdaki tabloda yukarıda ele aldığımız gruplara göre, 1876 ve 1898 yılları için bu bölge ile ilgili sayıları veriyoruz [Tablo 38]:

[TABLO 38]

[Çiftlik Grupları]	1876		1898	
	Çiftlik Sayısı	Sığır Sayısı	Çiftlik Sayısı	Sığır Sayısı
50 ve daha fazla baş	44	4.488	86	9.059
15-49 baş	1.045	22.119	1.545	35.579
4-14 baş	2.011	16.896	1.900	14.559
1-3 baş	2.514	4.468	1.890	3.767
T o p l a m	*5.614*	*47.971*	*5.421*	*62.964*

22 yıl boyunca, çiftlik sahiplerinin mutlak sayıları bile azalmış! Çiftlik hayvancılığından gelen zenginlik, az sayıdaki çiftçilerin ellerinde toplanmış. 22 yıl sonra, hem orta ve hem de küçük çiftçilerin sayısı giderek *azalmış* ve sahip oldukları çiftlik hayvanı sayısı da gün geçtikçe *azalmış*. Orta-büyük çiftçiler servetlerini %50 oranında (22.000'den 35.000'e dek) artırmışlar. Büyük çiftçiler servetlerini *iki katından fazla* artırmışlar. 200 baş ve daha fazla hayvanı olan en büyük çiftçilerden 437 baş hayvana sahip olanların sayısı, 1876

yılında *iki* iken, 1898 yılında bu çiftçiler arasında 2.896 baş hayvanı olanların sayısı 10'a çıkmış.

Pudorların, Davidlerin ve sermayenin diğer gönüllü-gönülsüz hizmetkârlarının, ileri pazar koşulları, çiftçi birliklerinin gelişimi ve tarım ve çiftlik hayvancılığı alanlarındaki teknik gelişme konusunda gösterdikleri ilginin tek bir amacı olabilir: ülkenin her yanında ve tarımın bütün dallarında Kopenhag bölgesinin koşullarını yaratmak yani üretimin kapitalistlerin ellerinde özellikle hızlı bir biçimde yoğunlaşmasını ve mülksüzleştirmeyi, nüfusun proleterleşmesini, toplam nüfusa oranla mülk sahiplerinin sayılarının azalmasını, kapitalizmin kırlardan kentlere göç etmeye zorladığı kişilerin vb. yüzdesinin artmasını sağlamak.

Özetleyelim: Tarım sorunu konusunda marksizme karşı çıkanların görüşleri açısından "ideal ülke", (sosyal ve ekonomik istatistiklerin halen oldukça düşük bir düzeyde olmasına ve araştırma eksikliğine karşın) kapitalist tarım düzenini, tarım ve çiftlik hayvancılığı alanlarında kesinlikle belirgin olan kapitalist çelişkileri, küçük-ölçekli üretimin büyük-ölçekli üretim tarafından safdışı edilişini ve tarımsal nüfusun ezici çoğunluğunun proleterleşmesi ve yoksullaşmasını açıkça ortaya sermektedir.

I — IX. Bölümler Haziran-Eylül 1901'de yazıldı.
I — IV. Bölümler *Zarya*, n° 2, Aralık 1901'de,
V — IX. Bölümler *Obzarovaniye*, n° 2, Şubat 1906'da yayınlandı.
X — XII. Bölümler 1907 güzünde yazıldı.
Collected Works, c. 5, s. 103-222; c. 13, s. 169-216.

[ÜÇ]

RUS SOSYAL-DEMOKRASİSİNİN TARIM PROGRAMI[51]

I

Bir "tarım programı"nın Rus Sosyal-Demokrasisi için gerekli olduğunu uzun boylu tanıtlamanın gereği yoktur. Tarım programı denildiğinde, tarım sorunu konusunda sosyal-demokrat politikayı yönlendiren ilkelerin bir tanımını, yani tarım ile kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun çeşitli sınıf, bölüm ve gruplarına ilişkin politikayı anlıyoruz. Elbette, Rusya gibi bir "köylü" ülkesinde sosyalistlerin tarım programı, başlı başına olmasa bile, başlıca bir "köylü programı", onların köylü sorunu konusundaki tutumlarını tanımlayan bir programdır. Büyük toprak sahipleri, tarımda çalışan ücretli işçiler ve "köylüler" — Rusya da dahil olmak üzere, herhangi bir kapitalist ülkede kırsal alanlarda yaşayan nüfusun üç

temel bileşeni bunlardır. Bu üç bileşenin ilk ikisine (toprak sahiplerine ve işçilere) karşı sosyal-demokratların tutumu ne kadar kesin ve açık ise, "köylülük" kavramında o denli belirsizdir ve üstelik onun yaşantısı ve evriminin temel sorunları konusundaki politikamız daha da belirsizdir. Eğer Batıda sosyal-demokratların tarım programının, çözümü en güç olan kısmı, kesinlikle "köylü sorunu" ise, Rusya için bu, çok daha fazla geçerlidir. Köylü sorunu konusundaki politikamızın en açık biçimde tanımlanması, biz Rus sosyal-demokratları için çok daha fazla zorunludur, çünkü hareketimiz Rusya'da henüz epey yenidir ve çünkü eski Rus sosyalizminin tümü, son tahlilde, bir "köylü" sosyalizmidir. Gerçekten, kendilerini, her türden narodnik sosyalistlerimizin bıraktıkları mirasın bekçisi sanan Rus "radikalleri" kitlesinin, sosyalist olan hiç bir şeyleri kalmamıştır. Ama hepsi, "köylü" sorunu konusunda, bizimle olan ayrılıklarını en ön safa getirmekte çok iştahlıdırlar. "Emek" sorununun, Rusya'nın toplumsal ve siyasal yaşantısında ön plana geçtiği olgusunu ve kendilerinin onda-dokuzunun, esas olarak bu konunun en çok raslanan burjuva sosyal-reformistleri olmalarına karşın, bu sorun hakkında kararlı hiç bir ilkeye sahip olmayışları olgusunu yumuşatmaktan ise çok daha fazla zevk alırlar. Son olarak, ikinci konu üzerinde Rus radikalleri ile (ya da liberalleri ile?) hemen hemen bütünüyle kaynaşmış bulunan sayısız "marksizm eleştirmenleri", aynı zamanda, Bernstein'ların, Bulgakovların, Davidlerin, Hertz'lerin ve hatta... Çernovların "en son yapıtları" ile "ortodoks marksizm"in sözde tamamıyla rezil edildiği köylü sorunu üzerinde özellikle durmaya çabalıyorlar.

Dahası, teorik kuşkuların ve "ilerici" eğilimlerin savaşının yanısıra hareketin, kendisinin tamamıyla pratik gereksinmeleri, geçmişte, kırsal alanlardaki propaganda ve ajitasyon görevine özel bir öncelik tanımıştır. Bununla birlikte, bu görev, ilkeler açısından tutarlı ve siyasal olarak uy-

gun bir program olmaksızın, geniş çapta ve ciddî olarak yürütülemez. Bağımsız bir çizgi olarak ortaya çıktıkları günden beri, Rus sosyal-demokratları, "köylü sorunu"nun büyük önemini kavramışlardır. Emeğin Kurtuluşu grubu tarafından hazırlanan ve 1885 yılında yayımlanan Rus sosyal-demokratlarının program taslaklarında, "tarımsal ilişkilerin köklü bir biçimde (köylülere toprakların pay edilmesi ve kefaretlerle ilgili ilişkiler)"* yeniden gözden geçirilmesi konusunda bir talebin bulunduğunu anımsayalım. *Rusya'daki Kıtlığa Karşı Savaşta Sosyalistlerin Görevleri* adlı broşürde (1892) G. V. Plehanov, aynı zamanda, köylü sorunu konusundaki sosyal-demokrat politikadan sözetmişti.

Bu nedenle, aynı zamanda *İskra*'nın ilk sayılarından birisinde (Nisan 1901, n° 3) yer alan "İşçi Partisi ve Köylülük"** adlı yazıda, Rus sosyal-demokratlarının tarım politikalarına karşı *İskra*'nın tavrını tanımlayan, bir tarım programı taslağı özeti yayımlaması tamamen doğaldır. Bu yazı, çok sayıdaki Rus sosyal-demokratın zihnini bulandırmıştır. Biz yayımcılar, bu konu ile ilgili olarak bir sürü yorum ve mektup aldık. En çok itirazlara neden olan *otrezki*lerin[52] geri verilmesine ilişkin tümce oldu. Ve biz, *Zarya* sütunlarında bu konu ile ilgili bir tartışma açmayı planlıyorduk. O arada, *Raboçeye Dyelo*'nun onuncu sayısında, Martinov'un, diğer konuların yanısıra, *İskra*'nın tarım programına da değinen bir yazısı çıktı. *Raboçeye Dyelo* günümüzde revaçta olan birçok itirazı dile getirmekte olduğundan, *şimdilik* sadece Martinov'a yanıt vermekle yetineceğimiz için okurlarımızın bize gücenmeyeceklerini umuyoruz.

Aşağıdaki durum nedeniyle *şimdilik* sözcüğünü vurguluyorum. *İskra*'da çıkan yazı, gazete yazarlarından birisi tarafından yazılmıştı ve yazıkurulunun öteki üyelerinin de,

* P. B. Akselrod'un, *Rus Sosyal-Demokratlarının Bugünkü Görev ve Taktikleri*, Cenevre 1898, adlı broşürünün ekine bakınız.

** Lenin, *Collected Works*, c. 4, s. 420-28. —*Ed.*

sorunun genel olarak konuluş biçimi üzerinde yazar ile aynı düşünceyi paylaşmalarına karşın, elbette, özel noktalar ve ayrıntılar üzerinde düşünce farklılıkları olabilir. O sırada yazıkurulumuzun tümü (yani Emeğin Kurtuluşu grubu da dahil olmak üzere), partimizin ortaklaşa bir program taslağının hazırlanmasıyla uğraşmaktaydı. Bu çalışma (kısmen çeşitli parti sorunları ve illegal çalışmalarımızdaki bazı durumlar nedeniyle ve kısmen programın bütün açılardan tartışmasını yapacak özel bir kongrenin gerekliliği bakımından) uzadı ve ancak yakın zamanlarda tamamlanabildi. *Otrezki*lerin geri verilmesine ilişkin tümce benim kişisel düşüncem olarak kaldığı sürece, onu savunmak için acele etmedim. Çünkü bu sorunun tarım politikamızdaki genel sunuluşu, benim için, genel taslağımızdan çıkarılması ve aslında bazı yerlerinin değiştirilmesi halen mümkün olan özel bir tümceden çok daha önemliydi. Şimdi bu genel taslağı savunacağım. Tarım programımız hakkındaki eleştirisini bize iletmek zahmetine katlanan "dost okur"umuza gelince; şimdi kendisinden genel taslağımızın eleştirisini yüklenmesini rica ediyoruz.

II

Bu program taslağının "tarım" bölümünü bütünüyle aktaracağız.

"Eski serflik düzeninin* kalıntılarını kökünden silip atmak görüşüyle ve kırsal alandaki sınıf mücadelesinin serbestçe gelişmesini kolaylaştırmak amacıyla, Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi şunlar için çalışacaktır:

"1) vergi ödeyen bir toplumsal tabaka olarak köylülüğün sırtına yüklenen tüm hizmetler gibi bedel ödemelerinin ve kira taksitlerinin ortadan kaldırılması;

* İngilizce metinde (c. 6, s. 111) "*serf-owning system*", Fransızca metinde (c. 6, s. 110) "*régime féodal.*" —ç.

"2) müteselsil kefaletin ve köylünün kendi toprağını dilediği gibi kullanmasını kısıtlayan bütün yasaların ilgası;

"3) bedel ödemeleri ve kira taksitleri biçiminde halktan alınan paraların tümünün iadesi; bu amaçla manastır mülklerinin ve çara ait mülkün kamulaştırılması ve bedel ödemeleri almış olan büyük toprak sahibi soylulara özel bir toprak vergisi konulması, bu suretle elde edilen gelirin ise köy komünlerinin kültürel ve hayır gereksinmeleri için kurulacak özel bir halk fonuna yatırılması;

"4) köylü komitelerinin:

"a) serflik ortadan kaldırıldığı zaman, köylülerden (mülksüzleştirme yoluyla ya da toprak el değiştirdiğinde keffaret yoluyla vb.) alınan ve halen büyük toprak sahiplerinin elinde köylüleri köle olarak tutmak için bir araç olarak kullanılan toprağın köy komünlerine geri verilmesi amacıyla;

"b) Urallarda, Altaylarda, Batıdaki topraklarda ve ülkenin diğer bölgelerinde halen varlığını sürdüren serflik sisteminin kalıntılarının kökünden temizlenmesi amacıyla kurulması;

"5) aşırı rantları indirmek ve köleleştirici nitelikteki bütün anlaşmaların geçersizliğine karar vermek üzere mahkemelere yetki tanınması."

"Tarım programı"nın tarımda çalışan ücretli işçiler lehine hiç bir talep taşımaması olgusu, okuru şaşırtabilir. Bu konuda şunu belirtelim: böyle talepler programımızın bundan önceki, partimizin ortaya koyduğu "*işçi sınıfını* fizik ve moral yozlaşmadan korumak ve aynı zamanda kendi kurtuluş mücadelesindeki savaşma gücünü yükseltmek" taleplerini içeren bölümünde yer almaktadır. Altı çizilen sözcükler, tarımdakiler de dahil olmak üzere, *bütün* ücretli işçiler için geçerlidir ve programın bu bölümünün *16 tümcesinin hepsi, aynı zamanda tarım işçilerine de* aittir.

Tarım ve sanayi işçilerinin bir bölümde böyle birleştirilmesi ve programın "tarım" bölümünün "köylü" talepleriyle

sınırlandırılmasının, tarım işçilerinden yana olan taleplerin göze çarpmaması, ilk bakışta farkedilmeyişleri gibi bir eksikliği olduğu doğrudur. Programa yüzeysel bir yaklaşımda bulunmak, bizim, tarım işçilerinden yana olan talepleri bilerek yumuşattığımız konusunda yanlış bir kanı bile doğurabilir. Bu kanının oldukça hatalı olduğunu söylemeyi gereksiz buluyoruz, çünkü sözkonusu olan eksiklik, aslında tamamıyla dış bir nitelikten ileri gelmektedir. Programın kendisine ve onunla ilgili olan açıklamalar ile daha yakından ilgilenildiği takdirde bu durum kolaylıkla önlenebilir — (ve parti programımızın, ancak basılı açıklamalar ile birlikte ve bundan da daha önemli olan sözlü açıklamalar ile birlikte "halka gideceği"ni söylemeye gerek yoktur). Eğer herhangi bir grup, tarım işçilerine özel bir çağrıda bulunmak istiyorsa, yapacağı tek şey, işçilerden yana olan bütün taleplerin içinden, çiftlik işçileri, gündelikçi-işçiler vb. açısından en önemli olan özel talepleri seçmek ve bunları ayrı bir broşür, bildiri ya da konuşmalarda ortaya koymaktır.

İlke açısından, incelenen program bölümlerini düzenesokmanın *tek doğru* yöntemi, ulusal ekonominin *bütün dallarındaki* ücretli işçilerden yana olan taleplerin tümünü biraraya toplamak ve ilk baştaki ve daha sonraki durumlarda yapabileceğimiz ve yapmamız gereken şeylerin başlıca ölçütü birbirinden *tamamıyla farklı* olduğu için, "köylülerden" yana olan talepleri özel bir bölüme ayrıca yerleştirmektir. Taslakta, gözden geçirilmekte olan programın iki bölümü arasındaki başlıca farklılık, her bölümden önceki önsözde açıklanmıştır.

Ücretli işçiler için "onları fizik ve moral yozlaşmadan koruyacak ve onların savaşma gücünü yükseltecek" *reformlar* talep ediyoruz; köylüler için ise sadece "eski serflik düzeninin kalıntılarını kökünden temizlemeye ve kırsal alandaki sınıf mücadelesinin özgürce gelişimini kolaylaştırmaya" yardımcı olacak türden *değişiklikler* arıyoruz. Dolayısıyla, köy-

lülerden yana olan taleplerimiz çok daha sınırlıdır, terimler çok daha ılımlıdır ve çok daha dar bir çerçeve içinde ortaya konmaktadırlar. Ücretli işçiler konusunda ise, *günümüzün toplumunda yer alan bir sınıf olmaları açısından* onların çıkarlarını savunmayı üstleniyoruz; bunu yapıyoruz, çünkü onların sınıf hareketini tek *gerçek* devrimci hareket olarak görüyoruz (programın, işçi sınıfı ile diğer sınıflar arasındaki ilişki konusundaki teorik bölümüne bakınız) ve bu özel hareketi örgütlemeye, onu yönetmeye ve ona sosyalist bilincin aydınlığını taşımaya çabalıyoruz. Öte yandan köylülük hakkında, *günümüz toplumunda çiftçilerin ve küçük toprak sahiplerinin bir sınıfı olmaları bakımından* onların çıkarlarını savunmayı *hiç bir şekilde üstlenmiyoruz.* Böyle bir şey yok. "İşçilerin kurtuluşu, işçi sınıfının kendisinin bir hareketi olmalıdır" ve bu nedenle sosyal-demokrasi sadece proletaryanın çıkarlarını —*doğrudan doğruya* ve *tümüyle*— temsil eder ve sadece onun sınıf hareketi ile sağlam organik birlik için çalışır. Günümüzün toplumunda yer alan bütün diğer sınıflar, yürürlükteki toplumsal düzenin kurumlarının muhafazasından yanadırlar. Sosyal-demokrasinin, ancak belli durumlarda ve somut ve kesin olarak belirlenmiş koşullarda bu sınıfların çıkarlarını savunmayı üstlenmesinin nedeni budur. Örneğin, onun burjuvaziye karşı mücadelesinde, küçük köylüler de dahil olmak üzere, küçük üreticiler sınıfı *gerici* bir sınıftır ve bu nedenle "küçük-ölçekli çiftçiliği ve küçük mülkiyeti, kapitalizmin saldırısından korumak suretiyle köylülüğü kurtarmaya çalışmak, toplumsal gelişmenin gereksiz yere geciktirilmesi olacaktır; köylülüğü, kapitalizmde bile zengin olmanın mümkün olduğu hayalleriyle aldatmak anlamına gelecektir; emekçi sınıfları birbirinden ayırmak ve çoğunluğun zararına olmak üzere azınlık için ayrıcalıklı bir durum yaratmak anlamına gelecektir." (*İskra,* n° 3).* Program taslağımızda "köylü" taleplerinin kapsamlarının *ileri ölçüde sı-*

* Lenin, *Collected Works,* c. 4, s. 422-23. —*Ed.*

nırlanmış iki koşula dayanmasının nedeni budur. Bir sosyal-demokrat programda, "köylü taleplerin" meşruiyetini, ilk olarak onların serflik düzeninin kalıntılarının kökünden silinip atılmasına öncülük etmeleri koşuluna ve ikinci olarak onların kırsal alandaki sınıf mücadelesinin özgünce gelişimini kolaylaştırmalarına bağlı kılarız.

İskra'nın, 3. sayısında kısaca özetlenmiş olan bu koşulların herbirisi ile daha ayrıntılı olarak ilgilenelim.

Kırsal alanlarımızda hâlâ çok fazla sayıda "eski serflik düzeninin kalıntıları" var. Bu, genellikle bilinen bir olgudur. Emek-rant ve kölelik, köylünün hukuksal bakımdan ve yurttaş olarak eşitsizlikleri, aşağı bir kast üyeliği, hâlâ onları dövmek hakkına sahip olan ayrıcalıklı büyük toprak sahiplerinin egemenliği altında oluşları ve köylüleri barbarlara çeviren, giderek kötüleşen yaşam koşulları — bütün bunlar, Rusya'nın kırsal alanlarında birer istisna değil, ama kuraldır ve son tahlilde, bu, serflik düzeninin bütünüyle, doğrudan doğruya sürüp gitmesinden başka bir şey değildir. Bu düzenin halen egemen olduğu durum ve ilişkiler içinde ve halen egemen olduğu sürece, onun düşmanı, *tümüyle bütün köylülüktür*. Serfliğe, feodal-kafalı büyük toprak sahiplerine ve onlara hizmet eden devlete karşı çıkması açısından köylülük, hâlâ bir *sınıf* (*class*), olarak, kapitalist toplumun değil, ama feodal toplumun bir sınıfı, yani bir *kast-sınıf* (*estate-class, classe-caste*)* olarak kalmaktadır. Serflik toplumuna özgü olan, "köylülük" ile ayrıcalıklı büyük toprak sahipleri arasındaki bu uzlaşmaz sınıf karşıtlığı *ne denli çok olursa*,

* Sınıf farklılıklarının, köleci ve feodal toplumlarda, devlette özel olarak *hukuki* bir yere sahip olan her sınıfın, *kast* olarak, halkın bölünmesi biçiminde de ifade edildiği bilinir.

Köleliğe ve feodalizme (ve serf sahipliğine) dayalı bir toplumdaki sınıfların, aynı zamanda ayrı kastlar olmalarının nedeni budur. Öte yandan, kapitalist burjuva toplumunda, bütün yurttaşlar yasa önünde eşittir; kastlara bölünme (en azından ilke olarak) ortadan kaldırılmıştır, ve bu nedenle, sınıflar, kastlar olmaktan çıkmışlardır. Toplumun sınıflara bölünmesi, köleci, feodal ve burjuva toplumlarının ortak bir niteliğidir, ama bu toplumların ilk ikisinde kastlar vardı, sonuncu toplumda ise sınıflarda kastlaşma yoktur.

bir işçi sınıfı partisinin kuşkusuz "köylülük"ten yana olması, onun mücadelesini desteklemesi ve onu serflik kalıntılarının tümüne karşı *savaşmaya zorlaması* da *o denli fazla olmalıdır*.

"Köylülük" sözcüğünü bu durumda mutlak olarak kesin bir çelişkinin varlığını vurgulamak için tırnak içine aldık: günümüz toplumunda, köylülük, doğal olarak artık bütün bir sınıf oluşturmamaktadır. Ama bu çelişkiden dolayı kafası karışan herkes, bunu yorumlamadaki, bir öğretideki bir çelişki olmadığını, ama hayatın kendisinden gelen bir çelişki olduğunu unutuyor. Bu, uydurma bir çelişki değil, ama yaşayan ve diyalektik bir çelişkidir. "Günümüz" (burjuva) toplumu tarafından kırsal alanlarımızdaki serflik düzeni *ne denli çok* yokedilirse, köylülük de bir tek sınıf olmaktan o denli çıkar ve kır proletaryası ve kır burjuvazisi (büyük, orta, küçük ve çok küçük) olmak üzere bölünür. Serflik ilişkileri, *ne denli çok* var olmaya devam ederse, "köylülük" de *o denli* uzun bir süre bir sınıf olmaya, yani, yineliyoruz, burjuva toplumundan çok feodal toplumun bir sınıfı olmaya devam eder. Bu "ne denli çok", bugün Rusya'nın kırsal alanlarında, feodal ve burjuva ilişkilerinin oluşturduğu *pek karmaşık* bir ağ biçiminde gerçek yaşantıda varlığını sürdürmektedir. Marx'ın deyimini kullanacak olursak, emek-rant, aynî (ürün) rant, para-rant ve kapitalist rantın tümünün, en garip bir biçimde içiçe girdiği ülke, bizim ülkemizdir. Rusya'da yapılan bütün ekonomik araştırmalarca ortaya konmuş olan bu olguya özellikle önem veriyoruz, çünkü bu olgu, kaçınılmaz ve zorunlu olarak, ilk bakışta birçok kimsenin kafasını fazlaca karıştıran bizim "tarım" taleplerimizin bazıları için bir karışıklık, karmaşıklık ya da dilerseniz, yapaylık kaynağı oluşturmaktadır. İtirazlarını, öne sürülen çözümlerin karmaşıklığı ve "kurnazlığı"nın getirdiği *genel* doyumsuzlukla sınırlayan herkes, bu tip girift sorunların basit çözümlerinin *olamayacağını* unutmaktadır —serflik ilişkilerinin bütün kalın-

tılarına karşı savaşmak görevimizdir— bir sosyal-demokrat için, bu, su götürmez bir şeydir ve bu ilişkiler ile burjuva ilişkiler çok fazla içiçe girmiş bir durumda olduğu için, çekirdeğin ta içine nüfuz etmek *zorundayız*, bu nedenle, bu karmaşıklık, görevin karmaşıklığından dolayı engellenememektedir. Bu görevin *tek bir* "basit" çözümü olabilir: kenarda kalmak, yanından gelip geçmek, ve bu karmaşanın temizlenmesini "kendiliğindenlik unsuru"na terketmek. Ama her türden kendiliğindenlik hayranı olan bütün burjuvaların ve "iktisatçı"ların destekledikleri bu "basitlik", bir sosyal-demokrata yakışmaz. Proletaryanın partisi, köylülüğü, serflik düzeninin kalıntılarına karşı mücadelesinde, sadece desteklemekle kalmamalı, aynı zamanda onu ileriye doğru itmelidir. Köylülüğü ileriye doğru itebilmek için, kendisini istekten doğan düşüncelerle kısıtlamamalı; kesin bir devrimci amaç ortaya koymalı ve tarımsal ilişkiler labirentindeki *yönlerin bulunmasında* yardımcı olabilmelidir.

III

Tarım sorununun çözümlenmesinin karmaşık kaçınılmazlığı konusunda okurun daha açık bir fikir edinebilmesi için, kendisinden bu amaçla programın köylüler ve işçilerle ilgili bölümlerini karşılaştırmasını talep ediyoruz. İşçilerle ilgili bölümde, bütün çözümler, en bilgisiz ve hayal gücü en az olan bir kişinin bile anlayabileceği ölçüde ve çok basittir; "doğal"dır, akla-uygundur ve kolay gerçekleştirilir. Öteki bölümde ise, tam tersine, çözümlerin çoğu, ilk bakışta oldukça karmaşık, "anlaşılmaz", yapay, olasılığı olmayan, ve gerçekleştirilmesi zor şeylerdir. Bu farklılık nasıl açıklanabilir? Programın yazarları, onu başlangıçta ciddî ve ölçülü bir iş gibi ele alırken daha sonda romantizme ve lafazanlığa dalarak yollarını mı şaşırmışlar ve zihinleri mi karışmıştır? Böyle bir açıklamanın, gerçekten baştanaşağı "basit", ço-

cukça basit bir şey olacağını söylemek gerekir ve biz Martinov'un buna dörtelle sarılmasına hiç şaşırmış değiliz. Ekonomik gelişmenin kendisinin, işçilerin küçük pratik sorunlarının çözümlerini sonuna dek kolaylaştırdığını ve basitleştirdiğini kafası almadı. Büyük-ölçekli kapitalist üretim çerçevesinde, toplumsal ve ekonomik ilişkiler, o derece geçirgen, açık ve basitleştirilmiş bir hale gelmiştir (ve giderek artan bir biçimde gelmektedir) ki, ileriye doğru atılan bir sonraki adımlar kendilerini otomatik olarak, aniden ve ilk bakışta ortaya sermektedirler. Öte yandan, kırsal alanlarda kapitalizm tarafından serfliğin ortadan kaldırılması, (devrimci sosyal-demokrasi ruhu içinde) ivedi pratik sorunların çözümü üzerine derinliğine dalmayı zorunlu hale getirmek açısından, çok karmaşık ve girift toplumsal ve ekonomik ilişkileri kapsamaktadır ve öncelikle ve tam bir kesinlikle "basit" bir çözümün bulunamayacağı söylenebilir.

Programın işçilerle ve köylülerle ilgili olan bölümlerini karşılaştırmaya başlamışken, onlar arasındaki başka bir farklılığa daha işaret edelim. Bu farklılık kısaca şöyle formüllendirilebilir: işçilerle ilgili bölümde, toplumsal reform taleplerinin sınırlarını aşmak hakkına sahip değiliz; köylüler bölümünde ise, toplumsal-devrimci taleplerde durmamamız gerekiyor. Başka bir deyişle, işçilerle ilgili bölümde, kesinlikle minimum bir programla sınırlanmış durumdayız; köylüler bölümünde ise maksimum bir program getirebiliriz ve getirmeliyiz.* Açıklayalım.

Her iki bölümde de ileri sürdüğümüz şeyler bizim nihaî amaçlarımız değil, ama bizim ivedi taleplerimizdir. Bu nedenle her ikisinde de günümüz (=burjuva) toplumu teme-

* Otrezkilerin geri verilmesi talebimizin, köylülükten yana olan ivedi taleplerimizin [ya da genel olarak bizim tarım taleplerimizin] azamisi olmaktan uzak olduğu ve bu nedenle tutarlı olmadığı konusundaki itirazı, daha sonra, savunduğumuz programın somut maddelerinden sözederken ele alacağız. "Otrezkilerin geri verilmesi" talebinin tarım programımızda bugün ileri sürebileceğimiz azamî talep olduğu düşüncesindeyiz ve bunu tartışmaya çalışacağız.

linde kalmak zorundayız. Bu konuda, her iki bölüm arasında bir benzerlik vardır. Bununla birlikte, işçilerle ilgili bölümde yer alan taleplerin *burjuvaziye* yöneltilmiş olması, öte yandan köylülerle ilgili bölümdeki taleplerin ise sözde *serf-sahibi toprakbeylerine** (eğer bu terimin bizim toprak sahibi soylularımız açısından gerçekliği çok tartışma götürmezse,** feodal beyler diyebiliriz) yöneltilmiş olması olgusu, bu iki bölüm arasındaki temel farklılığı oluşturmaktadır. İşçilerle ilgili bölümde, kendimizi, yürürlükte olan, burjuva düzeninde yapılacak *kısmî* iyileştirmelerle sınırlamak zorundayız. Köylüler bölümünde ise serflik düzeninin bütün kalıntılarını yürürlükteki bu düzenden *tamamıyla* temizlemek için çabalamak zorundayız. İşçilerle ilgili bölümde burjuva iktidarının nihaî olarak parçalanması anlamına gelen talepler ileri süremeyiz: programın başka kısımlarında yeteri kadar vurgulanmış olan ve ivedi taleplerimiz için yürüttüğümüz mücadele sırasında "bir an için bile olsa" gözden kaçırmadığımız bu nihaî amacımıza ulaşacak olursak, o zaman proletaryanın partisi olan biz, artık kendimizi patronların şu ya da bu sorumlulukları ile ilgili sorunlarla ya da herhangi bir fabrikanın mesken sorunu ile sınırlamayacağız; tam tersine, toplumsal üretimin düzenlenmesinin tümünü ve bunun sonucu olarak da üleşimin tümünü ve *bütün* yönetimi kendi elimize alacağız. Köylüler bölümünde ise, bunun tam tersine, feodal-kafalı toprakbeylerinin [*feudal-minded landlords* (İng.); *seigneurs terriens* (Fr.), —ç.] egemenliğinin nihaî olarak parçalanması ve serfliğin tüm izlerinin kırsal alanlarımızdan tamamıyla silinip atılması ile eş anlama gelen talepler ileri sürebiliriz ve sürmeliyiz. Burjuvazinin iktidarını deviren

* İngilizce metinde (c. 6, s. 118) "*serf-owning landlords*", Fransızca metinde (c. 6, s. 116) "*seigneurs terrines*" ("toprak sahibi senyörler"). —ç.

** Kişisel olarak, bu sorun konusunda olumlu yönde bir karar almak eğilimindeyim. Ama şu anda, böyle bir çözümün doğruluğunu tanıtlamanın ve hatta önermenin ne yeri, ne de zamanıdır. Çünkü, şimdi bizi ilgilendiren şey, bütün yazıkurulunca ortaklaşa hazırlanmış olan tarım programı taslağının savunulmasıdır.

toplumsal devrim, bizim *nihaî* amacımızı başaran proleter devrimi olduğu içindir ki, işçilerle ilgili bölümde yer alan ivedi taleplerimiz arasına toplumsal-devrimci talepleri koyamayız. Köylüler bölümüne ise, toplumsal-devrimci talepleri de koyuyoruz, çünkü serf-sahibi toprakbeylerinin egemenliğini yıkan toplumsal devrim (yani Büyük Fransız Devrimi gibi, burjuvazinin bir toplumsal devrimi), yürürlükte olan burjuva düzeninde de olanak dahilindedir. İşçilerle ilgili bölümde, tavrımızı, toplumsal-reformlardan yana koyuyoruz (şartlı olarak, şimdilik, kendi bağımsız amaç ve hedeflerimizle birlikte (saklı kalmak üzere) ama her şeye karşın tavrımızı toplumsal-reformlardan yana koyuyoruz), çünkü burada talep ettiğimiz şeyler, sadece egemenliğini yitirmeksizin burjuvazinin (ilke olarak) ihsan edebilecekleridir (ve Sombartların, Bulgakovların, Struvelerin, Prokopoviçlerin ve yandaşlarının bu nedenle, burjuvazinin bütün iyiniyetini ve aklını kullanarak önceden ihsan etmesini öğütledikleri şeylerdir). Köylüler bölümünde ise, *toplumsal-reformcuların tersine*, feodal-kafalı toprakbeylerinin, bize (ya da köylülere) vermeyecekleri ve veremeyecekleri şeyleri de talep etmeliyiz — aynı zamanda, devrimci köylü hareketinin ancak zor kullanarak elde edebileceği şeyleri talep etmeliyiz.

IV

Martinov'un tarım programımızı bu denli "kolayca" parça parça etmesine yardımcı olan "uygulama olanağı"nın "basit" ölçütünün yetersiz ve değersiz olmasının nedeni budur. Bu doğrudan ve ivedi "uygulama olanağı" ölçütü, genellikle ancak programımızın açıkça reformist nitelikteki bölüm ve tümceleri için uygulanabilir, ama genel olarak devrimci bir partinin programı için hiç bir şekilde uygulanamaz. Bir başka deyişle, bu ölçüt, ancak bir istisna olarak programımıza uygulanabilir, ama hiç bir şekilde genel bir kural ola-

rak uygulanamaz. Programımız, ancak, içinde yer alan tek bir harfin bile toplumsal ve ekonomik evrimin yönüne ters düşmemesi için sözcüğün felsefî ve geniş anlamıyla, uygulanabilir olmak zorundadır —ve (genel ve özel olarak) bu doğrultuyu doğru olarak saptadığımıza göre— devrimci ilkelerimiz ve devrimci görevimiz adına, *bütün gücümüzle*, daima ve mutlaka, taleplerimizin *azamisi* için savaşmalıyız. Böyle olmakla birlikte, mücadelenin kesin sonucundan önce, bu mücadelenin devamı boyunca, belki azaminin *tümünü* başaramayacağımızı önceden saptamaya çalışmak, tam anlamıyla esneklikten yoksunluğa sapmak demektir. Bu düşüncelerin yazarları, bunu amaçlamasalar bile, böyle düşünceler daima oportünizme götürür.

Gerçekten, Martinov'un "bugünkü koşullar altında *köylü kitlelerinin bizim hareketimize çekilip çekilemeyecekleri konusunun oldukça kuşkulu olması* bakımından" (*Raboçeye Dyelo*, n° 10, s. 58, italikler bana aittir) *İskra*'nın tarım programında "romantizm" görmesi kendisinin esneklikten yoksunluğunu göstermiyor mu? Bu, Rus sosyal-demokratçılığını "ekonomizm"e indirgemekte kullanılan çok ucuz ve çok "akla-uygun" tezlerin güzel bir örneğidir. Bu "akla-uygun" teze yakından bakılacak olursa, onun bir sabun köpüğü olduğu görülecektir. "Bizim hareketimiz" sosyal-demokrat işçi hareketidir. Köylü *kitleleri bu hareketin içine* hemen sokulamazlar: bu, çözümü şüpheli olan bir olasılık değil, *olanaksızlıktır* ve hiç bir zaman böyle bir sorun olmamıştır. Bununla birlikte, köylü kitleleri (otokrasi de dahil olmak üzere) serflik düzeninin bütün kalıntılarına karşı olan "hareket"in içine *sokulabilirler*. Burjuvaziye karşı olan hareket ve serfliğe karşı olan hareketin nitelikleri arasındaki temel farklılığı dikkate almadan "bizim hareketimiz" deyimini kullanan Martinov, konuları birbirine karıştırmıştır.*

* Martinov'un, üzerine yazı yazmayı üstlendiği sorunla ne kadar az ilgilendiğini, yazısındaki şu tümce çok açıkça göstermektedir: "Programımızın

Şüpheli olduğu söylenebilecek şey, köylü kitlelerini serflik düzeninin kalıntılarına karşı olan hareketin içine sokmak değil, ama belki de, şimdiye dek bu harekete *ne ölçüde* sokulduklarıdır: kırsal alanlardaki serflik ilişkileri burjuva ilişkileri ile sımsıkı içiçe geçmiş durumdadır ve (özellikle tarımsal ilişkilerdeki burjuva evriminin henüz başlamakta olduğu ülkemizde) burjuva toplumun bir sınıfı olmaları açısından köylüler (küçük çiftçiler), devrimci bir unsur olmaktan çok tutucu birer unsurdurlar. Bir politik reformlar dönemi içinde, hükümetin, köylüleri (örneğin, işçilerden) çok daha kolayca bölmesinin, oldukça az sayıdaki küçük mülk sahiplerine ufak ve önemsiz ayrıcalıklar tanımak suretiyle onların devrimci ruhlarını çok daha kolayca zayıflatmasının (ve hatta en kötüsünden felce uğratmasının) nedeni budur.

Bunların hepsi doğrudur. Ama bundan çıkarılacak sonuç nedir? Hükümetin köylülük içindeki tutucu unsurlarla anlaş-

tarım bölümünün, *daha uzunca bir süre pratik açıdan önemi oldukça az olacağı* gerçeğini düşünecek olursak, devrimci gevezeliğe geniş bir alan açılmaktadır." Altı çizili sözcükler, metinde görülen karışıklığı içermektedir. Batıda, tarım programlarının, ancak çok ileri ölçüde gelişmiş bir işçi sınıfı hareketinin varlığında ileri sürüldüğünü Martinov duymuş. Ülkemizde bu hareket henüz başlıyor. Dolayısıyla, yazarımız —"daha çok uzun bir süre"ye— karar vermek için acele ediyor! Ufak bir noktayı gözden kaçırıyor. Batıda tarım programları, *yarı-köylüleri, yarı-işçileri, burjuvaziye* karşı, *sosyal*-demokrat harekete çekmek amacıyla yazılmışlardır. Bizim ülkemizde ise, böyle programlar, köylü *kitlelerini serflik düzeninin kalıntılarına* karşı olan *demokratik* harekete çekmek amacını gütmektedir. Batıda, tarım kapitalizmi ne denli gelişirse, tarım programının öneminin o denli *artmasının* nedeni de budur. İçinde yer alan taleplerin birçoğu düşünüldüğü takdirde, tarım kapitalizmi *ne denli* gelişirse, bizim tarım programımızın pratik açıdan önemi de o denli *azalacaktır, çünkü* bu programın hedef aldığı serflik kalıntıları, gerek kendiliklerinden ve gerekse hükümet politikasının bir sonucu olarak silinip gitmektedirler. Bu nedenle, tarım programımız, pratikte, esas olarak, çok yakın gelecek için, otokrasinin yıkılışından *önceki* dönem için hazırlanmıştır. Rusya'da yer alacak olan siyasal bir devrim, koşullar ne olursa olsun, kaçınılmaz olarak, bizim en geri tarım sistemimizde temelli değişmelere yol açacaktır, ve bizim tarım programımızı mutlaka yeniden gözden geçirmemiz gerekecek. Ama Martinov'un oldukça emin olduğu bir tek şey var: Kautsky'nin kitabı[53] iyidir (bu *doğrudur*) ve tarım programı açısından Rusya'nın ne denli köklü olarak farklı olduğunu hiç akılda tutmaksızın (ki bu, hiç de akıllıca bir tutum değildir) Kautsky'nin söylediklerini yinelemek ve kopya etmek yeter.

maya varması ne denli kolaylaşırsa; bizim çabalarımız da o denli büyük olmalı, köylülüğün devrimci unsurları ile daha çabuk anlaşmak için uğraşmalıyız. Bu unsurları hangi *yönde* destekleyeceğimizi daha sonra onları serflik düzeninin tüm kalıntılarına karşı koşulsuz ve kararlı bir mücadele vermek uğruna hangi *yönde* ileriye doğru iteceğimizi, her zaman ve her koşul altında elverişli bütün araçlarla ileriye doğru iteceğimizi en ileri derecedeki bilimsel kesinlikle saptamak görevimizdir. Bu ileri doğru itişin *başarı derecesini* önceden "düzenlemeye" çalışmak, kaba bir düşünce biçimi değil midir? Onu yaşam belirleyecek ve tarih kaydedecektir; durum ne olursa olsun bizim bugünkü görevimiz mücadeleyi sürdürmek, sonuna dek mücadeleyi sürdürmektir. Savaşa henüz girmiş bir asker, bizim, düşman ordusunun güçlerinin hepsini değil, ama belki ancak beşte-üçünü ortadan kaldırabileceğimizi tartışmaya cesaret edebilir mi? Böyle bir talep, örneğin Martinov'un kullandığı anlamda bir *cumhuriyet* talebi de "şüpheli" değil midir? Hükümet açısından, *bu* fatura üzerinden kısmen yapılacak bir ödeme elbette serfliğin tüm izlerinin kökünden silinip atılması yolundaki köylü taleplerine ilişkin faturayı ödemekten çok daha kolaydır. Ama bu, bize ne kazandırır? Elbette biz, *tam* ödeme uğruna kararlı mücadelemizden vazgeçmeksizin, *kısmen* yapılan bu ödemeyi cebimize koyacağız. Proletarya ve burjuva arasındaki belirleyici nitelikteki mücadelenin ancak bir cumhuriyette yer alabileceği düşüncesini enine boyuna yaymalıyız; bütün Rus devrimcileri arasında ve mümkün olan en yaygın biçimiyle Rus işçileri arasında cumhuriyetçi gelenekleri *yaratmalıyız*;* bu "cumhuriyet" sloganı yoluyla, devlet düzenini demokrat-

* "Yaratmak" diyoruz, çünkü eski Rus devrimcileri bir cumhuriyet sorununu hiç bir zaman ciddî bir biçimde ele almadılar ve hiç bir zaman "pratik bir sorun" olarak görmediler. Narodnikler, isyancılar ve benzerleri, politika karşısındaki kibirli anarşist tutumları nedeniyle, Narodnaya Volya[54] üyeleri, otokrasiden doğrudan doğruya sosyalist devrime sıçramak istemeleri nedeniyle, cumhuriyeti "pratik bir sorun" olarak görmediler ve onu ciddî ola-

laştırma mücadelemizi sonuna dek sürdüreceğimizi geriye bakmaksızın anlatmalıyız — ve bu ödemedeki payımızın ne kadar olacağını, ve bunu ne zaman ve nasıl kazanmayı başaracağımızı bu mücadelenin kendisi belirleyecektir. Yumruklarımızın tüm gücünü düşmana duyurmadan ve onun yumruklarının tüm gücünü duymadan bu payı hesaplamaya kalkışmak budalalık olur. Tıpkı bunun gibi köylü talepleri konusundaki görevimiz, bilimsel verilere dayanarak bu taleplerin *azamisini* saptamak ve bu azamî uğruna savaşta yoldaşlara yardım etmektir — ve sonra ılımlı legal eleştirmenleri ve akla-yatkın sonuçların fazlasıyla büyülediği illegal "kuyrukçular"ı bırakalım, bu "şüpheli"* niteliğe gülsünler.

rak ele almadılar. Bir cumhuriyet talebini kitlelerin benimsemesini sağlamak ve Rus devrimcileri arasında cumhuriyet geleneğini yaratmak (eğer Dekabristlerin uzun zamandanberi unutulmuş olan cumhuriyetçi düşüncelerini hesaba katmazsak) bizim payımıza, sosyal-demokratların payına düşüyor.

* Sosyal-demokrat programda yer alan taleplerin "uygulanabilirliği"ni tartışırken, 1896 yılında Karl Kautsky'nin Rosa Luxemburg'a karşı yürüttüğü polemiği anımsamak belki de yararlı olacaktır. Rosa Luxemburg, Polonya sosyal-demokratlarının pratik programlarında yer alan, Polonya'nın geri verilmesi talebinin uygunsuz olduğunu, çünkü bu talebin o günün toplumu tarafından benimsenemeyeceğini yazıyordu. Karl Kautsky, buna karşı çıktı ve bu tezin "sosyalist bir programın garip bir yanlış yorumuna dayandığını" söyleyerek şöyle devam etti: "İster programda doğrudan doğruya ifade edilsinler ya da ister zımnen kabul edilmiş 'postülatlar' olsunlar, pratik taleplerimiz, belli güçlerin sıralanmasında *elde edilmelerinin* mümkün olup olmamasına göre değil, ama kurulu toplumsal düzen ile *uygun düşüp düşmemelerine* ve proletaryanın sınıf mücadelesini kolaylaştırmalarına ve ona yardımcı olmalarına (*fördern*) ve proletaryanın siyasal iktidarına yol açıp açmamalarına (*ebnen*) göre yapılmalıdırlar (*werden ... darnach besmessen*). Biz, burada, o günkü güçler sıralanmasını hesaba katmayız. Sosyal-demokrat program, belirli bir an ("*den*") için yazılmamıştır — mümkün olan ölçüde, o günkü toplumun bütün olasılıklarını kapsamalıdır (*ausreichen*). Sadece pratik eyleme (*der Aktion*) değil, aynı zamanda somut talepler biçiminde propagandaya da hizmet etmelidir. Soyut tartışmalarla yapılabilenden çok daha canlı bir biçimde, bizim ilerlemek amacında olduğumuz doğrultuyu göstermelidir. Ütopik spekülasyonlara saplanmaksızın kendimizi ne kadar uzak [vadeli —ç.] amaçlar için hazırlayabilirsek, o kadar iyi olur; kitleler —hatta bizim teorik gelişmelerimizi kavrayamamış (*erfassen*) olanlar bile—, hangi doğrultuda ilerlediğimizi o kadar açıkça görürler. Program, kurulu düzenden ya da kurulu devletten ne *istediğimizi* göstermelidir, ondan ne *beklediğimizi* değil. Örnek olarak Alman sosyal-demokrasisinin programını ele alalım. Bu programda memurların halk

Şu sözcüklerle anlatılan ve bizim köylü taleplerimizin tümünün doğasını tanımlayan ikinci genel açıklamaya geçelim: "... *kırsal alanlardaki sınıf mücadelesinin serbestçe gelişimini kolaylaştırmak amacıyla...*"

Bu sözcükler, gerek genel olarak tarım sorununun ilkeler çerçevesinde ortaya konulması açısından ve gerekse özel olarak tek tek tarım taleplerinin değerlendirilmesi açısından çok büyük önem taşımaktadır. Serflik kalıntılarının kökünden temizlenmesi talebi, bizce ve bütün kararlı liberaller, narodnikler, toplumsal-reformcular, tarım sorunu üzerinde marksizmin eleştirmenleri vb. tarafından bilinmektedir. Bu soruna yaklaşırken bütün bu baylardan ilke olarak değil, ama derece olarak ayrılıyoruz: onlar bu noktada da kaçınılmaz olarak daima reform sınırları içinde kalacaklardır, biz ise (yukarıda işaret edilen anlamda) toplumsal-devrimci taleplerde bile durmayacağız. Tam tersine, "kırsal alandaki sınıf mücadelesinin serbestçe gelişmesi"nin güvenceye alınmasını talep etmek suretiyle, *ilke* açısından bu bayların hepsini ve hatta sosyal-demokrat *olmayan* tüm devrimcileri ve sosyalistleri karşımıza alıyoruz. Sonuncular da tarım sorunu ile ilgili olarak toplumsal-devrimci taleplerde durup kalmayacaklardır, ama bu talepleri kesinlikle kırsal alanlarda sınıf mücadelesinin serbestçe gelişmesi gibi bir koşula dayandırmak istemeyeceklerdir. Bu koşul, tarım sorunu alanında devrimci marksizm teorisinin bellibaşlı ve odak noktası-

tarafından seçilmesi talep ediliyor. Bu talebi Bayan Luxemburg'un ölçülerine vuracak olursak, aynen ulusal bir Polonya devletinin kurulması talebi kadar ütopik olduğunu görürüz. Hiç kimse, Alman hükümetinde yürürlükte olan siyasal koşullar altında hükümet görevlilerinin halk tarafından seçilmesinin güvence altına alınabileceğine inandırılarak aldatılmayacaktır. Bir kimsenin bir Polonya ulusal devletinin, ancak proletarya politik iktidarı ele geçirdiği zaman başarabileceğini varsaymak için yeterli nedenleri varsa, yukardaki talebi ileri sürmek için de yeterli nedenleri var demektir. Ama bu, bu talebi pratik programımız içine almamız için yeterli bir kanıt mıdır?" (*Neue Zeit*, XIV, 2, s. 513-514. İtalikler Karl Kautsky'ye aittir.)

dır.* Bu koşulun doğruluğunu kabul etmek demek, bütün karmaşıklığına ve karışıklığına karşın, tarımın evriminin aynı zamanda kapitalist evrim olduğunu ve (sanayi evrimindeki gibi) bunun da burjuvaziye karşı proletaryanın sınıf mücadelesine neden olduğunu, bizim ilk ve temel uğraşımızın kesinlikle ilke ve siyasal görev sorunlarının her ikisinin olduğu kadar propaganda, ajitasyon ve örgütlenme yöntemlerinin de ölçütü olan *bu* sınıf mücadelesi olması gerektiğini anlamak demektir. Bu koşulun doğruluğunu kabul etmek demek, çok zor bir sorun olan, küçük köylülerin sosyal-demokrat harekete katılmaları konusunda da sınıf görüş açısına şaşmaz bir biçimde sadık kalmayı üstlenmek demektir; küçük-burjuvazinin çıkarları lehine proletaryanın görüş açısından hiç bir fedakârlıkta bulunmamak, tam tersine, modern kapitalizmin ezdiği ve çökerttiği küçük köylünün *kendi* öz sınıf görüş açısını terketmesi ve proletaryanın görüş açısı yanında yer alması gerektiğini talep etmek demektir.

Bu koşulu koymak suretiyle, yalnızca *düşmanlarımızdan* (yani serflik düzeninin kalıntılarına karşı verilen mücadelede kısmen ve geçici olarak yandaşlarımız olan ve burjuvazinin doğrudan ya da dolaylı olarak, bilinçli ya da bilinçsiz savunucularından) değil, ama aynı zamanda tarım sorununu orta yolcu bir tarzda ortaya koymaları nedeniyle proletaryanın devrimci hareketine çok zarar getirebilecek olan (ve gerçekten getiren) *güvenilmez dostlarımız*dan da kararlı ve geri dönülmez bir biçimde kendimizi ayıracağız.

Bu koşulu koymak suretiyle, kendisini ücra bir köyde bulsa bile, *genel* demokratik görevleri ön plana geçiren tarımsal ilişkilerin en girift ağıyla karşılaşmış olsa bile, her

* Aslında tarım sorunu konusunda marksizmin "eleştirmenleri"nin bütün aldatmacaları ve yalanları, bu noktanın anlaşılmasına gelince suya düşüyor. Ve bunların en cesur ve en tutarlı (ve o ölçüde de en dürüst olanları olan) Bay Bulgakov, "araştırma"sında, açıkça sınıf mücadelesi "öğretisi"nin tarımsal ilişkilere uygulanmasının oldukça olanaksız olduğunu söylüyor. (*Tarım ve Kapitalizm*, c. II, s. 289.)

sosyal-demokratın bu görevlerle uğraşırken —tıpkı bizim *genel*-demokratik, siyasal sorunlarla uğraşırken sosyal-demokratlar olarak kalmamız gibi— kendi proleter görüş açısını uygulamasını ve vurgulamasını mümkün kılacak öncü bir ilke sağlamış oluyoruz.

Bu koşulu koymak suretiyle, birçok kimsenin, bizim tarım programımızdaki somut talepler hakkında gelişigüzel bilgi sahibi olduktan sonra öne sürdüğü itirazları yanıtlamış oluyoruz... "Bedel ödemeleri ve otrezkiler *köy komünlerine* geri verilecek"?! — Ama o zaman bizim özellikle proleter bağımsızlığımız nerede kaldı? Bu, aslında, kır burjuvazisine verilen bir armağan değil midir??

Elbette öyledir — ama sadece serflik düzeninin yıkılışının kendisinin "burjuvaziye bir armağan" oluşu anlamında yani başka bir gelişmeyi değil, ama burjuvayı derebeylik düzeninin kısıtlama ve engellemelerinden kurtardığı için böyledir.

Umutlarını burjuvazinin gelişmesindeki bir gerilemeye ya da sınıf mücadelesindeki bir gevşeme ya da durulmaya değil, ama tam tersine sınıf mücadelesinin en tam ve en serbest bir biçimde gelişmesine, burjuva ilerlemesinin hızlanmasına dayandırması nedeniyle, proletarya, burjuvazi tarafından ezilen ve ona karşı olan bütün diğer sınıflardan ayrılır.*

Gelişmekte olan kapitalist bir toplumda, burjuvaziyi güçlendirmemek ve desteklememek gibi bir düşünceyle, bu toplumun gelişmesini engelleyen serflik düzeninin kalıntılarını kökünden silip atmak *olanaksızdır*. Bundan dolayı "bocalamak", burjuvazinin iktidarını güçlendirebilir, destekleyebilir

* Proletaryanın, burjuvazinin gelişmesini harekete geçiren bütün önlemleri değil, ama ancak işçi sınıfının kendi kurtuluşu uğruna mücadele kapasitesini *doğrudan doğruya* güçlendirecek doğrultuda olanları desteklemesi aklayatkındır. Ve "emek-rant" ve kölelik, köylülüğün hali-vakti yerinde olan kesiminden çok daha ağır bir biçimde proletaryaya yakın olan yoksul kesimine yüklenmektedir.

düşüncesiyle, siyasal özgürlüğe gereksinmemiz olmadığını söyleyen sosyalistlerin hatasını yinelemekle eşdeğerdir.

VI

Tarım programımızın "genel bölümü"nü inceledikten sonra, programdaki özel taleplerin tahliline geçeceğiz. Tarım programımıza kendine özgü bir nitelik vermesi ve aynı zamanda (her halükârda, *İskra*'nın 3. sayısındaki yazıda görüşlerini açıklayanların çoğu açısından) saldırıya en açık olması ve en önemli ve merkezî madde olması açısından, kendimize, birinci madde yerine (otrezkilerle ilgili olan) dördüncü madde ile işe başlamak özgürlüğünü tanıyoruz.

Bu maddenin aşağıdaki bileşenlerden oluştuğunu anımsayalım: 1. Serflik düzeninin doğrudan kalıntıları olan tarım ilişkilerini yeniden örgütleme yetkisine sahip olan köylü komitelerinin kurulmasını talep etmektedir. "Köylü" komiteleri deyimi, bu komitelerin, 1861 "Reform"uyla[55] kurulan soyluların komitelerinden farklı olduğunu, bu ilişkilerin yeniden örgütlenmesini toprak sahiplerinin değil, köylülerin yapması gerektiğini açıklığa kavuşturmak amacıyla seçilmiştir. Bir başka deyişle, kökleri serflik düzenine dayanan ilişkilerin kesin olarak kaldırılması, sömürgenlere değil, ama bu ilişkiler içinde ezilen halk kesimine; azınlığa değil, ama ilgili olan çoğunluğa bırakılmıştır. Aslında bu, *köylü reformunun demokratik bir gözden geçirilişinden* (yani Emeğin Kurtuluşu grubunun hazırladığı ilk program taslağında talep edilen şeyin ta kendisinden) başka bir şey değildir. Bu sonuncu deyimi seçmememizin tek nedeni ise, onun, bu gözden geçirilmenin gerçek doğasına ve somut maddesine daha az anlaşılır ve daha az belirgin bir biçimde işaret etmesidir. Bundan dolayı, eğer Martinov, örneğin tarım sorunu konusunda gerçekten yardımcı olmak istiyor idiyse, köylü reformunun demokratik bir biçimde gözden geçirilmesi düşünce-

sinin ta kendisine karşı olup olmadığını ve eğer karşı değilse onu nasıl tanımladığını* açıkça ortaya koyması gerekirdi.

Devam edelim. 2. Köylü komiteleri, toprakbeylerinin topraklarını, bedelini vermek suretiyle, ellerinden alma ve onları mülksüzleştirme, toprak değişimini gerçekleştirme ve benzeri haklara sahiptirler (madde 4, b); dahası, bu hak serflik ilişkilerinin doğrudan devam ettiği durumlarla sınırlandırılmıştır. Özellikle (3), mülksüzleştirme ve bedelini ödeyerek ellerinden alma hakkı, sadece, ilk olarak, "serfliğin ilgasında köylülerden kesilip alınan" (çok eskiden beri bu toprak köylü çiftliğinin gerekli bir tamamlayıcısı ve o çiftliğin esas bölümü olmuştu; büyük köylü Reformu diye bilinen meşrulaştırılmış soygun yoluyla köylü çiftliklerinden koparılıp alınan) topraklara ve ikinci olarak da, "toprakbeylerinin, köylüleri köle durumunda bırakma aracı olarak kullandıkları" topraklara özgü olmak üzere tanınmıştır.

İkinci koşul, bedel (*redemption, rachat*) ve mülksüzleştirme hakkını, "*otrezkiler*"in hepsini içine alacak şekilde de-

* Tarım programı özetinde, *İskra*'nın köylü komitelerine ilişkin düşüncesini benimsemiş görünen, ama şunları söylemek suretiyle düşüncesini en aksak biçimde formüle eden Nadejdin'in tutarsızlığını (yoksa bu bir saklı tutma mıdır?) not ediyoruz. "Halk temsilcilerinden oluşan özel bir mahkeme kurulması ve bu mahkemenin köylülüğün "kurtuluş"a eşlik eden kayıt ve raporlarla ilgili hüküm ve *şikâyetlerini* incelemesi." (*Devrimin Arifesi*, s. 65. İtalikler bana aittir.) Bir yasanın çiğnenmesinden *yakınmak* mümkündür. 19 Şubat "kurtuluşu", bütün "kayıt ve raporları" ile birlikte bir *yasa* oluşturmaktadır. Bir yasa iptal edilmediği ya da onun yerini alacak (ya da onu kısmen de olsa feshedecek) yeni yasal ölçüler konulmadığı sürece, o yasanın adaletsizliği hakkındaki şikâyetleri inceleyecek bir özel mahkemenin kurulması anlamsızdır. "Mahkeme", sadece mera ve otlaklardan koparılıp alınan topraklarla ilgili "şikâyetleri" kabul etmek hakkına değil, aynı zamanda bu mera topraklarını [köylülere —*ç.*] geri vermek (sıra ile bedelini ödeyerek geri almak) hakkına da sahip olmalıdır. Ama bu durumda, ilkönce, yasa yapmak üzere görevlendirilen bir "mahkeme", mahkeme olma niteliğini kaybeder; ikincisi ise, bu "mahkeme"nin mülksüzleştirmeye, bedel ödemeye, geri almaya ilişkin hangi haklara sahip olacağını kesinlikle belirlemek gerekir. Ama bununla birlikte, Nadejdin'in formülasyonu ne kadar uygunsuz olursa olsun, köylü reformunun demokratik bir tarzda yeniden gözden geçirilmesi gereğini Martinov'dan çok daha iyi kavramıştır.

ğil, ama bugüne dek kölelik araçları olarak kalan ve *İskra*'nın formüle ettiği üzere "zorla çalışma, kölelik, angarya düzeninin, yani aslında toprak köleliği çalışmasının ta kendisinin" "bunların aracılığıyla" "*halen muhafaza edildiği*" *otrezkileri* kapsayacak biçimde genişletmek suretiyle bu hakkı daha da fazla sınırlamaktadır. Bir başka deyişle, bizim iki anlamlı nitelikteki köylü reformumuzun, köylülerin topraklarından koparılıp alınan toprak yardımıyla çiftçilikteki feodal biçimlerinin bugüne dek sürmesine yol açtığı her yerde, köylüler, bu kalıntıları, mülksüzleştirme yoluyla bile olsa, kökünden silip atma, "*otrezkilerin iadesi*" hakkına sahiptirler.

Bu nedenle büyük bir panik içinde şunu soran iyi yürekli Martinov'umuza yeniden güvence verebiliriz: "Soyluların ya da soyluluktan gelmeyen alıcıların mülkiyetinde olan ve bugün örnek kapitalist yöntemlerle ekilen şu otrezkiler konusunda ne yapılması gerekiyor?" Bu sorun, şu özel otrezkiler sorunu değildir değerli Martinov; daha çok, bugüne dek serflik sisteminin hâlâ varlığını sürdüren kalıntılarının dayanağı olarak hizmet gören şu tipik (ve sayıca çok fazla olan) otrezkiler sorunudur.

Son olarak, 4. Madde 4, b, ülkenin bazı kesimlerinde hâlâ varlığını sürdüren serflik kalıntılarını (kölelik, tamamlanmamış toprak bölüştürülmesi, bunun sınırlandırılması ve buna benzer şeyleri) kökünden silip atma yetkisini köylü komitelerine tanıyor.

Dolayısıyla, basitleştirmek amacıyla, dördüncü maddenin tüm içeriğini kısaca "otrezkilerin iadesi" biçiminde açıklayabiliriz. Akla bir soru geliyor: Bu talebi oluşturan düşünce nasıl doğdu? Bu düşünce bizim köylülere yardımcı olmamız ve kölelik düzeninin mümkün olduğu kadar tam bir biçimde ortadan kaldırılması yolunda onları ileri doğru itmemiz gerektiği konusundaki genel ve temel önerinin doğrudan bir sonucu olarak doğdu. Bu, "çoğunluğun onayı"nı

karşılıyor, öyle değil mi? Eh, bu yolu izlemeyi kabul ettiğimize göre, bağımsız olarak bu yolda ilerlemeye çabalayın; onun sizi sürüklemesine izin vermeyin; bu yolun "alışılagelenin dışındaki" görüntüsü sizi korkutmasın; birçok yerde önceden açılmış bir yola raslamayacaksınız, uçurumların kenarından emeklemek zorunda kalacaksınız; sık çalılıklar arasından yol açmak ve derin yarıklardan aşmak zorunda kalacaksınız; bu olgudan dolayı ayrılıp gitmeyin. Yolun yetersizliğinden yakınmayın: bu yakınmalar boştur, çünkü toplumsal gelişmenin tüm güçlerince düzeltilmiş bir yol boyunca değil, tam tersine, çıkış yolları bulunan, ama sen, ben ya da başkalarının asla doğrudan, basit ve kolay bir çıkış bulamayacakları ücra yerler ve eski geçitler boyunca yürümek durumunda olduğunu önceden bilmen gerekirdi — "asla", çünkü bunlar ortadan yokolmakta, ama çok yavaş bir biçimde yokolmakta iken, ücra yerler ve eski geçitler hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler.

Ama eğer bu eski geçitlere dalmak istemiyorsanız, o zaman bunu açıkça söyleyin ve lafazanlıkla kaçamak yapmaya çabalamayın.*

Serflik kalıntılarının ortadan kaldırılması için savaşma-

* Örneğin Martinov *İskra*'ya karşı bir "lafazanlık" saldırısına geçiyor. Bu saldırısı, kendisine, hem *İskra*'nın tarım politikasının genel ilkelerini ("kırsal alanların sınıf mücadelesinin başlaması") ve hem de somut program talepleri sorununa pratik bir yanıtı getiriyor. Bu genel ilkelerin yerine başkalarını koymadan, bu ilkeler üzerinde en ufak bir fikir yürütmeden ya da belli bir program yazma konusunda hiç bir çaba göstermeden, Martinov şu tumturaklı sözlerle bütün sorunu bir yana itiyor: "... Biz onların [küçük mülk sahipleri olarak köylülerin] ... ekonomik köleliğin çeşitli eskimiş biçimlerine karşı ... korunmalarını talep etmeliyiz. ..." Bu, sorundan oldukça ucuz bir sıyrılma biçimi değil mi? Eskimiş kölelik biçimlerinin ("çeşitli"sinden vazgeçtik!) *hiç olmazsa birisine* karşı, *hiç olmazsa* tek bir korunma önlemi göstermeye çalışmaz mısınız? (Açıkçası, eskimiş olmayan "kölelik biçimleri" de var!!) Ne de olsa, küçük kredi kurumları, birleşik mandıralar, ortak yardım kuruluşları, küçük çiftçi birlikleri, köylü bankaları ve zemstvo tarım uzmanlarının hepsi, "ekonomik köleliğin çeşitli eskimiş biçimlerine karşı alınmış koruyucu önlemlerdir". Yoksa bütün bunları "talep etmemiz gerektiğini" mi öneriyorsunuz?? sevgili dostum, en iyisi, siz önce biraz düşünün ve sonra programlar hakkında konuşun! –

yı kabul ediyorsunuz, değil mi? Çok iyi. Bununla birlikte, bu kalıntıları açıklayacak ya da kayıt ve koşul altına alacak tek bir yasal kurumun *olmadığını* aklınızdan çıkarmayın. — Elbette, tamamen şimdi tartışmakta olduğumuz tarım ilişkileri çerçevesinde konuşuyorum, toplumsal sınıflara, malî konulara vb. ilişkin olan yasama çerçevesinde değil. Rusya hakkındaki bütün ekonomik çalışmalarda kerelerce kaydedilen angarya sisteminin doğrudan kalıntıları, onları koruyan herhangi bir özel yasa nedeniyle değil, ama gerçekten varlığını sürdüren toprak ilişkilerinden dolayı muhafaza edilmektedirler. Bu öyle bir ölçüye varmıştır ki, ünlü Valuyev Komisyonu[56] önünde tanıklık yapanlar, eğer yasalarla doğrudan doğruya yasaklanmış olmasa, serfliğin kuşkusuz yeniden canlanacağını açıkça ortaya koymuşlardır. Yani, iki yoldan birisini seçeceksiniz: köylülerle büyük toprak sahipleri arasındaki toprak ilişkilerine el sürmekten bütünüyle vazgeçeceksiniz — ki bu durumda, kalan bütün sorunlar çok "kolayca" çözülmüş olur, ama o zaman kırsal alanlardaki feodal ekonominin bütün kalıntılarının temel kaynağını da ihmal etmiş olacaksınız ve feodallerin ve boyunduruk altına alınmış köylülerin en derin çıkarlarını içinde taşıyan, sımsıcak bir sorunu, yarın ya da öbürgün kolayca Rusya'nın en önemli toplumsal ve siyasal sorunlarından birisi olabilecek bir sorunu "basitçe" bir yana itmiş olacaksınız. Bundan başka ikinci yol olarak aynı zamanda toprak ilişkilerinin temsil ettiği "ekonomik köleliğin zamanı geçmiş biçimleri" kaynağına dokunmak istiyorsunuz — ki bu durumda, bu ilişkilerin gerçekten hiç bir kolay ve basit bir çözüme izin vermeyecek kadar karmaşık ve içiçe geçmiş olduğu olgusunu hesaba katmak zorundasınız. Eğer bu karmaşık sorun hakkında bizim önerdiğimiz somut çözümler sizi doyurmuyorsa, o halde artık bu sorunun karmaşıklığı ile ilgili genel bir "yakınma"da bulunarak kurtulmak *hakkına sahip değilsiniz*, tam tersine, onunla bağımsız olarak uğraşmak ve

başka bir somut çözüm önermeye çalışmak *zorundasınız.*

Günümüz çiftçiliğinde otrezkilerin önemi bir gerçeklik sorunudur. Ve (sözcüğün geniş anlamıyla) narodizm ve marksizm arasında, Rusya'nın ekonomik düzeni ve ekonomik evriminin değerlendirilmesi konusunda derin bir uçurum olmakla birlikte, her iki öğretinin *bu* sorun üzerinde hiç bir ayrılığının olmayışı dikkate değer. Her iki çizginin temsilcileri, Rusya'nın kırsal bölgelerinde serflik kalıntılarının bolca bulunduğunu ve (*nota bene*) Rusya'nın merkezî eyaletlerindeki özel çiftçiliğin egemen olan biçiminin ("emek-rant çiftçilik sistemi") serflik düzeninin doğrudan bir devamı olduğunu kabul ediyorlar. Dahası, toprakbeylerinin yararına köylü topraklarının azaltılmasının —yani hem tamamen gerçek anlamıyla azaltılmasının ve hem de ortak toprakları otlak olarak kullanma hakkının, ormanları, yalaklar, meralar ve benzeri şeyleri kullanma hakkının köylülerin ellerinden alınmasının— emek-rant sisteminin temel noktalarından birisini (*eğer temel nokta değilse*) oluşturduğunu kabul ediyorlar. En son verilere göre, *Avrupa Rusyası'nın en az 17 eyaletinde* toprakbeyliği emek-rant çiftçilik sisteminin *egemenliğini sürdürdüğünü* yeniden anımsamak yeterlidir. Bırakalım, otrezkilerle ilgili maddeyi, tamamen yapay, "zorlanmış" ve kurnaz bir buluş olarak görenler, bu olguyu tartışmaya çabalasınlar!

Emek-rant çiftçilik sisteminin anlamı şudur. Gerçekte, yani mülkiyete göre değil, ama ekonomik kullanışa göre, toprakbeylerinin ve köylülerin toprakları tamamen bölünmemiş, ama birleşik olarak kalmıştır; örneğin köylülerin toprağının bir kısmında, sadece köylülerin toprağının değil, ama aynı zamanda toprakbeylerinin toprağının ekimi için gerekli hayvanlar beslenir; toprakbeylerinin toprağının bir kısmı ise komşu köylü çiftliği için, bugünkü kullanılış biçimiyle (yalaklar, meralar.. vb.) tamamen gereklidir. Toprağı tasarruf haklarının bu gerçek içiçe geçişi, *kaçınılmaz olarak*

serflik düzeninde varolmuş olan mujik ve toprakbeyi (*landlord* (İng.), *Seigneur* (Fr.)) arasındaki ilişkilerin aynısının doğmasına neden olmaktadır (ya da daha açıkçası bin yıllık ilişkileri muhafaza etmektedir). Mujik, aynı eski "malikâne sahibi"* için, eski üç-tarla düzeni temeli üzerinde, aynı eski araç ve gereçlerle çalışmak suretiyle, *de facto* bir toprak kölesi olarak kalmaktadır. Eğer köylüler bu emek-rantı her yerde açıkça *"panşçina"* ve *"barşçina"*** diye adlandırıyorlarsa, eğer toprakbeyleri kendi çiftliklerini anlatırken: benim toprağımı, "benim önceki ... (yani, sadece önceki değil, aynı zamanda bugünkü!) ... köylülerim" kendi araç ve gereçleriyle, benim otlaklarımı kullanmaları karşılığında işliyorlar, diyorsa, daha ne istiyorsunuz?

Karmaşık toplumsal ve ekonomik bir sorunu çözmek gerektiği zaman, insanın, en tipik durumu, bütün karmaşık dış etki ve koşulların dışındaki bir durumu ele alarak işe girişmesi, aynı zamanda bir yandan da bu dış ve karmaşık koşulları tek tek biraraya toplaması ve bu durumla ilgili olarak ulaştığı çözümü, daha sonraki süreçte bir önbilgi olarak kullanması zorunludur. Bu konuda en "tipik" olan durumu ele alalım: eskiden serf olanların çocukları, eski serf-sahibinin (*serf-owners* (İng.), *seigneur* (Fr.)) otlaklarından yararlanmalarının karşılığını ödemek üzere, eski senyörün oğulları hesabına çalışıyorlar. Emek-rant, ekim tekniklerinde ve kırsal alanların *bütün* toplumsal ve ekonomik ilişkilerinde bir durgunluk yaratır, çünkü bu emek-rant, para ekonomisinin gelişimini ve köylülüğün farklılaşmasını engeller, toprakbeyinin rekabet dürtüsünden (göreli olarak) kurtarır (teknik düzeyi yükseltmek yerine, toprakbeyi, ortakçının payını azaltır; raslansal olarak, Reform-sonrası dönemden epeyce yıl sonra bazı bölgelerde bu azaltma kaydedilmiştir), göçün,

* İngilizcede (c. 6, s. 131) *"lord of the manor"* ("malikâne sahibi"); Fransızcada (c. 6, s. 130) *"sire et suzerain"* ("senyör ve metbu"). —ç.

** *Panşçina* ve *barşçina*, kabaca angarya [*corvée* —ç.] sistemini anlatan iki eşdeğer terimdir. —*Ed.*

yardımcı işlerin vb. gelişmesini durdurmak suretiyle, köylüyü toprağa bağlar.

Bu "apaçık" durumda, toprakbeyinin bu durumdaki topraklarının köylüler lehine mülksüzleştirilmesinin tamamıyla doğal, istenen ve yapılması gereken bir şey olduğu konusunda bir sosyal-demokratın şüphesi olup olmadığı sorusu doğmaktadır. Bu mülksüzleştirme, Oblomov'u[57] uykusundan uyandıracak ve küçük toprağı üzerinde daha ileri çiftçilik yöntemleri uygulaması için onu dürtecektir; bu mülksüzleştirme, emek-rant sistemini zayıflatacaktır (yıkmak demeyeceğim, ama kesinlikle zayıflatacaktır), köylülük arasında bağımsızlık ve demokrasi ruhunu güçlendirecek, onların yaşam düzeylerini yükseltecek bir tarımda para ekonomisinin gelişmesine ve kapitalist gelişmeye güçlü bir dürtüde bulunacaktır.

Ve genel olarak: Otrezkilerin emek-rant sisteminin başlıca kaynaklarından birisi olduğu —ve bu sistemin kapitalizmin gelişmesini geciktiren, doğrudan bir serflik kalıntısı olduğu— bir kez genel olarak kabul edildikten sonra, otrezkilerin iadesinin emek-rant düzenini zayıflatacağından ve toplumsal ve ekonomik gelişmeyi ise hızlandıracağından kimin şüphesi olabilir?

VII

Buna karşın, şüphesi olan çok kişi var ve biz, şüphesi olanların ileri sürdükleri tezleri ele alarak devam edeceğiz. Bu tezlerin hepsi şu şekilde gruplandırılabilir: *a*) marksizmin temel teorik ilkeleri ve sosyal-demokrat programın ilkeleri ile otrezkilerin iadesi talebi birbirine uygun düşüyor mu? *b*) politik yöntem açısından, tarihsel bir haksızlığı düzeltmek için yapılan bir talebi, ekonomik gelişme içindeki her adımda önemi giderek azalan bir talebi ileri sürmek akıllıca bir iş midir? *c*) bu talep, pratikte gerçekleştirilebilir mi?

d) bu tip bir talebi yapabileceğimizi ve yapmamız gerektiğini kabul edersek ve onu tarım programımıza asgarî değil, ama azamî olarak dahil edersek, otrezkilerin iadesi talebi, bu açıdan tutarlı mıdır? Böyle bir talep gerçekten bir azamî midir?

Benim değerlendirebildiğim kadarıyla "otrezkilere karşı" ileri sürülen itirazların *hepsi*, bu dört grubun birine ya da diğerine uygun düşmektedir; üstelik, (Martinov dahil) itiraz edenlerin çoğu dört sorunun hepsini olumsuz olarak yanıtlamışlar ve otrezkilerin iadesi talebini ilke yönünden hatalı, siyasal açıdan uygunsuz, pratik açıdan yapılması olanaksız ve mantıkî açıdan tutarsız olarak kabul etmişlerdir.

Bu sorunların hepsini, önem sırasına göre ele alalım:

a) Otrezkilerin iadesi talebinin iki nedenden dolayı hatalı olduğu düşünülmektedir. İlk olarak, bu talebin kapitalist tarımı "etkileyeceği", yani kapitalizmin gelişmesini geciktireceği ya da "durduracağı" söyleniyor, ikinci olarak ise, küçük mülkiyeti güçlendirmekle kalmayıp gerçekten çoğaltacağı iddia ediliyor. (Özellikle Martinov'un vurguladığı) ilk tez tamamıyla savunma dışıdır, çünkü tam tersine, tipik otrezkiler kapitalizmin gelişmesini geciktirirler ve iadeleri bu gelişmeyi harekete geçirecektir; (istisnaların her yerde ve her zaman mümkün olmaları ve ancak kuralı doğruladıkları gerçeğinin dışında) tipik olmayan durumlar ise, gerek *İskra*'da ve gerekse programda saklı tutulmuşlardır ("... azaltılan ve bugün bir kölelik aracı olarak kullanılan ... toprak ..."). Bu itiraz, basitçe otrezkilerin ve emek-rantın Rusya'nın kırsal alanlarının ekonomisindeki gerçek öneminin gözden uzak tutulmasına dayanmaktadır.

(Birçok özel mektupta özel olarak ayrıntılı bir biçimde geliştirilen) ikinci tez çok daha ciddidir ve genel olarak savunmakta olduğumuz programa karşı ileri sürülen en güçlü tezdir. Genel olarak konuşmak gerekirse, küçük-ölçekli çiftçiliği ve küçük mülkiyeti çoğaltmak bir yana, geliştirmek,

desteklemek, sağlamlaştırmak hiç bir şekilde sosyal-demokratların görevi değildir. Bu, tamamen doğrudur. Ama asıl sorun, burada karşımıza çıkan şeyin küçük-ölçekli çiftçiliğin "genel" bir durumu olmayıp, *istisnaî* bir durumu oluşudur ve olağandışı nitelik bizim tarım programımızın girişinde *açıkça ortaya konulmuştur*: "Kırsal alanlarda serflik kalıntılarının ortadan kaldırılması ve bu alanlarda sınıf mücadelesinin serbestçe gelişmesi." *Genel olarak* konuşmak gerekirse, küçük mülkiyeti desteklemek gerici bir şeydir, *çünkü* böyle bir destek, büyük-ölçekli *kapitalist* ekonomiye karşı yöneltilmiştir ve, sonuç olarak, toplumsal gelişmeyi geciktirir ve sınıf mücadelesini engeller ve örter. Ancak bu durumda, biz, küçük mülkiyeti kapitalizme karşı değil, serfliğe karşı desteklemek istiyoruz; bu durumda küçük köylülüğü desteklemekle, sınıf mücadelesinin gelişmesine güçlü bir dürtü kazandırmış oluyoruz. Gerçekten bunu yaparken, bir yandan, feodal zihniyetli toprakbeylerine karşı köylüler sınıfının (kast) nefretinin közlerini yaymak yönünde *son* bir çaba gösteriyoruz. Öte yandan ise, kırsal alanlarda burjuva sınıf çelişkisinin gelişmesi için ortam yaratıyoruz, çünkü çelişkiyi, bugün, serflik kalıntıları tarafından bütün köylülerin ortak ve eşit olarak ezilmesi diye kabul olunan şey *gizlemektedir*.

Dünyada her şey iki yönlüdür. Batıda, toprak sahibi köylü, şimdiden demokratik hareket içinde rolünü oynamış bulunmaktadır ve bugün ise, proletaryaya göre ayrıcalıklı olan durumunu savunmaktadır. Rusya'da ise, toprak sahibi köylü henüz yakınlık duymaktan kaçınamayacağı, kararlı ve ulus-ölçüsünde demokratik bir hareketin arifesindedir. Henüz geriye bakmaktan çok, ileriye doğru bakmaktadır. Henüz kendi ayrıcalıklı durumunun bir savunucusu olmaktan çok, Rusya'da hâlâ çok güçlü olan feodal kast ayrıcalıklarına karşı savaşan durumundadır. *Günümüzdeki gibi* tarihsel bir anda, köylüleri desteklemek ve onların henüz

zayıf ve kör olan huzursuzluklarını gerçek düşmanlarına yöneltmeye çalışmak bizim doğrudan görevimizdir. Günümüzün toplumsal ve politik açıdan "önemli anı" ortadan kalktığı zaman, kabul edelim ki köylüler, önemsiz sayıdaki toprak sahiplerine tanınan önemsiz ayrıcalıklarla tatmin oldukları ve proletaryaya karşı belirgin bir biçimde "terslenmeye hazır" bir durum almaya başladıkları zaman, yani bundan sonraki tarihsel dönemde, serflik sisteminin kalıntılarına karşı mücadeleyi programımızdan çıkarırsak, hiç bir şekilde kendi kendimizle çelişkiye düşmemiş olacağız. O zaman büyük bir olasılıkla, aynı zamanda otokrasiye karşı mücadeleyi de programımızdan çıkarmak zorunda kalacağız, çünkü politik özgürlük kazanılmadan *önce*, köylülerin kendilerini feodal baskının en ağır ve en iğrenç biçiminden kurtarmayı başaracaklarını düşünmek olanaksızdır.

Kapitalist ekonomi düzeninde, işçiyi küçük bir toprak parçasına bağladığı, zamanı geçmiş teknikleri meşrulaştırdığı ve ticarî devreye toprağın girmesini frenlediği için, küçük mülkiyet, üretici güçlerin gelişmesini geciktirir. Emekrant sisteminin egemen olduğu yerlerde, küçük toprak mülkiyeti, kendisini emek-ranttan kurtarmak suretiyle, üretici güçlerin gelişmesini harekete geçirir, köylüyü tek bir yere bağımlı kılan kölelikten kurtarır, onun teknik gelişmelere karşı "ataerkil" sömürünün sınırsız yoğunlaşmasını yeğlemesini olanaksız hale getirir ve böylece, ticarî devreye toprağın girmesini kolaylaştırır. Kısacası, küçük köylünün feodal ekonomi ile kapitalist ekonomi arasındaki çelişkili durumu küçük-mülkiyetin, sosyal-demokratlar tarafından geçici ve istisnaî olarak desteklenmesini tamamıyla haklı çıkarmaktadır. Yineliyoruz: bu, programımızın formülasyonunda ya da yazılışındaki bir çelişki değil, tam tersine, gerçek yaşantıda var olan bir çelişkidir.

Şöyle bir tartışma ileri sürülebilir: "Emek-rant çiftçiliği kapitalizmin baskısına karşı yavaş yavaş da olsa, gene tes-

lim oluyor: üstelik, bu çiftçilik tamamıyla yokolmaya mahkûmdur; büyük-ölçekli emek-rant çiftçiliği, yerini büyük-ölçekli kapitalist çiftçiliğe bırakmaktadır ve bu çiftçilik doğrudan doğruya onun yerini alacaktır. Sizin istediğiniz şey, gerçekte büyük-ölçekli çiftliklerin parçalanmasına (kısmî olarak, ama gene de parçalanmasına) varacak olan bir önlem yoluyla serfliğin ortadan kaldırılmasının hızlandırılmasıdır. Bunu yaparken, bugünün çıkarları uğruna geleceğin çıkarlarını feda etmiyor musunuz? Çok yakın gelecekteki, serfliğe karşı şüpheli bir köylü isyanı olasılığı uğruna, az ya da çok uzaktaki bir gelecekte tarım proletaryasının kapitalizme karşı ayaklanmasının yolu üzerine engeller koymaktasınız!"

Bu tez, ilk bakışta akla-yatkın görünse de, çok tek-yanlıdır: birincisi, küçük köylülük de kapitalizmin baskısı altında teslim olmaktadır — kuşkusuz yavaş yavaş ama gene de teslim olmaktadır, ve o da aynı şekilde kaçınılmaz olarak yokolmaya mahkûmdur; ikincisi, büyük-ölçekli emek-rant çiftçiliği de yerini daima "doğrudan doğruya" büyük-ölçekli kapitalist çiftçiliğe bırakmaz; oldukça sık olarak, yarı-bağımlı —yarı-çiftçi emekçi, yarı-toprak sahibi— bir köylüler tabakasının doğuşuna neden olur. Ve gene, otrezkilerin iadesi gibi devrimci bir önlem en azından bir kez, serf bağımlılığından burjuva bağımlılığına yavaş yavaş ve hissedilmeyen dönüşüm "yönteminin" yerine, kesinlikle açık devrimci dönüşüm "yöntemini" koymak suretiyle, çok büyük bir hizmette bulunmuş olacaktır: bunun, kırsal alanlardaki çalışan nüfusun tümünün bağımsız mücadelesi ve protesto ruhu üzerinde *çok derin bir etkisinden kaçınılamaz*. Üçüncüsü, biz, Rus sosyal-demokratları, aynı zamanda Avrupa'nın deneyimlerinden yararlanacağız ve siyasal özgürlüğün kazanılmasından sonra uzun bir süre sanayi işçilerinin hareketinin izlemesi gereken yolu "aramaya" devam eden Avrupalı yoldaşlarımızın yaptığından çok daha fazla heyecanla ve çok

daha erken bir aşamada "kır insanları"nı sosyalist işçi sınıfı hareketine çekmeye başlayacağız: bu alanda hazır olan birçok şeyi "Almanlardan" alacağız, ama tarım alanında belki yeni birtakım şeyler geliştirebiliriz. Ve çiftlik işçilerimiz ve yarı-çiftçi işçilerimiz açısından bundan sonra gelecek olan sosyalizme geçişi kolaylaştırabilmek için, sosyalist partinin *bir an önce* küçük köylüleri "desteklemeye" başlaması ve ivedi ve karmaşık "yabancı" (proleterlikle ilgisi olmayan) sorunları çözmekte onlara yardımcı olmayı asla reddetmeyerek, onlar için "elinden gelen her şeyi" yapması ve çalışan ve sömürülen kitlelerin sosyalist partiyi kendi liderleri ve temsilcileri olarak görmeleri için onlara yardım etmesi çok önemlidir.

Devam edelim. *b*) Otrezkilerin iadesi talebinin politik açıdan tedbirsiz bir talep olduğu, çünkü partinin dikkatini proletarya ile burjuvazi arasındaki mücadelenin pek yakın ve temel patlamasından ayırarak, şimdiden giderek ivedi önemlerini kaybetmekte olan her türlü tarihsel haksızlıkların düzeltilmesine doğru yöneltmenin basiretsizlik olduğu iddia ediliyor. Martinov'un alay ederek koyduğu gibi, bu, "köylülerin kırk yıl kadar geç kalarak yeniden-kurtarılması"na varır.

Bu tez de, sadece ilk bakışta, oldukça akla-yatkın görünüyor. İki türlü tarihsel haksızlık vardır. Bazıları tarihin temel akışından uzaktadırlar, bu akışı durdurmazlar ya da onun gidişini engellemez ve proletaryanın sınıf mücadelelerinin yaygınlaşmasına ve daha derin kökler atmasına engel olmazlar. Bu cinsten tarihsel haksızlıkları düzeltmeye çalışmak, elbette akıllıca bir şey olmaz. Bir örnek olarak Almanya'nın Alsace-Lorraine'in ilhakını verelim. Hiç bir sosyal-demokrat parti bu *cins* bir yanlışlığın düzeltilmesini programına almayı düşünemez, ama öte yandan da, hiç bir sosyal-demokrat parti, işledikleri bu suç yüzünden bütün egemen sınıfları lânetlemek ve bu haksızlığı protesto etmek görevinden kaçınmaz.

Eğer biz, otrezkilerin iadesi konusundaki talebimizi sadece yapılan bir haksızlığın düzeltilmesi gerektiği esasına dayandırmış olsaydık, bu, boş bir demokratik sözden ileri gitmezdi. Ama bizim talebimizin dürtüsü, tarihsel bir haksızlıktan yakınma değildir, ama daha çok serflik kalıntılarının ortadan kaldırılması ve kırsal alandaki sınıf mücadelesinin yolunun açılması gereksinmesi, yani proletaryanın çok ivedi ve çok "pratik" bir gereksinmesidir.

Burada *değişik* bir cins tarihsel haksızlık, toplumsal gelişmeyi ve sınıf mücadelesini *doğrudan doğruya* hâlâ *geciktiren* bir haksızlık vardır. Bu cinsten tarihsel haksızlıkları düzeltme çabasını reddetmek, "kırbaç cezasını, kırbaç cezasının tarihsel olduğu gerekçesiyle savunmak" anlamına gelir. Kırsal alanlarımızı "eski rejim"in kalıntılarının yükünden kurtarmak sorunu (eski serf sahiplerinin dışında) bütün eğilimler ve bütün partilerce ileri sürülen, günümüzün en ivedi sorunlarından biridir. Bu nedenle, bizim geç kaldığımıza değinilmesi, Martinov'un ağzından çıktığı zaman, genel olarak anlamsız ve yalnızca gülünç oluyor. "Geç kalan", eski rejimin kalıntılarının tümünü silip süpürme görevinin gerçekte *onların* olduğu Rus burjuvazisidir ve bu ihmal düzeltilinceye dek, biz, siyasal özgürlüğümüzü kazanıncaya dek ve köylülüğün durumu, sosyalizme karşı en güçlü savunma aracı olduğu varsayılan şeyin "yıkılmazlığı" hesabına göre tutucu bir kendi kendini tatmin duygusunu dürtükleme yerine (bu hoşnutsuzluk, Batıda, tarımcılar ve *pur sang** muhafazakârlardan başlayarak, liberal ve özgür düşünüşlü burjuvalara kadar —Çernov beyler ve *Vestnik Ruskoyi Revoliyutsi* gücenmesinler!— ve hatta tarım konusunda "marksizmin eleştirmenleri"ne kadar bütün düzen partilerince sergilenmiştir) hemen hemen kültürlü burjuvazinin tümü arasında hoşnutsuzluğu dürtüklemeye devam ettiği sürece (ki bugün Rusya'daki durum budur), bu ihmali

* Safkan. —ç.

düzelteceğiz ve düzeltmek zorundayız. O zaman, bir ilke sorunu nedeniyle hareketin gerisinde sürüklenen ve sadece "elle tutulur sonuçlar vaadeden" sorunlarla ilgilenen bu Rus sosyal-demokratları da elbette "geç kalmışlardı". Ve tarım sorunu konusunda da belirli hedefler göstermekte geç kaldıkları için, bu "kuyrukçular", ancak sosyal-demokrat olmayan devrimci eğilimleri oldukça güçlü ve güvenilir bir silahla donatmayı başardılar.

c)'ye yani otrezkilerin iadesi talebinin pratik açıdan "uygulama olanağının olmayışı"na gelince, (özellikle Martinov tarafından vurgulanan) bu itiraz, hepsinin en zayıfıdır. Siyasal özgürlük koşullarında, köylü komiteleri mülksüzleştirmenin, bedel ödemenin, değişimin, sınır çekmenin, vb. hangi somut durumlarda yapılması gerektiği sorusunun belirlenmesini ve bunun tam olarak nasıl yapılması gerektiğini bir azınlığın temsilcilerinden oluşan ve o azınlığın çıkarları doğrultusunda hareket eden soyluların komitelerinden çok daha kolayca çözümleyeceklerdir. Ancak kitlelerin devrimci eylemini olduğundan daha düşük olarak değerlendirmeye alışkın olanlar, bu itirazı önemli sayabilirler.

Dördüncü [*d*] ve son itiraz bu noktada doğmaktadır. Eğer biz köylülerin devrimci eylemine güvenecek ve onlara bir asgarî program değil, ama azamî program vereceksek, tutarlı olmalı ve, ya bir köylü "Genel Yeniden Dağıtım"[58] ya da bir burjuva toprak ulusallaştırılması talebinde bulunmalıyız! "Eğer" diye yazıyor Martinov, "küçük köylülük kitlesi için gerçek [*tıpkı böyle!*] bir sınıf sloganı bulmak istiyorsak, daha ileri gitmeli ve bir "genel yeniden dağıtım" talebini ileri sürmeliyiz, ama o zaman sosyal-demokrat programdan ayrılmak zorundayız."

Bu uslamlama, "iktisatçı"yı çok çarpıcı bir biçimde ele vermekte ve bize, dua etmeye zorlandıkları takdirde, bunu, alınlarını yere çarpacak kadar büyük bir şevkle gerçekleştirecek kişilerle ilgili bir atasözünü anımsatmaktadır.

Küçük üreticilerin *belli* bir kesiminin *belli* çıkarlarını yerine getirecek taleplerden *birisinden* yana olduğunuzu açıkça ilân etmişsiniz: *bunun doğal sonucu olarak* öz görüşaçınızı terketmeli ve o kesimin görüşaçısını benimsemelisiniz!! Böyle bir doğal sonuç yoktur; ancak "kuyrukçular", yani bir sınıfın geniş ölçüde düşünülmüş çıkarlarına uyan bir program yapmak ile o sınıfa boyun eğmeyi birbirine karıştıranlar, böyle uslamlama yapabilirler. Proletaryayı temsil ettiğimiz halde, gene de, insanın ancak "elle tutulur sonuçlar vaadeden" talepler uğruna savaşması gerektiğini söyleyen geri proleterlerin önyargılı düşüncesini dosdoğru kınayacağız. Köylülüğün ilerici çıkarlarını ve taleplerini desteklerken onların gerici taleplerine kesinlikle karşı çıkacağız. Eski narodniklerin en ünlü sloganlarından biri olan "Genel Yeniden Dağıtım", devrimci ve gerici niteliklerin aynen böyle bir bileşimini temsil eder. Sosyal-demokratlar, narodnikliğin tümünü bir alık kuşun doğruluğu gibi reddetmediklerini, ama onun devrimci ve genel demokratik unsurlarını seçerek benimsediklerini kerelerce belirtmişlerdir. "Genel yeniden dağıtım" talebi küçük-ölçekli köylü üretiminin genelleştirilmesi ve sürdürülmesine ilişkin gerici ütopik düşünceyi içerir, ama bunun yanısıra ("köylülüğün", *sosyalist* devrimin taşıyıcısı olarak hizmet edebileceği ütopik fikrine ek olarak) devrimci bir unsuru, yani bir köylü ayaklanması yoluyla serfliğin bütün kalıntılarının ortadan silinmesi isteğini de içerir. Bizim düşüncemize göre, otrezkilerin iadesi talebi, köylülerin iki-yönlü ve çelişkili talepleri içinden, ancak toplumun tüm gelişmesinin ilerlediği yön doğrultusunda devrimci bir etkide bulunabilecek olanı ve sonuçta proletaryanın desteğine lâyık olanı kesinlikle ayırdeder. Gerçekte, Martinov'un "daha ileri gitme" çağrısı, bizi, köylülüğün "gerçek" sınıf sloganını, proletaryanın *doğru bir biçimde anlaşılmış olan* çıkarlarının önyargıları görüşaçısından değil, ama köylülüğün *varlığını sürdüren* önyargıları görüşaçısından hareket ederek tanımla-

mak zorunluluğu gibi aptalca bir duruma düşürür.

Toprağın ulusallaştırılması başka bir konudur. (Sosyalist anlamda değil, ama burjuva anlamında yorumlanacak olursa) bu talep, gerçekten otrezkilerin iadesi talebinden "çok daha ileri gider" ve ilke olarak biz, bu talebi tamamıyla onaylıyoruz. Devrim anı geldiğinde onu gerçekleştirmekten geri durmayacağımızı söylemeye gerek yok. Ama bugünkü programımız yalnızca devrimci ayaklanma dönemi için düzenlenmemiştir. Hatta devrimci ayaklanma döneminden çok daha fazla, siyasal kölelik dönemi, yani siyasal özgürlükten önce gelen dönem için düzenlenmiştir. Bununla birlikte, bu dönemde toprağın ulusallaştırılması talebi, serfliğe karşı verilen bir mücadele anlamındaki demokratik bir hareketin ivedi görevleri açısından *çok daha az* etkindir. Köylü komitelerinin kurulması ve otrezkilerin iadesi talebi, bu sınıf mücadelesini kırsal alanlarda doğrudan doğruya alevlendirir ve sonuçta devlet sosyalizmine ilişkin herhangi bir deneye fırsat vermesi olanaksızdır. Öte yandan, toprağın ulusallaştırılması talebi, belli bir ölçüye dek, dikkati serfliğin en olağanüstü kalıntılarından ve en çarpıcı görüntülerinden saptırır. Tarım programımız, bu nedenle köylüler arasındaki demokratik hareketi bir uyarma aracı olarak bir an önce ortaya konulmalıdır ve konulabilir. Bununla birlikte, otokraside ya da yarıanayasal bir monarşide bile toprağın ulusallaştırılması talebini ileri sürmek oldukça hatalı olur. Çünkü, sağlam bir biçimde kurulmuş ve kökleri devrimlere uzanan siyasal demokratik kurumlardan yoksun bir durumda iken, bu talep, "kırsal alanlardaki sınıf mücadelesinin özgürce gelişmesi için"* bir dürtü sağlamaktan çok, kafalarımızı, devlet sos-

* Kautsky, yazılarından birisinde çok haklı olarak Vollmar'a karşı şu düşünceleri ileri sürdü: "İngiltere'de ileri işçiler toprağın ulusallaştırılmasını talep edebilirler. Ama Almanya gibi militarist bir polis devletinde bütün toprak devletin mülkiyetine (*eine Domäne*) geçse bile, bundan ne çıkar? Bu türden bir devlet sosyalizmi, hiç olmazsa belli bir ölçüde Mecklemburg'da gerçekleştirilmiştir." ("Vollmar und der Staatssozialismus", *Neue Zeit*, 1891-1892, X, 2, s. 710.)

yalizmine ilişkin saçma deneylere doğru yönelteceğe benzemektedir.

Bu nedenle, bugünkü toplumsal düzeni esas aldığımız takdirde tarım programımızdaki azamî talebin, Köylü Reformunun demokratik bir yeniden gözden geçirilmesinden ileri gitmemesi gerektiği düşüncesindeyiz. Toprağın ulusallaştırılması talebi, ilke açısından oldukça doğru ve belli anlarda oldukça uygun ise de, bugün içinde bulunduğumuz durumda siyasal açıdan uygun düşmemektedir.

Toprağın ulusallaştırılması gibi azamî bir talebe ulaşmak konusundaki isteğinde, Nadejdin'in (kısmen, programda "mujiğin *anladığı* ve gereksinme duyduğu taleplerle" kendisini sınırlamak konusundaki kararından dolayı) sapıtması ilginçtir. Toprağın ulusallaştırılması talebini Nadejdin şöyle formüle ediyor: "devlet, krallık, kilise ve büyük toprak sahiplerine ait toprakların kamu mülkiyetine, uzun vadeli kiralar, ve en avantajlı koşullarla çalışan köylülüğün emrine verilmek üzere ulusal bir fona dönüştürülmesi". "Mujik" kuşkusuz bu talebi anlayacaktır, ama sosyal-demokrat büyük bir olasılıkla hayır. Toprağın ulusallaştırılması talebi, sosyalist bir önlem değil, ama ancak burjuva bir önlem olduğu için ilke açısından doğru bir talep olarak sosyal-demokrat programda yer almaktadır. Çünkü sosyalistler olarak, biz, *bütün* üretim araçlarının ulusallaştırılmasını talep ediyoruz. Burjuva toplumu temelinde kaldığımız sürece, ancak toprak rantının devlete geçirilmesini — kendi içinde, tarımda kapitalist gelişmeyi geciktirmenin tersine hızlandıracak olan bir geçirilmeyi talep edebiliriz. Bunun sonucu olarak, bir sosyal-demokrat, ilkönce toprağın burjuva ulusallaştırılmasını desteklerken hiç bir şekilde, Nadejdin'in yaptığı gibi, köylülerin topraklarını bu talebin dışında bırakmamalıdır. Eğer biz sadece toprağın özel mülkiyetini ortadan kaldırmak suretiyle toprak üzerinde *özel* bir ekonomi düzenini muhafaza edersek, *bu ilişki içinde* küçük üreticiyi dışarda bırakmak ta-

mamen gerici bir tutum olur. İkinci olarak, eğer *böyle* bir ulusallaştırma olursa, bir sosyal-demokrat, ulusal toprağın tarım kapitalistlerine tercihan "çalışan köylülüğe" kiralanmasına kesinlikle karşı çıkmalıdır. Bu tercih de gerici, kapitalist üretim biçiminin muhafazası ya da ona egemenlik tanınması olacaktır. Eğer demokratik bir ülke, toprağın burjuva ulusallaştırılmasını gerçekleştirmeyi üstlenecek olursa, küçük ya da büyük kiracılar arasında hiç bir ayrım gözetmemek, ama koşulsuz olarak *her* kiracının (azamî işgünü, sağlık tüzükleri vb.) konusundaki emeğin korunması yasalarına ve toprağın ulusal ekimi ve çiftlik hayvanlarının bakımlarını yöneten yasalara uymalarını talep etmek, o ülke proletaryasının görevidir. Gerçekte, burjuva ulusallaştırılması olduğu takdirde, proletaryanın böyle bir politikayı benimsemesi, elbette, büyük-ölçekli üretimin küçük-ölçekli üretim üzerindeki zaferini hızlandırmakla (fabrika yasasının, bu zaferi sanayi alanında hızlandırması gibi) aynı kapıya çıkacaktır.

Neye malolursa olsun "mujik tarafından anlaşılmak" isteği Nadejdin'i gerici küçük-burjuva ütopyasının* cangılına düşürmüştür.

Dolayısıyla, otrezkilerin iadesi talebine yapılan itirazların incelenmesi sonucunda bunların temelsiz olduklarına inandık. Köylü Reformunun demokratik bir yeniden gözden geçirilmesi talebini ya da daha açık olması bakımından Köylü Reformunun içinde yer alan tarım reformlarının gözden geçirilmesi talebini ileri sürmeliyiz. Bu gözden geçirmenin

* Nadejdin'e gelince; bize göre tarım programı özetinde *köylülerin top rakları dışındaki* bütün toprakların "kamu mülkiyeti" haline *getirilmesini* ve "*çalışan köylülüğe* uzun vadelerle kiralamak üzere" "ulusal bir fon (toprak)" ayrılmasını talep etmekle çok tutarsız davranmıştır. Öncelikle, bir sosyal-demokrat, köylü işletmelerini, toprağın genel olarak ulusallaştırılmasının dışında bırakamaz. İkincisi, toprağın ulusallaştırılmasını, ancak büyük-ölçekli komünist üretime bir geçiş olarak savunur, yoksa küçük, bireysel çiftçiliğe geçiş olarak değil. Nadejdin'in yanılgısı büyük bir olasılıkla, programını "mujiğin *anladığı* [italikler bana aittir] ve gereksinme duyduğu taleplerle" sınırlama kararından doğmaktadır.[59]

yapılış biçimini, sınırlarını, kesin niteliğini belirlemek için, içlerinde serflik ekonomi düzeninin kalıntılarının kökleştiği otrezkileri mülksüzleştirme, bedelini ödeyerek alma, değişme vb. gibi şeyleri yapma hakkına sahip olacak köylü komitelerinin kurulmasını talep etmeliyiz.

VIII

Tarım programımızın beşinci maddesi, dördüncü maddesi ile sıkı sıkıya bağıntılıdır. Beşinci madde: "aşırı toprak kiralarını düşürme ve köleliği gerektiren bütün anlaşmaların geçersizliğine karar verme yetkisinin mahkemelere tanınması"dır. Tıpkı dördüncü madde gibi, bu da köleliğe karşıdır; dördüncü maddeye benzemeyen yanı, sadece tarım sisteminde tek bir reform ve gözden geçirme eylemini değil, ama yurttaşlık haklarının tam bir gözden geçirilmesini talep etmesidir. *Bu*, elbette bir kır yöneticileri[60] (ya da hatta mülk sahibi sınıf tarafından mülk sahipleri arasından seçilen sulh yargıçları) "kurumu"nu oluşturan sefil bir mahkeme taklidinin eline teslim edilmeyecektir; tam tersine, program taslağımızın bundan önceki kesiminin 16. bölümünde sözü edilen mahkemelere teslim edilecektir. Bu 16. bölümde "ulusal ekonominin bütün dallarında sanayi mahkemelerinin bulunması..." (tarımda da aynen olmak üzere) "... ve bu mahkemelerde işçilerin ve işverenlerin eşit olarak temsil edilmeleri" talep edilmektedir. Böyle bir mahkeme bileşimi, kırsal nüfusun çeşitli kesimlerinin birbirinden farklı sınıf çıkarlarının hem serbestçe açıklanması ve hem de bunların demokratik doğası açısından bir güvence olacaktır; uzlaşmaz sınıf karşıtlığı, çürük bürokrasinin, —halkın özgürlüklerinin kadavrası için ağartılmış bu mezarın— incir yaprağı ile örtülmeyecek, ama kır insanlarını ataerkil uykularından uyandırarak, herkesin gözü önünde açıkça ve belirgin bir biçimde, kendini gösterecektir. Yargıçların o bölgede yaşayanlar arasından seçilmesi, onların ge-

nel olarak tarım yaşantısını ve özellikle o bölgedeki yerel özellikleri tanımalarını güvence altına alacaktır. Yalnızca "işçiler" ya da yalnızca "patronlar" başlığı altında toplanamayan köylü kitlelerine gelince: kırsal nüfusun bütün unsurlarının eşit olarak temsil edilmesini temin etmek üzere, elbette özel kurallar konulacaktır. Üstelik, biz sosyal-demokratlar, kategorik olarak, her koşul altında, ilk olarak, sayıları ne denli az olursa olsun, tarım işçilerinin *ayrı olarak* temsil edilmesi ve ikinci olarak ekonomik açıdan zayıf köylülerin ve zengin köylülerin mümkün olduğu takdirde ayrı ayrı temsil edilmeleri (çünkü bu iki kategorinin birbirine karıştırılması, sadece yanlış istatistiklerle sonuçlanmaz, ama yaşantının bütün alanlarında birincinin ikinci tarafından ezilmesine ve kısıtlanmasına yol açar) üzerinde ısrarla duracağız.

Bu mahkemelerin yetkisi iki misli olacaktır: ilkönce, rantların (toprak kiralarının) "aşırı" görüldükleri yerlerde *düşürülmeleri* konusunda yetkili olacaklardır. Bunun programda yazılış biçimi, bu olgunun ne denli yaygın olduğunu dolaylı bir biçimde kabul etmektedir. Rant düzeyinin, açık oturumlarda ve her iki taraf temsil edilmek suretiyle mahkemelerce incelenmesi, mahkemenin kararı ne olursa olsun çok büyük bir yarar sağlayacaktır. Rant düşürmeleri (bu düşürmeler seyrek olsa bile) serflik düzeninin kalıntılarının temizlenmesi yönünde görevlerini yapacaklardır: kırsal alanlarımızda rantın burjuva bir doğadan çok, feodal bir doğaya sahip olduğu iyi bilinmektedir; rant (yani patronun kârının fazlası olan artı), kapitalist rant olmaktan çok (feodal rantın değişikliğe uğramış bir biçimi olan) "para"-ranttır. Bu nedenle rant düşürmeleri, çiftçilikteki serflik biçimlerinin doğrudan doğruya kapitalist biçimlerle değişilmelerine yardımcı olacaktır.

Mahkemelere, ikinci olarak, "köleliği gerektiren bütün anlaşmaların geçersiz olduklarını" ilân etmek "yetkisi" verilecektir. "Köleliğin" anlamı burada tanımlanmamıştır, çünkü

bu hükmün uygulanmasında seçilmiş olan yargıçları engellemek, hiç istenmeyen bir şeydir. Köleliğin ne olduğunu Rus mujiği çok iyi bilir! Bilimsel açıdan bu kavramı, *sömürü* unsurlarını (kıştan kiralama vb.) ya da *serflik* unsurlarını (süründen ayrılan hayvanların doğurduğu zararın ödenmesi için verilen emek-rant vb.) gerektiren anlaşmaların tümünü içine alır.

Bedel ödemelerin halka iadesi konusundaki üçüncü maddenin niteliği ise biraz daha farklıdır. Küçük mülkiyet konusunda dördüncü maddenin doğurduğu şüpheleri bu madde doğurmamaktadır. Öte yandan, bu maddeye karşı çıkanlar, onun pratik açıdan uygulanamaz oluşuna ve bu madde ile tarım programımızın genel bölümü arasında mantıkî bir bağın bulunmayışına (= "serflik sisteminin kalıntılarının kökünden temizlenmesi ve kırsal alanlarda sınıf mücadelesinin özgürce gelişmesi") işaret ediyorlar. Gene de, kesinlikle biraraya gelen serflik düzeni kalıntılarının, milyonlarca köylüyü etkileyen ve Rusya'yı bir anda öteki uygar uluslardan ayıran sürekli kıtlıklara neden olduklarını hiç kimse yadsıyamaz. Otokrasi bile bu nedenle çok daha sık olarak "köy komünlerinin kültürel ve hayır gereksinmelerinin karşılanması için" özel bir fon kurmaya zorlanmıştır. (Bu fon, doğal olarak aldatıcıdır ve kıtlıktan zarar görenlerin kurtarılmasından çok, devlet mülkü zimmetçileri ve bürokratların ceplerine girmektedir.) Biz de, öteki demokratik reformlar arasında, böyle bir fonun kurulmasını talep etmekten başka bir şey yapamayız. Bu, çok az tartışma götüren bir şeydir.

Şu sorun ortaya çıkıyor: Bu fon için gerekli para hangi kaynaktan elde edilecek? Düşünebildiğimiz kadarıyla, artan-oranlı (müterakki) gelir vergisi önerilebilir: zenginlerin gelirlerinden alınan vergi oranı, bu amaçla yükseltilmeli ve bu yolla elde edilen paralar, bu fon için kullanılmalıdır. Kıtlıklardan zarar görenlerin varlıklarını sürdürmeleri ve kıtlıkların neden olduğu felâketlerin mümkün olan en büyük öl-

çüde hafifletilmesi için yapılacak harcamalarda, en fazla yardımı, ülkelerinin en zengin yurttaşlarının yapması, hakkın yerini bulmasından öte bir şey değildir. Programda ayrı bir fıkra olan artanoranlı gelir vergisi talebiyle tamamen karşılanmış olması açısından, özel olarak değinmeye gerek duymadığımız böyle bir önleme biz de karşı değiliz. Ama kendimizi neden sadece bu kaynakla sınırlayalım? Neden buna ek olarak dünün köle sahiplerinin aldıkları ve polis devletinin yardımıyla bugün bile köylülerden almaya devam ettikleri haracın en azından bir kısmını halka geri vermeyelim? Bu haraç, *günümüzün* kıtlıkları ile çok daha yakından ilgili değil midir? Ve bu haracı geri verme talebi, köylülerin bütün feodal toprak sahiplerine ve her türden köleliğe karşı devrimci kızgınlıklarını yaygınlaştırmak ve güçlendirmek konusunda bize en büyük hizmeti yapmayacak mıdır?

Ama o zaman —diye karşı çıkılıyor— bu haracın tümüyle geri verilmesi *olanaksızdır*. Doğrudur (tıpkı otrezkilerin de tüm olarak iade edilemeyeceği gibi). Ama insan, borcun tümünü geri alamazsa, niçin bir kısmını almasın? Bedel ödemelerini almış olan büyük toprak sahibi soylular için konulacak özel bir toprak vergisine karşı, hangi itiraz ileri sürülebilir ki? Rusya'da bu tip latifundia (ki bunlar sık sık veraset yoluyla verilmiş-topraklar haline bile gelirler) sahiplerinin sayıları oldukça fazladır ve köylülük arasındaki kıtlığın belirli bir sorumluluğunu bu kişilere yüklemek, sadece hakkın yerini bulması olacaktır. Serflik geleneklerine en çok derinliğine girmiş olan ve en gerici ve toplumsal olarak en zararlı asalakları zenginleştirmeye hizmet eden mülkiyet olmaları açısından manastırlara ait mülklerin ve çarlığa ait mülklerin tamamıyla zoralımı ve aynı zamanda az miktardaki toprakların hiç birisini bireysel ve ticarî devreden çekmemek daha da adaletli olacaktır. Bu nedenle, bu türden mülklerin zoralımı, tamamen toplumsal gelişmenin çıkarları doğrultusunda olacaktır; kesinlikle hiç bir koşul altında "devlet

sosyalizmi" hokkabazlığına yol açmayacak türden, toprağın kısmî burjuva ulusallaştırılması olacaktır.* *Yeni* Rusya'daki demokratik kurumların güçlendirilmesinde doğrudan doğruya ve çok büyük ölçüde siyasal önemi olacaktır ve aynı zamanda kıtlıktan kurtulmak için ek fonlar sağlayacaktır.

IX

Son olarak, tarım programımızın ilk iki maddesi ile uzun boylu uğraşmaya gerek yoktur. "Bedel (kurtulma) ödeme ve borç taksitleri ile birlikte vergi ödeyen bir kast olarak köylülüğe yüklenmiş olan bütün hizmetlerin ortadan kaldırılması" (madde I), her sosyal-demokrat için açıktır. Üstelik, anlayabildiğimiz kadarıyla bu önlemin pratik açıdan uygulanamaz oluşu hakkında hiç bir şüphe doğmamıştır. İkinci maddede de "müteselsil kefaretin ve köylünün [dikkat ediniz: "köylü", "köylüler" değil] kendi toprağını özgürce kullanmasını ... sınırlayan bütün yasaların ilgası" talep edilmektedir. Burada çok övülen ve anılmaya değer "*köy komünü*" hakkında birkaç söz söylememiz gerekiyor. Elbette, gerçekten müteselsil kefaretin ilgası, (Bay Witte devrimden önce bu özel reformu sona erdirmeyi başarabilir) kastlara bölünmenin ortadan kaldırılması, hareket özgürlüğü ve tek tek her köylünün kendi toprağını özgürce tasarruf etme hakkı, hızla ve kaçınılmaz olarak, bugün toprak komününün 3/4 ölçüsünde doğurduğu vergi yükünün ve serflik bağımlılığının ortadan kalkmasını sağlayacaktır, ama bu sonuç, ancak bizim köy komünü hakkındaki görüşlerimizin doğruluğunu, onun kapitalizmin toplumsal ve ekonomik gelişmesi ile nasıl ters düştüğünü tanıtlayacaktır. Ama bu sonuç, hiç bir şekilde, bizim "köy komününe karşı" herhangi bir özel önlem önerdiğimiz

* Zoralımı yapılmış bu mülklerin kiralanması konusunda, sosyal-demokratlar hiç bir şekilde özellikle bir köylü politikası değil; ivedi olarak, yukarıda Nadejdin'e karşı itirazlarımızı özetlediğimiz politikayı gütmelidirler.

anlamına gelmez, çünkü biz, şu ya da bu köylü toprak tasarruf hakkı sistemine karşı doğrudan doğruya yönelik *tek bir önlemi* bile asla desteklemedik ve desteklemeyeceğiz. Üstelik, yerel hükümetin demokratik bir örgütü olarak, bir kooperatif ya da bir komşular birliği olarak, bürokratlardan gelecek bütün saldırılara —*Moskovskiye Viyedomosti*[61] kampında köy komününe karşı çıkanlardan fazlaca destek görecek olan saldırılara— karşı, hiç koşulsuz olarak köy komününü savunacağız. Hiç kimsenin "köy komününü yıkmasına" yardım etmeyeceğiz, ama demokrasiye ters düşen bütün kurumların ortadan kaldırılması için —*bu ortadan kaldırmanın, toprağın temelli olarak ya da kısmen yeniden bölüştürülmesi vb. üzerindeki etkisini hesaba katmaksızın*— tam bir çaba göstereceğiz — narodniklerden, esas olarak —açıkça ve gizlice, tutarlı ve tutarsız, çekingen ve cesur olarak— ayrılmamızın nedeni budur. Onlar, bir yandan "elbette" demokrattırlar ve öte yandan da *tam* hareket özgürlüğü, köylü komünündeki kast niteliğinin *tamamının* ortadan kaldırılması ve *son olarak* müteselsil kefaretin tamamen ortadan kaldırılması ve köylünün toprağını serbestçe tasarruf hakkını kısıtlayan tüm yasaların ortadan kaldırılması* gibi böylesine temel demokratik talepler karşısındaki tutumlarını, kararlı ve şüphe götürmez bir biçimde belirlemekten korkarlar.

Şöyle bir itiraz öne sürülebilir: Tek tek her köylünün iradesini kutsallaştırmak suretiyle, ikinci önlem, köy komününü sadece toprağın yeniden bölüştürülmesi düzeni, vb. açısından değil, ama kooperatif bir komşular birliği olarak bile tamamıyla yıkacaktır. Her köylü, çoğunluğun iradesinin dışında, toprağının kendisine ayrı bir hisse halinde verilmesini talep etmek hakkına sahip olacaktır. Bu, bütün sosyalistlerin, köy topluluğunun (*collective body*), birey üzerindeki

* Rusya'da sayıları çok fazla olan ve bu sorun ile ilgili olarak iki cami arasında binamaz durumda olan radikallere (ve hatta devrimcilere, *Vestnik Russkoyi Revoliyutsii*'ye) karşı kullanmamız gereken ölçüt bu olmalıdır.

hakkını kısıtlamasından çok, daha da genişletilmesine ilişkin genel eğilimlerine ters düşmüyor mu?

Buna yanıtımız, şudur: Bizim formülasyonumuzdan, her köylünün zorunlu olarak kendisine ayrı bir toprak parçasının verilmesini talep etmesi gerektiği sonucuna hiç bir şekilde varılamaz. Bundan çıkan sonuç, ancak toprağı satma özgürlüğüdür; üstelik, komün bireylerinin satılan toprağı tercihli olarak satın alma hakları, bu özgürlüğe ters düşmemektedir.

Müteselsil kefaretin ortadan kaldırılması, köy komününün bütün bireylerini belli bir toprak parçasının özgür sahipleri durumuna getirecektir; daha sonra bu toprağı nasıl kullanacakları sorununa gelince: bu, onları ilgilendirir ve medenî hukuka ve kendi aralarında giriştikleri özel anlaşmalara bağlıdır. Köy topluluğunun birey üzerindeki hakkının genişletilmesine gelince: sosyalistler, böyle bir genişletmeyi, ancak teknik ve toplumsal ilerlemenin* çıkarları doğrultusunda olduğu zaman desteklerler. Biçim böyle olduğu zaman biz de, sadece küçük mülk sahiplerini ya da sadece köylüleri değil, ama genel olarak toprak sahibi olanların *hepsini* ilgilendiren uygun bir yasayı doğal olarak destekleriz.

X

Sonuç olarak, tarım programımızın dayandığı temel ilkeleri özetleyelim. Öteki ülkelerde program yapımıyla ya da program taslaklarının hazırlık ayrıntıları ile uğraşmak fırsatını bulanlar, aynı ve tek düşüncenin, çok farklı biçimlerle

* Örneğin Kautsky "toprakta özel mülkiyet hakkının: 1° tarlaların sınırlarla belirlenmesi, çok küçük parça toprakların (evleklerin) kaldırılması; 2° tarım standartlarının yükseltilmesi; 3° salgınların önlenmesi" (*Die Agrarfrage*, s. 437) lehine olarak sınırlandırılmasının talep edilmesini doğru buluyor. Doğrulukları tamamıyla tanıtlanmış bulunan bu tür taleplerin hiç bir şekilde köy komünü ile ilişkisi yoktur ve olmamalıdır.

formüle edilebileceğini bilirler. Önemli olan şey, program taslağımızı görüşlerine sunduğumuz yoldaşların hepsinin öncelikle temel ilkeler üzerinde bir ortaklığa ulaşmasıdır. Bundan sonra, formülasyondaki şu ya da bu özel niteliğin belirleyici bir önemi olmayacaktır.

Sınıf mücadelesinin, Rusya'daki tarım ilişkileri alanında da temel etmen olduğu inancındayız. Tarım politikamızın tümünü (ve sonuçta tarım programımızı da), kendisinden doğan sonuçlar ile birlikte bu olgunun şaşmaz bir biçimde kabulüne dayandırmaktayız. Başlıca ivedi hedefimiz, kırsal alanlarda sınıf mücadelesinin, uluslararası sosyal-demokrat hareketin nihaî amacını, siyasal iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesini ve sosyalist bir toplumun kurumlarının yerleştirilmesini başarmaya yönelik olan proletaryanın sınıf mücadelesinin özgürce gelişmesini sağlamak üzere yolu açmaktır. Sınıf mücadelesini, "tarım sorunları"nın tümünün öncü çizgisi olarak saptamak suretiyle, Rusya'da sayıları çok fazla olan, "narodnik", "etiko-sosyolojik", "eleştirel", toplumsal-reformcu ve adı ne olursa olsun diğer yarı-gönüllü ve çarpraşık teorilerin savunucularından kendimizi kesinlikle ve daima ayırdetmekteyiz!

Kırsal alanlarda sınıf mücadelesinin özgürce gelişmesini sağlamak üzere yolu açmak için bugün kırsal nüfus arasında kapitalist uzlaşmaz karşıtlıkların başlangıçlarının *üzerine çöreklenen* ve onların gelişmelerini engelleyen serfliğin tüm kalıntılarının temizlenmesi zorunludur. Ve bu kalıntıların tümünü belirleyici tek bir darbeyle temizlemesi için köylülüğe yardım etmek üzere *son* bir çabada bulunuyoruz. *Son* diyoruz, çünkü gelişmekte olan Rus kapitalizmi, aynı işi kendiliğinden yapmakta, aynı amaca doğru yürümekte, ama bunu, kendine özgü yöntemi, şiddet ve baskı yöntemini, yıkıntı ve açlık yöntemini izleyerek yapmaktadır. Feodal sömürüden kapitalist sömürüye geçiş kaçınılmazdır ve bunu engellemeye çalışmak ya da "geçiştirmeye" çabalamak za-

rarlı ve gerici bir hata olur. Ama bu geçiş, "paranın iktidarı"ndan çok, eski köleci iktidarı geleneğine dayanmak suretiyle, ataerkil köylülüğü kanının son damlasına dek sömüren senyörlerin mirasçılarını zor kullanarak devirmek biçiminde de gerçekleştirilebilir. Elinin emeği sayesinde doğal ekonomi düzeninde yaşantısını sürdüren bu ataerkil köylülük yokolmaya mahkûmdur, ama onu "vergiler" ya da kırbaç "altında ezilmek" işkencesine ya da uzun süreli, korkunç bir biçimde uzatmalı bir ölüm olan açlık işkencesine mahkûm eden hiç bir "gereklilik" ya da toplumsal ve ekonomik evrimin hiç bir "öznel" yasası yoktur.

Ve (tıpkı Rusya'nın giderek daha büyük ölçüde kapitalistleştiği gibi) kapitalist bir toplumda küçük üreticilerin refaha ermelerinin ve hatta rahat bir yaşantı sürmelerinin olanaklı olduğu konusunda herhangi bir hayale sığınmaksızın, serflik kalıntılarının reformcu bir yöntemle değil, ama tamamıyla ve koşulsuz bir devrimci yolla ortadan kaldırılmasını ve kökünden silinip atılmasını talep ediyoruz. Soyluların hükümetinin köylülerden kopartıp almış olduğu ve bugüne dek köylülerin zımnî bir kölelik içinde tutulmalarına hizmet eden toprakların köylülerin toprakları olduğuna inanıyoruz. Dolayısıyla —istisnaî olarak ve kendine özgü tarihsel koşullar nedeniyle— küçük mülkiyetin savunucuları olarak yerimizi alıyoruz; ama onu, sadece "eski düzen"in kalıntılarına karşı vermekte olduğu mücadelesinde ve hareketsizlik, gerilik ve ihmalden dolayı donup kalmış olan ataerkil Oblomov köylerinin[62] dönüşümlerini geri bıraktıran kurumların ortadan kaldırılması koşulu altında, tam hareket özgürlüğü, toprağın tasarrufunda özgürlük, kastlara bölünmenin tamamıyla ortadan kaldırılması koşulları altında savunuyoruz. Ünlü "köylü reformu"nun, demokratik, devrimci bir tarzda yeniden gözden geçirilmesi yoluyla, Rusya'nın devlet ve kamu yasalarının eksiklerini gidermek istiyoruz.

Bu tarım politikası ilkelerinin kendisine öncülük ettiği,

kırsal alanlarda bulunan her sosyal-demokrat, oradaki ilişkilerin, içinden çıkılmaz labirentinde yolunu bulabilecek ve sahip olduğu kesinlikle tutarlı devrimci propaganda ve ajitasyon ile bu ilişkileri "birbirine uyumlu kılmayı" başaracaktır. Köylülüğün içinde yer alması mümkün olan (ve şimdiden orada burada başlamış gibi görünen) bir hareket, onu gafil avlamayacaktır. Programımızın "işçi sınıfı"nın ivedi taleplerine ilişkin olan bölümünde ayrıntılı olarak ortaya konulmuş olan tarımdaki ücretli işçilerden yana taleplerle kendisini sınırlamayacak, ama elbette bunları her yerde ve daima ileri sürecektir. Köylülük arasında da, kırsal alanlarda eski serf sahiplerine (*serf-owners* (İng.), *féodaux* (Fr.)) karşı başlayacak ve çarlık otokrasisi denilen, serflik düzeninin en ünlü ve en pis kalıntısına karşı bir ayaklanma ile sona erecek olan genel demokratik harekete (eğer kırsal alanlarımızda embriyon aşamasından geçmek gerekiyorsa) bir dürtüde bulunmayı başaracaktır.

*

P.S. Bu yazı, bu yılın ilkyazında Güney Rusya'daki köylü ayaklanmalarının patlamasından önce yazılmıştır.[63] Bu olaylar, makalede ileri sürülen ilkeleri tamamen doğrulamıştır. Partimizin "kır" çalışmalarında kendilerini her zamankinden daha güçlü olarak hissettiren taktik görevlere gelince, onları, başka bir zaman ele almayı umuyoruz.

Zarya, n° 4, Ağustos 1902
İmza: *N. Lenin*
Collected Works, c. 6, s. 107-150.

[DÖRT]

AVRUPA VE RUSYA'DAKİ TARIM SORUNU KONUSUNDA MARKSİST GÖRÜŞLER[64]

DERS PROGRAMI

I. Ders. *Tarım Sorununun Genel Teorisi.* Kapitalist tarımın gelişmesi. Ticarî tarımın gelişmesinin farklı biçimleri ve tarımda çalışan ücretli işçiler sınıfının oluşumu. Marx'ın rant teorisi. Toprak sahipleri tarafından toplumdan zorla toplanan haracın varlığını (ünlü azalan verim yasası gibi) doğal yasalarla açıklamaya çabalayan sözde eleştiri okulunun (Bulgakov, Hertz, David, Çernov ve kısmen Maslov ve diğerlerinin) öğretilerinin burjuva niteliği. Tarım kapitalizminin çelişkileri.

II. Ders. *Tarımda Küçük ve Büyük-Ölçekli Üretim.* Sözde eleştiri okulunun günümüzün toplumunda küçük üreticinin köleliğini örtme çabaları. Bu okul tarafından tamamıyla yan-

lış yorumlanan monografik araştırmaların bir incelemesi. (H. Hecht, K. Klawki, Auhagen.)

III. Ders. *Devam.* Baden anketi. Bu anketin sonuçları ile marksist görüşlerin tam olarak doğrulanması. Alman tarım istatistiklerinin genel verileri. Büyük sermayenin latifundia tipi bozulması konusundaki masal. Tarımda makineleşme. Çeki hayvanları soyunun en büyük ölçüde bozulmasının orta-köylü ev yaşantısında [etkisi —ç.]. Tarımda kooperatifler; süt kooperatifleri hakkındaki 1895 yılı Alman genel istatistikleri. Tarım kooperatifleri ile sanayi tröstleri arasındaki biçimsel farklılık ve bu biçimsel farklılığın, tarım kooperatifleri ve sanayi tröstlerinin toplumsal ve ekonomik içerikleri açısından tam özdeşliklerini sözde eleştiri okulunun kavramasını engelleyişi.

IV. Ders. *Rusya'daki Tarım Sorununun Durumu.* Narodnik dünya görüşünün ilkeleri ve bunun, tarım demokrasisinin (*agrarian democracy*) ilkel bir biçimi olarak tarihsel önemi. Köylülük sorununun başlıca önemi (köy komünü ve halk üretimi). Köylülüğün kır burjuvazisi ve kır proletaryası olmak üzere parçalanması. Kapitalist ekonomi sisteminin, angarya sisteminin yerini alması. Narodnik görüşlerin gerici niteliği. İçinde bulunduğumuz tarihsel anın gerektirdikleri: kırsal alanlarda serflik düzeninin kalıntılarının yokedilmesi ve sınıf mücadelesinin serbestçe gelişmesi.

BİRİNCİ DERSİN ÖZETİ

GENEL TEORİ

Marx'ın kapitalist üretim biçiminin gelişmesi konusundaki teorisi tıpkı sanayide olduğu gibi tarımda da geçerlidir. Kapitalizmin temel nitelikleri ve tarım ile sanayideki farklı biçimleri, birbirine karıştırılmamalıdır.

Tarımda kapitalist sistemi oluşturan sürecin kendine özgü biçimlerini ve karakteristik temel özelliklerini inceleye-

lim. Bu sürecin ortaya çıkışının iki nedeni vardır: 1) meta üretimi, ve 2) ürünün değil ama işgücünün bir meta olduğu gerçeği. Bu işgücü alışverişin içine çekilip alındığı zaman üretimin tümü kapitalist nitelik kazanır ve kendine özgü bir sınıf, proletarya yaratılır. Tarımda meta üretimin büyümesi ve ücretli emeğin gelişmesi, sanayide olduğundan çok daha farklı bir biçimde yer alır ve bu nedenle burada, Marx'ın teorisinin uygulanması yanlış gibi görülebilir; bununla birlikte, tarımın kapitalistleşme biçimini bilmek gerekir. Bu sonuca ulaşabilmek için ilkönce iki olguyu belirlemek zorunludur:

I. — Ticarî tarım nasıl gelişmektedir? ve

II. — İşçi sınıfının oluşumu kendisini nasıl göstermektedir?

I. — Bu sürecin başlıca özelliği, sanayideki nüfusun hızlı büyümesi ve ürünlerin pazarda satılmasıdır. Dolayısıyla, meta tarımının yaygın bir biçimde gelişmesi için tarım-dışı bir nüfusun yaygın olarak büyümesi gereklidir. Bu süreç farklı biçimler gösterir ve tahıl ithalât ve ihracatı yapan ülkelerde gözlenmelidir. Sanayideki nüfusun hızlı büyümesi, kendi yönünden, sanayi ülkelerinde tahıl kıtlığı yaratır, yani teknolojik sistem değişmeden kaldığı takdirde tahıl ithal etmeksizin idare etmeyi olanaksız hale getirir. Toprağın özel mülkiyeti altında tahıl için giderek büyüyen talep, tekel fiyatlarının oluşumuna yol açar.

Bu, rantın açıklanması açısından önemlidir.

Ticarî tarımın oluşum sürecinin kendisi, kesinlikle fabrika sanayiindeki gibi işlemez: sanayide bu süreç basit ve doğrudan bir tarzda yer alır, tarımda ise farklı bir duruma tanık oluruz: ticarî ve ticarî-olmayan tarımın karışımının egemenliği. Burada birbirinden farklı biçimlerin biraraya gelişini görüyoruz. Aslında, belli bir bölgede *tek bir ürün* pazara götürülür. Toprakbeyinin topraklarından ve özellikle köylünün toprağından üretim, bir yandan meta üretimi olur-

ken, öte yandan tüketici niteliğini korur.

Para elde etme zorunluluğu, doğal ekonomiden ticarî ekonomiye geçişi doğurur. Sadece Batı-Avrupa'da değil, ama aynı zamanda Rusya'da da, paranın gücü, köylülerin omuzlarını çökertmektedir. Zemstvo istatistikleri, ataerkil ekonominin kalıntılarının halen çok güçlü olduğu yerlerde bile köylünün pazara bağımlılığının çok büyük oranlara ulaştığını göstermektedir.

II. — Ücretli işçiler sınıfının oluşum süreci, köylülüğün iki gruba bölünmesini içerir: 1) tarıma bir sanayi olarak bakan çiftçiler, ve 2) ücretli işçiler. Bu süreç sık sık köylülüğün farklılaşması olarak tanımlanır. Özel olarak Rusya'da bu süreç çok açık bir biçimde oluşmuştur. "İktisatçılar" bu süreci feodal sistem dönemlerinden bu yana izlemişlerdir.

Oluşumun kendine özgü nitelikleri.

Bu süreç düzenli bir tarzda yürümemiştir. Bir ücretli işçiler sınıfının doğuşunun yanısıra, ataerkil sistemin varlığını ve yeni kapitalist sistemin oluşumunu görüyoruz. Ücretli işçiler sınıfı şu ya da bu şekilde toprak ile ilişkili durumdadır: sonuç olarak bu sürecin biçimleri çok çeşitli olacaktır.

KAPİTALİST TARIMIN EGEMENLİĞİ

R a n t

Kapitalist bir ülkede yaşayanlar üç sınıfa ayrılmıştır: 1) ücretli işçiler, 2) toprak sahipleri ve, 3) kapitalistler. Sistemin incelenmesinde, bu kesin ayrımın henüz var olmadığı, kendine özgü, yerel özelliklerin ihmal edilmesi zorunlu olacaktır.

Marx'a göre, bir ürün, başlıca, gerekli-ürün ve artı-ürün olmak üzere ayrılır. Bu artı-ürünün belli bir bölümü, toprak rantını, yani sermaye üzerinden ortalama kâr çıkarıldıktan sonra geriye kalanı içerir. Gelişmiş bir kapitalist ülkede, or-

talama kâr, kapitalistler arasında, artı-ürünü, işçilerin sayısı ile orantılı olarak değil, belli bir girişime yatırılan sermayenin toplam miktarı ile orantılı olarak paylaştıran rekabetin etkisi altında oluşur.

Ortalama kârın oluşum süreci, Marx tarafından *Kapital*'in III. cildinde incelenmiştir. Sermaye, verimlilikleri farklı olan topraklar için birbirinden farklı kârlar getirecektir; daha kısır olan toprak daha az, daha iyi olan toprak daha fazla, ek kâr getirecektir. (Rant teorisi Marx'tan önce Ricardo tarafından kurulmuştur.) Tahıl pazarının tekel fiyatları ve genel tahıl kıtlığı nedeniyle, fiyatlar, en kısır olan toprak parçası tarafından belirlenir. Marx'a göre, daha kısır olan ve daha uzak bir yerleşime sahip olan toprağa oranla daha iyi olan ya da pazara daha yakın bir yerleşime sahip olan topraktan alınan fazladan kâra, *farklılık rantı* (*diferansiyel rant*) adı verilir.

Rant, toprak sahipleri tarafından çiftçilerden alınır.

Fazla-kârın çeşitli miktarları iki çeşittir: 1) verimliliğin farklılığına bağlı olan kâr, ve 2) sermayenin farklı uygulanmasına bağlı olan kâr. Dahası var. Toprağın özel olarak ekiliş tekeline ek olarak, toprağın özel mülkiyet tekeli vardır: toprağın sahibi, tahıl fiyatı yükselinceye dek, toprağını, çiftçiye vermeyebilir ve daha sonra bir başlangıç tekeli olan *mutlak* rantı alır. Bu: 1) saf bir tekel olabilir (bu durumda, kesin olarak söylemek gerekirse, buna rant dememek gerekir). 2) mutlak rant, aşağıdaki olay nedeniyle tarım sermayesinden gelen fazla-kârdan alınabilir. Tarımda, teknik araç-gereçlerin daha fakir olması açısından, değişen sermayenin [değişmeyen sermayeye göre —ç.] payı (ki kârı yaratan odur) sanayide olduğundan daha yüksektir. Bu nedenle, kârın payı da, aynı şekilde, tarımda, sanayiden daha yüksek olacaktır. Bununla birlikte, toprak sahipliği tekeli, tarımdaki yüksek kâr ile sanayideki düşük kârın aynı düzeye getirilmesini engeller. Ve sözcüğün tam anlamıyla mutlak rant,

düzeyi ayarlanmamış olan yüksek tarımsal kârdan alınır. Mutlak rantın kaynağı, daha yüksek olan tahıl fiyatlarıdır. Öte yandan, farklılık rantı üründen alınır. Yeni ülkelerin etkin biçimde ticarete sokulmasıyla karakterize olan son yıllar, bir bunalıma yol açmıştır.

Toprağın fiyatı, hesaplanmış olan, beklenen ranttır. Bu nedenle, belli bir sermayeden elde edilen gelir olarak işlem görür. Toprak satın alınması için harcanacak sermaye, ortalama bir rant geliri getirir. Sonuç olarak, sanayiin hızlı gelişmesi, Avrupa'da, rantı, büyük ölçüde enflasyona uğratmış ve oturtmuştur.

Maslov'un, yakın zamanlarda *Rusya'da Tarımın Gelişme Koşulları* başlığı altında yayımlanan kitabının büyük bir bölümü, rant teorisiyle ilgilidir ve bu sorun konusunda, Maslov, tamamen yanlış bir görüşaçısına bağlanmakta ve Bay Bulgakov ve diğerleri gibi sözde Marx'ın "eleştirmenler"i olan burjuvaların tezlerini yinelemektedir. Marx, eski İngiliz ekonomi politiğinin bu sorunu çok basit bir açıdan ele aldığını ortaya koydu; sorun, özel tarihsel koşulları yaratan bir süreç olarak değil, ama doğal koşulları yaratan bir süreç olarak ele alındı ve bu nedenle şu sonuca ulaşıldı: rant, daha iyi toprak parçalarından daha kısır olanlara geçiş zorunluluğu nedeniyle oluşmuştur. Bununla birlikte ilerlemeler kaydedildikçe, bunun tersi yönünde değişimler de yer alabilir. Eleştirmenler Marx'tan burjuva ekonomisine doğru geri çekilmişlerdir.

Rant teorisi konusundaki başka bir dargörüş ise, farklılık rantının oluşumunu yöneten yasa ile tek ve aynı toprak parçası üzerinden elde edilen kârların azaldığını iddia eden azalan verim yasasını birleştiren görüştür. Ricardo, daha iyi toprak parçalarından, daha kısır olanlara doğru geçişi, giderek artan miktarlarda sermaye uygulamanın *olanaksızlığı* ile açıklamaktadır. Bütün diğer sorunlar konusunda bir marksist olarak kalmak isteyen Maslov gibi, bütün Rus "eleş-

tirmenler", azalan verim yasasının savunmasını üstlenmişlerdir. Ama bu teorinin savunması yönündeki tezler, zekice düşüncelerden öteye gitmemiştir. Örneğin, bunlardan birisi, bu teori tanınmayacak olursa bir toprak parçasının veriminin bütün bir devleti doyurmaya yeterli olduğunu kabul etmenin gereğini iddia etmektedir.

Marx bu teoriye karşı mücadele etmiştir. Bu teori, sermaye harcamasına karşı aritmetik bir yaklaşım benimsemekte ve genel ekonomik koşulları önemsemediğinden hataya düşmektedir. Eğer daha büyük sermaye miktarlarının uygulanmasının daima olanaklı olduğunu varsayarsak, o zaman bu teori doğru olabilirdi, ama bu, sistemlerin dönüşmesini öngörmektedir. Ama, tarım sistemleri çok uzun zaman süregelirler, bu ise sermayenin uygulanmasını belirli sınırlar içine hapseder. Teknikler değişmediği takdirde, sermayenin daha ileri uygulaması olanaksızdır ya da dar sınırlar içinde olanaklıdır. Marx, sanayide de üretimin belli bir toprak parçası üzerinde sonsuza dek gelişemeyeceğini belirtti: eğer belli bir alanı, bir girişim ele geçirmişse ve bu alanın geliştirilmesi isteniyorsa, o zaman, onun genişletilmesi gerekir. Öte yandan *eğer* toprak rasyonel olarak ekilmiş ise, bu, ancak üretimi geliştirir ve bu nedenle Marx, böyle bir toprağın kullanımının, bir dezavantaj olmanın ötesinde, tam tersine, kârlı olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Kesinlikle bu *"eğer"*, Marx'ın teorisine karşı çıkanlarca gözden uzak tutulmuştur. Sonuçta, sözde bir marksist olan Maslov, bu sorun üzerindeki görüşleriyle birçok kimseyi yanlışa yöneltebilir. Kitabı, günümüzde raslanan bir eğilimin sayısız örneklerinden birisidir. İleri gitmek yerine geriye gitmek.

Tarımsal nüfusta mutlak bir gerileme vardır, ama tarımsal nüfus ilerleme kaydetmektedir. 19. yüzyılda bu ilerleme, meta üretiminin büyümesi ile sıkı sıkıya bağıntılı idi. Günümüzde ise, nüfusun farklılaşmasında, tarımda rekabetin gelişmesinde ve onun için pazar yaratılmasında kendini göste-

ren, kapitalist sistemin başlıca özelliklerinden birisini doğurur. Bu ilerleme, tarımın gelişmesi doğrultusunda güçlü bir dürtüde bulunmuştur ama bu ilerlemenin her adımı, yeni bilimsel tarımın üretici güçlerinin tümünün kullanılmasını olanaksız kılan çelişkilerin doğuşu ile birlikte yürür. Toprağın üretici güçlerinin bol miktarda kullanım ile birlikte giden büyük-ölçekli üretimi ve rekabeti, kapitalizmi yaratır. Nüfusun kentlerde birikmesi, nüfusları azalan bölgeler ve anormal bir metabolizma yaratır. Toprağın ekilmesi gelişmemiştir ya da olması gerektiği kadar gelişmemiştir.

Sosyalist eleştirmenler çok uzun zaman önce (Marx) bu olguya dikkatlerini yöneltmişlerdi. Burada, Rusya'da, Bay Hertz ve sonraları Bulgakov, Çernov ve Struve Beyler, Liebig'e dayanan Marx'ın teorisinin zamanının geçmiş olduğunu iddia ettiler. "Eleştirmenler"in bu düşüncesi epey hatalıdır. Kapitalizmin, toprağın kullanımı ile toprağın gübrelenmesi arasındaki dengeyi (kent ile köyün birbirinden ayrılmasının rolünü) altüst ettiği kuşkusuzdur. Marksist teorinin kendisinden çok "eleştiri"si ile ilgilenen birçok yazarın kendi verileri kendilerini yalanlamaktadır. Nossig bir örnektir. Onun verilerine bakılacak olursa, toprağın üretici güçleri tekrardan yerine konulmaz, toprak kendisinden alınanı geri almaz gibi görünebilir. Hem doğal ve hem de yapay gübre gerekmektedir. Hektar başına kullanılan ortalama 60.000 kilo gübrenin üçte-birinin doğal gübre olması gereklidir, ama yürürlükteki tarım düzeyinde bunu sağlamak olanaksızdır.

Dolayısıyla kapitalizmin tarıma etkisini şöyle açıklayabiliriz:

Kapitalizm, ücretli işçinin özgürlüğünü talep eder ve eski kölelik biçimlerinin tümünü siler süpürür. Ama tarımda çalışan ücretli işçilerin sömürüsü devam eder. Onların sömürüsü daha da artar ve bu artan sömürü daha büyük bir mücadele gereğini yaratır.

Kapitalizm, toprağın sahibi tarafından alınan haracı,

farklılık rantının ve mutlak rantın büyüklüğünü muazzam bir ölçüye yükseltmiştir. Yükselen rant, tarımın daha ileri dereceli gelişmesini engellemektedir.

Şubat 1903'te yazıldı.
İlk kez 1932'de *Lenin Derlemesi XIX*'da yayınlandı.
Collected Works, c. 6, s. 337-360

[BEŞ]

PROGRAM TASLAĞIMIZIN ELEŞTİRİSİNE YANIT

YOLDAŞ X, taslağımızın tarım kesimindeki üçüncü ve dördüncü maddeleri reddediyor ve tarım programının bütün maddelerinin, önsöz ile birlikte değiştirilmiş olduğu kendi taslağını sunuyor. Biz ilkin Yoldaş X'in bizim taslağımıza yönelttiği itirazları, ardından kendi taslağını inceleyeceğiz.

Üçüncü maddeye karşı Yoldaş X, manastır (ve seve seve ekliyoruz: kilise) mülklerinin ve çarlık topraklarının bizim önerdiğimiz şekilde zoralımının, kapitalistlerin, [bu] toprakları, neredeyse hiç bir karşılık ödemeksizin ele geçirmeleri demek olacağı itirazını öne sürüyor. Bu toprakları yağmaladıkları paralarla satın alacak olanların, köylüleri yağ-

malamış olanların ta kendileri olacaklarını söylüyor. Buna karşılık şunu belirtmeliyiz ki, zoralınmış mülklerin satışı konusunda konuşurken Yoldaş X, bizim programımızın içermediği keyfî bir sonuca varıyor. Zoralım, mülkün karşılık ödenmeksizin sahibinden alınması demektir. Bizim taslağımızda sözü edilen, ancak bu tür bir almadır. Bizim program taslağımız, bu toprakların satılıp satılmayacakları, eğer satılacaklarsa, kime ve nasıl, ne biçimde ve hangi koşullarla satılacakları konusunda hiç bir şey söylememektedir. Biz, kendimizi bağlamıyor, zoralındıklarında, böyle bir zoralımın, tüm toplumsal ve siyasal koşulları açıklık kazandığında, zoralınmış mülkeleri elden çıkarmanın en uygun biçimi konusunda bir yargıya varmak için ihtiyat payı ayırıyoruz. Bu açıdan Yoldaş X'in taslağı, yalnızca zoralım isteminde bulunmakla kalmayıp, zoralınmış toprakların "topluluk tarafından en iyi biçimde kullanılması amacıyla demokratik devlete" devredilmesini istemekle, bizim taslağımızdan ayrılmaktadır. Böylece Yoldaş X, zoralınmış şeyleri elden çıkarma (satma) biçimlerinden birini dıştalamakta ve herhangi bir kesin biçim de önermemektedir (çünkü "en iyi biçimde" kullanımın neden ibaret olduğu, ya da olacağı ya da olması gerektiği, ve "topluluk"un hangi sınıflarının bu kullanma hakkını elde edecekleri ve hangi koşullarla elde edecekleri bulanık kalmaktadır). Böylece, Yoldaş X, zoralınan toprakların nasıl elden çıkarılmaları gerektiği sorununa her ne olursa olsun tam bir kesinlik getiremezken (ve bunu önceden saptamak da olanaksızdır zaten), bu toprakların satılmalarını, yöntemlerden biri olarak kabul etmemekle hata işlemektedir. Bütün koşullar altında ve her zaman sosyaldemokratların toprak satışına karşı olacaklarını söylemek yanlış olur. Polis denetimindeki bir sınıf devletinde, bu anayasal bir devlet olsa bile, mülk sahibi sınıflar, demokrasinin, bu devlete dayanan kiracı çiftçiler sınıfından, çoğu kez, çok daha sağlam bir dayanağı olabilirler. Elde var bir. Öte

yandan, bizim taslağımız, zoralınan toprakların "kapitalistlere armağan" biçimine dönüştürülmesine karşı Yoldaş X'in taslağından (bir programın kaleme alınışında buna karşı genel olarak herhangi bir önlemden sözedilebildiği kadarıyla) daha çok önlem getirmektedir. Ve gerçekten de, en kötü durumu düşünelim: bütün çabalarına karşın, işçi partisinin kapitalistlerin inatçılığını ve açgözlülüğünü önleyemeyeceğini düşünelim.* Bu durumda Yoldaş X'in formülasyonu zoralınmış toprakların, "nüfusun" kapitalist sınıfı tarafından "en iyi biçimde" kullanılmasına rahatça olanak sağlamaktadır. Tersine, bizim formülasyonumuz, temel istemini, bu istemin gerçekleşme biçimi ile doğrudan bağlamamakla birlikte, gene de, böyle bir gerçekleşmeden elde edilen tutarlar için çok kesin belirli bir uygulama öngörmektedir. Yoldaş X, "Sosyal-Demokrat Parti, temsilî halk organının kendi emrinde bulunan toprağı hangi somut biçimi içinde kullanacağını önceden karara bağlamaya kalkışamaz" derken, iki farklı şeyi karıştırmaktadır: bu toprağı gerçekleştirme *yöntemi* (bir başka deyişle: "kullanma biçimi") ile bu gerçekleştirmeden elde edilen tutarların *uygulanması*. Bu tutarların uygulanması sorununu tümüyle belirsizlik içinde bırakmakla ve elini kolunu, kısmen de olsa, gerçekleşme yöntemi sorunu ile bağlayarak, Yoldaş X, bizim taslağımıza çifte bir zaaf sokmaktadır.

Bize göre Yoldaş X, şu aşağıdaki itirazı bize karşı ileri sürdüğünde de aynı şekilde yanılmaktadır: "Aynı şekilde soyluların pek çoğu toprak tazminatı ödemelerinin tümünü çarçur ettiklerine göre, bunları, soylulardan geri almak olanaksızdır." Bu tutarların sadece geri alınmasını bile önermeden özel bir vergi önerdiğimize göre, aslında bu bir itiraz bile değildir. Yoldaş X, makalesinde, kendisi de büyük toprak sahiplerinin köylü topraklarının büyük bir bölümünü kendi-

* Ve eğer önleye*bilecek* olursak, o zaman toprağın satılması, yağmalamaya ve kapitalistlere verilen armağanlara dönüşmeyecektir.

lerine "ayırdıklarını", bazı durumlarda toprağın *dörtte-üçüne* kadar çıktıklarını gösteren olgular kaydetmiştir. Böylece özellikle büyük topraklı soylulardan özel bir vergi talebi, çok doğaldır. Bu şekilde, elde edilmiş fonların bizim talep ettiğimiz alanlarda kullanılmak üzere ayrılması da aynı şekilde çok doğaldır, çünkü devlet tarafından alınan bütün gelirlerin halka tekrar geri verilmesi genel amacına (ancak sosyalizm koşullarında tümüyle başarılabilecek bir amaca) *ek olarak,* kurtulmuş Rusya, kaçınılmaz olarak köylülerin yaşam düzeylerini yükseltme özel ve en ivedi görevi ile karşı karşıya olacaktır, safları bugünkü otokratik sistemimiz içerisinde son derece büyük bir hızla kabaran çok yoksul ve aç yığınlara ciddî yardım böyle sağlanabilir.

Yoldaş X, ülkenin çeşitli yerlerinde farklılıklar gösteren serflik kalıntılarının yok olduğunu düşünerek —*otrezkiler konusunda*— ikinci bölüme değinmeden, yalnızca birinci bölümünü tahlil ettiği halde tümüyle reddettiği dördüncü noktaya geçelim. Yazarın biçimsel bir düşüncesiyle başlayacağız: bizim, bir yandan, kastların ortadan kaldırılmalarını talep ederken, öte yandan köylü komiteleri, yani kast komitesi kurulmasını talep etmemiz arasında bir çelişki görüyor. Gerçekte, bu çelişki, sadece görünürde bir çelişkidir: kastların ortadan kaldırılmaları, en aşağıdaki, ezilmekte olan kastın diktatörlüğünü gerektirir, tıpkı proletarya da dahil, genel olarak sınıfların ortadan kaldırılmaları, proletaryanın diktatörlüğünü gerektirmesi gibi. Tüm tarım programımızın amacı, tarımsal ilişkiler alanında, feodal ve kast geleneklerinin yok edilmeleri ve bunun da en alt kasta, serflik sisteminin bu kalıntıları tarafından ezilenlere dayanılarak yapılabileceğini ortaya koymaktır.

Yazarın bellibaşlı itirazı kısaca şöyledir: *otrezkilerin*[52] emek-rant sisteminin başlıca temeli olduğu "pek kolay tanıtlanamaz", çünkü bu otrezkilerin büyüklüğü, köylülerin serflik durumlarına, yani ya ortakçı (*quit-rant*) olmalarına

ve dolayısıyla çok toprak tasaruf etmelerine, ya da angarya yükümlüsü olmalarına ve dolayısıyla az toprak tasarruf etmelerine bağlıdır. "*Otrezkilerin* büyüklüğü ve önemleri, tarihsel koşulların bileşimine bağlıdır"; örneğin Volsk uyezdinde; otrezkilerin küçük malikânelerdeki yüzdesi çok küçük olduğu halde, büyük malikânelerde son derece büyüktür. Yazarın, konudan uzaklaştığını farketmeksizin uslamlaması işte böyledir. *Otrezkiler*, en değişik koşulların (serflik altında angarya sisteminin ya da ortakçıların varlığını da içeren koşullar da dahil) bir bileşimine bağlı olarak, hiç kuşkusuz, en eşit olmayan bir biçimde dağılmıştır. Ama bu neyi tanıtlar? Emek-rant [angarya yükümlülüğü, (Fr.)] de en eşit olmayan bir biçimde dağılmamış mıdır? Bu sistemin varlığı da en değişik tarihsel koşulların bir bileşimi ile belirlenmemiş midir? Yazar otrezkilerle emek-rant sistemi arasında bir *ilişki* olmadığını tanıtlamayı üstleniyor, ama bu ilişki konusunda tek bir söz olsun söylemeksizin, otrezkilerin ve bunların büyüklüklerinin farklılıklarının nedenlerinden sözediyor. Yalnızca bir kez, yazar, tezinin özüne doğrudan yaklaşan bir iddia ileri sürüyor, ama bu aynı iddiada da *kesenkes yanılıyor*. Ortakçıların ya da angarya sisteminin etkisi konusundaki savlarını özetlerken, "bunun sonucu" diyor, "köylülerin angaryacı serfler oldukları yerlerde (*esas olarak merkezî tarım bölgesinde*) *bu otrezkiler yok sayılabilecek kadar az olacaklardır*, oysa köylülerin ortakçı köylüler oldukları yerlerde, toprakbeylerinin topraklarının tümü *otrezkilerden* meydana gelmiş olabilir". Bizim tarafımızdan altı çizilen sözcükler, yazarın tüm savunma çizgisini yok eden bir gaf içermektedir. Asıl merkezî tarım bölgesinde, emek-rant sisteminin ve serflik kalıntılarının tüm çeşitlerinin bu esas merkezindedir ki, *otrezkiler* "yok sayılabilecek kadar az" değildir, tersine, pek büyüktürler, ortakçılığın angaryaya egemen olduğu Karatopraklar dışındaki bölgelerde çok daha büyüktür. Bu soruna ilişkin ve profesyonel bir istatistikçi

olan bir yoldaştan alınmış veriler işte şunlardır. Bu istatistikçi, *Askerî-İstatistikî Özet*'lerde toprakbeylerinin köylüleri tarafından Reform-öncesi tasarruf ettikleri topraklar konusunda verilen verileri, toprak tasarruflarının 1878'deki durumunu gösteren rakamlarla karşılaştırmış, ve böylece her eyaletteki *otrezkilerin* büyüklüklerini saptamıştır. Karatoprak lar dışındaki dokuz eyalette* toprakbeylerinin köylülerinin Reform-öncesinde ellerinde 10.421.000 desiyatin bulunduğu, oysa, 1878'de bunların elinde 9.746.000 desiyatin kalmış olduğu, yani 675.000 desiyatinin ya da toprağın yüzde 6,5'inin, eyalet başına ortalama 72.800 desiyatinin ellerinden alınmış olduğu ortaya çıktı. Öte yandan ondört Karatoprak eyaletinde** köylülerin elinde 12.795.000 desiyatin vardı ve bunların elinde 9.996.000 desiyatin kalmıştı, yani 2.799.000 desiyatin ya da toprağın yüzde 21,9'u, eyalet başına ortalama 199.100 desiyatini ellerinden alınmıştı. Bunun tek istisnası üçüncü bölgeydi, bozkırda, beş eyalette*** köylülerin elinde 2.203.000 desiyatin varken, 1.580.000 kalmıştı, yani 623.000 ya da toprağın yüzde 28,3'ü eyalet başına ortalama 124.600 desiyatin ellerinden alınmıştı.**** Bu bölge bir istisnadır, çünkü burada kapitalist sistem, emek-rant istemine egemendir, oysa otrezkilerin yüzdesinin en yüksek olduğu yer burasıdır. Ama bu istisna, ancak genel kuralı tanıtlamaya yarar, çün-

* Pskov, Novgorod, Tver, Moskova, Vladimir, Smolensk, Kaluga, Yaroslavl ve Kostroma eyaletleri.

** Orel, Tula, Ryazan, Kursk, Voronej, Tambov, Nijni-Novgorod, Simbirsk, Kazan, Penza, Saratov, Çernigov, Harkov, ve Poltava eyaletleri (*otrezkilerin* yüzde 37'si).

*** Kerson, Ekaterinoslav, Taurida, Don (yaklaşık rakam), ve Samara eyaletleri.

**** Üç bölgedeki otrezkilere ilişkin bu rakamları angaryacı köylülerin toplam köylü sayısına olan oransal rakamları ile karşılaştırdığımızda (Taslak Komisyonu'nun verilerine göre bkz: *Ansiklopedik Sözlük*, c. 32, s. 686, "Köylüler" maddesi), şu ilişkiyi elde ediyoruz. Karatopraklar dışındaki bölge (9 eyalet): *otrezkiler* — %6,5; angaryacı köylüler — %43,9 (9 eyalet ortalaması). Merkezî Karatoprak bölgesi (14 eyalet): *otrezkiler* — %21,9: angaryacı köylüler — %76. Step (Bozkır) bölgesi (5 eyalet): *otrezkiler* — %28,3; angaryacı köylüler — %95,3. Demek ki, ilişki, Yoldaş X'in göstermek istediğinin tamamen tersidir.

kü burada, otrezkilerin etkisi, köylülerin bu otrezkilere karşın, en büyük paylara sahip oluşları ve kiraya verilecek serbest toprakların en çok burada bulunması gibi önemli koşullar yüzünden felce uğramıştır. Böylece, yazarın otrezkilerle emek-rant sistemi arasındaki bağın varlığını şüpheli gösterme çabası, çok başarısızdır. *Bir bütün olarak*, hiç kuşku yok ki, Rusya'da, emek-rant sisteminin merkezi (Merkezî Karatoprak bölgesi), aynı zamanda *otrezkilerin* de merkezidir. Biz, yazar tarafından ortaya atılan şu aşağıdaki soruyu yanıtlarken "bir bütün olarak" sözcüklerini vurguluyoruz. Bizim programımızda, ellerinden alınmış (otrezkileştirilmiş) ve şimdi bir kölelik aracı olarak kullanılmakta olan toprakların sahibine iadesi yolundaki sözlere karşı, yazar, şu soruyu köşeli paranteze almıştır: "ama bu biçimde kullanılmayan topraklar ne olacak?". Bizim kendisine yanıtımız, programın, *otrezkilerin* sahiplerine iadesi konusunda bir yasa tasarısı olmadığıdır. Biz, *otrekizlerin* genel önemini tanımlıyor ve açıklıyoruz, tek tek durumlardan sözetmiyoruz. Reform-sonrası köylülüğün durumu konusundaki bütün narodnik yazından sonra, otrezkilerin bir bütün olarak serf kölelik aracı olduklarından hâlâ kuşkulanmak gerçekten mümkün müdür? Daha öteye de gidiyoruz, *otrezkilerle* emek-rant sistemi arasındaki bağ Rusya'daki Reform-sonrası ekonominin en temel kavramlarından çıktığı halde, bu bağı yadsımak gerçekten mümkün müdür? Emek-rant sistemi, angarya sistemi ile kapitalizmin, "eski rejim" ekonomisi ile "modern" ekonominin, toprağa bağlamak yoluyla sömürü sistemi ile topraktan kopma yoluyla sömürü sisteminin bir birleşmesidir. Bugünkü angarya sistemine, *otrezkilerden* emek karşılığında yararlanma sisteminden (raslansal bir olgu olarak değil de, özel bir sistem olarak, basmakalıp ve darkafalı marksistler konusunda henüz kimsenin hiç bir şey duymamış olduğu o eski güzel günlerin narodnik yazınında *böyle* tanımlanan bir sistemden) daha çarpıcı bir örnek olabilir mi? Bugün,

köylünün, hareket özgürlüğü sağlayan yasaların bulunmayışı ile birlikte (*ve kısmen de bunun temelinde*) *otrezkilerin* kullanımı karşılığında serflik hizmeti bulunması nedeniyle değil de, *salt* hareket özgürlüğü sağlayan yasalar bulunmadığı için toprağa bağlı olduğuna inanmak gerçekten mümkün müdür?

Otrezkiler ile kölelik arasındaki bağın varlığından şüphe etmesine neden olacak herhangi bir şeyin varlığını hiç bir biçimde tanıtlayamadıktan sonra, yazar, uslamlamasını şöyle sürdürüyor: *otrezkilerin* geri verilmesi, küçük toprak parçalarını köylü çiftçiliğinin gereksinmelerine dayamaktan çok, tarihsel "gelenekler"e dayanarak dağıtılması demektir. Bunun gibi yetersiz miktarda herhangi bir toprağa bağlamak, (yeterli miktarda toprağa bağlama diye bir şeyden sözedilemez), köleliği yok etmeyecek, onu yaratacaktır, çünkü bu, kıt olan toprağın kiralanmasına, gereksinme yüzünden kiralamaya, geçimini temin için kiralamaya *yol açacak* ve dolayısıyla gerici bir önlem olacaktır.

Burada da öne sürülen savlar esas noktayı kaçırmamaktadırlar, çünkü programımızın tarım kesimi hiç de genel olarak her türlü gereksinmeyi ortadan kaldırmayı "vaat" etmeyip (bu vaat ancak programın genel sosyalist kesiminde yapılmaktadır), yalnızca serflik sisteminin kalıntılarını (hiç değilse kısmen) yok etmeyi vaadediyor. Bizim programımız, genel olarak, her türden küçük toprak parçalarına ayrılmasına değil, özellikle zaten mevcut bulunan kölelik biçimlerinden hiç değilse birinin ortadan kaldırılmasına atıfta bulunuyor. Yazar, bizim programımızın temelinde yatan düşünce çizgisinden ayrılmış ve keyfî ve yanlış bir biçimde ona başka bir anlam vermiştir. Gerçekten de, kendisinin uslamlama biçimine bir bakıverin. Otrezkilerin yalnızca farklı kişilerin sahip oldukları toprak parçacıkları olarak yorumlanmasını reddediyor (ve bu bakımdan elbette haklıdır) ve şöyle diyor: "*Otrezkiler* toprağa ek tamamlayıcı paylar sağla-

mak durumundaysa, kölelik ilişkilerini kaldırmaya yeterli *otrezkilerin* bulunup bulunmadığına bakılması zorunludur, çünkü bu açıdan kölelik ilişkileri, toprak açlığının bir sonucudur." Programımızın kesinlikle hiç bir yerinde köleliği ortadan kaldırmaya yeterli *otrezkilerin* toprakların bulunduğu iddiası öne sürülmemiştir. Ancak sosyalist devrimdir ki, her türlü köleliği ortadan kaldırır, oysa tarım programında, biz, tutumumuzu burjuva ilişkileri temeline dayandırıyor ve serflik sisteminin kalıntılarını "yok etmek amacıyla" (bunun tam bir yoketme olabileceğini bile söylemiyoruz) bazı önlem istemlerinde bulunuyoruz. Bizim tarım programımızın tüm özü, kır proletaryasının serflik kalıntılarının kaldırılması için, *otrezkiler* için zengin köylülükle birlikte savaşması gerektiğidir. Bu önermeyi yakından inceleyen herhangi bir kimse, "eğer bu yeterli değilse, niye yalnızca *otrezkiler*" gibi bir itirazın yanlışlığını, *yersizliğini* ve mantıksızlığını anlayacaktır. Çünkü, *zengin köylülükle birlikte*, proletarya, serfliğin kaldırılmasının ötesine, otrezkilerin iadesinin ötesine, vb. *gidemeyecektir*, ve *gitmemelidir* de. *Bunun ötesinde* genel olarak proletarya, ve özel olarak da tarım proletaryası *tek başlarına yol alacaklardır*; "köylülük" ile birlikte değil; zengin mujik ile birlikte değil, *ona karşı*. Otrezkileri geri istemenin ötesine geçmeyişimizin nedeni, köylünün iyiliğini istememiz, ya da burjuvaziyi korkutma endişesi taşıyor olmamız değil, kır proletaryasının, zengin mujiğe *gereğinden fazla*, proletarya için gerekli olandan fazla yardımcı olmasını istemediğimizdendir. Feodal kölelikten hem proletarya ve hem de zengin mujik zarar görmektedir; *bu* köleliğe karşı birlikte gidebilirler ve gitmelidirler de; ama *öteki* kölelik biçimlerine karşı proletarya yalnız gidecektir. Böylece programımızda feodal kölelik ile bütün öteki kölelik biçimleri arasında yapılan ayrım, *proletaryanın sınıfsal çıkarlarına kesenkes bağlı kalınmasından* çıkan bir zorunlu sonuçtur. Eğer biz, programımızda, "köylülüğün" (yani zengin ve yok-

sul köylülerin) hep birlikte serflik kalıntılarının yokedilmesinin ötesine geçeceklerini koymuş olsaydık, proletaryanın sınıfsal çıkarlarına karşı hareket etmiş olacak ve proletaryanın sınıf görüş açısını terketmiş olacaktır; bu yüzden de bu, kesenkes temel, ve sosyal-demokratlar açısından son derece önemli *kır proletaryasının* toprak sahibi köylülükten nihaî *kopuş* sürecini, kırsal kesimde proletaryanın sınıf bilincinin gelişmesi sürecini *frenlemiş* olacaktık. Narodnikler, eski kafalı bu adamlar ve sosyalist-devrimciler, hiç bir türden iman ve inancı olmayan bu insanlar, bizim tarım programımıza omuz silktiler, bu, bunların (örneğin Bay Rudin ve ortakları) kırsal kesimdeki gerçek ekonomik sistem ve onun evrimi konusunda hiç bir fikirleri bulunmayışından köy komünleri içerisinde gelişmekte olan ve hemen hemen biçimlenmiş bulunan burjuva ilişkileri konusunda, ya da burjuva köylülüğün gücü konusunda hiç bir fikirleri bulunmayışındandır. Tarım programımıza eski narodnik önyargılarla, hatta çoğu kez bu önyargıların kırıntılarıyla yaklaşıyorlar ve tarım programımızın amacını, ya da onun sahip bulunduğu toplumsal ve ekonomik ilişkiler konusundaki görüşlerini olsun kavramadan tek tek noktaları ya da programın lafzını eleştiriyorlar. Tarım programımızın burjuva sisteme karşı mücadeleye atıfta bulunmadan kırsal kesimde burjuva ilişkilerin evrimine değinildiği kendilerine söylendiğinde, şaşkınlık içerisinde gözlerini oğuşturup duruyorlar ve (teoriye karşı kendilerine özgü ilgisizlikleri yüzünden) bu şaşkınlıklarının salt narodnik ve marksist dünya görüşü arasındaki mücadelenin bir yankısı olduğunu farketmiyorlar.

Bir tarım programı taslağı hazırlama işine girişen bir marksist için, burjuva ve kapitalist bir biçimde gelişmekte olan Rusya'nın kırsal kesiminde serflik kalıntıları sorunu zaten ortaya konulmuş bir sorundur ve sosyalist-devrimciler, eğer herhangi *maddî* bir eleştiri sunmak istiyorlarsa bu sorunla ilgili bizim çözümümüzün karşısına hiç olmazsa uyum-

lu ve tamamlayıcı bir şeyler koymaları gerektiğini bunların göremeyişlerinin nedeni, bunların kesin ilkesizliklerindendir. Marksistler için sorun, yalnızca şu iki uçtan kaçınmaktır: bir yandan, proletaryanın görüş açısından bizim hiç bir biçimde proleter olmayan herhangi bir ivedi ve geçici görevlerle ilgilenmememizi söyleyenlerin içine düştükleri yanlış, ve öte yandan, proletaryanın ivedi demokratik görevlerinin başarılmasındaki işbirliğinde onun sınıf bilincinin ve sınıfsal farklılığının örtbas edilmesine gözyummak. Salt tarımsal ilişkiler alanında bu görev kendisini şuna indirger: mevcut toplum düzeni içerisinde yapılacak bir tarım reformunun serflik kalıntılarının en kesin bir biçimde temizlenmesini ve kır proletaryasının bir bütün olarak farklılaşmamış köylü yığınlarından en hızlı bir biçimde ayrı tutulmasını sağlayacak bir slogan ileri sürme.

Programımızın bu görevin üstesinden geldiği kanısındayız. Ayrıca Yoldaş X'in sorusuyla hiç de tedirgin olmuş değiliz: eğer köylü komiteleri *otrezkileri* değil de, bütün toprakları isteyecek olurlarsa ne yaparız? Biz şahsen bütün toprağı, hiç kuşkusuz, yalnızca "serflik sisteminin kalıntılarını yok etmek görüşüyle" (ki programımızın tarım *kesimi* kendisini bu amaçla sınırlamaktadır) değil sosyalist devrim görüşüyle talep ediyoruz. Ve salt bu amaç için her zaman ve her koşul altında, durup dinlenmeden kır yoksullarına bunu gösteriyoruz. Sosyal-demokratların köylere yalnızca programının tarım kesimiyle gidebileceğini düşünmekten, bir an için bile olsun sosyalizm bayrağını indirebileceğini düşünmekten daha büyük bir yanlış yoktur. Eğer toprakların tümü için yapılan talep, toprağın ulusallaştırılması ya da onun bugün toprağı elinde tutan köylülere devredilmesi talebi ise, bizim, bütün etkenleri hesaba katarak ve proletaryanın çıkarlarından yola çıkarak bu talebi değerlendireceğimizi; örneğin, devrimin uyandırıp siyasal yaşantıya sürüklediği toprağı olan köylülerin devrimci demokrat bir parti ya da

bir düzen partisi olarak ortaya çıkacaklarını önceden söylemenin olanaksız olduğunu kestiremeyiz. Tarım programımızı en kötü olasılıklara göre hazırlamak zorundayız, ve eğer bundan çok daha iyisi gerçekleşecek olursa, bu, bizim işimizi kolaylaştırmış olur ve ona yeni bir dürtü sağlar.

Tartışılmakta olan sorunla ilgili olarak Yoldaş X'in şu aşağıdaki uslamlamasını ele almak kalıyor bize. "Buna" diye yazıyor, *otrezkilerin* dağıtımının kendi kendine yeterli çiftlik kiracılığını güçlendireceğini öngören tezine ilişkin olarak, "buna, *otrezkilerin* dağıtımının, *bu otrezkileri* kiralamanın köleci biçimlerinin ortadan kaldırılmasının bir aracı olarak önemli olduğu, ve kendi kendine yeterli küçük çiftçiliğin artırılması ve güçlendirilmesi aracı olarak önemli olmadığı ileri sürülerek, bir istisna gösterilebilir. Ancak, bu itirazda, mantıkî bir çelişkinin varlığını görmek çok kolaydır. Toprağın küçük parçalar halinde dağıtılması, modern işletme yöntemlerinden yararlanmak bakımından *yeterli olmayan bir toprak dağıtımıdır*, ama kendi kendine yeterli çiftçiliği güçlendirmek için yeterlidir. Böylece kendi kendine yeterli çiftçilik, yeterli olmayan bir toprak dağıtımı tarafından güçlendirilir. Ama bununla kiracılığın köleci biçimlerinin ortadan kaldırılıp kaldırılamıyacağı, hâlâ tanıtlanması gereken bir sorundur. Gösterdik ki, küçük mülk sahiplerinin —toprakbeylerine ait toprakların kiralanmasındaki bu rekabetçiler— sayısının artışı nedeniyle bunlar güçleneceklerdir."

Biz Yoldaş X'in bu uslamlamasını, okurun gerçekten "mantıkî çelişkiler"in *nerede* yattığına karar vermesini kolaylaştırmak için tümüyle aktarmış bulunuyoruz. Genel bir kural olarak, köylüler bugün *otrezkileri* feodal kölelik çerçevesi içinde kullanıyorlar. *Otrezkilerin* iadesi ile köylüler, bunları, özgür toprak sahipleri olarak kullanacaklardır. Bu iadenin, otrezkilerden doğan feodal köleliği *ortadan kaldıracağı*, "hâlâ tanıtlanması gereken" bir şey değil midir? Özel köle biçiminin bugün doğmasına yol açan şey, özel

toprak parçalarının işidir, ve yazar, bu özel kavram yerine "yetersiz miktarda toprak" genel kategorisini koyuyor! Bu, sorunun yanından geçmek demektir. Bu, bugün otrezkilerin herhangi bir özel kölelik biçimini getirmediğini varsaymak demektir: ki bu durumda bu toprakların iadesi gerçekten *yalnızca* "yeterli olmayan bir toprak dağıtımı" olacak, ve ardından bu önlemi gerçekten destekleyemeyecekti. Ama, herkes için çok açıktır ki, durum bu değildir.

Dahası. Yazar, *otrezkilerin* getirdiği feodal köleliği (çiftçiliğin emek-rant *sistemini*), kendi kendine yeterli çiftlik kiracılığıyla, genel olarak gereksinmeden doğan kiracılıkla karıştırmamalıdır. Bu son tür kiracılık, bütün Avrupa ülkelerinde vardır: kapitalist sistem çiftçilikte küçük mülk sahiplerinin ve küçük kiracıların rekabeti, toprak fiyatlarını, ve toprak rantını *her yerde ve her zaman* "kölelik" boyutlarına vardırır. Kapitalizmden kurtulmadıkça *bu tür* köleliği* ortadan kaldıramayız. Ama buna, köleliğin özel ve salt Rus biçimine karşı mücadelenin özel önlemlerine bir itiraz olarak bakılabilir mi? Yoldaş X, kendisi sanki işgününün kısaltılmasına, bu kısaltmanın sonucu olarak, emek yoğunluğunun artacağı gerekçesine dayanarak itiraz etmişçesine uslamlama yürütüyor. İşgününün kısaltılması, köleliğin yalnızca bir biçimini, yani daha uzun çalışma süresi aracılığıyla köleleştirmeyi ortadan kaldıran kısmî bir reformdur. Örneğin, işçileri "hızlandırma" gibi köleliğin öteki biçimleri *bu reformla* ortadan kaldırılmazlar, ve genel olarak köleliğin bütün biçimleri, kapitalizm temeli üzerinde hiç bir reformla yokedilemezler.

Yazar, "*otrezkilerin* dağıtımı köleliği güçlendiren gerici bir önlemdir" dediğinde, Reform-sonrası köylü çiftçiliği konusundaki bütün verilerle öylesine çelişki içinde olan bir

* Mahkemelere toprak kiralarını azaltma yetkisi verilerek bu kölelik sınırlandırılabilir, denetim altında tutulabilir — programımızda öne sürdüğümüz bir istem.

önerme öne sürmüş oluyor ki, kendisi bile aldığı bu tutumu sürdüremiyor. Bundan az önce, "... Kapitalizmi yeşertmenin sosyal-demokrat partinin işi olmadığını söylemeye bile gerek yok. Eğer toprakta köylü tasarrufu genişleyecek olursa, bu, herhangi bir partinin isteğinden bağımsız olarak gerçekleşecektir. ..." dediğinde kendi kendisiyle çelişkiye düşmektedir. Ama eğer toprakta köylü tasarrufunun genişlemesi genel olarak kapitalizmin gelişmesine yol açıyorsa, bunun, köylü toprak *mülkiyetinin* köleliğin belirli bir feodal biçimini meydana getiren eklenmiş toprak parçalarına dek yayılmasının, kapitalizmin gelişmesine ne denli kaçınılmaz olarak, *ne denli daha çok* yol açacağını varın siz hesap edin. *Otrezkilerin* iadesi köylülerin yaşam koşullarını yükseltecek, içpazarı genişletecek, kentlerde ücretli işçilere, aynı şekilde çiftçiliğin emek-rant sisteminin dayanağından bir miktar yitiren zengin köylülerin ve toprak beylerinin ücretli emekçilere olan talebi artacaktır. "Kapitalizmin *yeşertilmesi*"ne gelince, bu, tümüyle garip bir itirazdır. *Otrezkilerin* sahiplerine iadesi, bu iadenin *yalnızca burjuvazi* için zorunlu ve yararlı olduğu yerlerde, kapitalizmin yeşertilmesi demek olacaktır. Bu, kölelikten ve emek-rant sisteminden zarar gören kır yoksulları için de en az bir o kadar zorunlu ve yararlıdır. Kır proletaryası, kır burjuvazisiyle *birlikte,* oldukça büyük bir ölçüde bu *otrezkilere* dayandırılmış olan serf köleliği altında ezilmektedir. İşte bundan ötürüdür ki, kır proletaryası, *böylelikle* kır burjuvazisini de kurtarmaksızın kendisini bu kölelikten kurtaramaz. Ancak, narodniklerle olan akrabalıklarını unutmuş bulunan Bay Rudinler ve benzeri sosyalist-devrimcilerdir ki, bunda, bir kapitalizm "yeşertmesi" görebilirler.

Yoldaş X'in *otrezkilerin* iadesinin gerçekleşmesi konusundaki düşünceleri daha da az inandırıcıdır. Aktardığı Volsk uyezdine ilişkin veriler kendisini yalanlamaktadır: malikânelerin neredeyse beşte-biri (99'undan 18'i) eski mülk sa-

hiplerinin ellerinde kalmıştır, yani *otrezkiler* köylülere doğrudan doğruya ve herhangi bir bedel olmaksızın aktarılabilirdi. Malikânelerin öteki beşte-üçü tümüyle el değiştirmiştir, yani burada *otrezkileri,* soylu büyük toprak sahiplerinin zararına, geri satın almak gerekecekti. Ve ancak her 99'dan 16'sında toprağı hisseler halinde satın almış bulunan köylülerden ve öteki toprak sahiplerinden toprağı satın almak gerekecekti. Bu koşullar altında *otrezkilerin* geri iadesinin nasıl "gerçekleşemeyeceğini" anlamıyoruz. Aynı Saratov eyaletine ilişkin verileri ele alalım. Elimizde en son "Saratov Eyaletindeki Tarımsal Sanayilerin Gereksinmeleri Sorunu Konusunda Malzeme" (Saratov, 1903) bulunuyor. Eski serflerin elinden alınmış tüm topraklar 600.000 desiyatin, ya da %42,7 olarak veriliyor.* 1896'da Zemstvo istatistikçileri, *otrezkilerin* büyüklüklerini tapu senedi özetlerinden ve öteki belgelerden saptayabiliyorduysalar, bu toprakların büyüklükleri, diyelim ki, 1906 yılında, köylü komiteleri tarafından niçin daha doğru bir biçimde saptanamasın? Eğer, Volsk uyezdi için geçerli olan rakamlar bir ölçüt olarak alınacak olursa, o zaman, görülecektir ki, yaklaşık 120.000 desiyatin, derhal ve herhangi bir bedel ödenmeksizin köylülere devredilebilir, yaklaşık 200.000 desiyatin tümüyle el değiştirmiş bulunan topraklardan (soyluların topraklarının zararına) derhal bedel karşılığı alınabilir, ve ancak geri kalan topraklar içindir ki (soylu toprak sahipleri zararına) bedel ödeyerek geri alma, değişim vb. süreci bir miktar karmaşık, ama gene de "gerçekleşebilir" olacaktır. 600.000 desiyatinlerinin kendilerine iadesinin köylüler için taşıdığı önem, örneğin Saratov eyaletin-

* Görebileceğimiz gibi bu en son zemstvo istatistikleri yukarıda sözü edilmiş olan istatistikçinin, otrezkilere ilişkin sunmuş olduğu verilerin *eksik oldukları* yolundaki iddiasını tümüyle desteklemektedir. *Bu* verilere göre, Saratov eyaletindeki otrezkiler yalnızca 512.000 desiyatin (%38) tutmaktadır. Aslında, 600.000 desiyatin bile *otrezkilerin gerçek büyüklüğünün altında* kalmaktadır, çünkü, birincisi, bu, eski toprakbeylerinin köylülerinin *bütün* köy komünlerini *içermemektedir,* ve ikincisi, bu *yalnızca ekilebilir toprakları* kapsamaktadır.

de 90'ların sonunda kiralanan özel mülkiyet topraklarının toplam miktarının yaklaşık olarak 900.000 desiyatin olması olgusundan da apaçık ortadadır. Doğal olarak tüm otrezkilerin şu anda kiralanmış olduğunu iddia edecek değiliz; bizim yapmak istediğimiz, mülk olarak iade edilecek toprak miktarının, halen *çoğu kez* köleliği ya da feodal köleliği yaratan koşullarla kiraya verilen toprak miktarına olan oranını çarpıcı bir biçimde göstermektir. Bu karşılaştırma, otrezkilerin iadesinin feodal köleliği getiren ilişkilere indireceği darbenin gücüne, bunun "köylülüğün" devrimci enerjisine vereceği dürtüye, ve, —sosyal-demokrat görüşaçısından en önemli olan— köy proletaryası ile köy burjuvazisi arasındaki ideolojik ve siyasal ayrışmaya vereceği pek büyük dürtüye çok iyi bir biçimde tanıklık etmektedir. Çünkü, köylü komitelerinin zoralımları hiç bir biçimde, narodizmin modern küçük torunlarının tatlı tatlı hayal ettikleri gibi, bütün topraklar üzerinde "yarı-sosyalist", "eşitlikçi" talepler uğruna tüm "köylülüğün" birliğini değil, derhal ve kaçınılmaz olarak böylesine kesin ve tersine çevrilmez bir ayrışma getirecektir. "Köylülüğün" toprakbeylerine karşı eylemi ne denli devrimci olursa, bu ayrışma da o denli hızlı ve derin olacaktır, ki o zaman, bu ayrışma marksist araştırmanın istatistiki hesaplarıyla değil, köylü burjuvazinin siyasal eylemi ile, köylü komiteleri içindeki parti ve sınıfların mücadelesiyle ortaya çıkartılacaktır.

Ve şuna dikkat edilsin: otrezkilerin iadesi istemini öne sürerek, görevimizi kasten mevcut düzenin çerçevesiyle sınırlandırıyoruz; eğer bir asgarî programdan sözedeceksek ve eğer "önceliğin" bir yanda kooperatiflere, ve öte yanda sosyalizasyona verildiği şarlatanlığa yaklaşan densiz plan yapımcılığına düşmek istemiyorsak, bunu yapmak *zorundayız*. Biz, kendi tarafımızdan ortaya atılmış bir soruya değil,* il-

* Mevcut düzen temeli üzerinde tarımsal reformlar yapma sorununun ortaya ne ölçüde "bizim tarafımızdan atılmadığı", örneğin narodizmin *en önde*

legal basın, "dernek" tarafından, zemstvolar tarafından, ve hatta belki de hükümet tarafından tartışılan yarının reformları sorusuna yanıt veriyoruz. Eğer kendimizi Rusya'nın tüm Reform-sonrası tarihinin ortaya koyduğu bu âcil ama hiç bir şekilde sosyalist olmayan sorundan uzak tutmuş olsaydık, anarşist ya da yalnızca lafebesi olurduk. Kendimiz tarafından ortaya atılmamış olan bu soruna sosyal-demokrat görüş-açısından *doğru* bir çözüm getirmeliyiz: biz, kendi tutumumuzu, bütün liberal toplumun şimdiden talep etmiş olduğu ve onlar olmaksızın hiç bir aklıbaşında insanın Rusya'nın siyasal kurtuluşunu düşünemeyeceği tarımsal reformlara göre tanımlamalıyız. Ve gerçek demokratik harekete, proletaryanın sınıf bilincini geliştirme yolundaki sürekli ve inatçı çalışmamızla birlikte yürüttüğümüz destek olma ilkemize tümüyle bağlı kalırken, bu liberal reform (sözcüğün bilimsel, yani marksist anlamında liberal) konusunda *kendi* tutumumuzu tanımlıyoruz. Hükümet ya da liberallerin çok geçmeden uy-

gelen teorisyenlerinden biri olan Bay V. V.'nin eylemlerinin en parlak dönemlerinde yazmış olduğu bir makalesinden yaptığımız şu alıntıdan da açıkça görülmektedir (*Otecestvenniye Zapiski*, 1882, n° 8 ve 9). "İncelemekte olduğumuz düzen, diye yazıyordu Bay V. V., zamanın tarım sistemi konusunda, bize serflik sisteminden miras kalmıştır. ... Serflik yıkılmıştır, ama ancak yasal yönden ve birkaç başka yönden; oysa tarım sistemi Reform-öncesinde ne ise aynı kalmıştır. ... Köylüler yalnızca kendilerine ait sınırlandırılmış paylar üzerinde çiftçiliğe devam edemiyorlardı, kendilerinden alınmış olan toprakları mutlaka kullanmak zorundaydılar. ... Küçük çiftliklerin doğru dürüst işletilmesini sağlamak için hiç değilse köylüye serflik zamanında şu ya da bu şekilde kendi elinde bulundurduğu ... toprakları kullanma güvencesi verilmelidir. Bu, küçük-ölçekli çiftçilik adına öne sürülebilecek asgarî koşuldur." Narodizme inananlar ve sosyalist-devrimci bayların yaptıkları gibi yakışıksız bir saklambaç oyunu yerine, narodizmi açıkça öğütleyenler, sorunu işte böyle koyuyorlardı. Ve sosyal-demokrasi, burjuva ve küçük-burjuva istemleri her zaman takdirle karşıladığı gibi, özünde narodnik olan bu sunuşu da takdirle karşılamıştır. Bu taleplerin olumlu ve ilerici yanını (serflik kalıntılarının tümüne karşı mücadele) tümüyle üstlenmiş, küçük-burjuva yanılsamaları reddetmiş ve serflik sisteminin kalıntılarının yokedilmelerinin olsa olsa kapitalist gelişmenin önündeki engelleri kaldıracağına ve bu gelişmeyi hızlandıracağına işaret etmiştir. "Küçük" *köylü burjuvazisine*, yalnızca serfliğe değil, hatta büyük burjuvaziye karşı hiç bir şekilde kendisine yardımcı olacağımız taahhüdünde bulunmadığımız halde, *otrezkilerin* iadesi isteminde bulunuyor olmamız "küçük-ölçekli çiftçilik uğruna" değil, toplumsal ilerleme ve proletaryanın ellerinin serbest bırakılması yararınadır.

gulama alanına sokmak zorunda oldukları bu türden bir reforma ilişkin olarak pratik bir hareket tarzı (*line of conduct*) koyuyoruz ortaya. Biz, yaşamın kendisi tarafından harekete geçirilmiş olup, muğlak, insancıl bir *Allerwelts** sosyalizmin hayalinin uydurmadığı bir reformu devrimci çözüme iten bir slogan atıyoruz ortaya.

Bu son açıdandır ki, Yoldaş X'in program taslağı hatalıdır. Tarımsal ilişkiler alanında gelecek bulunan liberal reformlara karşı takınılacak tutum konusuna hiç bir yanıt getirilmiyor. Bunun yerine (5. ve 7. maddelerde), bize, toprağın ulusallaştırılması isteminin daha kötü ve çelişkili bir formülasyonu veriliyor. Çelişkili, çünkü bir yerde rantın kaldırılmasının aracı olarak vergi önerilirken, bir başka yerde toprağın topluma devredilmesi önerilmektedir; daha kötü, çünkü rantlar vergilerle kaldırılamaz, ve çünkü toprağın (bugünkü ve gelecekteki zemstvolar gibi), *küçük* toplumsal örgütler yerine, (genel olarak söylemek gerekirse) demokratik bir devlete devredilmesi istenmelidir. Programımızda toprağın ulusallaştırılması isteminin yer almayışının nedeni, bunun birçok kereler zaten verilmiş olmasıdır, ve biz, bunu, burada yineleyecek değiliz.

8. maddenin programın pratik kesimi ile hiç bir ilgisi yoktur, 6. madde ise, Yoldaş X tarafından öyle bir biçimde formüle edilmiştir ki, bu maddenin içersinde "tarımsal" olan hiç bir şey kalmamıştır. Mahkemelere ve rantların indirilmesine ilişkin maddeleri niçin iptal ettiği hâlâ bir sır olarak durmaktadır.

Yazar, 1. maddeyi bizim taslağımızda olduğundan daha az açık bir biçimde formüle ederken, "küçük toprak sahibini savunmak (küçük toprak sahipliğini geliştirmek değil) için" yolundaki eki gene "tarımsal"-dışı, hatalı (biz ücretli emek kullanan küçük toprak sahiplerini savunacak değiliz) ve yersizdir, çünkü küçük-burjuvanın mülkiyetini değil de

* Herkesçe kabul edilebilir. —ç.

şahsını savunacaksak, bunu, kesin olarak belirlenmiş toplumsal, malî ve öteki reformlar istemiyle yaparız.

Haziran 1903'te yazıldı.
Yurtdışında Rus Sosyal-Demokrasisi Birliği tarafından Temmuz 1903'te broşür olarak yayınlandı.
Collected Works, c. 6, s. 438-453

[ALTI]

KÜÇÜK-BURJUVA SOSYALİZMİ VE PROLETER SOSYALİZMİ[65]

AVRUPA'DAKİ çeşitli sosyalist öğretiler arasında bugün egemen olan marksizmdir. Sosyalist bir düzene ulaşma mücadelesi, hemen hemen tamamıyla işçi sınıfının sosyal-demokrat partilerin öncülüğünde verdiği bir mücadele biçiminde yürütülmektedir. Marksizmin öğretilerine dayanan proleter sosyalizminin bu kesin egemenliği, bir anda değil, ama ancak her türden eskimiş öğretilere, küçük-burjuva sosyalizmine, anarşizme ve benzerlerine karşı verilen uzun bir mücadele sonunda kazanılmıştır. Otuz yıl kadar önce, marksizm, o devrin yaygın olan görüşlerinin aslında geçici, karışık ve eklektik olduğu, küçük-burjuva sosyalizmi ile proleter sosyalizmi arasında yer aldığı Almanya'da bile, ege-

men değildi. Latin ülkeleri, Fransa, İspanya ve Belçika'daki ilerici işçiler arasında en yaygın olan öğretiler prudonculuk, blankicilik ve anarşizmdi. Bu öğretiler ise, proletaryanın değil, ama küçük-burjuvazinin görüşaçısını açıkça ortaya koymaktaydılar.

Marksizm'in son on yıllardaki bu hızlı ve tam zaferinin nedeni nedir? Gerek ekonomik ve gerekse siyasal açıdan, bütün çağdaş toplumlardaki gelişme ve devrimci hareketin ve ezilen sınıfların mücadelesinin bütün deneyimleri sonucunda marksist görüşlerin doğruluğu daha da ileri bir ölçüde doğrulanmıştır. Küçük-burjuvazinin çöküşü, kaçınılmaz olarak, küçük-burjuva ön yargılarının ergeç ortadan silinmesine yol açarken kapitalizmin büyümesi ve kapitalist toplum içindeki sınıf mücadelesinin yoğunlaşması, proleter sosyalist düşünceler için en iyi ajitasyon oldu.

Ülkemizdeki eskimiş çeşitli öğretilerin sağlam bir dayanak bulmalarının nedeni, doğal olarak, Rusya'nın geriliğidir. Bir yüzyılın son çeyreği süresince Rus devrimci düşünce tarihinin tümü, küçük-burjuva narodnik sosyalizmine karşı marksizmin yürüttüğü mücadelenin tarihidir. Rus işçi sınıfı hareketinin hızla büyümesi ve dikkate değer başarıları sonunda marksizm, Rusya'da da zafere ulaşmış iken, devrimciliği kuşku götürmeyen bir köylü hareketinin gelişmesi —özellikle 1902'de Ukrayna'daki ünlü köylü ayaklanmalarından sonra— ise, yaşı geçmiş narodnikliğin belli bir ölçüde yeniden canlanmasına neden olmuştur. Eski, süslü narodnik teorileri ile son moda Avrupa oportünizmi (revizyonizm, bernştaynculık ve Marx'ın eleştirisi), sözde sosyalist-devrimcilerin özgün ideolojik dağarcıklarının tümünü sağlarlar. Köylü sorununun, gerek saf narodnikler ve gerekse sosyalist-devrimciler ile marksistler arasındaki esas çatışma noktası olmasının nedeni budur.

Narodizm belli bir ölçüye kadar bütün ve tutarlı bir öğretiydi. Bu öğreti, Rusya'da kapitalizmin egemenliğini yadsı-

yordu; fabrika işçilerinin, bütün proletaryanın ön safta savaşçılığı rollerini yadsıdı; burjuva siyasal özgürlüğünü ve siyasal bir devrimin önemini yadsıdı; küçük-ölçekli tarıma dayanan köylü komününden kaynaklanan, ivedi bir sosyalist devrim önerdi. Bu teorinin bütünlüğünden bugün arta kalan, sadece kırıntılardır. Ama günümüzün karşıtlıklarını kavramak ve bu karşıtlıkların ağız kavgası haline getirilerek bozulmalarını önlemek için, insanın sosyalist-devrimcilerimizin hatalarının belli başlı genel narodnik *köklerini* daima anımsaması gerekir.

Narodnikler, mujiği, Rusya'da geleceğin adamı olarak düşünüyorlardı. Bu görüş, kaçınılmaz olarak onların köylü komününün sosyalist niteliğine olan sonsuz güvenlerinden ve kapitalizmin geleceği konusundaki güvensizliklerinden doğmaktadır. Marksistlere göre Rusya'da, geleceğin adamı işçiydi ve kapitalizmin gerek sanayi ve gerekse tarım alanındaki gelişmesi onların görüşlerinin gittikçe daha fazla doğrulanmasını sağlıyordu. Rusya'daki işçi sınıfı hareketi kendisini kabul ettirmiştir, ama köylü hareketine gelince, narodizm ile marksizmi birbirinden ayıran uçurum, bugüne dek onların bu hareketi değişik yorumlamalarında kendini göstermiştir. Narodniklere göre köylü hareketi marksizmin çürütülmesini sağlar. O, doğrudan bir sosyalist devrimden yana olan bir harekettir; o, burjuva siyasal özgürlüğünü tanımaz; o, büyük-ölçekli değil, ama küçük-ölçekli üretimden kaynaklanır; sözün kısası, narodniklere göre, gerçekten, içten olarak sosyalist olan ve doğrudan doğruya sosyalist olan hareket köylü hareketidir. Narodniklerin köylü komününe olan sonsuz güvenleri ve anarşizmin narodnik damgası, bu türden sonuçların neden kaçınılmaz olduğunu tamamıyla anlatmaktadır.

Marksiste göre, köylü hareketi, sosyalist değil, demokratik bir harekettir. Tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi Rusya'da da, bu hareket, ekonomik ve toplumsal içeriği açısından

burjuva olan demokratik devrimin zorunlu bir parçasıdır. Köylü hareketi, hiç bir şekilde, burjuva düzeninin temellerine, meta üretimine ya da sermayeye karşı yöneltilmiş değildir. Tam tersine, kırsal bölgelerdeki eski, serf, ve kapitalizm-öncesi ilişkilere karşı, serfliğin bütün kalıntılarının temel direği olan toprakbeyliğine karşı yöneltilmiştir. Sonuç olarak, bu köylü hareketinin tam zaferi, kapitalizmi ortadan kaldırmayacak; tam tersine, onun gelişmesi için daha geniş bir alan yaratarak tam anlamıyla kapitalist gelişmeyi hızlandıracak ve yoğunlaştıracaktır. Köylü ayaklanmasının tam zaferi, ancak, ilk kez, içinde burjuvaziye karşı bir proleter mücadelesinin en saf biçimiyle gelişeceği demokratik bir burjuva cumhuriyeti için iyi savunulan bir kale yaratabilir.

O halde bunlar, sosyalist-devrimciler ile sosyal-demokratlar arasında yer alan ilkeler uçurumunu incelemek isteyen herkesin açıkça kavraması gereken birbirine karşıt iki görüştür. Görüşlerden birine göre, köylü hareketi, sosyalist bir harekettir. Diğerine göre ise burjuva demokratik bir harekettir. Dolayısıyla, ortodoks marksistlerin köylü sorununu ihmal ettiklerini yüzüncü kez yineleyen (örneğin, *Revolutsiyonnaya Rossiya*'ya bakınız) sosyalist-devrimcilerin bilisizliklerini ortaya koyduklarını herkes açıkça görebilir. Bu türden kaba bilisizlikle savaşmanın tek yolu vardır. O da, işin ABC'sini yinelemek, eski tutarlı narodnik görüşleri ortaya koymak ve yüzüncü ya da bininci kez onlarla aramızdaki gerçek ayrılığı, köylü sorununu dikkate almayı kabul etmeyi istemek ya da istememek ya da bu ayrılığın, köylü sorununun tanınması ya da tanınmaması değil, Rusya'da günümüz köylü hareketi ve günümüz köylü sorunu konusundaki *farklı yorumlarımız*dan doğduğuna parmak basmaktır. Marksistlerin Rusya'daki köylü sorununu ihmal ettiklerini söyleyen kimse, öncelikle tam bir bilisizdir. Çünkü Plehanov'un (yirmi yıl kadar önce yayımlanan) *Aramızdaki Ayrılıklar* adlı yazısıyla başlamak üzere Rus marksistlerinin başlıca

yapıtlarının tümü, temel olarak Rus köylü sorunu üzerindeki narodnik görüşlerin yanlışlığının ortaya konulmasına ayrılmıştır. İkincisi, marksistlerin köylü sorununu ihmal ettiklerini söyleyen kimse, dolayısıyla ilkelerdeki gerçek ayrılığın tam bir yorumunu yapmaktan kaçınmak isteğini tanıtlamış olmaktadır. Günümüz köylü hareketinin burjuva demokratik hareket olup olmadığı, nesnel olarak serflik kalıntılarına karşı yöneltilmiş olup olmadığı sorununu yanıtlamaktan kaçınma isteğini tanıtlamış olmaktadır.

Sosyalist-devrimciler bu soruya hiç bir zaman açık ve kesin bir yanıt vermemişlerdir ve veremezler de. Çünkü Rusya'daki köylü sorunu hakkında, eski narodnik görüş ile günümüzün marksist görüşü arasında umutsuzca bocalayıp durmaktadırlar. Marksistler, sosyalist-devrimcilerin küçük-burjuvazinin görüşaçısını temsil ettiklerini (ve küçük-burjuvazinin ideologları olduklarını) söylerler. Bunun nedeni, sosyalist-devrimcilerin, köylü hareketini yorumlarken, kendilerini küçük-burjuva hatalarından ve narodnik hayallerinden kurtaramamalarıdır.

İşin ABC'sini bir kez daha yinelememizin gereği var. Rusya'da bugünkü köylü hareketinin amacı nedir? Toprak ve özgürlük. Bu hareketin tam zaferinin önemi ne olacaktır? Zafer kazanıldıktan sonra, bu hareket, toprakbeylerinin ve bürokratların devlet yönetimindeki egemenliklerini ortadan kaldıracaktır. Toprağı kurtardıktan sonra, toprakbeylerinin topraklarını köylülere verecektir. Toprakbeylerinin mülksüzleştirilmesi ve tam anlamıyla özgürlük, meta üretimini ortadan kaldıracak mı? Hayır, kaldırmayacaktır. Toprakbeylerinin mülksüzleştirilmesi ve tam anlamıyla özgürlük, köylü ailelerinin komünal toprak üzerinde gerçekleştirdikleri bireysel çiftçiliği ya da "toplumsallaştırılmış" toprağı ortadan kaldıracak mı? Hayır, kaldırmayacaktır. Toprakbeylerinin mülksüzleştirilmesi ve tam anlamıyla özgürlük, sayısız ata ve ineğe sahip olan zengin köylü ile toprak emekçisi, yarıcı köylü

arasındaki uçurumu, yani köy burjuvazisi ile kır proletaryasını ayıran uçurumu ortadan kaldıracak mı? Hayır, kaldırmayacaktır. Tam tersine, en yüksek *kast* (toprakbeyleri) ne kadar tam olarak bozguna uğratılır ve ortadan kaldırılırsa, burjuvazi ile proletarya arasındaki *sınıf* ayrılığı da o kadar derinleşecektir. Köylü ayaklanmasının tam zaferinin nesnel anlamı ne olacaktır? Bu zafer, serflik düzeninin bütün kalıntılarını temizleyecektir, ama hiç bir şekilde burjuva ekonomik düzenini ya da kapitalizmi ya da toplumun —zengin ve yoksul, burjuvazi ve proletarya olarak— sınıflara bölünmesini ortadan kaldırmayacaktır. Günümüzün köylü hareketi niçin bir burjuva demokratik harekettir? Çünkü, bürokrasinin ve toprakbeyliğinin iktidarını yıktıktan sonra, sermayenin egemenliğini ortadan kaldırmaksızın, bu demokratik toplumun burjuva kuruluş biçimini değiştirmeksizin, demokratik bir toplum düzeni kuracaktır. Sınıf bilincine sahip bir işçi, bir sosyalist, günümüzün köylü hareketini nasıl değerlendirmelidir? Bu hareketi desteklemeli, en enerjik biçimde köylülere yardım etmeli, gerek bürokrasinin ve gerekse toprakbeyliğinin iktidarını tamamıyla silip atmak yolunda onlara yardım etmelidir. Bununla birlikte, aynı zamanda, bürokrasinin ve toprakbeyliğinin iktidarını silip atmanın neden yeterli olmadığını köylülere anlatmalıdır. Bu iktidarı devirdikleri zaman, sermayenin iktidarının, burjuvazinin iktidarının da ortadan kaldırılması için hazırlanmaları gerekir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için ise, tamamıyla sosyalist, yani marksist bir öğretinin en kısa zamanda yayılması gerekir. Kır proleterleri birleşmeli, birbirleriyle kaynaşmalı ve köy burjuvazisi ile Rus burjuvazisinin tümüne karşı mücadele etmek üzere örgütlenmelidirler. Sınıf bilincine sahip bir işçi, sosyalist mücadele uğruna demokratik mücadeleyi ya da demokratik mücadele uğruna sosyalist mücadeleyi unutabilir mi? Hayır, sınıf bilincine sahip bir işçi kendisine sosyal-demokrat adını verir, çünkü bu iki mücadele arasındaki

ilişkiyi kavrar. Demokrasi yolundan, siyasal özgürlük yolundan geçmeksizin sosyalizme giden bir yol olmadığını bilir. Bu nedenle, nihaî amaç olan sosyalizme ulaşabilmek için tam ve tutarlı bir biçimde demokratlaşmayı elde etmek için çabalar. Demokratik mücadele ile sosyalist mücadelenin koşulları niçin aynı değildir? Çünkü işçilerin elbette bütün mücadelesinin herbirinde, farklı yandaşları olacaktır. İşçiler, demokratik mücadeleyi, burjuvazinin bir kesimi, özellikle küçük-burjuvazi ile birlikte yürütecektir. Öte yandan, sosyalist mücadeleyi ise burjuvazinin tümüne karşı yürütecekler-dir. Bürokrata ve toprakbeyine karşı verilen mücadele, bütün köylülerle birlikte hatta hali-vakti yerinde köylülerle ve orta-köylülerle birlikte yürütülebilir ve yürütülmektedir. Öte yandan, burjuvaziye karşı mücadele, ancak kır proletaryası ile birlikte ve bundan dolayı da hali-vakti yerinde olan köylülere karşı tutarlı bir biçimde yürütülebilir.

Eğer sosyalist-devrimcilerin daima ele almaktan uzak durmayı yeğledikleri bütün bu temel marksist gerçekleri akılda tutarsak, onların aşağıdaki "en son" itirazlarını değerlendirmekte güçlük çekmeyiz:

Revolutsiyonnaya Rossiya (n° 75) şöyle haykırıyor: "İlkin, genel olarak, köylüyü, toprakbeyine karşı desteklemek, ardından (yani aynı zamanda), proletaryayı bir an önce toprakbeyine karşı desteklemek yerine, proletaryayı, genel olarak köylüye karşı desteklemek neden gerekliydi; ve bunun, marksizmle ne ilgisi vardır, Allah bilir."

En ilkel, çocukça saf anarşizmin görüşaçısı budur. Uzun yüzyıllardan ve hatta binlerce yıldan beri, insanlık sömürüsünün tümünü ve her türünü "bir an önce" ortadan kaldırmayı hayal etmiştir. Dünyanın her yanındaki sömürülenler, kapitalist toplumu, o toplumun evriminin doğal olarak ilerlemekte olduğu doğrultu boyunca değiştirmek amacıyla verilecek tutarlı, inatçı ve kapsamlı bir mücadele uğruna birleşmeye başlayıncaya dek, bu hayaller sadece birer hayal ola-

rak kaldılar. Ancak Marx'ın bilimsel sosyalizmi, değişimin zorunluluğu ile belli bir sınıfın mücadelesini birbirine bağladıktan sonra, sosyalist hayaller, milyonların sosyalist mücadelesine dönüştü. Sınıf mücadelesinin dışındaki sosyalizm, boş bir laf ya da saf bir hayaldir. Bununla birlikte, Rusya'da iki farklı toplumsal gücün iki farklı mücadelesi gözlerimizin önünde yer alıyor. Kapitalist üretim ilişkilerinin varoldukları (ve bu ilişkiler —sosyalist-devrimcilerimiz bilsinler ki— köy komününde bile, yani kendi görüşaçılarına göre yüzde-yüz "toplumsallaşmış" olan toprak üzerinde bile vardır) yerlerde proletarya burjuvaziye karşı savaşmaktadır. Küçük toprak sahiplerinin, küçük-burjuvazinin bir kesimi olarak, köylülük, bürokratlara ve toprakbeylerine karşı, serfliğin tüm kalıntılarına karşı savaşmaktadır. Ancak ekonomi politikten ve dünya devrimlerinin tarihinden tamamıyla habersiz olanlar, bunların iki ayrı ve farklı toplumsal savaş olduklarını görmezlikten gelebilirler. "Bir an önce"liği talep etmek suretiyle bu savaşların farklılıklarına gözlerini kapamak, insanın kendi kafasını kendi kanadının altına saklayarak gerçeğin tahlilini yapmayı reddetmesine benzer.

Eski narodnik görüşlerin bütünlüğünü kaybetmiş olan sosyalist-devrimciler, narodniklerin kendilerinin öğretilerinin bile birçoğunu unutmuşlardır. Aynı *Revolutsiyonnaya Rossiya,* aynı yazıda şunları söylüyor: "Toprakbeylerinin mülksüzleştirilmeleri için köylülüğe yardım etmek suretiyle, Bay Lenin, bilinçsiz olarak kapitalist tarımın azçok gelişmiş biçimlerinin yıkıntıları üzerinde küçük-burjuva ekonomisinin kurulmasına yardımcı oluyor. Ortodoks marksizmin görüşaçısından bu, 'geriye doğru atılmış' bir adım değil midir?"

Ayıptır Baylar! Kendi Bay V. V.'nizi unutuyorsunuz! Onun *Kapitalizmin Kaderi* adlı yapıtına, Bay Nikolay —on'un[66] *Taslaklarına* ve sizinle aynı düşünceyi paylaşan diğer kaynaklara başvururuz. O zaman, Rusya'daki toprakbeyi çiftçiliğinin, hem serflik düzeninin ve hem de kapitalizmin özel-

liklerini kendi içinde birleştirdiğini anımsayacaksınız. O zaman, angarya düzeninin doğrudan bir kalıntısı olan emekranta dayanan bir ekonomik sistemin varlığını göreceksiniz. Üstelik, eğer Marx'ın *Kapital*'inin üçüncü cildi gibi ortodoks marksist bir kitaba başvurmak sıkıntısına katlanacak olursanız, angarya sisteminin hiç bir yerde gelişmesinin mümkün olmadığını ve hiç bir yerde gelişmediğini, ve küçük-burjuva köylü çiftçiliği ortamının dışında hiç bir yerde kapitalist çiftçiliğe dönüşmediğini göreceksiniz. Marksizmi parça parça edip dağıtmaya çabalarken çok ilkel yöntemlere, ne oldukları çok önceden ortaya konulmuş yöntemlere başvuruyorsunuz; angarya sistemine dayanan büyük-ölçekli çiftçiliği doğrudan doğruya izleyen bir büyük-ölçekli kapitalist çiftçilik kavramı gibi gülünç bir biçimde basitleştirilmiş bir kavramı marksizme yüklüyorsunuz. Toprakbeylerinin topraklarından elde edilen verim, köylü çiftliklerinden elde edilen verimden daha yüksek olduğuna göre, toprakbeylerinin topraklarının mülksüzleştirilmesinin geriye doğru atılan bir adım olduğunu iddia ediyorsunuz. Bu tez, ilkokul dördüncü sınıf öğrencisine yakışır. Düşünün baylar: serflik düzeni ortadan kaldırıldığı zaman, düşük verimli köylü toprakları ile yüksek verimli toprakbeyi topraklarını birbirinden ayırmak, "geriye atılmış bir adım" değil miydi?

Rusya'da bugünkü toprakbeyliği ekonomisi, hem serfliğin ve hem de kapitalizmin özelliklerini kendi içinde birleştirmektedir. Nesnel olarak, köylülerin toprakbeylerine karşı bugün verdikleri mücadele, serflik kalıntılarına karşı verilen bir mücadeledir. Bununla birlikte, tek tek her durumu numaralandırmak, tek tek her durumu tartmak ve bir eczacı tartısının kesinliğiyle serflik düzeninin bittiği ve saf kapitalizmin başladığı yeri saptamaya çalışmak, insanın kendi ukalâlığını, marksizme yüklemesi demektir. Küçük bir bakkaldan satın aldığımız eşyaların fiyatının ne kadarının emekdeğeri olduğunu, ne kadarının ise bizi dolandırma payı oldu-

günu hesaplamamız olanaksızdır. Bu, bizim, emek-değer teorisini bir kenara atmamız gerektiğini mi gösterir baylar?

Çağdaş toprakbeyliği ekonomisi, hem kapitalizmin ve hem de serflik düzeninin özelliklerini birleştirir. Ama bundan hareket ederek, her özel durumun, her an gösterdiği özellikleri tartmanın, saymanın ve kopya etmenin ve onu şu ya da bu toplumsal kategoriye sokmanın bizim görevimiz olduğu sonucuna ancak ukalâlar varır. Ancak ütopyacılar, iki farklı toplumsal savaş arasında bir farklılık gözetmeye "gerek olmadığı" sonucuna varabilirler. Gerçekten, bundan çıkarılacak tek doğru sonuç, hem programımızda ve hem de taktiklerimizde, kapitalizme karşı saf proleter mücadele ile serflik düzenine karşı genel demokratik (ve genel olarak köylü) mücadelesini birleştirmemizin zorunluluğudur.

Günümüzün yarı-feodal toprakbeyliği ekonomisi içindeki kapitalist özellikler ne kadar belirginleşirse, kır proletaryasını ayrı olarak örgütlemeye girişmek o kadar zorunlu olur. Çünkü bu, zoralım gerçekleşir gerçekleşmez, tamamen kapitalist ya da tamamen proleter olan çelişkilerin kendilerinin çok daha kısa zamanda ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Toprakbeyliği ekonomisi içindeki kapitalist nitelikler ne kadar belirginleşirse, demokratik zoralım, sosyalizm uğruna verilecek gerçek mücadeleyi o kadar çabuk harekete geçirecektir. Ve dolayısıyla, "toplumsallaştırma" sloganını kullanmak suretiyle demokratik devrimin yanlış bir şekilde idealleştirilmesi çok daha tehlikelidir. Toprakbeyliği ekonomisinin, kapitalist ve serflik ilişkilerinin bir karması olduğu olgusundan çıkarılacak sonuç budur.

Dolayısıyla, tamamen proleter olan mücadele ile genel köylü mücadelesini birleştirmeli, ama bu ikisini birbirine karıştırmamalıyız. Genel demokratik ve genel köylü mücadelesini desteklemeli, ama sınıfsal-olmayan bu mücadele içinde boğulmamalıyız; "toplumsallaştırma" gibi yanlış sloganlar kullanarak, onu asla idealleştirmemeliyiz. Hem kent ve *hem*

de kır proletaryasını tamamıyla bağımsız bir sosyal-demokrat sınıf partisinde örgütleme zorunluluğunu asla unutmamalıyız. En kararlı demokratlaşmaya en büyük desteği sağlarken, bu parti, meta üretimi sistemi içinde "eşitleştirme" gibi gerici hayallerle ve heveslerle kendisinin devrimci yoldan saptırılmasına izin vermeyecektir. Toprakbeylerine karşı köylülerin mücadelesi, bugün devrimci bir mücadeledir; bugünün ekonomik ve siyasal evrim aşamasında toprakbeylerinin topraklarının zoralımı her yönüyle devrimcidir ve biz, bu devrimci demokratik önlemi destekliyoruz. Bununla birlikte, bu önleme "toplumsallaştırma" adını vermek ve meta üretimi düzeninde toprağa tasarrufta "eşitliğin" mümkün olabileceğini düşünerek hem kendini ve hem de halkı aldatmak, gerici bir küçük-burjuva ütopyasıdır, ki biz, bunu sosyalist gericilere bırakıyoruz.

Proletari, s. 24, 7 Kasım (25 Ekim) 1905.
Collected Works, c. 9, s. 438-446.

[YEDİ]

İŞÇİ PARTİSİNİN TARIM PROGRAMININ YENİDEN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ[67]

BUGÜN herkes işçi partisinin tarım programının yeniden gözden geçirilmesinin gerekli olduğunu kabul ediyor. Bu âcil sorun "Çoğunluk"un (Aralık 1905) son konferansında resmen öne sürülmüş ve bugün Birlik Kongresinin gündeminde yer almıştır.

Biz, öncelikle, Rus sosyal-demokrat hareketinin tarihi boyunca tarım programının ortaya konuluş biçimi konusunda çok kısa bir araştırma yapılmasını ve daha sonra bugün sosyal-demokratlarca önerilen çeşitli program taslaklarının gözden geçirilmesini, son olarak da kendi program taslağımızı sunmayı öneriyoruz.

I. RUS SOSYAL-DEMOKRATLARININ TARIM SORUNUNA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN EVRİMİ ÜZERİNE KISA BİR TARİHSEL ARAŞTIRMA

Doğuşundan bu yana, Rus sosyal-demokrat hareketi, Rusya'da, tarım sorununun ve özellikle köylü sorununun öneminin büyüklüğünü kavramış ve bu sorunun ayrı bir incelemesini, siyasal dokümanlarının hepsine koymuştur.

Çoğunlukla narodnikler[68] ve sosyalist-devrimciler arasında yaygın olan karşıt düşüncenin temelinde, gerçeklerin tamamıyla gözden uzak tutulması ya da bunların bilerek çarpıtılması yatmaktadır.

1884'te Emeğin Kurtuluşu grubunun yayınladığı, Rus sosyal-demokratların ilk program taslağı, "tarımsal ilişkilerin köklü bir biçimde yeniden gözden geçirilmesi" ve kırsal alanlardaki tüm feodal ilişkilerin ilgası talebini içeriyordu. (O zaman yurt dışında yayınlanmış bulunan eski sosyal-demokrat literatür şimdi elimizde olmadığı için anılarımıza başvurmak zorundayız. Alıntıların sözcüğü sözcüğüne değil ama genel anlam olarak doğruluğunun sorumluluğunu alıyoruz.)

Daha sonra Plehanov, gerek *Sosyal-Demokrat*[69] dergisinde ve gerekse *Rusya'nın Çöküşü* ve *Rusya'da Açlığa Karşı Savaşta Sosyalistlerin Görevleri* adlı broşürlerinde, tekrar tekrar ve *en etkin* sözcüklerle Rusya'daki köylü sorununun öneminin büyüklüğünü vurguladı. Gelecek bir demokratik devrimde "genel yeniden dağıtım"ın bile olanaklı olduğunu ve sosyal-demokratların böyle bir olasılıktan korkmadıklarını ve çekinmediklerini belirtti. Hiç bir açıdan sosyalist bir önlem almamakla birlikte, bir "genel yeniden dağıtım"ın kapitalizmin gelişimini, iç pazarın büyümesini, köylülüğün koşullarında iyiye doğru bir gelişmeyi, köy topluluğunun dağılmasını, kırsal alanlardaki sınıf çelişkilerinin ortaya çıkmasını ve Rusya'daki eski, feodal kölelik düzeninin tüm kalıntılarının yokedilmesini hızlandıracak güçlü bir etken ola-

çağını ileri sürdü.

Sosyal-demokratların bugüne dek savundukları Rusya'da tarım sorununun teorik formüllendirilmesinin, hareketin ta başlangıcından bu yana benimsenmiş olduğunu açıkça göstermesi açısından, Plehanov'un bir "genel yeniden dağıtım"a değinmesinin bizim için özel bir tarihsel önemi vardır.

Kendi partilerini kurmalarından bu yana, sosyal-demokratlar, aşağıdaki üç öneriyi sürekli olarak savunmuşlardır. *Birincisi.* Rusya'da tarım devrimi zorunlu olarak demokratik devrimin bir parçası olacaktır. Bu devrimin içeriği, kırsal alanların yarı-feodal kölelik ilişkilerinden kurtarılması olacaktır. *İkincisi.* Yakında yer alacak olan tarım devrimi, toplumsal ve ekonomik görünüşü açısından, bir burjuva-demokratik devrimi olacaktır; kapitalizmin gelişmesini ve kapitalist sınıf çelişkilerini zayıflatmayacak, tam tersine, bunları harekete geçirecektir. *Üçüncüsü.* Taahhütler yüklenerek ellerini kollarını bağlamaksızın âcil görevleri üstlenmek suretiyle ve hiç bir şekilde bir "genel yeniden dağıtım"ı bile desteklemeyi reddetmeksizin, sosyal-demokratların bu devrimi en kararlı bir biçimde desteklemeleri için tüm nedenler vardır.

Bu önerilerden haberi olmayanlar, Rusya'daki tarım sorunu üzerine yazılmış olan tüm sosyal-demokrat literatür içinde bunları farketmemiş olanlar ya konuyu bilmemektedirler ya da (sosyalist-devrimcilerin daima yaptıkları gibi) bu gerçekten kaçınmaktadırlar.

Köylü sorununa ilişkin sosyal-demokrat görüşlerin tarihsel evrimine yeniden dönecek olursak, 1890 sonlarındaki literatür arasında, sosyal-demokratların köylülüğe karşı "ilgisiz" kaldıkları düşüncesini şiddetle reddeden ve sosyal-demokratların bu konudaki genel görüşlerinin yinelendiği "Rus Sosyal-Demokratlarının Görevleri" (1897)* adlı broşürü ve ayrıca *İskra*[70] gazetesini sayabiliriz. *İskra*'nın, Rusya'daki

* Bkz: Lenin, *Collected Works*, c. 2, s. 373-51. —*Ed.*

ilk büyük köylü ayaklanmasından *oniki ay önce*, yani 1901 baharında (Mart ve Nisan aylarında) yayınlanan üçüncü sayısında "İşçi Partisi ve Köylülük"* başlıklı bir başyazı vardı. Bu yazıda köylü sorununun önemine yeniden parmak basılıyor ve bir seri diğer taleplerin yanısıra eskiden köylülerin ellerinden alınmış *otrezkilerin* geri verilmesi talebi ileri sürülüyordu.

Bu başyazı, 1902 yazında *İskra* ve *Zarya*[71] başyazarları adına yayınlanan ve partimizin (Ağustos 1903) İkinci Kongresinde resmî parti programı olarak benimsenen RSDİP'nin tarım programının ilk kaba taslağı olarak kabul edilebilir.

Bu programda otokrasiye karşı mücadelenin *bütününe*, burjuva düzeninin feodalizme karşı verdiği bir mücadele olarak bakılmakta ve tarım bölümündeki temel öneride marksist ilkelerin etkisi çok belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. "Köylülüğün sırtında doğrudan doğruya ve ağır bir yük olan serflik kalıntılarının ortadan kaldırılması görüşüyle ve kırsal alandaki sınıf mücadelesinin serbestçe gelişmesini kolaylaştırmak amacıyla, partinin talebi..."

Sosyal-demokrat programın eleştiricileri, bu temel öneriden hemen hemen tamamıyla *kaçınmaktadırlar*. Apaçık ortada olanı görmezlikten gelmektedirler.

İkinci Kongrede kabul edilen tarım programında, tartışma götürmez taleplerin yanısıra (haracın ilgası, çiftlik kiralarının indirilmesi, toprağı dilediği gibi kullanma özgürlüğü) toprak kefaret ödemelerinin sahiplerine geri verilmesi ve kölelik kalıntılarının ortadan kaldırılması ile *otrezkilerin* geri verilmesi amacıyla köylü komitelerinin kurulmasına ilişkin taleplerin yer aldığı birkaç madde vardı. Sosyal-demokratlar arasında en çok eleştirilen, *otrezkilerle* ilgili olan sonuncu madde oldu. Bu maddeyi eleştirenler, bütün malikâne sahiplerinin mülksüzleştirilmesini öneren (eğer yanlış anım-

* Bkz: Lenin, *Collected Works*, c. 4, s. 420-28. —*Ed.*

samıyorsam) sosyal-demokrat Borba grubu[72] ve Yoldaş X[73] idi (kendisinin yaptığı eleştirilerle birlikte, benim yanıtım,* İkinci Kongreden kısa bir süre önce, 1903 yazında, Cenevre'de bir broşürde yayınlanmıştı). Yoldaş X, toprak kefaret ödemelerinin sahiplerine geri verilmesi ve *otrezkilerle* ilgili maddelerin yerini almak üzere şu önerileri ileri sürdü: (1) "Demokrat devlete devredilmek üzere" kilise, manastır ve çarlığa ait topraklara elkonulması, (2) "Büyük toprak sahiplerinin almakta oldukları toprak rantı üzerinden, bu rant miktarı ile orantılı olarak artan bir vergi alınması ve bu gelir biçiminin halkın gereksinmelerinde kullanılmak üzere demokrat devlete verilmesi", (3) "Özel mülk halindeki toprakların (büyük toprakların) bir kısmının ve eğer mümkünse toprakların tümünün büyük özerk toplumsal kuruluşlara (zemstvolara) devredilmesi."

Ben, bu programı eleştirdim ve onun "toprağın ulusallaştırılması konusundaki talebin en kötü ve çelişkili bir formülasyonu" olduğunu söyledim; ezilen toplumsal sınıfı harekete geçirici bir mücadele sloganı olarak köylü komiteleri talebinin önemini vurguladım. Sosyal-demokratların, hiç olmazsa elkonulmuş toprakların "satışından" vazgeçerek ellerini kollarını bağlamamaları gerektiğini, *otrezkilerin* geri verilmesinin sosyal-demokrasinin *hedeflerini hiç bir şekilde sınırlamadığını,* ama yalnızca kır proletaryası ile köy burjuvazisinin ortak hedefler doğrultusunda ilerlemelerini sınırladığını önemle belirttim. "Eğer toprakların tümü için yapılan talep, toprağın ulusallaştırılması ya da onun bugün toprağı elinde tutan köylülere devredilmesi talebi ise, bizim, *bütün etkenleri hesaba katarak* [italikler bizimdir] ve proletaryanın çıkarlarından yola çıkarak bu talebi değerlendireceğimizi; örneğin, devrimin uyandırıp siyasal yaşantıya sürüklediği toprağı olan köylülerin devrimci demokrat bir parti ya da bir düzen partisi olarak ortaya çıkacaklarını ön-

* Bkz: Bu yapıtın 323-341. sayfaları. —*Ed.*

ceden söylemenin olanaksız olduğunu" (s. 35-36)* vurguladım.

Otrezkilerin, ne köylü hareketinin yaygınlığını, ne de bu hareketin daha ileri aşamalarında ona sağlayacağımız desteği sınırlamadıkları düşüncesini (1903'te, II. Kongre arifesinde yayınlanmış olan) "Yoksul Köylülere" adlı broşürümde ortaya koydum. Bu broşürde *otrezkilerin* birer "engel" değil tersine birer "kapı"** olduklarını ve *toprakların tümünün* köylülüğe verilmesi fikrini reddetmek bir yana, belli siyasal koşullar altında bu düşünceyi sevinerek kabulleneceğimi söyledim.

1902 Ağustosunda (*Zarya*, n° 4, s. 176) tarım programı taslağını savunurken "genel yeniden dağıtım" üzerine şunları yazdım:

"Genel yeniden dağıtım talebi küçük-ölçekli köylü üretiminin genelleştirilmesi ve sürdürülmesine ilişkin gerici ütopik düşünceyi içerir, ama bunun yanısıra ("köylülüğün", *sosyalist* devrimin taşıyıcısı olarak hizmet edebileceği ütopik fikrine ek olarak) devrimci bir unsuru, yani bir köylü ayaklanması yoluyla serfliğin bütün kalıntılarının ortadan silinmesi isteğini de içerir."***

Böylelikle, 1902-1903 literatürünü kaynak alacak olursak, *otrezkiler* talebini yapan yazarların, bunu, hiç bir zaman köylü hareketini ya da bizim bu hareketteki desteğimizi kısıtlayıcı bir talep olarak görmedikleri tartışmasız olarak tanıtlanmış olur. Bununla birlikte, olayların gelişmesi, programın bu bölümünün yetersizliğini gösterdi, çünkü köylü hareketi çok büyük bir hızla genişlemesine ve derinlemesine büyümekteydi ve bizim programımız geniş kitleler arasında şaşkınlık yaratmaktaydı. İşçi sınıfının partisi, geniş kitleleri dikkate almak zorundadır ve sürekli olarak, yalnızca

* Bkz: Bu yapıtın 333-334. sayfaları. —*Ed.*

** V. İ. Lenin, "Yoksul Köylülere", *İşçi ve Köylü İttifakı*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 72. —*Ed.*

*** Bkz: Bu yapıtın 300. sayfası. —*Ed.*

parti için bağlayıcı olmayan tartışmalardan yola çıkarak herkes için uyulması zorunlu bir programın açıklamasını yapan yorumlara başvuramaz.

Tarım programının yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğu artıyordu. 1905 yılı başlarında, "Bolşevik" sosyal-demokrat (1905 Ocak ayından aynı yılın Mayıs ayına dek Cenevre'de haftalık olarak basılan) *Vperyod* gazetesinin bir sayısında tarım programının düzeltilmesine ilişkin öneriler bulunuyordu. Bunlar arasında *otrezkilerle* ilgili maddenin programdan çıkarılması ve onun yerine "senyör malikânelerinin tümünün zoralımına kadar ve bu istek de dahil olmak üzere köylülerin taleplerinin desteklenmesi"* önerileri yer alıyordu.

Bununla birlikte, RSDİP'nin Üçüncü Kongresinde (Mayıs 1905) ve aynı zamanda toplanan "azınlık"ın "konferans"ında programın yalnızca bu açıdan gözden geçirilmesi sorunu dile getirilmedi. *Taktiklerde* bir kararlılığın benimsenmesinden öteye gidilmedi. Partinin her iki kesimi de *malikâne topraklarının tümünün zoralımı dahil olmak üzere* köylü hareketinin desteklenmesi üzerinde anlaştı.

Açıkça söylemek gerekirse, RSDİP'nin tarım programının yeniden gözden geçirilmesi sorunu, bu kararlar sayesinde önceden saptanmış oldu. "Çoğunluk"un son konferansında (Aralık 1905), *otrezkiler* ve toprak kefaret ödemelerinin sahiplerine geri verilmesi ile ilgili maddelerin programdan çıkarılması ve bunların yerine senyör topraklarının** tümünün zoralımı noktasına dek köylü hareketini desteklediğimiz ibaresinin konulması hakkındaki önerim benimsendi.

RSDİP'de tarım sorununa ilişkin görüşlerin evriminin kısa tarihsel özetini böylece bitirmiş oluyoruz.

* Bkz: Lenin, *Collected Works*, c. 8, s. 235. —*Ed.*

** Karar, *Rus, Naşa Jizn* ve *Pravda*'da[74] basılmıştır. [Bkz: *Collected Works*, c. 10, s. 88. —*Ed.*]

II. SOSYAL-DEMOKRATLAR ARASINDA TARIM SORUNU KONUSUNDAKİ DÖRT EĞİLİM

Bugün, halihazırda değindiğimiz "Bolşevik" konferansının kararının yanısıra, elimizde bu soruna ilişkin —Maslov ve Rojkov yoldaşlara ait— iki adet tamamlanmış tarım programı taslağı ve bize tamamlanmış bir program taslağı sunmamış olduklarından ötürü, Finn, Plehanov ve Kautsky yoldaşların da yorum ve görüşleri bulunuyor.

Bu yazarların görüşlerini kısaca özetleyelim:

Yoldaş Maslov, bize, Yoldaş X'in taslağını azçok düzeltilmiş bir biçimde sunuyor. Özellikle, toprak rantı üzerinden, rant miktarıyla orantılı olarak artan vergiyi taslaktan çıkarıyor ve özel mülkiyet halindeki toprakların zemstvolara devredilmesi talebini düzeltiyor. Maslov'un düzeltmesinde, ilk olarak, X'in şu tümcesinin çıkartılması yer alıyor: "ve eğer mümkünse, toprakların tümü" (yani bütün toprakları zemstvolara devretmek). İkinci olarak, X'in programından, "zemstvo"lara ait tüm kaynakları çıkarıyor ve "büyük özerk toplumsal örgütler (zemstvolar)" yerine "büyük bölgesel örgütler" deyimini koyuyor. Düzeltilmiş durumuyla, Maslov'un önerdiği maddenin tamamında şöyle denmektedir:

"Özel mülk halindeki toprakların (büyük toprak mülkleri) büyük özerk kamu örgütlerine devredilmesi. Büyük özerk bölgesel örgütlere ferağ edilebilen payların asgarî alanı, bölgesel halk temsilcileri kurulu tarafından saptanacaktır." "Böylelikle Maslov, X'in denenmek üzere önerdiği tam bir ulusallaştırmaya karşı çıkıyor ve "belediyeleştirme" [*municipalisation*] ya da daha kesin söyleyecek olursak "eyaletleştirme" [*provincialisation*] talebini getiriyor. Ulusallaştırmaya karşı, Maslov, şu üç noktayı ileri sürmektedir: (1) ulusallaştırma, milliyetlerin (*nationalités*) kendi kaderlerini tayin haklarına bir saldırı olacaktır; (2) köylüler, özellikle top-

rak sahibi köylüler, topraklarının ulusallaştırılmasına razı olmayacaklardır; (3) ulusallaştırma, bürokrasiyi, bir burjuva-demokratik sınıf devletinde kaçınılmaz olarak güçlendirecektir.

Maslov, sosyalist-devrimcilerin yalancı sosyalist bir ütopyası olması açısından toprak mülkünün dağıtımını ("dağıtmak") eleştiriyor, ama bu önlemi, "ulusallaştırma" ile karşılaştırmıyor.

Rojkov'a gelince: o, ne dağıtımdan ve ne de ulusallaştırmadan yana. Bütün istediği, *otrezkilerle* ilgili maddenin programdan çıkarılması ve yerine şöyle bir bendin konulması: "Köylülerin ekonomik köleliklerine hizmet eden tüm toprakların ipoteksiz olarak kendilerine devredilmesi." (*Bugünkü Durum*[75] adlı sempozyumda yoldaş N. Rojkov'un yazısına bakınız.) Yoldaş Rojkov kilise topraklarının ve diğer toprakların zoralımını talep ediyor, ama bunların (Yoldaş Maslov'un önerdiği gibi) "demokratik devlete devredilmesi" konusunda hiç bir şey söylemiyor.

Yoldaş Finn ise, (*Mir Boji*'de,[76] 1906'da) tamamlanmamış olan yazısında ulusallaştırmayı reddetmekte ve açıkça senyör topraklarının köylülük arasında, onların özel mülkiyetine verilmek üzere dağıtımı talebini desteklemek eğiliminde.

Yoldaş Plehanov da, *Dnevnik*, n° 5'te, tarım programımızın yeniden gözden geçirilmesi konusunda hiç bir öneri getirmiyor. Maslov'u eleştirirken genel olarak "esnek taktikler"i savunuyor, (*Zarya*'daki eski delillere dayanarak) "ulusallaştırmaya" karşı çıkıyor ve senyör topraklarının köylülere dağıtılması düşüncesine yatkın görünüyor.

Son olarak, K. Kautsky, "Rusya'da Tarım Sorunu" adlı mükemmel yapıtında, konu üzerindeki sosyal-demokrat görüşlerin genel ilkelerini ortaya koyuyor, senyör topraklarının dağıtımı düşüncesine tamamıyla katıldığını belirtiyor ve belli koşullar altında ulusallaştırmanın olanak dahilinde ol-

duğunu da kabullenmiş görünüyor; ama gerek RSDİP'nin eski tarım programı üzerinde ve gerekse bu programın değiştirilmesi doğrultusundaki öneriler hakkında kesinlikle hiç bir şey söylemiyor.

Partimizde, RSDİP'nin tarım programına ilişkin dört temel görüşü şöyle özetleyebiliriz:

(1) RSDİP'nin tarım programında ulusallaştırma ve senyör topraklarının zoralımına ilişkin talepler bulunmalıdır (bugünkü programın savunucularının ya da Yoldaş N. Rojkov gibi önemsiz bazı değişiklik taleplerinde bulunanların destekledikleri görüş).

(2) RSDİP'nin tarım programında toprak sahiplerinin malikânelerinin zoralımı talebi yer almalı, ama şekli ne olursa olsun toprağın ulusallaştırılması isteği bulunmamalıdır (bu görüş yoldaş Finn tarafından açıkça savunuldu; ve düşüncesi pek açık olmamakla birlikte, belki de yoldaş Plehanov da bu görüşü destekledi).

(3) Özel ve sınırlı bir tür ulusallaştırma ile birlikte toprak sahiplerinin malikânelerinin ferağı (X, Maslov, Groman ve diğerlerinin önerdikleri gibi "toprakların zemstvolara verilmesi" ve "eyaletleştirme").

(4) Toprak sahiplerinin malikânelerinin zoralımı ve *belli siyasal koşullar altında* toprağın ulusallaştırılması (partimizin Birleşik Merkez Komitesince atanmış olan komitenin çoğunluğu tarafından önerilen program; bu satırların yazarının savunduğu bu program elimizdeki broşürün sonunda yer alıyor).*

Bu farklı görüşleri inceleyelim. Bugünkü programın ya da yoldaş Rojkov'un önerdiği gibi bir programın savunucularının iki düşünceleri var. Bunlardan birisi, büyük malikânelerin zoralımı olayının bu toprakların daha küçük parçalara bölünmesiyle sonuçlanacağı ve sosyal-demokrat görüş açısından bunun hiç bir şekilde savunulamayacağı düşünce-

* Bkz: Bu yapıtın 383-384. sayfaları. —*Ed.*

sidir. Diğer düşünce ise, zoralımın taktikler üzerinde karar bölümüne konulabileceğini, ama kesinlikle programda yer almaması gerektiğini belirtmektedir.

İlk düşünceyi incelemeye başlayalım. Büyük malikânelerin gelişmiş bir kapitalizmi temsil ettikleri söyleniyor. Bunların zoralımı ve dağıtılması, küçük mülkiyete doğru geriye dönüş, gerici bir önlem olacaktır. Sosyal-demokratlar böyle bir önlemi destekleyemezler. Biz, bu görüşün yanlış olduğu kanısındayız.

Ayrıntılar ve özel durumlar içinde boğulmak yerine, bugünkü köylü hareketinin genel ve nihaî amacını hesaba katmak zorundayız. Bir bütün olarak ele alınacak olursa, bugün, Rusya'daki büyük toprak işletmeleri, kapitalist düzenden çok, bir feodal bağımlılık düzenine dayanır. Bunu yadsıyanlar, bugün Rusya'daki devrimci köylü hareketinin derinliğini ve yaygınlığını açıklayamazlar. *Otrezkilerin* sahiplerine geri verilmesi konusundaki talebimizi ileri sürerken, köylülük arasındaki burjuva-demokratik, yani demokratik hareketin derinliğini ve yaygınlığını yeterince değerlendirememiş olmaktan dolayı hatalıyız. Bugün devrim bizleri bu denli eğittikten sonra, hâlâ bu hatada direnmek akıllıca bir tutum değildir. Kapitalizmin gelişmesi için senyör topraklarının tümünün zoralımının sağlayacağı yararlar yanında, büyük kapitalist çiftliklerin dağıtımının doğuracağı zararlar önemlerini büyük ölçüde yitirirler. Toprakların dağıtılması kapitalizmi yıkmayacak, onun gelişmesini geriletmeyecektir; tam tersine, bu düzenin yerleşmesi için gerekli ortamı büyük ölçüde yaratacak ve onun gelecekteki gelişmesi için daha genel, verimli ve sağlam bir temel sağlayacaktır. Köylü hareketinin ulaşacağı geniş boyutlara sınırlar koymanın sosyal-demokratların görevi olmadığını her zaman yineledik; ve bugün, büyük toprak sahiplerinin topraklarının tümünün zoralımı talebine karşı çıkmak, açıkça, şimdiden başlamış bulunan toplumsal bir hareketi sınırlamak an-

lamını taşır. Bugün senyör topraklarının tümünün zoralımına karşı çıkan yoldaşlar, günde sekiz saatten az çalışan ama ülkenin tümünde uygulanmak üzere sekiz saatlik işgününün yasalaşmasına itiraz eden İngiliz maden işçileri ile aynı hataya düşüyorlar.

Diğer yoldaşlar "ortama egemen olan düşünüş"e ödün veriyorlar. *Otrezkileri* ya da kölelik düzeninin sürdürülmesinde araç olarak kullanılan toprakların ferağını programa koyalım; taktikler üzerine karar bölümünde ise zoralıma yer verelim diyorlar. Programın taktiklerle karıştırılmaması gerektiğini söylüyorlar.

Yanıtımız şudur: Program ile taktikler arasına sert ve kesin bir çizgi çekmek yalnızca skolastik düşünüşle ve ukalâlıkla sonuçlanır. Program, işçi sınıfı ile diğer sınıflar arasındaki genel ve temel ilişkileri belirtir. Taktikler ise, özel ve geçici ilişkileri belirtirler. Bunlar, elbette doğrudur. Ama proletaryanın genel sosyalist hedefleri ile karşılaştırıldığında, kırsal alanlarda serflik kalıntılarına karşı vermekte olduğumuz mücadelenin bütününün özel ve geçici bir görev olduğunu unutmamalıyız. Eğer Rusya'da Şipov'vari "anayasa rejimi", on ilâ onbeş yıl kadar sürecek olursa, bu kalıntılar silineceklerdir; halk için sayısız güçlükler doğuracaklar, ama her şeye karşın, kendiliklerinden ortadan kaybolacaklardır. O zaman güçlü bir demokratik köylü hareketi olanaksız hale gelecek ve artık "serflik düzeninin kalıntılarının ilgası görüşü"nü kapsayan bir tarım programını savunmamız olanaksızlaşacaktır. Böylece, program ile taktikler arasında yalnızca göreli bir ayrımın olduğu görülüyor. Ama görünüşte eskiden olduğundan çok daha açık bir biçimde çalışan bir kitle partisinin programı, özel, sınırlı ve kısıtlanmış bir talebi kapsarken, taktikler üzerine karar bölümünde, genel, geniş ve çok kapsamlı bir talebin bulunması, partiyi olumsuz yönden etkiler. Durum ne olursa olsun —ister Dubasov-Şipov "anayasa"sı sağlam bir biçimde kurulsun ya da

isterse köylülerin ve işçilerin ayaklanması başarıya ulaşsın— kısa bir süre içinde partimizin tarım programını yeniden gözden geçirmemiz gerekmektedir. Bu nedenle sonsuza dek kullanacağımız bir ev inşa etmeye bel bağlamamız hatalı olur. Şimdi ikinci düşünüş biçimini ele alalım. Bize söylenen şudur: senyör topraklarının zoralımına ve dağıtımına evet, ama koşullar ne olursa olsun ulusallaştırmaya hayır. Dağıtım düşüncesine destek sağlamak amacıyla Kautsky'den pasajlar aktarılmış ve önceleri tüm sosyal-demokratların ulusallaştırmaya karşı ileri sürdükleri tezler (*Zarya*, n° 4) yinelenmiş. Tam ve kesin olarak şu düşünceye katılıyoruz: büyük toprak sahiplerinin malikânelerinin dağıtılması, günümüzde, gerek ekonomik ve gerekse siyasal açıdan bütünüyle sağlam, ilerici bir önlemdir. Aynı zamanda, bir burjuva toplumunda, *belli koşullar altında*, "polis denetimindeki bir sınıf devletinde, bu anayasal bir devlet olsa bile, mülk sahibi sınıfların, demokrasinin, bu devlete dayanan kiracı çiftçiler sınıfından, çoğu kez, çok daha sağlam bir dayanağı" (Lenin, "X'e Yanıt," s. 27)* olduğu düşüncesine de katılıyoruz.

Bununla birlikte, Rusya'da demokratik devrimin bugünkü aşamasında bu düşünceler içine *hapsolacak olursak*, 1902'de benimsediğimiz eski tutumumuzun savunması içine hapsolacak olursak, toplumsal ve siyasal durumdaki maddî değişiklikleri kesinlikle gözden uzak tuttuğumuz anlaşılır. 1902 Ağustosunda, *Zarya* (n° 4, s. 36'da Plehanov'un yazısına bakınız) *Moskovskiye Viyedomosti* gazetesinin de Rusya'da ulusallaştırmayı savunduğunu ve bu talebin her yerde ve her zaman devrimci bir talep olmadığını tamamıyla haklı olarak ifade ediyordu. Bu söylenenler elbette doğrudur, ama aynı yazıda Plehanov (s. 37) Rusya'da *"bir devrim döneminde"* (italikler Plehanov'undur) büyük toprak sahiplerinin mülksüzleştirilmesinin zorunlu olabileceğini ve belirli koşullar altında bu sorunun gündeme alınmasının gerekebileceğini

* Bkz: Bu yapıtın 324. sayfası. —*Ed.*

söylüyor.

Hiç kuşkusuz, bugünkü durum 1902'dekinden büyük ölçüde farklıdır. 1905'te devrim yüksek bir noktaya erişti ve şimdi yeni bir yükseliş için güç topluyor. *Moskovskiye Viyedomosti*'nin artık (ciddî olarak) ulusallaştırmayı savunması sözkonusu değildir. Tam tersine: özel toprak mülkiyetinin dokunulmazlığını savunurken Nikola II'nin demeçlerinin ve Grenymut[77] ve yandaşlarının haykırışlarının ana fikirlerinden yararlanıyor. Köylü ayaklanması, serflikten henüz kurtulmuş olan feodal Rusya'yı sarsmıştır. Cançekişen otokrasi şimdi tüm umutlarını, köylü hareketinden ölesiye korkmuş olan toprakbeyi sınıfıyla yapacağı bir pazarlığa bağlamış bulunuyor. *Moskovskiye Viyedomosti*'nin yanısıra, şipovcuların organı olan *Slovo* gazetesi de, toprağın ulusallaştırılması ile birlikte toprakların bir kısmı için zorunlu ipotek ödemeleri konulması önerisini getiren, Witte ile Kutler'in[78] "sosyalist" tasarısına saldırıyor. Hükümetin, Köylü Birliğine uyguladığı gaddar baskılar ve kaynaşma halindeki köylülere karşı acımasız "canavarlıklar" açıkça şunu gösteriyor: köylü hareketi kesin olarak bir devrimci-demokratik nitelik kazanmıştır.

Her büyük halk hareketinde olduğu gibi, bu hareket de, köylülüğün devrimci coşkusunu ve devrimci enerjisini ortaya çıkarmış ve çıkarmaya devam etmektedir. Toprağın senyörlük mülkiyetine karşı, soyluların toprak mülkiyetlerine karşı vermekte oldukları mücadele içinde, köylüler, öncü temsilcilerinin ağızlarından ifade ettikleri genel olarak toprağın özel mülkiyetinin ortadan kaldırılması talebine zorunlu olarak ulaşıyorlar ve şimdiden ulaştırlar bile.*

Halkın tümünün toprağa sahip olması düşüncesinin görünüşte köylülük arasında çok yaygın olduğundan hiç kim-

* Bkz: *Köylü Birliğinin Kongre Kararları, 1 Ağustos ve 6 Kasım 1905*, St. Petersburg 1905, s. 6 ve *Tüm Rusya Köylü Birliği Kongresinin Açılış Konuşmalarının Tutanakları* (St. Petersburg 1905), *passim*.

senin kuşkusu yoktur. Köylülüğün tüm bilgisizliğine, isteklerindeki tüm gerici-hayalci özelliklere karşın, bu düşüncenin genel devrimci-demokratik niteliği* su götürmez.

Sosyal-demokratlar, bu düşüncedeki gerici ve küçük-burjuva sosyalist çarpıklıkları temizlemekle yükümlüdürler — bu, tartışılmaz. Eğer onun devrimci-demokrat yanını görmezlerse, bu talebi tümüyle denize atmış ve ciddî bir hata işlemiş olurlar. Toprağın ulusallaştırılmasının bir burjuva önlemi olduğunu, bu önlemin *yalnızca* belirli siyasal koşullarda yararlı olduğunu açık yüreklilikle köylülere anlatmalıyız. Bununla birlikte, köylü kitlelerinin önüne çıkıp bu önlemi *çok açıkça* kötülemek, biz sosyalistler için çok basiretsiz bir politika gütmek olur. Ve basiretsizliği bir yana, bu tutum aynı zamanda marksizmin de teorik açıdan saptırılmasıdır. Marksizmde, burjuva toplumunda bile toprağın ulusallaştırılmasının olanaklı ve akla-uygun olduğu; kapitalizmin gelişmesini geciktirmek değil, tam tersine, harekete geçireceği ve bu önlemin tarımsal ilişkiler çerçevesindeki *azamî* burjuva demokratik reformu olduğu kesinlikle ortaya konmuştur.

Bugünkü görevimizin köylülüğün önüne çıkmak ve aza-

* *Dnevnik*'in 5. sayısında yoldaş Plehanov, Rusya'yı uyararak Vang Kang-çe'nin (başarısız bir toprak ulusallaştırmasını gerçekleştirmiş bulunan, 11. yüzyılda yaşamış bir Çin reformisti) deneylerinin yinelenmemesini istiyor ve köylülerin, toprağın ulusallaştırılmasına ilişkin düşüncelerinin gerici bir kaynağa dayandığını göstermeye çalışıyor. Bu tezin zorlama mahiyeti, sadece çok açık olmasıdır. Gerçekten, *qui prouve trop ne prouve rien* [çok şey tanıtlayan hiç bir şeyi tanıtlamış olmaz —*ç.*]. Eğer 20. yüzyılın Rusyası ile 11. yüzyılın Çini karşılaştırılabilir bir durumda olsaydı, Plehanov'un ve benim, Rusya'da kapitalizmden ya da köylü hareketinin devrimci-demokrat niteliğinden sözetmemiz, büyük bir olasılıkla, epey zor olurdu. Köylülerin toprağın ulusallaştırılmasına ilişkin düşüncelerinin gerici kökenli (ya da nitelikte) olduğu savına gelince, eh, toprağın genel yeniden dağıtımı düşüncesi bile, hiç kuşkusuz sadece gerici bir kökenin izlerini değil, bunların yanısıra günümüzde de gerici niteliğinin özelliklerini taşıyor. Köylü hareketinin tümünde ve köylü ideolojisinin bütününde gerici unsurlar bulunmaktadır, ama bunlar, bu hareketin bütünüyle genel devrimci-demokrat nitelik olmadığını göstermez. Bu nedenle yoldaş Plehanov, epey zorlanmış olan bu kanıtıyla, tezinin (belirli siyasal koşullarda, sosyal-demokratların toprağın ulusallaştırılması talebini öne süremeyecekleri hakkındaki tezinin) doğruluğunu tanıtlamaktan uzaktır.

mî burjuva demokratik reformları savunmak olduğunu kim reddedebilir? Köylülerin tarımsal taleplerinin radikalizmi ile (toprağın özel mülkiyetinin ilgası) onların siyasal taleplerinin radikalizmi (bir cumhuriyet, vb.) arasındaki bağıntıyı hâlâ kim görmezlikten gelebilir?

Hayır, demokratik devrimi hedefine ulaştırmanın sözkonusu olduğu bir dönemde, sosyal-demokratların, tarım sorunu karşısında takınacakları tek tavır şudur: toprakta özel mülkiyet var olduğu sürece toprağın senyör mülkiyetine karşı, köylü mülkiyetinden yanayız. Toprağın özel mülkiyetine karşı ve *belli siyasal koşullar altında*, toprağın ulusallaştırılmasından yanayız.

Böylece üçüncü tür düşünüşe geliyoruz: X, Maslov ve diğerlerinin önerdikleri "zemstvolara verme" ya da "eyaletleştirme". Maslov'u yanıtlarken, 1903'te X'e verdiğim yanıtları bir ölçüde yinelemek, yani onun düşüncesinin "toprağın ulusallaştırılması konusundaki talebin en kötü ve çelişkili bir formülasyonu" olduğunu belirtmek zorundayım. (Lenin, "X'e Yanıt", s. 42*.) O zaman şöyle devam etmiştim: "toprağın (bugünkü ve gelecekteki zemstvolar gibi), *küçük* toplumsal örgütler yerine, (genel olarak söylemek gerekirse) demokratik bir devlete devredilmesi istenmelidir."

Maslov'un önerisi nedir? Maslov, içinde ulusallaştırma *artı* zemstvolara verme *artı* toprağın özel mülkiyeti bulunan karmakarışık bir şey öneriyor, ama proletaryanın (göreli olarak) yararlanabileceği şu ya da bu tarım düzenini içinde taşıyabilecek farklı siyasal koşullara *hiç bir şekilde değinmiyor*. Gerçekten, hazırladığı program taslağının üçüncü maddesinde Maslov, kilisenin ve diğer toprakların "zoralımını" ve bunların "demokratik devlete devredilmesi"ni talep ediyor. Buna apaçık ulusallaştırma denir. Burjuva toplumunda ulusallaştırmayı zararsız hale getiren siyasal koşullar hakkındaki düşüncesini niçin özellikle belirtmediğini

* Bkz: Bu yapıtın 340. sayfası. —*Ed.*

Maslov'a sorabiliriz. Niçin *burada* ulusallaştırma yerine zemstvolara vermeyi önermiyor? Niçin kamulaştırılmış toprağın satışını kapsamına almayan bir formülasyon seçiyor?* Maslov bu sorulardan hiç birisini yanıtlamamıştır.

Bir yandan kiliselere, manastırlara ve çarlığa ait toprakların ulusallaştırılmasını önerirken, öte yandan genel olarak ulusallaştırmaya karşı çıkan Maslov, kendi düşüncesini çürütüyor. Ulusallaştırmaya karşı ileri sürdüğü tezler, eksik ve kesinlikten uzak olmasının yanısıra, çok zayıftır. Birinci tez: ulusallaştırma, milliyetlerin kendi kaderlerini tayin haklarına saldırıdır. St. Petersburg'daki yetkililer, Transkokasya'daki toprakları denetlememelidirler. Bu, bir tez değil, bir yanlış anlamadır. Öncelikle şunu söyleyelim: bizim programımız, milliyetlerin kendi kaderlerini tayin hakkını tanımıştır ve bu nedenle, Transkokasya da, kendi kaderini tayin etmek suretiyle, St. Petersburg'dan ayrılmak "hakkına sahiptir". "Transkokasya"nın karşı çıkabileceğini düşündüğü için, Maslov dört noktaya[79] karşı çıkmıyor. Öyle değil mi? İkincisi, programımız, *genel olarak*, *geniş* yerel ve bölgesel özerk-hükümetleri tanımaktadır. Bu nedenle "St. Petersburg bürokrasisinin dağlıların topraklarını denetlemesinden" sözetmek tamamen gülünçtür (Maslov, s. 22). Üçüncü nokta da şudur: her ne olursa olsun *Transkokasya*'daki toprakların "zemstvolara verilme"sini yasalaştıracak olan, anayasayı değiştirme yetkisine sahip *St. Petersburg* kurucu meclisidir, çünkü Maslov, her şeye karşın büyük toprak sahiplerinin toprak mülkiyetini koruma özgürlüğünü herhangi bir sınır bölgesine bağışlamak istemeyecektir. Sonuç olarak Maslov'un tezi bütünüyle yıkılıyor.

İkinci tez: "Toprağın ulusallaştırılması, toprakların *tü-*

* *Lenin* "X'e Yanıt", s. 27: "Bütün koşullarda ve her zaman sosyal-demokratların toprağın satışına karşı olacaklarını söylemek yanlış olur." [Bkz: Bu yapıtın 324. sayfası. —*Ed.*] Toprak satışına karşı olduğunu ilân etmek, ama öte yandan toprağın özel mülkiyetinin ilga edilmediğini varsaymak hem mantıksız, hem de akılsızca bir şey olur.

münün devlete devredilmesini öngörmektedir. Ama acaba köylüler ve özellikle toprak sahibi köylüler topraklarını gönül rızasıyla bir başkasına devretmeye razı olacaklar mı?" (Maslov, s. 20.)

Birincisi, Maslov ya sözcük oyunu yapıyor ya da düşünceleri birbirine karıştırıyor. Ulusallaştırma, toprağın mülkiyet hakkının, toprak vergisini alma hakkının devlete devredilmesi demektir, yoksa toprağın kendisinin devredilmesi değil. Ulusallaştırma, hiç bir şekilde, köylülerin kendi topraklarını herhangi bir kimseye devretmeye zorlanmalarını içermez. Bunu bir örnekle Maslov'a anlatalım. Sosyalist toplum, toprağın mülkiyetinin yanısıra, ekonomik işleyişin bir nesnesi olması açısından, toprağın kendisinin de, toplumun tümüne devredilmesini içerir. Bu, sosyalistlerin, küçük köylüleri, onların istekleri dışında, topraklarından sürüp çıkarmak istedikleri anlamına mı gelir? Hayır, aklıbaşında hiç bir sosyalistin, böylesine aptalca bir öneride bulunduğu görülmemiştir.

Sosyalist programda, toprağın özel mülkiyetinin yerini toplumsal mülkiyetin alması ile ilgili bölümde, bu konu için özel bir yer ayırmaya gerek gören var mıdır? Hayır, hiç bir sosyal-demokrat parti böyle şey yapmaz. Ulusallaştırma konusunda hayalî korkular uydurmamız için daha az nedenler var. Ulusallaştırma, rantın, devlete devredilmesi anlamını taşır. Köylülerin çoğunluğu toprak rantı almıyor. Sonuç olarak ulusallaştırmadan sonra hiç bir şey ödemek zorunda kalmayacaklar ve (Maslov'un zemstvolara verme önerisinde örtülü olarak ifade ettiği, ama açıkça tanımlamadığı) demokratik köylü devleti, ek olarak bir artanoranlı gelir vergisi koyacak ve böylece küçük mülk sahiplerinin ödemelerini azaltacaktır. Ulusallaştırma, toprağın taşınır sayılmasını kolaylaştırır, ama hiç bir şekilde küçük köylülerin istekleri dışında topraklarından çıkarılmaları anlamına gelmez.

İkincisi, eğer ulusallaştırmaya karşı ileri sürdüğü tez,

toprak sahibi köylülerin "gönül rıza"larına dayanıyorsa, o zaman biz Maslov'a soralım. Acaba toprak sahibi köylülerin bir güç olarak içinde bulunacağı "demokratik devletin", kendilerine en iyi toprağı, yani toprakbeyliği, kilise ve çarlığın topraklarını *yalnızca* kiralamalarına "gönüllü" olarak "rıza" gösterecekler mi? Niçin olmasın? Bu, tıpkı onlara şunu söylemeye benzer: "Payınıza düşen kötü toprağa sahip olabilirsiniz, ama iyisine, soyluların toprağına gelince, onları yalnızca kiralayabilirsiniz, kara ekmeği serbestçe alabilirsiniz, ama beyaz ekmek için nakit para ödemeniz gerek." Köylüler buna asla razı olmayacaklardır. Yoldaş Maslov, iki seçenekten birini kabullenmek zorundasınız: (1) Ekonomik ilişkiler toprakta özel mülkiyeti gerektirmektedir. Bu durum daha avantajlıdır. — O zaman senyörlük topraklarının tümden zoralımından ya da dağıtımından sözetmemiz gerekir. (2) Toprağın tümünün ulusallaştırılması olanaklı ve avantajlıdır. — Bu durumda ise, köylüler için bir ayrıcalık tanımaya hiç gerek yoktur. Ulusallaştırmayı eyaletleştirme ile, ve eyaletleşmeyi de özel mülkiyet ile birleştirmek tamamen bir kargaşanın belirtisidir. *Demokratik devrim en ileri ölçüde tam bir zafere ulaşsa bile* böylesine bir önlemin çok elverişsiz olacağından hiç kuşkumuz yoktur.

III. YOLDAŞ MASLOV'UN TEMEL YANILGISI

Burada, yukarıda anlatılan tezden bu yana süregelen, ama çok daha ayrıntılı bir incelemeyi gerektiren bir başka tezden sözedeceğiz. Demokratik devrimin en ileri ölçüde başarılı olacağı bir ortamda bile Yoldaş Maslov'un programının uygulanamayacağını biraz önce belirttik. Genel olarak söylemek gerekirse, programda yer alan belli taleplerin "uygulanamaz" olduğunu ileri sürmek —ki biz, bununla, bu isteklerin günümüz koşullarında ya da çok yakın bir gelecekte yerine getirilmelerinin olanaksız olduğunu söylüyoruz— bu

talepleri çürütmek için yeterli değildir. Polonya'nın bağımsızlığı* sorunu hakkında Rosa Luxemburg'u yanıtladığı yazısında, K. Kautsky bunu çok açıkça ortaya koyuyor. Rosa Luxemburg, Polonya'nın bağımsızlığının "uygulanamaz" olduğunu iddia ediyor. K. Kautsky ise, sorunun, yukarda değindiğimiz anlamda, bir "uygulanabilirlik" sorunu olmadığını; önemli olan şeyin, belli bir talebin toplumun genel gelişme doğrultusuna ya da uygar dünyanın genel ekonomik ve politik durumuna uygun düşüp düşmemesi olduğunu belirtiyor. Örneğin, Kautsky, Alman Sosyal-Demokrat Partisinin programında yer alan, tüm hükümet görevlilerinin halk tarafından seçilmesine ilişkin talebi ele alalım diyor. Doğal olarak, Almanya'nın bugün içinde bulunduğu koşullarda bu talep "uygulanamaz". Böyle olmakla birlikte, doğru ve gerekli bir taleptir. Çünkü toplumsal gelişmenin bütününün yöneldiği ve ayrıca sosyal-demokratların da gerek sosyalizmin bir koşulu ve gerekse sosyalizmin siyasal üstyapısında yer alan zorunlu bir unsur olması açısından gerçekleşmesini istedikleri tutarlı bir demokratik devrimin ayrılmaz bir parçasıdır.

İşte, Maslov'un programının uygulama olanağının olmadığını belirtirken "demokratik devrimin en ileri derecede başarılı olması durumunda bile" sözcüklerini vurgulamamızın nedeni budur. Maslov'un programının yalnız günümüzün politik ilişkilerinin ve koşullarının ışığında uygulanamaz olduğunu iddia etmiyoruz. Hayır. Biz, bu programın tam ve tutarlı bir demokratik devrimden sonra, yani günümüzün politik koşullarından çok uzak ve temel tarım reformları için en uygun koşullarda bile uygulanmasının olanaklı olmadığını söylüyoruz. Özellikle bu koşullarda, eğer sözcük yerindeyse çok geniş olması açısından değil, tersine, çok dar olduğu için Maslov'un programının uygulanması olanaksız olacaktır. Bir

* *Zarya*'nın 4. sayısında yayınlanan, tarım programı taslağı üzerine yazdığım makaleye bu yazıdan bir pasaj alınmıştır. (Lenin, *Collected Works*, c. 6, s. 122-23. —*Ed.*)

başka deyişle, eğer demokratik devrim tam olarak başarıya ulaşmazsa, senyör toprak mülkiyetinin ilgası, çarlığa ait toprakların ve diğer toprakların zoralımı, belediyeleştirme ve benzerleri tamamen sözkonusu olmaktan çıkacaktır. Öte yandan, eğer demokratik devrim tamamıyla başarıya ulaşacak olursa, onu yalnızca toprağın bir bölümünün belediyeleştirilmesi ile sınırlandır*amayız*. Senyörlük toprak mülkiyetini baştanaşağı silip süpüren bir devrim (Maslov ve malikânelerin zoralımı ya da bölüştürülmesinden yana olan herkesin varlığını kabul ettikleri bir devrim) devrimci enerji ve tarihte benzeri görülmemiş ölçüde devrimci eylem ister. Senyörlük topraklarının zoralımı yapılmadan, (program taslağında, Maslov zoralımdan değil, sadece "ferağ"dan sözediyor) toprağın tümünün ulusallaştırılması düşüncesi halk arasında yaygınlaşmadan ve demokrasinin en ileri ölçüdeki siyasal biçimleri oluşturulmadan böyle bir devrimin olanaklı olduğunu varsaymak, bir aptallığı varsaymak demektir. Toplumsal yaşantının bütün yanları, üretim ilişkileri ile sıkı sıkıya içiçedirler ve son tahlilde tamamen bu ilişkilere dayanırlar. Senyör toprak mülkiyetinin ilgası gibi köklü bir önlem, devlet biçimlerindeki köklü bir değişikliğin (bu ekonomik reformu getirecek bir değişiklik ise ancak demokrasi doğrultusunda mümkündür) dışında düşünülemez; [böylesine bir önlem —ç.], toprakta geniş çaptaki özel mülkiyet biçiminin çoğunluğunun ilgasını talep eden "halk" ve köylülük, genel olarak toprakta özel mülkiyete karşı çıkmadıkça düşünülemez. Bir başka deyişle: senyörlük toprakların ilgası gibi ileriye dönük bir devrim, kendi içindeki toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin hepsini zorunlu olarak hızlandırmalıdır. Böylesine bir devrim sorununu ortaya koyan bir sosyalist, zorunlu olarak, bu sorunun doğurduğu yeni sorunları dikkatle ele almalıdır: bu devrimi geçmişin olduğu kadar geleceğin koşulları içinde de incelemelidir.

Yoldaş Maslov'un taslağı, özellikle bu açıdan yetersizdir.

Öncelikle, günümüzde, hemen, bir an önce tarım devrimini "örgütleyecek", yayacak, körükleyecek, tutuşturacak olan sloganları yanlış formüle ediyor. Bu amaca hizmet edebilecek sloganlar, yalnızca, senyörlük topraklarının tümünün *zoralımı* ve halka yakın ve güçlü tek bölgesel devrimci otorite biçimi olarak önerebileceğimiz *köylü komitelerinin* bu amaçla kurulmasıdır. İkincisi, öyle politik koşullar vardır ki, onlar olmaksızın, "belediyeleştirme" mutlaka yararlı bir önlem değildir; hatta, gerçekte, proletarya ve köylülük için kesinlikle zararlıdır. Bu siyasal koşullar belirtilmediği için, daha doğrusu "demokratik devletin" tam ve kesin bir tanımı yapılmadığı için, program taslağı eksiktir. Üçüncü ve taslakta en az göze çarpmakla birlikte en önemli olan nokta ise, günümüzün tarım devriminin, bu devrimin geleceği hesaba katılarak incelenmemiş olması, devrimi izleyen görevlerin gösterilmemiş olması ve bu devrimin dayandığı ekonomik ve siyasal temeller arasındaki çelişkidir.

Maslov'un taslağını destekleyebilecek en güçlü savı (üçüncüsünü) dikkatle inceleyin. Bu savda şöyle deniliyor: Ulusallaştırma burjuva devletini güçlendirecektir. Öte yandan, böyle bir devlette, belediye kuruluşları ve genel olarak bölgesel örgütler daima daha demokratiktirler ve silahlı güçlerin muhafazası için yapılan masrafların yükünü taşımazlar, proletaryayı baskı altında tutarak polislik görevlerini doğrudan doğruya yerine getirmezler vb.. Bu sav, açıkça *devletin tam olarak demokratik olmayacağını* varsaymaktadır; devletin en önemli bölümünün, yani merkezî otoritenin, eski militarist ve bürokratik rejimin birçok özelliğini üzerinde taşıyacağı kabul edilmektedir. Bu nedenle de, ikinci derecede önemli ve bağımlı olan bölgesel kuruluşların, merkezî kuruluşlardan çok daha iyi, çok daha demokratik olacakları ileri sürülmektedir. Bir başka deyişle, bu teze göre *demokratik devrimin tamamlanmış bir devrim olmayacağı* varsayılmıştır. Bu tezde *örtülü olarak* varsayılan şey, Rus-

ya'da zemstvoların merkezî organlardan çok daha iyi durumda oldukları III. Aleksandır yönetimi ile Fransa'da gerici burjuvazinin, proletaryanın gittikçe büyüyen gücünden korkarak, yerel organlardan çok daha kötü, çok daha az demokratik militarizm, bürokrasi ve polislik ruhunu çok daha fazla benimsemiş bulunan merkezî organlara sahip bir anti-demokratik "monarşik cumhuriyet" kurmuş oldukları "cumhuriyetçilerin bulunmadığı cumhuriyet" dönemleri arası bir durumun varlığıdır.

Aslında, Maslov'un taslağında, asgarî politik programımızdaki taleplerin tamamen yerine getirilmediği, halkın egemenliğinin gerçekleştirilmediği, sürekli ordunun ilga edilmediği, memurların seçilerek göreve getirilmedikleri ve benzeri bir durum, örtülü olarak varsayılmaktadır. Bir başka deyişle, bizim demokratik devrimimizin, Avrupa'daki demokratik devrimlerin çoğu gibi, tamamlanmadığı ve diğerlerinde olduğu üzere budanmış olduğu, çarpıtıldığı, "geriye döndürüldüğü" varsayılıyor. Maslov'un taslağı, özellikle, yarı yolda kalmış, yetersiz, tamamlanmamış ya da budanmış, gericiliğin "verimsiz"* hale getirdiği bir demokratik devrim düşünülerek yazılmıştır.

Maslov'un taslağını baştanaşağı yapay, mekanik, sözcüğün yukarıda açıkladığımız anlamıyla uygulanamaz, kendi içinde çelişkili ve kararsız ve son olarak da (yalnızca demokratik devrimden anti-demokratik burjuva karşı-devrimine geçişi düşündüğü ve demokratik devrimden sonra proletaryanın sosyalizm uğruna girişeceği yoğun mücadeleyi aklına getirmediği için) tek yanlı yapan işte budur.

Demokratik devrimin sonuna dek götürülmeyeceğinin ve politik asgarî programımızda yer alan başlıca taleplerin gerçekleştirilmeyeceğinin *örtülü olarak* varsayılmasına kesin

* Maslov'un atıf yaptığı Kautsky, *Agrarfrage*'sinde, Mecklembourg'da günün koşullarında aptalca bir önlem olan ulusallaştırmanın, demokrat İngiltere ya da Avustralya'da çok daha farklı bir özellik göstereceğini özellikle belirtmektedir.

olarak izin verilemez. Böyle şeyler sessiz kalınarak geçiştirilemezler, tersine çok kesin sözcüklerle ortaya konmaları gerekir.

Eğer Maslov elinden geleni yapmak ve programında yer alan suskunluk öğelerini ve özünde yanlış olan unsurların hepsini temizlemek istemiş olsaydı, şunu söylemesi gerekirdi: Bugün gerçekleşmiş bulunan devrimden doğacak devletin "büyük bir olasılıkla" çok demokratik olmayacağını düşünerek, ulusallaştırma ile onun gücünü artırmak yerine zemstvolara verme [ilkesini —ç.] muhafaza etmek daha yerinde olur. Çünkü zemstvoların, devletin merkezî organlarından çok daha iyi ve çok daha demokratik olacağını *"varsaymamız gerekir"*. Maslov'un taslağındaki örtülü olan varsayım işte budur, yalnızca budur. Bu nedenle, taslağında "demokratik devlet" terimini (üçüncü nokta) kullandığı zaman, bu konuda hiç sakınmadan parlak bir yalan söylemekte ve kendisi ile birlikte proletaryayı ve halkın tümünü yanlış yola sevketmektedir. Çünkü, aslında, kendi taslağını kesin olarak *demokratik olmayan* bir devlete, tamamlanmadan bırakılmış bir demokrasiden doğan ya da karşı-devrimin "ele geçirdiği" gerici bir devlet düşüncesine göre "düzenlemektedir".

Durum böyle olunca, Maslov'un taslağının neden bu denli yapmacık ve "yapay" olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Gerçekten, eğer biz de, bölgesel yönetimlerden çok daha gerici bir merkezî otoriteye sahip bir devleti, Fransa'da olduğu gibi cumhuriyetçilerin olmadığı bir üçüncü Fransız cumhuriyeti devletini varsayacak olursak, o zaman böyle bir devlet ile senyör toprak mülkiyetinin ilga edilebileceğini ya da en azından devrimin saldırısıyla ortadan kaldırılmış olan bu toprak mülkiyetinin yeniden kurulmasını önlemenin mümkün olacağını hayal etmek mutlaka gülünç olur. Dünyanın Avrupa diye adlandırılan bölgesinde ve 20. olduğu söylenen yüzyılda, *bu tip* her devlet, sınıf mücadelesinin nesnel man-

tığının bir sonucu olarak, senyör toprak mülkiyetini *korumakla işe başlamak* ya da eğer bu kısmen ortadan kaldırılmışsa onu *yeniden kurmak* zorundadır. Böyle bir yarı-demokratik, ama gerçekte gerici devletin bütün amacı, nesnel amacı, burjuva, bürokrat ve toprakbeyleri iktidarının *temel* kuruluşlarını muhafaza etmek ve onun yetkilerinin yalnızca asgarî önemde olanlarını feda etmektir. Bu tip devletlerde gerici merkezî yönetimlerle, göreli "demokratik" bölgesel organların, zemstvoların, belediye meclislerinin ve benzerlerinin yanyana bulunmaları ancak ve sadece şu olguya bağlıdır: Bu bölgesel kuruluşlar, *burjuva devlet açısından zararsız* olan sorunlarla uğraşmaktadırlar; "banyoların lehimlenmesi", suyun temini, elektrikli tramvaylar ve bunlara benzer işlerle, yani "kurulu toplumsal düzen"in temellerini tehlikeye sokmayacak sorunlarla uğraşmaktadırlar. Su ve elektrik temini gibi işlerle meşgul oldukları için, zemstvoların senyörlük topraklarının ilgası "eylemlerine" de katılabileceklerini düşünmek çocukça bir saflık olur. Bu, Fransız Poşehonyesinde[80] bir yerde, yüzde-yüz oranında sosyal-demokrat çoğunluğa sahip bir belediye meclisinin, Fransa'da, üzerinde özel mülk halinde binaların yükseldiği, özel mülk halindeki toprakların tümünü "belediyeleştirmeye" girişmesine benzer. Bütün sorun, senyörlük toprak mülkiyetinin ilgasında alınan önlemlerin, su temini, elektrik, lağım ve benzeri sorunlarla ilgili olan önlemlerden biraz daha farklı olmasından ileri geliyor. Bütün sorun, birinci "önlemin" "kurulu toplumsal düzenin" tamamının kurumlarına çok cesurca "tecavüz" etmesi, bu kurumları şiddetle sarsması ve çökertmesi ve tarihte benzeri görülmemiş bir biçimde burjuva düzeninin bütününe proletaryanın hücumunu kolaylaştırmasından doğuyor. Evet, sözünü ettiğimiz koşullar altında bir burjuva devletinin ilgilenmesi gereken ilk ve en önemli şey, burjuva yönetiminin kurumlarını muhafaza etmek olacaktır. Burjuva ve toprakbeyleri devletinin temel çıkarları

aşılır aşılmaz, özerk "banyo lehimleyici"lerin de tüm ayrıcalıklarına ve haklarına göz açıp kapayıncaya dek geçecek bir süre içinde son verilecektir; bütün belediyeleştirmenin bir anda kökü kazınacak ve bölgesel kurumlardaki her demokrasi kırıntısı "cezalandırma seferleri"yle yokedilecektir. Gerici merkezî bir yönetim altında demokratik belediyesel özerkliğin yaşayabileceği ve bu "özerklik"in senyörlük toprak mülkiyetinin ilgasında kullanılabileceği konusundaki saf varsayım, görüş uyuşmazlıklarının eşsiz bir örneği ya da sınırsız bir politik toyluktur.

IV. TARIM PROGRAMIMIZIN HEDEFLERİ

Eğer sorunu, demokratik devrim süresinde, sosyal-demokrat partinin proletarya ve köylülüğe sunması gereken açık ve basit öneriler şeklinde ortaya koymaya çalışsaydık, RSDİP'nin tarım programı sorunu çok daha açık olurdu.

Birinci öneri mutlaka şu olmalıdır: köylü ayaklanmasının kesin zaferini sağlamak için elinizden geleni yapın. Böyle bir zafer olmaksızın, toprakbeylerinin "topraklarını ellerinden" almak ya da gerçek bir demokratik devletten ciddî olarak sözetmek bile olanaksızdır. Ve köylülüğün ayaklanmasını sağlayacak tek slogan: tüm toprakbeylerinin malikânelerinin zoralımı (genel olarak tazmin sorununu karanlıkta bırakacak bir ferağ ya da mülksüzleştirme değil) ve askıda bulunan Kurucu Meclisin toplanması sorununa köylü komitelerince elkonulmasıdır.

Bunun dışında herhangi bir öneri (Maslov'un "ferağ" sloganı ve belediyeleştirmenin tümü dahil) köylülüğü, sorunlarını ayaklanma yoluyla değil, ama toprakbeyleriyle ve gerici merkezî yönetim ile anlaşarak çözmeye davet anlamına gelir. Bu, sorunun devrimci olmayan bürokratik bir yöntemle çözümü doğrultusunda yapılan bir çağrıdır. Çünkü bölgesel demokratik kuruluşların ve zemstvo kuruluşları-

nın birçoğu, kendi bölgesindeki toprakbeyleri ile hesaplaşacak ve daha sonra bir Ulusal Kurucu Meclisçe onaylanacak olan yetkileri kendi üzerlerine alacak olan devrimci köylü komiteleri ile karşılaştırıldıklarında, bürokratik olmaya mahkûmdurlar.

İkinci öneri mutlaka şu olmalıdır: siyasal düzen baştan aşağı demokratik bir hale getirilmedikçe, bir cumhuriyet kurulmadıkça ve halkın egemenliği gerçekten güvence altına alınmadıkça, köylü ayaklanmasının sağladığı kazançları elde tutabilmeyi ya da daha ileri adımlar atmayı düşünmek saçma olacaktır. Bu öneriyi en açık ve en kesin sözcüklerle işçilere ve köylülere anlatmalıyız ki kafalarındaki tüm kuşkular, yanlış anlamalar, belirsizlikler ya da gerici bir merkezî yönetim altında senyör toprak mülkiyetinin ilgası gibi saçmalıkların örtülü varsayımları silinsin. Ve bu nedenle, politik önerimizi koyarken köylülere şunu söylemeliyiz: Toprağı aldıktan sonra daha ileriye gitmezseniz büyük burjuvazi ve toprakbeyleri tepenize binerler ve gerisin geriye savururlar. Yeni politik kazançlar elde etmeden, genel olarak toprağın özel mülkiyetine daha da güçlü yeni bir darbe indirmeden toprağı alamazsınız ve elinizde tutamazsınız. Politikada, toplumsal yaşantının tümünde olduğu gibi, ileriye gitmezseniz geriye püskürtülürsünüz. Ya demokratik devrimin güçlendirdiği burjuvazi (ki demokratik devrim doğal olarak burjuvaziyi güçlendirir), köylülerin ve işçilerin kazançlarının tümünü çalacaktır ya da proletarya ve köylü kitleleri daha ileriye varmak için mücadele edeceklerdir. Ve bunun anlamı, bir cumhuriyet ve halkın tam egemenliğidir. Bunun anlamı —eğer bir cumhuriyet kurulursa— bir burjuva demokratik devrimde mümkün olan ölçüde ve burjuva demokrasisinin zaferinden başlayarak sosyalizm için gerçek mücadelenin başlangıcına dek sürecek doğal ve gerekli bir adım olan toprağın tümünün ulusallaştırılmasıdır.

Üçüncü ve son öneri şudur: kent ve kırların proleterleri

ve yarı-proleterleri, kendi örgütlerinizde toplanın. Hiç bir küçük mülk sahibine —hatta küçük ya da "çalışan" mülk sahiplerine bile— güvenmeyin, meta üretimi sürdüğü sürece, küçük mülkiyetin çekiciliğine kapılmayın. Köylü ayaklanması zafere ne kadar yaklaşırsa, köylü mülk sahibinin proletaryanın aleyhine dönmesi o denli olanaklı olur. Bu durumda proletaryanın kendi bağımsız örgütüne sahip olması ve bizim tam bir sosyalist devrim uğruna çok daha güçlü, çok daha kararlı olarak, ısrarla, yüksek sesle çağrıda bulunmamız gerekir. Sonuna dek köylü hareketinin yanındayız; ama bu hareketin başka bir sınıfın hareketi olduğunu, sosyalist devrimi getirebilen ya da getirebilecek bir hareket olmadığını akıldan çıkarmamalıyız. Ekonomik bir eylem olarak toprak dağıtımı konusunda ne yapılmalı sorusunu bir kenara bırakmamızın nedeni budur: burjuva toplumunda bu sorunu ancak büyük ve küçük mülk sahipleri çözümleyebilirler ve çözümleyeceklerdir. Bizi en çok ilgilendiren şey (köylü ayaklanması kesin olarak zafere ulaştıktan sonra), kır proletaryasının ne yapması gerektiğidir. Biz, başlıca bu sorunla ilgilendik ve ilgileneceğiz. Toprakta eşit tasarruf hakkı ve benzerleri gibi şeyler icat etmeyi, küçük-burjuvazinin ideologlarına bırakıyoruz. Yeni, burjuva demokratik Rusya'nın temel sorununa, bu soruna yanıtımız şudur: kır proletaryası, tam bir sosyalist devrimin kesin zaferi için savaşmak üzere kent proletaryası ile birlikte bağımsız olarak örgütlenmelidir.

Böylece, tarım programımızın üç temel bölümü kapsaması gerekiyor. Birincisi, senyör toprak mülkiyetine karşı devrimci bir köylü ayaklanması için en etkin çağrının formüllendirilmesi; ikincisi, köylülerin kazançlarının pekiştirilmesi ve demokrasinin zaferinden sosyalizm uğruna verilecek olan doğrudan proleter mücadelesine geçiş için hareketin atabileceği ve atması gereken bir sonraki adımın kesin olarak tanımlanması; üçüncüsü ise, köylü ayaklanmasının zaferi ya-

kınlaştıkça daha âcil olarak karşımıza çıkan ve daha ısrarlı bir biçimde açık bir formülasyonu gerektiren, partinin proletarya konusundaki sınıf hedeflerinin gösterilmesidir.

Maslov'un programı, bugün RSDİP'nin karşılaştığı temel sorunların hiç birine çözüm getirmemektedir; bugünün en anti-demokratik devletinin yönetiminde, köylü hareketinin zaferine giden yolu hemen, en kısa zamanda gösterebilecek slogandan yoksundur. Bu programda, tarım reformlarını pekiştirmek ve tamamlamak için zorunlu olan politik reformlar kesin bir biçimde tanımlanmamıştır; tam ve sürekli bir demokraside zorunlu olabilecek tarım reformlarına işaret edilmemiştir; tüm burjuva demokratik reformlarına karşı partimizin proleter açıdan tutumu açıklanmamıştır. Bu programda, ne "birinci adım"ın koşulları ve ne de "ikinci adım"ın hedefleri tanımlanmaktadır. Tersine, her şey birbirine karıştırılmıştır; çarlığa ait toprakların var olmayan bir "demokratik devlet"e devredilmesi ile işe başlanmış ve merkezî otoritenin demokratik olmayan doğasından hiç çekinmeksizin senyörlük malikânelerinin demokratik belediyelere devredilmesiyle devam edilmiştir! Bugünkü durumunda karşı-devrimci özellikler taşıyan ve yarı-gerici bir merkezî otorite ile yapılacak tamamıyla olanaksız ve yapay bir pazarlık varsayımına dayanan bu program, Rusya'da demokratik devrimin akla-uygun ve mümkün olan gelişim çizgileri konusunda işçi partisine rehberlik edemez.

Özetleyelim. Bir demokratik devrimin varlığını saklı tutacak olursak, doğru olan tek program şudur: senyör topraklarının zoralımı ve köylü komitelerinin* kurulması; ona sınırlamalar koyarak karmakarışık bir hale getirmeden bi-

* Aynen X gibi; Maslov "bizim, bir yandan, kastların ortadan kaldırılmalarını talep ederken, öte yandan köylü komiteleri, yani kast komitesi kurulmasını talep etmemiz arasında bir çelişki görüyor. Gerçekte, bu çelişki, sadece görünürde bir çelişkidir: kastların ortadan kaldırılmaları, en aşağıdaki, ezilmekte olan kastın diktatörlüğünü gerektirir, tıpkı proletarya da dahil, genel olarak sınıfların ortadan kaldırılmaları, proletaryanın diktatörlüğünü gerektir-

zim bu talebi bir an önce yapmamız gerekiyor. Bütün koşullarda, hatta en kötülerinde bile, böyle bir talep, gerek proletarya ve gerekse köylülük için avantajlı ve devrimci bir taleptir. Böyle bir talep zorunlu olarak polis devletinin çöküşünü ve demokrasinin güçlenmesini gerektirir.

Ama kendimizi zoralımla sınırlayamayız. Demokratik devrim ve köylü ayaklanması döneminde, hiç bir koşul altında, toprağın ulusallaştırılmasına açıkça karşı çıkamayız; ama ulusallaştırmanın proletarya ve köylülük açısından zararlı olabileceği belirli siyasal koşulları belirtmeliyiz.

Böyle bir program eksiksiz olacak ve bir bütünün ayrılmaz parçalarından oluşacaktır. Hiç kuşkusuz, bir burjuva demokratik devrimde yapılması olanaklı olan şeylerin azamisini ortaya koyacaktır, sosyal-demokratların ellerini kollarını bağlamayacaktır, çünkü siyasal koşullara uygun bir biçimde toprağın bölünmesine ya da ulusallaştırmaya izin verecektir. Hiç bir zaman, demokrasi uğruna mücadele veren* proletarya ve köylülük arasında herhangi bir sürtüşmeye neden olmayacaktır. Bugünün polis otokrasisi düzeni altındaki bu siyasal rejimi, hiç geciktirmeksizin baştanaşağı değiştirecek, bütünüyle devrimci sloganlar atacaktı... Ve gene, demokratik devrimin tamamen başarıya ulaşması halinde, yani demokratik devrimin tamamlanması olayının yeni ufuklar açtığı ve yeni görevler getirdiği bir ortamın doğması halinde, daha ileri ölçüde talepleri kapsayacaktır. Programın, tarım devrimi boyunca takınacağımız özel proleterce tutumu kesinlikle belirtmesi zorunludur. Bu konunun yeri-

mesi gibi. Tüm tarım programımızın amacı, tarımsal ilişkiler alanında, feodal ve kast geleneklerinin yok edilmeleri ve bunun da en alt kasta, serflik sisteminin bu kalıntıları tarafından ezilenlere dayanılarak yapılabileceğini ortaya koymaktadır." (Lenin, "X'e Yanıt", s. 29. Bkz: Bu yapıtın 326. sayfası. —*Ed.*)

*İşçi partisinin, köylülere, iradelerini ve köylülük içindeki bağımsız hareketi önemsemeksizin, bilmem hangi reform tasarılarını zorla kabul ettirmeyi iddia ettiğine dair herhangi bir kuşkuyu ortadan kaldırmak için, program tasarısına *A değişik biçimini* ekliyoruz; bu değişik biçim doğrudan ulusallaştırmayı talep etmek yerine, parti için, ilkin, toprağın özel mülkiyetinin ortadan kaldırılmasını isteyen devrimci köylülüğü desteklemesi gereğini belirtiyor.

nin taktikler üzerindeki kararlar bölümü olması ya da programımızın genel bölümünün bir tekrarı niteliğini taşıması olgusu nedeniyle çekinmemize gerek yoktur.

Konuları simetrik bir biçimde, yani program ve taktik bölümleri olarak ikiye böldüğümüz takdirde, kitleler, durumumuzu daha açık ve anlaşılan tarzda kavrayabileceklerse, bu, yaptığımız fedakârlığa değer.

Aşağıda, (RSDİP'ce yeni bir tarım programı tasarısı hazırlamak üzere saptanmış olan) "Tarım Komitesi"nin çoğunluğu tarafından onaylanan tarım programı tasarısını sunuyoruz.

V. TARIM PROGRAMI TASARISI

Köylülerin omuzlarında doğrudan ve ağır bir yük olan serflik kalıntılarının temizlenmesini hedef alan bir görüşle ve kırsal alandaki sınıf mücadelesinin serbestçe gelişmesini kolaylaştırmak amacıyla, partimiz şu talepleri yapmaktadır:

1° kiliseye, manastırlara, çarlığa, devlete ve toprakbeylerine ait tüm toprakların zoralımı;

2° toprakbeylerinin güç ve ayrıcalıklarının bütün izlerini bir an önce ortadan kaldırmak ve zoralımı yapılmış olan toprakların, henüz bir karara bağlanmamış bir konu olan yeni tarım düzeninin, halkın tümünün kurucu meclisi tarafından kurulması sorununu gerçekleştirecek biçimde tasarrufunu sağlamak amacıyla, köylü komitelerinin kurulması;

3° vergi mükellefi durumundaki kast olarak, köylülüğün bugün ödemekte olduğu bütün hizmet ve vergilerin ilgası;

4° köylülerin topraklarını istedikleri gibi tasarruf etmelerini sınırlayan yasaların tümünün kaldırılması;

5° ölçüsüzce artırılmış kiraların azaltılması ve kölelikle ilgili her türlü anlaşmayı feshetmek hakkının, halkın seç-

tiği mahkemelere verilmesi.

Bununla birlikte, eğer Rusya'da bugünkü devrimin belirleyici zaferi, halkların tam egemenliğini sağlayacak, yani bir cumhuriyet ve tam demokratik bir devlet düzeni kuracak olursa, o zaman, parti, toprağın özel mülkiyetinin ilgası ve toprağın tümünün kamu mülkiyeti olarak halkın bütününe devredilmesi yollarını araştıracaktır.*

Dahası, bütün koşullar altında, demokratik tarım reformunun durumu ne olursa olsun, Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin amacı, kır proletaryasının bağımsız sınıf örgütü uğruna mücadele etmek; ona, çıkarlarının, köy burjuvazisinin çıkarlarıyla uzlaşmaz bir biçimde ters düştüğünü anlatmak; onu, meta üretimi var oldukça kitlelerin yoksulluğunu ortadan kaldırması olanaksız olan küçük-ölçekli mülkiyetin çekiciliğine kapılmaması için uyarmak; ve son olarak da, bütün yoksulluğun ve bütün sömürünün yokedilmesinin tek yolu olan kesin bir sosyalist devrimin gerekliliğini ısrarla anlatmaktır.

Mart 1906'da yazıldı.
Naşa Mıysl yayınları arasında Nisan 1906'da broşür olarak yayınlandı.
Collected Works, c. 10, s. 167-195.

* *A'nın değişik biçimi.*
... parti, devrimci köylülüğün, toprak özel mülkiyetinin kaldırılması istemini destekleyecek ve bütün toprakların devlete verilmesi için ısrar edecektir.

[1] Lenin'in "Tarımda Kapitalizm (Kautsky'nin Kitabı ve Bay Bulgakov'un Makalesi)" incelemesinin *Naçalo*'da yayınlanması düşünülmüştü, ama bu derginin kapanmasıyla *Jizn*'de yayınlandı. s. 7

[2] Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow, 1959, s. 603. s. 16

[3] *Ruskoye Bogatstvo* ("Rus Zenginliği"). — 1876 yılından 1918 yılı ortalarına dek St. Petersburg'da yayınlanan aylık bir dergi. 1890 yılı başlarında liberal narodniklerin organı oldu ve dergiyi S. N. Krivenko ve N. K. Mihayilovski yayınladı. Dergi, çarlık hükümeti ile uzlaşmayı savunmuş ve Rus marksistlerine ve marksizme karşı sert bir tutum takınmıştır. 1906'da yarı-kadet "Halk Sosyalist" Partisinin organı oldu. s. 22

[4] Burada atıf, Marx'ın, E. de Girardin'in *Le Socialisme et l'impôt* ("Sosyalizm ve Vergi") adlı denemesini eleştiren makalesinedir.

Bu makale, *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*'nün Mayıs 1850 tarihli 4. sayısında yayınlanmıştı. Bu dergi 1850'de Hamburg'ta Marx tarafından yayınlanmıştı ve *Neue Rheinische Zeitung*'un bir devamıydı. s. 40

[5] Bir grup liberal-burjuva ve narodnik eğilimli yazar tarafından derlenen ve Profesör A. I. Çuprov ve A. S. Porsnikov tarafından (1897) yılında yayımlanan iki ciltlik *Hasatların ve Tahıl Fiyatlarının Çeşitli Açılardan Rus Ekonomisine Etkisi* adlı kitaba değinilmektedir. Lenin, sürgündeyken bu kitabı okudu ve *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı kitabında eleştirdi. s. 43

[6] Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow 1959, s. 600-793. s. 44

[7] *Fideicommissum.* — Bir mülkün meşruten vakfedilmesi. Bu sistemde vasiyet edenin en büyük oğluna geçen toprak mülkü ipotek edilemez, parçalanamaz ya da *in parte* ya da *in toto* olarak satılamazdı.

Anerbenrecht. — *Fideicommissum*'un bir köylü değişkenidir. Bu sistemde, toprak sahibine miras olarak verilen mülk üzerinde daha büyük bir hak tanınıyor, ama mirasın bölünmesi yasaklanıyordu. s. 52

[8] Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow 1959, s. 622. s. 58

[9] *"Tarım Sorunu ve 'Marx'ın Eleştirmenleri'"*. — 1901 yılının Haziran ve Eylül ayları arasındaki dönemde yazıldı. İlk dört bölümü 1901 Aralığında *Zarya*'nın 2 ve 3. sayılarında, "Tarım Sorununun 'Eleştirmenleri', Birinci Yazı" adı altında yayımlandı. İmza *N. Lenin* idi. Bu bölümler daha sonra Burevestnik Yayınevi tarafından ("sansürün izniyle" ibaresi ile, 23 Temmuz 1905'te Odessa'da) legal olarak *Tarım Sorunu ve "Marx'ın Eleştirmenleri"* adlı ayrı bir broşür halinde *N. Lenin* imzasıyla yayımlandı. Yapıtın daha sonra yapılan baskılarında bu başlık kısmen ya da tam olarak muhafaza edildi.

V. ve IX. Bölümler arası, ilk olarak *Obrazovaniye* ("Öğrenim") adlı legal derginin 1. sayısında 1906 Şubatında yayımlandı. Bölümlerin alt başlıkları vardı; *Zarya*'da ve 1905 broşüründe I ile IV. bölüm arasındaki bölümlerin alt başlıkları yoktur.

Ek iki bölümle (X ve XI) birlikte dokuz bölüm, ilk kez, 1908 yılında *V. İ. İlyin* (V. İ. Lenin) adı altında yayımlandı. I. ve IV. bölüm arasında yer alan bölümlerin arabaşlıkları vardı; metinde yayımla ilgili bazı değişiklikler yapıldı ve bazı notlar eklendi.

Sonuncu, XII. Bölüm ilk kez, 1908 yılında *Bugünkü Yaşam* adlı koleksiyonda yayınlandı.

Obrazovaniye ("Öğrenim"). — Edebî, popüler-bilimsel, toplum-

sal ve politik aylık dergi. 1892'den 1909'a dek, St. Petersburg'da yayınlandı. Yöneticileri arasında, 1902 ve 1908 yılları arasında marksistler de bulunuyordu. s. 67

[10] *Ruskoye Bogatstvo* ("Rus Zenginliği"). — Bkz: 3 nolu açıklayıcı not. s. 67

[11] *Naçalo* ("Başlangıç"). — "Legal marksistler"in çıkardıkları aylık, edebî, bilimsel ve politik dergi; 1899'un ilk yarısında St. Petersburg'da çıktı. Yazarları arasında P. B. Struve ve M. İ. Tugan-Baranovski bulunuyordu. "Legal marksistler"in yanısıra, G. V. Plehanov ve V. İ. Zasuliç de yöneticiler arasında idiler. 1899 Haziranında çarlık hükümeti gazeteyi kapattı.

Lenin *Naçalo*'da birçok eleştiriler ile *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı yapıtının "Toprak Sahiplerinin Angarya İktisadından Kapitalist İktisada Geçişleri" (Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 168 vd.) başlığını taşıyan Üçüncü Bölümünün bir kısmını yayımladı.

Lenin, gazetenin 1-2 ve 3. sayılarında, Ocak, Şubat ve Mart 1899'da yayımlanan, Bulgakov'un "Tarımda Kapitalist Evrim Sorununa Bir Katkı" adlı yazısına atıf yapıyor. s. 68

[12] Kapitalizmin çöküşü ve sosyalist devrimin kaçınılmazlığı teorisi. s. 68

[13] *Jizn* ("Yaşam"). — 1897 ile 1901 yılları arasında St. Petersburg'da, 1902'de ise yurt dışında yayımlanan aylık bir dergi. 1899'dan sonra gazete "legal marksistler"in organı oldu.

1899 Aralık baskısında (n° 12) Lenin'in "Bay P. Nejdanov'a Yanıt"ı yayımlandı. 1900 yılı Ocak ve Şubat aylarında (1. ve 2. sayılar) ise "Tarımda Kapitalizm. (Kautsky'nin Kitabı ve Bay Bulgakov'un Yazısı)" adı altında iki makalesi yayımlandı. (Bkz: *Collected Works*, c. 4, s. 160-165.) s. 68

[14] Bkz: Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow 1959, s. 644. s. 79

[15] Bkz: Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow 1959, s. 728. s. 80

[16] Bkz: Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow 1959, s. 724-27. s. 80

[17] Bkz: Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow 1959, s. 727-28. s. 80

[18] *Klan Mülkiyeti*. — Klanın sahip olduğu toprak. s. 83

[19] Rusya'da serfliği ortadan kaldırmış bulunan 1861 Reformu. s. 85

[20] Bkz: Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow 1959, s. 635-36. s. 86

[21] Bkz: Karl Marx, *Theorien über den Mehrwert*, II, s. 80-81, Berlin 1923. s. 90

[22] *Sozialistische Monatshefte* ("Sosyalist Aylığı"). — Alman sosyal-demokrat oportünistlerinin bellibaşlı organı ve uluslararası oportünizmin organlarından biri. (1914-1918) Emperyalist Dünya Sa-

vaşı sırasında, gazete sosyal-şovenist bir tutumu benimsedi. 1897'-den 1933'e dek Berlin'de yayımlandı. s. 98

[23] *Die Neue Zeit* ("Yeni Dönem"). — 1883 yılından 1923 yılına dek Stuttgart'ta yayımlanan sosyal-demokrat bir Alman dergisi. 1885 ile 1895 yılları arasında Engels'in bazı yazıları bu dergide basıldı. Engels sık sık *Die Neue Zeit*'ın yayımcılarına yararlı öneri lerde bulundu ve marksizmden sapmaları konusunda onları şiddetle eleştirdi. 19. yüzyıl ortalarından başlayarak, Engels'in ölümünden sonra, dergi, Karl Kautsky'nin görüşlerini yaydı ve düzenli bir biçimde revizyonistlerin makalelerini yayımladı. (1914-1918) Emperyalist Dünya Savaşı döneminde, dergi, merkezci bir tutumu benimsedi ve aslında sosyal-şovenistleri destekledi. s. 106

[24] *Sosyalistlere Karşı Olağanüstü Yasa* — 1878 yılında Almanya'da çıkarılmıştı. Bu yasa uyarınca, Sosyal-Demokrat Partinin bütün örgütleri, işçilerin kitle örgütlerinin hepsi ve işçi sınıfı organı yasaklandı, sosyalist literatüre elkondu ve sosyal-demokratlar sürgüne gönderilmeye başlandı. 1890 yılında işçi sınıfı hareketinin kitle baskısı sonucunda, bu yasa yürürlükten kaldırıldı. s. 117

[25] *Vorwärts* ("İleri"). — Alman Sosyal-Demokrat Partisi merkez organı. 1876 yılında yayımlanmaya başlandı. Başyazarlarından birisi Wilhelm Liebknecht idi. Engels, bu organın sütunlarında yer alan bütün oportünistçe açıklamalara karşı mücadele verdi. 19. yüzyıl sonlarına doğru, Engels'in ölümünden sonra, *Vorwärts*'ta, düzenli olarak, Alman Sosyal-Demokrasisine ve II. Enternasyonale egemen olan oportünistlerin makaleleri yayınlandı. s. 118

[26] Bkz: Marx and Engels, *Selected Works*, c. I, "The Manifesto of the Communist Party" Moscow 1958, s. 38. s. 123

[27] Bkz: Marx and Engels, *Selected Works*, c. I, Moscow 1958, s. 627. s. 123

[28] Bkz: Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 424-440. s. 124

[29] N. *—on, Nikolay* —on. — Son yüzyılın seksen ve doksanlarında liberal narodniklerin ideologlarından biri olan N. F. Danielson'un takma adları. s. 127

[30] *Prudonculuk*. — Küçük-burjuva sosyalizminin bilimsel olmayan ve marksizme düşman olan bir çizgisi. Fransız anarşisti Pierre Joseph Proudhon'un, yani bu çizginin ideoloğunun adını almıştır. Proudhon, küçük-burjuvazi açısından büyük kapitalist mülkiyeti eleştirdi; bankaların yardımıyla işçilerin üretim araçları elde edebilecekleri, zanaatçı olacakları, dolayısıyla kendi mallarının "hak-

ça" pazarlanmasını güvence altına alacakları "halk" bankalarının ve "değişim" bankalarının kurulmasını önerdi ve küçük mülk sahipliğinin sonsuza dek devamını düşledi. Proudhon, proletaryanın rolünü ve önemini kavramadı ve sınıf mücadelesine, proleter devrime ve proletaryanın diktatörlüğüne karşı olumsuz bir tutum takındı; bir anarşist olması açısından devletin kaçınılmazlığını yadsıdı. Marx ve Engels, Proudhon'un kendi girişimlerini I. Enternasyonale kabul ettirme çabalarına karşı kararlı bir mücadele verdiler. Marx'ın *Felsefenin Sefaleti* adlı yapıtında, prudonculuk acımasız bir eleştiriye tâbi tutuldu. Marx ve Engels'in ve onları destekleyenlerin, I. Enternasyonal'de prudonculuğa karşı yürüttükleri kararlı mücadele tam bir zaferle sonuçlandı.

Lenin, işçi sınıfının görüşaçısından, prudonculuğu, "burjuvanın ve bir anlayışsız ve zevksiz kişinin alık düşünüşü" olarak niteler. Prudonculuğun düşünceleri, burjuva "teorisyenleri"nin sınıf işbirliği propagandalarında geniş ölçüde kullanıldı. s. 128

[31] *Der Volksstaat* ("Halk Devleti"). — Alman Sosyal-Demokrat (Eisenacher) Partinin merkez organı; Leipzig'de 1869 yılından 1876 yılına kadar Wilhelm Liebknecht'in yönetiminde yayınlandı. Marx ve Engels, gazeteye, yazarak yardımda bulundular. s. 128

[32] Bkz: Marx and Engels, *Selected Works*, c. I, Moscow 1958, s. 613. s. 128

[33] Lenin, burada, Engels'in *Konut Sorunu* adlı yapıtının ikinci baskısına yazdığı önsözü aktarıyor (bkz: Marx and Engels, *Selected Works*, c. I, Moscow 1958, s. 548). s. 129

[34] *Ruth.* — Kutsal kitaptaki efsaneye göre Ruth, yabancı bir tarlada buğday başakları toplamıştır. Burada *"Ruth'un başak toplayışı"* ifadesi, kolay, tasasız emek anlamında kullanılmaktadır. s. 141

[35] *Küçük erkek kardeş*, yani halk. — Çarlık zamanında, liberal literatürde kullanılan, horgören bir ifade. s. 151

[36] *Suzdal biçimi.* — İlkel, yüzeysel bir biçimde. Bu ifade, devrim öncesinde, kaba, zevksizce boyanmış ucuz ikonların Suzdal uyezdinde yapılması olgusundan kaynaklanmaktadır. s. 153

[37] *Toplumsal ve Siyasal Sorunlar Birliği* (*Verein für Sozialpolitik*). — Alman burjuva iktisatçılarının 1872'de kurdukları bir birlik. Birliğin amacı, işçi sınıfı arasında sosyal-demokrasinin etkisine karşı koymak ve işçi sınıfı hareketini burjuvazinin çıkarlarına bağımlı kılmaktı. s. 155

[38] *Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft in Grossherzogthum Baden, 1883. Veranstaltet durch das grossherzogliche*

Ministerium des Innern. Bd. IV s. 161

[39] Bkz: Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow 1959, s. 787. s. 163

[40] M. Y. Saltnikov-Şçedrin'in *Modern İdil*'inden alınmıştır. s. 171

[41] İlk kez *Obrazovaniye* dergisinde yayımlanan, VII. ve IX. bölümlerin metinlerine bakılacak olursa, Lenin'in bu yazıdaki Fransız tarım istatistiklerini ve Fransız ekonomisti Maurice'in "eleştirel" görüşlerini incelemek istediği anlaşılır. Bu plan yürürlüğe konulamadı ve 1908 basımında, Lenin, kendisinin ilk girişimini ortaya koyan bölümleri çıkardı. Dolayısıyla, şu tümceden iki sözcüğü, "ve Fransızca" sözcüklerini çıkardı: "aşağıdaki Alman ve Fransız istatistikleri yığını ile tanıtlayacağımız gibi, köylülüğün proleterleşmesi süregelmektedir ..." Şu tümcede ise parantez içine alınmış olan sözcükler çıkarılmıştır: "Kentlerin hızla büyümesi, bu türden "mandıracı çiftçiler"in sayılarında sürekli bir artışa neden olmaktadır ve doğal olarak daima Mecht'ler, David'ler, Hertz'ler ve Çernov'lar (ve Fransa'yı gücendirmeyelim, ama daha sonra değineceğimiz Maurice'ler de) olacaktır..." Şu tümcenin ise sonu değiştirilmiştir: "Bu nedenle, iki süreci birbirine karıştırmak ya da bunlardan herhangi birisini gözden uzak tutmak, daha sonra Bulgakov'un Fransız verileri üzerindeki tahlilini incelediğimiz zaman bir örneğini göreceğimiz en kaba yanılgılara kolaylıkla yol açabilir." Değişiklik şöyledir: "Bulgakov'un kitabının her yanına dağılmış bulunan sayısız örnekler gibi." s. 208

[42] *Tarım Sorunları ve "Marx'ın Eleştirmenleri"*nin X ve XI. bölümleri, ilk dokuz bölümün yayınlanmasından iki yıl sonra, 1908'de yayınlandı. (9 nolu açıklayıcı nota bakınız.) s. 210

[43] Lenin, Franz Bensing'in *Der Einfluss der Landwirtschaftlichen Moschinen auf Volks-und Privatvirtschaft* adlı kitabına değiniyor, Breslau 1897. s. 211

[44] Lenin, M. Mecht'in *Drei Dörfer der badisschen Hard* adlı yapıtına değiniyor, Leipzig 1895. s. 214

[45] Bkz: Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 70-72. s. 214

[46] Lenin ünlü narodnik gazeteci A. N. Engelhardt'ın "Kırsal Alanlardan" adlı, *Oteçestvenniye Zapiski*'de ("Anayurt Notları") basılan mektubuna değiniyor. s. 214

[47] Bkz: Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow 1959, s. 727. Lenin'in, bütün alıntıları 1894 Almanca basımına aittir ve bütün alıntıları, kendisi çevirmiştir. s. 222

[48] Karl Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, Dietz Verlag, Berlin 1959. s. 222

[49] V. V. — Son yüzyılın seksen ve doksanlarında liberal narodniklerin ideologlarından olan V. Vorontsov'un takma adı. s. 231

[50] Bkz: Karl Marx, *Capital*, c. III, Moscow 1959, s. 791. s. 254

[51] 1902 Şubatı ile Mart ayının ilk yarısında "Rus Sosyal-Demokrasisinin Tarım Programı" adlı yazıyı Lenin RSDİP'nin program taslağının tarım bölümünün bir yorumu olarak adlandırdı. Yazı 1902 Ağustosunda *Zarya*'da (n° 4) yayınlandı. Yazı, *İskra* yazıkurulunda tartışıldığı zaman ortaya ciddî fikir ayrılıkları çıktı: G. V. Plehanov, P. B. Akselrod ve yazıkurulunun diğer üyeleri, yazıda geçen en önemli önerilerden bazılarına (örneğin, toprağın ulusallaştırılmasına) karşı çıktılar. Yazı, *Zarya*'da, toprağın ulusallaştırılması ile ilgili olan bölüm de dahil olmak üzere bazı bölümler çıkarılarak yayımlandı. Burada yayımlanan yazı, özgün elyazmasının aynıdır. Elyazmasında dipnot yoktur; dipnotlar, *Zarya*'daki yazıdan alınarak buraya aktarılmıştır. s. 265

[52] *Otrezki.* — 1861'de Rusya'da serflik ilga edildiğinde, toprakbeyleri yararına köylü hisselerinden alınmış toprak parçaları. Bunun ardından, toprakbeyleri, bu toprak parçalarını, ağır koşullarla, köylülere kiraya vermişlerdir. s. 267, 327

[53] Sözü edilen kitap, Karl Kautsky'nin *Die Agrarfrage. Eine Übersicht Über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie.* ("Tarım Sorunu. Modern Tarım ve Sosyal-Demokrasinin Tarım Politikasındaki Eğilimlerin Gözden Geçirilmesi") adlı kitabıdır. 1899 yılında Stuttgart'ta yayınlanmıştır. s. 279

[54] *Narodnaya Volya* ("Halkın İradesi"). — Narodnik teröristlerin gizli bir siyasal örgütüdür. 1897 yılı Ağustosunda, Zemlya i Volya (Toprak ve Özgürlük) gizli topluluğundaki bir bölünme sonucu ortaya çıktı. Narodnaya Volya'ya, A. İ. Jelyabov, A. D. Mihayilov, M. F. Frolenko, N. A. Morozov, V. N. Figner, S. L. Perevskaya, A. A. Kvyatkovski'nin içinde bulunduğu bir yürütme komitesi başkanlık ediyordu. Narodnaya Volya üyeleri (Narodovoltsi) bir yandan ütopik narodnik sosyalizmini desteklemeye devam ederken, öte yandan da siyasal özgürlüğü elde etme görevini öne sürüyorlardı. Programlarında, evrensel oy hakkı, demokratik özgürlüklerin ilân edilmesi, toprağın halka devredilmesi ve fabrikaların işçilere devredilmesi, ve fabrikaların işçilere devredilmesi amacıyla önlemler alınması temeline dayanan "sürekli halk temsilciliği"nin örgütlenmesi planlanıyordu. Çarlık otokrasisinin devrilmesi amacıyla önlemler alınması temeline dayanan "sürekli halk temsilciliği"nin örgütlenmesi planlanıyordu. Çarlık otokrasisinin devrilmesi Narodnaya

Volya'nın âcil hedefi idi, ama kitlelerle ilişkisi olmadığı için Narodovoltsi, siyasal suikastler ve bireysel terörizm yolunu tuttu.

1 Mart 1881'den (Aleksandır II'nin katledilmesinden sonra) hükümet vahşî zulümler, idamlar ve provokasyonlarla Narodnaya Volya örgütünü paramparça etti. 80'ler boyunca Narodnaya Volya'yı yeniden canlandırmak konusunda devamlı olarak yinelenen çabalar meyvesiz kaldı. Örneğin, 1886 yılında, Narodnaya Volya'nın geleneklerini benimseyen A. İ. Ulyanov (V. İ. Lenin'in ağabeyi) ve P. Y. Şevirev'in liderliğinde bir grup kuruldu. 1887 yılında Aleksandır III'e yapılan başarısız bir girişimden sonra grup deşifre oldu ve aktif üyeleri idam edildi.

Narodovoltsi'nin hatalı ütopik programını eleştiren V. İ. Lenin, aynı zamanda, Narodnaya Volya örgütü üyelerinin çarlığa karşı yürüttükleri fedakârca mücadeleye büyük bir saygı duydu. 1899 yılında "Rus Sosyal-Demokratlarının Bir Protestosu"nda, "sadece birkaç kahramanın desteklediği dar bir toplumsal grup olması ve hiç bir şekilde hareketin bayrağı olarak hizmet gören bir devrimci teori olmaması olgusuna karşın, eski Narodnaya Volya üyelerinin Rusya'nın tarihinde büyük bir rol oynamayı başardığına" işaret etti. (Bkz: *Collected Works*, c. 4, s. 181.) s. 280

[55] Lenin'in aklındaki şey, 1857-1858 yıllarında köylülerin serflikten kurtulmaları için taslaklar düzenlemek üzere Avrupa Rusyası'nın bütün eyaletlerinde (Arçangel eyaleti dışında) kurulan eyalet komiteleridir. Komiteler, soylular arasından seçilen kimselerden oluşuyorlardı (dolayısıyla bunlara "soylu komiteleri" deniliyordu) ve aslına bakılacak olursa, "köylü reformu"nu soyluların çıkarlarına en uygun bir biçimde yürütmenin yollarını aramak amacıyla kurulmuşlardı. s. 285

[56] *Valuyev Komisyonu.* — "Rus Tarımının Durumunu Araştırma Komisyonu". Çarın bakanı olan P. A. Valuyev başkanlığında çalıştı. 1872-73 yıllarında, komisyon, Reform-sonrası Rusya'sında tarımın durumuna ilişkin çok miktarda materyal topladı: bunlar, toprakbeylerinin hesap raporları ve depozitleri, yöneticilerin raporları, soylu mareşaller, zemstvo kuruluşları, tahıl tüccarları, volost meclisleri, köy papazları, kulaklar, istatistiksel ve tarımsal topluluklar ve tarımla bağıntısı olan diğer kuruluşlarla ilgiliydi. Bu materyal, 1873 yılında, St. Petersburg'da *Rus Tarımının Durumunu Araştırma Komisyonu Raporları* adı altında yayınlandı. s. 289

[57] *Oblomov.* — Rus yazarı İ. A. Gonçarov'un aynı adlı romanındaki roman kahramanı olan toprak sahibi. Oblomov rutinin, durgun-

luğun ve eylemsizliğin cisimlendirilişiydi. Bu ad, burada, Rus toprak sahibini anlatmak üzere genel bir anlamda kullanılıyor. s. 292

[58] *"Genel Yeniden Dağıtım"*. — Çarlık Rusyası köylüleri arasında yaygın olan ve onların, toprağın bir genel yeniden dağıtımı isteklerini dile getiren bir slogan, s. 299

[59] V. İ. Lenin, *Collected Works*, c. 6, s. 140-141'de yer alan, Nadejdin'in oportünist görüşlerinin eleştirisi. Yazı, *Zarya*, n° 4'te yazıkurulunca metinden çıkarılmıştı. *Zarya*'da, çıkarılan metin yerine, Lenin'in yazdığı dipnot da basılmadı. (Eleştiri şu sözcüklerle başlıyordu: "Toprağın ulusallaştırılması gibi bir azamî [talebe —ç.] ulaşmak isteği konusunda Nadejdin'in sapıttığını görmek ilginçtir..." Ve şu sözlerle sona eriyordu: "Neye mal olursa olsun mujik tarafından anlaşılmak isteği Nadejdin'i gerici bir küçük-burjuva ütopyası cangılına itmiştir."). s. 303

[60] *Kır yöneticileri* ("Zemski Naçalnik"). — 1889 yılında, çarlık hükümetinin büyük toprak sahiplerinin köylüler üzerindeki otoritelerini güçlendirmek üzere koyduğu idarî bir memuriyet. Kır yöneticileri o bölgede yaşayan toprak sahibi soylular arasından seçilirlerdi ve çok geniş yetkileri vardı. Bunlar, sadece adlî değil, aynı zamanda hukukî yetkilerdi. s. 304

[61] *Moskovskiye Viyedomosti* ("Moskova Günlüğü"). — 1756 yılında Moskova Üniversitesince (ilk kez tek sayfa halinde) yayımlanan, en eski Rus gazetelerinden birisi. 1863-1887 yıllarında çok gerici bir şovenist olan M. N. Katkov tarafından yayınlanıyordu ve sorumlu yazılışleri müdürü de aynı kişiydi. M. N. Katkov, ilerici en küçük bir toplumsal düşünceye bile şiddetle karşıydı ve gazeteyi, toprakbeylerinin ve din adamlarının en gerici kesimlerinin görüşlerini dile getiren monarşist-milliyetçi bir organ haline getirdi. 1905'ten sonra *Moskovskiye Viyedomosti* kara-yüzlerin bellibaşlı organlarından biri oldu. 1917 sonlarına doğru kapatıldı. s. 309

[62] *Oblomovka*. — Büyük toprak sahibi Oblomov'a ait olan köyün adı. (57 nolu açıklayıcı nota bakınız.) "Oblomovka" sözcüğü, burada, çarlık günlerindeki bir Rus köyünü belirtmek üzere kullanılmıştır. s. 312

[63] 1902 yılı Mart sonu ve Nisan başlarında Poltava ve Harkov eyaletlerinde görülen köylü hareketine değinilmektedir. Bu hareket, Rus köylülerinin, 20. yüzyıl başlarında, ilk büyük çaptaki devrimci eylemidir. 1901 yılındaki kötü ekimin ve bunu izleyen kıtlığın daha da kötüleştirdiği, bu eyalette yaşayan köylülerin umutsuz durumu, bu eylemin kıvılcımı oldu. Köylüler yeniden bir toprak dağıtımı talebinde bulundular, ama 1902 hareketinde, kendilerini, toprak-

beylerinin mülklerindeki yiyecek ve yem stoklarının ele geçirilmesi ile sınırladılar. Poltava eyaletindeki 56 malikâne ve Harkov eyaletinde 24 malikâne saldırıya uğradı. Köylüleri ezmek üzere birlikler gönderildi. Çarlık hükümetinin misillemesi sonucunda, birçok köylü öldürüldü, bazı köylerin bütün sakinleri kamçılandı ve yüzlerce köylü çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. Köylüler, köylü ayaklanması yüzünden toprakbeylerinin uğradıkları "kayıpları" karşılamak üzere 80.000 rublelik bir tazminat ödemeye zorlandılar. *Yoksul Köylülere* (*İşçi ve Köylü İttifakı*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 7 vd.) adlı broşüründe, V. İ. Lenin, Harkov ve Poltava'daki köylü hareketinin hedeflerini, niteliğini ve yenilgi nedenlerini inceledi. s. 313

[64] Bu yapıt, tarım sorunu konusunda ders programından ve Paris'teki Sosyal Bilimler Rus Yüksek Okulunda, Şubat 1903'te, Lenin tarafından verilen ilk dersin ana hatlarını içermektedir. Bu okul, yurt dışında yaşayan ve legal olarak çalışan Rus öğrencileri için 1901'de kurulmuştu. Okulu kuranlar, devrimci marksistleri sevmediklerini, narodniklerin ve sosyalist-devrimci partinin temsilcilerine ise yakınlık duyduklarını göstermişlerdir. Ama tarım sorunu konusunda bir teorisyen olarak Lenin'in prestiji o kadar yüksekti ki, okulun profesörler konseyi, "*Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* ve *Ekonomik İncelemeler* adlı legal kitapların yazarı, bu pek ünlü marksist VI. İlyin'i" tarım sorunu konusunda ders vermek üzere çağırmaya karar vermişti.

Lenin, vereceği derslerin programını çok önceden taslak haline getirmiş ve dersi başlatmadan önce bu programı sunmuştu. Bu yapıtta yer alan birinci dersin özeti, ders sırasında okul öğrencilerinden biri tarafından not edilmiş ve sonradan Lenin tarafından gözden geçirilmişti. s. 314

[65] "Küçük-Burjuva ve Proleter Sosyalizmi" adlı yazı, 10 (23) Kasım 1905'te *Novaya Jizn* adlı bolşevik gazetesinin 9. sayısında yeniden yayınlandı. s. 342

[66] V. V. — *Rusya'da Kapitalizmin Kaderi* adlı kitabın yazarı olan V. Vorontsov'un takma adı.

Nikolay —on. — *Reform-Sonrası Toplumsal Ekonomimiz Üzerine Taslaklar* adlı kitabı yazan N. Danielson'un takma adı.

Her ikisi de, 1880'lerin ve 1890'ların liberal narodnik hareketinin ideologlarıydılar. s. 349

[67] *İşçi Partisinin Tarım Programının Yeniden Gözden Geçirilmesi*, RSDİP Merkez Komitesi Birleşik Tarım Komitesi çoğunluğu tarafından IV. (Birlik) Kongresine sunulan bolşevik tasarısını desteklemek üzere yazılmıştır. Bu broşür, Lenin'in daha sonradan Bir-

lik Kongresine tarım sorunu üzerine raporunun genişletildiği temel düşünceleri içermektedir. s. 353

[68] *Narodnikler.* — 1860'larda ve 1870'lerde Rus devrimci hareketi içersindeki bir küçük-burjuva eğilimi. Narodniklere göre kapitalizm Rusya'da raslansal bir görüngüydü ve bunun sonucu olarak proletarya Rusya'da gelişmeyecekti. Bunlar, köylülüğü temel devrimci güç, ve köy komününü de sosyalizmin gelişmesinin temeli olarak görüyorlardı. Narodnik sosyalizmi, bilimsel sosyalizmden çok uzaklardaydı ve nesnel toplumsal gelişmeye dayandırılmamıştı.

Narodnikler sınıf mücadelesi konusunda yanlış görüşlere sahiptiler ve tarihin, müstesna kişiler, "kahramanlar" tarafından yaratıldığı, yığınların, "sürü"nün ise bu kişilerin peşlerinden gittiği görüşündeydiler. Çarlığa karşı savaşta, bunlar, bireysel terörizm taktiklerine başvurdular.

Seksenlerde ve doksanlarda narodnikler çarlığa karşı uzlaşmacı taktikler güttüler, kulakların çıkarlarını savundular ve marksizme şiddetle saldırdılar. s. 354

[69] *Sotsial-Demokrat* ("Sosyal-Demokrat"). — Emeğin Kurtuluşu grubunun yayınlandığı, peryodik olmayan edebî ve politik bir koleksiyon. Tek sayısı 1888'de çıktı. s. 354

[70] *İskra* ("Kıvılcım"). — Rusya çapındaki ilk illegal marksist gazete. 1900'de Lenin tarafından kuruldu ve Rusya'da devrimci marksist işçi sınıfı partisinin kuruluşunda belirleyici bir görev yaptı. Polis baskısı nedeniyle devrimci bir gazetenin Rusya'da basılması olanaksızdı. Sibirya'da sürgünde iken Lenin, bu gazetenin yurt dışında yayınlanması için bir plan hazırladı. 1900 Ocağında sürgün cezası sona erdiği zaman, bu planı hemen uygulamaya girişti. Şubat ayında, St. Petersburg'da (yurt dışından illegal olarak gelen) Vera Zasuliç'le Emeğin Kurtuluşu grubunun, gazetenin çıkarılmasına katkıda bulunması konusunda görüşmeler yaptı. Mayıs sonu ve Nisan başlarında V. İ. Lenin, Martov, A. N. Potressov, S. İ. Radiçenko ve "Legal Marksistler"den P. B. Struve ile M. İ. Tugan-Baranovski'nin katıldıkları —Pskov konferansı diye anılan— bir konferans yapıldı. Burada, Rusya çapında bir gazete olan *İskra*'nın ve bilimsel ve politik bir dergi olan *Zarya*'nın yazıkurullarında bulunan Lenin tarafından kaleme alınmış olan ve bu yayınların programları ve hedefleri hakkındaki deklarasyon taslağı tartışıldı. 1900 yılının ilk yarısında Lenin, birçok Rus kentini (Moskova, St. Petersburg, Riga, Smolensk, Nijni-Novgord, Ufa, Samara, Sızran) dolaştı ve sosyal-demokrat gruplar ve tek tek sosyal-demokratlarla ilişkiler kurarak *İskra*'yı desteklemelerini sağladı. 1900 Ağustosunda, Lenin, İsviç-

re'ye gittiğinde, Potressov ile birlikte, gazete ve derginin program ve hedefleri, yazıkurulları ve yeri, bu yayınlarda yazı yazmaları beklenen kişiler konusunda Emeğin Kurtuluşu grubuyla bir toplantı yaptı. Toplantı başarısızlıkla sonuçlanacak (bkz: *Collected Works*, c. 4, s. 333-343) iken, sonunda, tartışmalı olan sorunların tümünde anlaşma sağlandı. Lenin'in *İskra*'sının ilk sayısı 1900 yılı Aralık ayında Leipzig'de basıldı; bunu izleyen baskılar ise Münih'te yayınlandı. Gazete, 1902 Temmuzundan itibaren Londra'da, 1903 ilkyazından sonra ise Cenevre'de basıldı. Alman sosyal-demokratları Clara Zetkin, Adolf Braun ve diğerleri; o dönemde Münih'te yaşamakta olan Polonyalı bir devrimci olan Julian Marchlewski; İngiliz Sosyal-Demokrat Federasyonu liderlerinden birisi olan Harry Suelch'nin, gazetenin yaşatılması konusunda (gizli matbaa makinelerinin örgütlenmesinde, Rus tipi hurufatın sağlanmasında) büyük yardımları oldu. *İskra*'nın yazıkurulu V. İ. Lenin, G. V. Plehanov, L. Martov, P. B. Akselrod, A. N. Potressov ve V. İ. Zasuliç'ten oluşuyordu. Kurulun birinci sekreteri İ. G. Smiloviç-Leman idi: daha sonra, bu göreve, sekreterliğin yanısıra *İskra* ile Rus sosyal-demokrat örgütleri arasındaki mektuplaşma işini de yürüten N. K. Krupskaya atandı. *İskra*, çarlık yönetimine karşı, Rus proletaryasının ve emekçi halkının devrimci mücadelesinin sorunları üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdı ve büyük uluslararası olaylara ve hepsinin üstünde işçi sınıfı hareketindeki gelişmelerin tümüne geniş yer ayırdı. *İskra*'nın gerçek başyazarı ve yöneticisi Lenin'di ve gazetede parti örgütünün bütün temel sorunları ve Rusya'da proletaryanın sınıf mücadelesi konusunda yazılar yazmaktaydı.

İskra, parti güçlerinin birleştiği, işçilerin toplandıkları ve eğitildikleri bir merkez haline geldi. Çok sayıda Rus kentinde (St. Petersburg, Moskova, Samara ve diğerleri) leninist *İskra* çizgisinde RSDİP grup ve komiteleri örgütlendi ve 1902 Ocağında, Samara'da *İskra* savunucularının düzenledikleri bir konferans sonunda Rus *İskra* örgütü kuruldu. *İskra* örgütleri her yerden fışkırdılar ve Lenin'in öğretilileri ve silah arkadaşlarının, N. E. Bauman, İ. V. Babuşkin, S. I. Gusev, M. I. Kalinin, P. A. Krasikov, G. M. Krjişanovski, F. V. Lengnik, P. N. Lepeskinsky, I. I. Radekenko ve diğerlerinin, doğrudan önderliklerinde çalışmalarını yürüttüler.

Lenin'in doğrudan katkısı ile ve onun inisiyatifi altında olmak üzere *İskra* yazıkurulu bir parti programı tasarısı (21 sayılı *İskra*'da yayınlanmıştır) hazırladı ve RSDİP'nin II. Kongresinin ön çalışmalarını yaptı. Kongrenin toplanmasına dek geçen süre içinde,

Rusya'daki bölgesel sosyal-demokrat örgütlerin çoğunluğu, *İskra*'nın tutumunu benimsemiş, programını, örgütsel planını ve taktik çizgisini onaylamış ve gazeteyi öncü organları olarak kabul etmiş bulunuyorlardı. Kongrede alınan özel bir kararla, partinin kuruluşu uğruna verilen mücadele içinde *İskra*'nın özel ro'ü belirtilerek, gazete RSDİP'nin merkezî organı haline getirildi.

Kongreden kısa bir süre sonra, Plehanov'un destek olduğu menşevikler *İskra*'yı ellerine geçirdiler ve onu marksizme ve partiye karşı savaş veren bir organ, oportünizmin savunulduğu bir platform durumuna getirdiler. 52. sayısından itibaren, *İskra* devrimci marksizmin militan bir organı olma niteliğini yitirdi. s. 355

[71] *Zarya* ("Şafak"). — 1901-1902 yıllarında Stuttgart'ta *İskra* yazıkurulu tarafından legal olarak yayımlanan bilimsel ve siyasal marksist bir dergi. Sadece dört sayısı (üç kitap) çıktı.

Zarya uluslararası revizyonizmin ve Rus revizyonizminin eleştirisini yaptı ve marksizmin teorik ilkelerini savundu. *Zarya*'da Lenin'in şu yazıları çıktı: "Rasgele Tutulmuş Olan Notlar", "Zemstvo Katilleri ve Liberalizmin Aniballeri", "Tarım Programının 'Eleştirmenleri' Baylar" (*Tarım Sorunu ve "Marx'ın Eleştirmenleri"*nin ilk dört bölümü), "Yurt Sorunlarının Yeniden Gözden Geçirilmesi", ve "Rus Sosyal-Demokrasisinin Tarım Programı." s. 356

[72] D. B. Ryazanov, Y. M. Steklov ve E. L. Gurevich'ten oluşan *Borba* ("Mücadele") grubu, 1900 yılı yazında Paris'te doğdu. Adını ise 1901 Mayısında aldı. Rus sosyal-demokrasisindeki devrimci ve oportünist eğilimleri uzlaştırmaya çabalayan bu grup, 1901 Haziranında yurt dışındaki sosyal-demokrat örgütleri —*İskra* ve *Zarya* yazıkurullarını, "Sosyal-Demokrat" adı altındaki örgütü, Bund Yabancı Komitesini ve yurt dışındaki Rus Sosyal-Demokratlar Birliğini— Cenevre'de bir konferansa çağırma görevini üstlendi. Ve 21-22 Eylül 1901 (Ekim 4-5)'de, Zürih'te, RSDİP'nin yurt dışındaki örgütlerinin "birlik" kongresi ile ilgili çalışmalara katıldı. 1901 Kasımında, grup, "Sosyal-Demokrat Borba Grubunun Yayımlarının Tanıtılması" adı altında bir programatik yayınladı. "Parti Programı Taslağını Karşılamak İçin Gerekli Malzemeler" (I-III. baskıları), "Borba Grubunun Bildirisi" vb. adlı yayınlarında doktriner ve skolastik bir görüşle yorumladıkları marksizmin devrimci teorisini çarpıttılar ve Lenin'in parti örgütlenmesine ilişkin ilkelerine karşı bir tutum içine girdiler. Sosyal-demokrat düşünce ve taktiklerden ayrılmaları, yıkıcı eylemleri ve Rusya'daki sosyal-demokrat gruplarla ilişkilerinin kopukluğu gözönüne alınarak, bu grup, RSDİP'nin II. Kongresine kabul edilmedi ve kongre kararıyla dağı-

tıldı. s. 357

[73] X. — Bir menşevik olan P. P. Maslov'un takma adı. s. 357

[74] *Pravda* ("Gerçek"). — 1904-1906 yıllarında Moskova'da yayınlanan, aylık, sanat, edebiyat ve halk sorunlarıyla ilgilenen sosyal-demokrat bir dergi. Menşevikler bu derginin başlıca yazarları idiler. s. 359

[75] "Bugünkü Durum" sempozyumu 1906 yılı başlarında Moskova'da yapıldı. DSDİP'nin Moskova komitesinin denetiminde, bir grup yazar ve öğretmen tarafından toplanan sempozyumda temel olarak bolşevik görüşler dile getirildi. Yayınlanan tebliğ, basıldıktan kısa bir süre sonra toplatıldı. s. 361

[76] *Mir Boji* ("Geniş Dünya", tam olarak çevirecek olursak "Tanrının Dünyası"). — Liberal çizgide, edebî ve popüler-bilimsel bir aylık dergi; 1892'den 1906 yılına dek St. Petersburg'da yayımlandı. Birinci Rus Devrimi döneminde derginin yazarları menşeviklerdi. 1906 Ekiminde adı *Sovremenni Mir* ("Çağdaş Dünya") olarak değiştirildi. s. 361

[77] *Grenymut, V. A.* (1851-1907). — Gerici Rus gazetecisi. 1897-1907 yılları arasında monarşik bir gazete olan *Moskovskiye Viyedomosti*'nin yayımcılığını yapmıştır. 1905-07 devrimi döneminde karayüz "Rus Halkının Birliği"nin kurucu ve liderlerinden birisidir. s. 366

[78] *Kutler N. N.* (1859-1924). — İkinci ve Üçüncü Dumanın üyelerindendir. Ünlü bir kadettir. Çarlığın devlet adamlarındandır. s. 366

[79] Gizli oyla yapılacak, dünya çapında uygulanan, eşit, ve doğrudan doğruya oy kullanma hakkını içeren demokratik seçim sistemine atıf yapılıyor. s. 369

[80] *Poşehonye* (Çarlık Rusyası'ndaki küçük bir kasabanın adından türetilmiştir). — Eyaletsel yerleşme olmayan, boş yerler, barbarca ataerkil geleneklerin süregeldiği ücra bir köşe ile eş anlama gelen bir sözcük. s. 377

SOL YAYINLARI. Sorumlu Yönetmen: Muzaffer Erdost. Yönetim Yeri: Zafer Çarşısı, 26, Yenişehir, Ankara.

25 lira